Т. CXII. Р. 1912, кн. VI. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. CXII. 1912, VI B. XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 31/XII с. с. 1912.

Т. CXII. Р. 1912, кн. VI. Рік XXI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CXII. 1912, VI B. XXI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 31/XII с. с. 1912.

Зміст CXII тому.

Inhalt des CXII Bandes.

З діяльности Поссевіна.

Написав **Іван Крипякевич.**

I. Вступні замітки.

Північна місія Поссевіна 1581—1582 р.[1]) мала на цїли дві справи: перевести мир між Польщею і Москвою, які вели війну о пограничні землї, і приєднати царя Івана для церковної єдности з Римом. Перше завданє увінчало ся повним успіхом; Поссевін може не мав у переговорах рішаючої ролї, але все таки без його інтервенції мабуть не дійшло би так скоро до мира між обома державами. Зате у другій справі папський по-

Принято на засїданю історично-фільософічної секції дня 16. X. 1912.

[1]) Антоній Поссевіно, родом з Мантуї, 1529 р. вступив до ордена єзуїтів, почав займати ся пропаґандою в Савої, 1561 став священиком і перебував у Франції десять років, 1577 р. висланий до Швеції в перше, а 1579 в друге. На московську місію вислано Поссевіна інструкцією 27 III 1581 р.; в Варшаві був з початком червня; звідси поїхав на Вильно, Дісну, Полоцьк і 16 VIII був в московськім таборі над Старицею; до королївського війська під Псковом вернув ся 5 X; пізнїйше поїхав в друге до московського табору, брав участь в московсько-польських переговорах в Ківеровій Горцї і Ямі Запольськім; в лютім 1582 р. був в Москві, де вів славні розмови з царем; з поворотом приїхав до Риґи 24 IV, до Риму вернув ся в вересни 1582 р. Ітінерар Поссевіна в пізнїйших часах входить в обсяг сеї статї. Умер Поссевін 1611 р. P. Ribadeneira — Ph. Alegambe Bibliotheca scriptorum Soc. Iesu c. 80—82 — тут катальоґ творів Поссевіна; инший катальоґ в творі самого Поссевіна Apparatus sacer I c. 112—114. Про московську місію Поссевіна Pierling La Russie et le Saint-Siège т. II; також зказана спеціяльна лїтература.

сол не міг зробити нічого: цар Іван бажав тільки посередництва Риму у війнї з Польщею, може згодив ся би на спільну акцію против мозулманського світа, але в церковних справах не хотїв робити ніяких уступок. Цїлий плян церковної унії, о який головно ходило курії, показав ся неможливим до здійсненя.

Відчував се добре і сам Поссевін. З своїх славних записках про московську місію[1]) розглядає він справу з ріжних сторін і доходить до пересвідченя, що для дїла унії в Московщинї здїлати що небудь незвичайно тяжко. Найбільша частина народу не знає навіть про се, що живе у схизмі, що їх обряди і доґми не годять ся з правдивою вірою. Сам князь і бояре знають дещо про католиків, але тільки з оповідань еретиків і вважають католицьку релїґію гіршою від своєї. Москва привязана дуже до своїх святощів і не згодила ся би на се, щоби завести чужі обряди; найбільша трудність була би замінити руське богослуженє латиньским чи грецьким. Крім релїґійних ріжниць, є ще всякі полїтичні причини (як справа царського титулу, пограничні спори з Польщею), що не улекшують справи, але роблять її ще більше зложеною. Серед таких обставин одинока рада — вірити, що сам Бог покаже ласку у своїй справі... „А все таки підбуджує нас до лїпшої надїї той, у котрого ніяке слово не є неможливе, той, що шукаючим справдї царства божого богато помагає, особливо в сім віцї: адже він дав, що у далеких Індіях, на сходї, заходї і полуднї упали ідоли, а хрест віднїс побіду, — справив, що у найріжнїйших народів у невеликім протязї часу почало ся богослуженє в латинській мові"... „А хто думав би, що шкода тут працї і заходу, бо місіонар не має кому роздавати скарбів, — нехай пригадає собі, що Андрій Овіедус, висланий до Етіопії з кількома иншими товаришами, муж незвичайного талану, цїлих трицять років працював; а хоч тамошний князь не навернув ся, все таки лишило ся сїмя його працї, що колись принесе овоч на божі жнива"...[2]) Аж до Індій і Етіопії мусів сягати папський посол, щоби виказати можливість успішної пропаґанди в Москві; але такі арґументи найлїпше вказують, як безнадійно стояла цїла справа.

---

[1]) З автоґрафів видані записки в Supplementum ad Hist. Russiae monumenta; в друкованих виданях сей меморіял стоїть на другім місци як Alterus commentarius, пор. Moscovia, Вильно 1586 р.

[2]) Supplementum ст. 32—33, 34—35.

Але сї сумні гороскопи не знеохочували Поссевіна. Хоч місія скінчила ся невдачею, се не підірвало його віри в саму ідею. Він був з природи оптиміст, справі служив з пожертвованем, перейшов притім езуітську школу пропаґанди, — так і у тих тяжких обставинах не кинув свого діла, але рішив ся вести його дальше. Розглядаючи причини, чому не повела ся московська місія, дійшов в результатї до переконаня, що ідея єдности не є неможлива до переведеня, але треба її вести иншими дорогами і на иншім теренї.

Плян цїлої пропаґанди в московських землях, був до тепер дуже мало обдуманий. Рим зробив вже похибку, коли ходило о грецьку церкву; як скінчив ся фльорентийський синод, треба було розкидати між народом книжки і пропаґувати спільну мову на Сході, треба було заводити школи для грецької молодїжи, — тодїб оден Марко ефезький не знищив могутнього божого дїла... Таку саму похибку зроблено і в відносинах до Москви. „І колиб до навернення Русинів ужито того самого способу, церков малаб вже обильні жнива: але тепер, що так скажу, не може потїшити ся, що так не є. Бо колиб окрім Евгенія IV, Іннокентій III, Григорій X, Александер VI, Лев X і Климентій VII, що приступили до сеї справи, не вдоволяли ся самим скликанем синодів або висланем одного чоловіка і листа, але ріжними тими способами, якими все визначали ся висланники і апостоли Христа, пильно і часто заходили ся коло річи; колиб ще подбали о се, щоби з а щ і п и т и, (а се було можна)[1] к а т о л и ц ь к у р е л ї ґ і ю н а Р у с и, що н а л е ж и т ь д о п о л ь с ь к о г о к о р о л ї в с т в а, — вже малиб ми нїби могутню махіну, якою можнаб користувати ся в боротьбі з московською схизмою. Але занедбано сю близшу провінцію, а навпаки пробовано дальшої справи[2]), і Бог, що все платить по заслузї і сам, заким почав навертати світ, три роки посвятив науцї апостолів і учеників, не дозволив на щасливий вислїд нї одної з тих справ“[3]).

Сї слова показують в загальних рисах зворот, який наступив у поглядах Поссевіна. Справа пропаґанди єдности на Сході

[1]) В друкованих виданях: „а се було-б можна, колиб польські королї давали привілеї грецьким епископам під умовою, що приймуть фльорентийський собор“.

[2]) В друкованих виданях яснїйше: „занедбано сю Русь, хоч се близша провінція, а пробовано московської справи, більше непевної“.

[3]) Supplementum ст 34.

потерпіла невдачу, бо не ведено її відповідними дорогами; щоби на будучність поставити її ліпше, треба направити попередні хиби. Папський посол радить перевести реформу в двох напрямах: перше, уживати більше доцільних методів у пропаґанді, і друге, перенести діяльність на инший терен, на королївську Русь. Потребу таких реформ вказували самі відносини. Дотеперішна діяльність курії обертала ся довкола Москви, країв далеких, недоступних для західних впливів; не можна було удержувати з тамтими околицями частих зносин і Рим посилав туди тільки доривочно письма і заклики. Тимчасом не роблено нїчого на поли близшім і вдячнїйшім для пропаґанди — між православними польської держави, де можна було знайти лекший доступ і поміч з ріжних сторін. На сім теренї можна було ужити практичнїйших способів для єднаня людий — передусім використати для справи школу і лїтературу.

Се були вихідні точки, від яких Посевін хотів починати дальшу роботу для своєї справи. Як сказано, вперше висловив ті погляди в меморіялї, зложенім підчас московської дороги, (датований 29 вересня 1581 р.); меморіял був призначений для Риму, а пізнїйше майже цілий дістав ся дорогою друку до публичного ужитку. Поссевін не обмежив ся на загальній проґрамі, але передискутував подрібно всї важнїйші справи і подав практичні вказівки, як розвязати всякі питаня. Так виказував потребу семінарів для Русинів, заохочував, щоби навязати зносини з руськими епископами і визначнїйшими князями, подав цілий спис видань, які треба приготовити для пропаґанди між православними, розглядав справи, від яких можна би починати акцію. Предмет, який обговорено основно в московських коментарях, нераз ще зачіпав Поссевін в инших меморіялах і письмах до приватних осіб. В листї до абата тшемесненського, номінованого епископа венденського в Лївонїї, з Ловіча 22 грудня 1582 р. звертає Поссевін увагу на потребу видавництв, між иншим і для Руси[1]). В лївонськім коментарі, датованім з Бартви 3 цвітня 1583 р. повертає до тої самої справи і задержуєть ся ще над справою друкарнї[2]). В другім московськім коментарі з 1584 р. подано знов катальоґ книжок, що відносять ся до пропаґованя єдности церкви і практичні вказівки, як поводити

[1]) Livoniae Commentarius Gregorio XIII. P. M. ab Antonio Possevino S. I. scriptus ed. Napiersky ст. 33.

[2]) ibid. ст. 23—29.

ся на Руси[1]). У великій двотомовій книзї Bibliotheca selecta de ratione studiorum in historia, in disciplinis, in salute omnium procuranda 1593 р. ще раз говорить у окремім розділї про ширенє ідей унії на Руси[2]).

Вже самі ті меморіяли вказують, як займала Поссевіна ся справа. Але він не обмежив ся на аґітації письмом і друком. Пробуваючи часто в польській державі, мав нагоду і до устної пропаґанди і до фактичної орґанізації. Своїй справі присвятив він богато заходів і подорожий, — нарештї удало ся йому перевести в дїло деякі проєкти.

На сей бік дїяльности Поссевіна звертали дослїдники небогато уваги. Дослїди над дїяльністю Поссевіна обмежували ся переважно його московською місією. Заходи Поссевіна коло справи унії на терені польської держави видавали ся малі і незначні в порівнаню з акцією в Московщинї. Навіть дослїдники унії не входили глубше у справу і вдоволяли ся тільки загальними замітками. І дїйсно досить тяжко дати повний образ дїяльности Поссевіна на поли унії, бо і відносини нашої церкви тих часів не розслїджені ще так, як би було потреба і найголовнїйший матеріял для сього питаня лежить ще дотепер непублікований[3]). Дослїди над роботою Поссевіна в Річипосполитій все ще мусять мати характер причинків.

На сім місци бажаємо обговорити кілька важнїйших питань з сього обсягу. На першім місци займаємо ся справою папського семінара для Русинів у Вильнї, який повстав заходом Поссевіна. Дальше даємо огляд полємічної лїтератури, яку приготовляв Поссевін для ужитку православних. На кінець має прийти огляд переговорів в справі унії, в яких брав участь Поссевін, і характеристика всеї його дїяльности на нашім тереиї.

II. Виленський семінар.

До орґанізації семінарів себто інституцій, де мало виховувати ся молоде духовенство, дав ініціятиву вже тридентський

[1]) Другий коментар про Москву стоїть у друкованих виданях звичайно на першім місци як Commentarius primus — пор. Moscovia, Вильно 1586.

[2]) Часть I. ст. 421 - 456.

[3]) Академія Наук в Петербурзї має публікувати акти до дїяльности Поссевіна, краківська академія нунціятуру Больонеті.

собор, але перевів її в житє справді щойно Григорій XIII (1572—1585); як пишуть його біоґрафи, оснував він або відновив 23 католицькі колеґії (семінарі) в ріжних краях і державах. Візитатором колеґій на півночи був з рамени Риму Антоній Поссевін; одержав він широкі повновласти для сеї цїли розпочав орґанїзацію семінарів в Швеції, Прусії, Моравії і сусідних землях[1]). Підчас подорожі в Московщину і в переїзді через Литву, звернув увагу на можливість заснованя таких колеґій і на Руси.

Порушено сю справу вперше у згаданім меморіялї з 29 вересня 1581 р. Поссевін бажав знайти більше практичні способи переведеня католицьких ідей і на першім місци поставив семінарі, — річ цїлком природна, бо орґанїзація колеґій лежала в обсягу його місийної працї. В роздїлі під заголовком „Способи розширеня католицької релїґії в Московщинї“ починає так на сю тему: „Передусім отже треба оснувати семінар; він показав би цїлому світови батьківську опіку папи для Русинів і придбав для сеї святої будови робітників, без яких Бог не дасть нїчого такого виконати“[2]).

Поссевін призадумуєть ся близше над тим, де, в якім містї заложити такий семінар. Такий семінар для Греків засновано в Римі і таксамо можнаб завести там і руський семінар. Але хочби се принесло нову славу апостольській столицї і здобуло популярність для Риму серед Руси, то на перешкодї сїй думцї стоїть велике віддаленє, а дальше небезпека, що ті північні люде готові думати, що належить ся їм з обовязку, се, що дають з ласки! Перешкодою булоб і се, що Русинів наперед требаб вчити італїйської мови, заким можнаб приступити до науки латинської або грецької мови; Поссевін мав вже з тим досвід, бо перед трома роками вертаючи з Швеції, привіз до Риму одного молодого Москвича і кількох Русинів.

В Вильнї, столицї Литви, є колеґія і унїверситет Єзуїтів, затверджений папою, де є значне число учеників. „Хоч і напливають туди деякі Русини, то біднїйші (а таких є дуже богато) віддають ся таким наукам, що дають вигляди на поліпшенє приватних справ, а богатші змагають до чого иншого, а не до того, щоби віддати свою працю для ширеня божої справи.

[1]) Бреве Григорія XIII з 1 XII. 1578 — Theiner Schweden II акти с. 44—47.

[2]) Supplementum ст. 35—36.

Що до Москвитян, то великий князь ніколи не пустить їх до литовського семінара з політичних причин. Коли засновувати семінар на Литві, то лиш для королівської Руси і що найбільше для московських полонників; найліпше місце булоб Вильно[1]). Москвитян треба висилати до Оломунця або Праги, де є вже папські семінарі: там і наука булаб лекша, бо тамошня мова подібна до руської. Нагляд над тими вихованцями по ріжних місцях треба поручити одному чоловікови, щоби їх відвідував і через них ширив письма і книжки між їхніми родинами, підучених посилав на місії, шукав нових алюмнів і т. ин. Способи удержаня повинні обдумати місцеві князї і епископи[2]).

Як видно з сього уступу, Поссевін не тільки міркує теоретично про потребу семінара, але ставить справу реально і подає способи, як підготовити основанє інституції. Що до місця, де можнаб знайти поміщенє для молодїжи з руських земель, про се автор не рішаєть ся подати остаточної думки. Під розгляд приходять ріжнородні міста: Рим, — Оломунець і Прага, — Вильно і Полоцьк. Відносини у всїх тих місцевостях знав він досить добре і кожда з них представляла якісь користи для справи; що більше в деяких з них Поссевін вже давнїйше пробувзв приміщувати молодїж з Руси і з московських земель.

В Римі, як сам каже, був вже в школах оден Москвич і кількох Русинів, що приїхали з ним коло 1578 р. Про тих учеників не знаємо нічого більше, а навіть не можна ствердити на певно, чи приїхав оден чоловік, чи кількох, бо Поссевін говорить про се раз так, раз инакше[3]). Можна думати, що сї Русини виховували ся в Грецькій Колеґії, яку заложив папа 1577 р. До Гозія відносили ся в Римі тогож року з пропозицією, щоби вислати до грецького семінара кількох молодих Русинів і Москвичів; Гозій уважав сей плян непрактичним, бо ученики не знають грецької мови, — хиба що знайти для них учителя з Ілірії; справою мав заняти ся польський нунцій[4]). Може бути, що Поссевін як раз для Грецької Колеґії привіз

---

[1]) В друкованих виданях сказано: Вильно або Полоцьк.

[2]) Supplementum ст. 35 - 36.

[3]) В автоґрафі: sicut adolescenti illi Mosco contigit, quem ante triennium Romam adduximus; в друкованих виданях додано: cum Ruthenis nonnullis Romam rediens ex Suecia, ad vestram beatitudinem adduxi. З подорожі до Швеції вернув ся Поссевін до Риму к. жовтня 1578 р. — пор. Theiner Schweden I ст. 502.

[4]) Listy Skargi ed. Sygański ст. 88.

тих Русинів, але як сам каже, мав клопіт з вивченєм італійської мови.

Ширші звістки маємо про семінарі в Оломунції і Бравнсберзї (в Прусії). Призначали ся вони в першій мірі для Швеції, Норвеґії, Данії, Прусії і сусїдних земель, але була надія, що туди стануть приходити ученики також з Московщини, Руси, Литви і Угорщини — так замічено вже в основних правилах для тих семінарів, виданих в Римі 10 грудня 1578 р.; автором тих правил був кард. Птольомео Ґаллї, а в редакції брав участь Поссевін[1]). В тих семінарах були якісь ученики з Руси і їх імена знаємо докладнійше.

В катальозї студентів єзуїтської колеґії в Оломунції, який вислав Поссевін кардиналови коменському при листї з Праги 7 листопада 1580 р. стрічаємо 3 імена Русинів, на всіх 46 учеників.

Logici: Lucas Doctorius, Rhutenus, 20 annorum, receptus 17 sept. 1579.

Rhetores: Petrus Wildussius, Rhutenus, 19 annorum, receptus 16 sept. 1579.

Sebastianus Praemishen, Rhutenus, 21 annorum, receptus 16 sept. 1579[2]).

Як видно з сих даних всї три Русини майже в тімсамім віцї і приняті до колеґії рівночасно 16—17 вересня 1579; вони вже є на висших степенях, але на жаль не знаємо, де перейшли низші кляси. Назвиска їх так лятинїзовані, що не можна робити нїяких здогадів. Про деяких учеників подав Поссевін ширші замітки, до чого вони прихожі, але при Русинах нема нїчого.

Про Русинів в оломунецькім семінарі згадує Поссевін ще в першім московськім коментарі (з вересня 1581 р.): для них бажав вислати трактат патриярха Ґеннадія про прімат папи[3]).

---

[1]) Theiner Schweden I ст. 535-6, II акти ст. 153—5; пор. також Россія и Италія т. I 2 ст. 210.

[2]) Theiner Schweden ч. II, акти ст. 316—317; Praemishen — може має бути Praemislien(sis)?

[3]) Supplementum ст. 39. В Оломунції бували Русини також в піднїйших часах, по унїї; так напр. 1642 р. стрічаємо тут двох алюмнів з Руси, Луку Фоляновича і брата Нікона з василиянського чину; перший з них вийшов з колеґії зі званєм бакалавра богословя і поїхав як священик на Русь — Россія и Італія т. I 2. ст. 204—5 (з катальоґу алюмнів); порівн. ibid. ст. 211.

До семінара в Бравнсберзї вербував Русинів Поссевін вже 1579 р. Коли Петро Скарґа їхав до княгинї Слуцької, Поссевін поручав йому, щоби „вишукав яких молодцїв з Москвитян, Татарів і схизматиків, щоби їх примістити в папській колеґії алюмнів в Бравнсберзї“. Княгиня Слуцька підперла сей плян і обіцяла вислати до Бравнсберґа природного сина свого першого чоловіка і кількох молодцїв із православної шляхти[2]). Чи вийшло, що з сього, не знаємо. — Маємо катальоґ бравнсберґських алюмнів з 1585 р., зложений самим Поссевіном, але нема там назвиск Русинів з Литви (бо Abraham Martinus, Lituanus хиба не Русини), є тільки трох Москвитян:

Joannes Gorassi, Moscus.

Jacobus, Moscus.

Stephanus Kossinski, nobilis Moscus.

Поссевін призначав їх до шкіл в Дорпатї і Полоцьку і сподївав ся з них на будучність великого жнива: „Бо і тепер перекладають на руське катехизм, — дещо й передтим зробила церква для навереня Русинів, щоби правило віри до них в їхнїй мові і инші книги дійшли, щоби з них черпали католицьке світло“[2]).

Семінар у Бравнсберзї відіграв також деяку ролю в початках виленського семінара: коли ще семінар у Вильнї стояв слабо, Поссевін переніс учеників до бравнсберґської колеґії і тут тримав їх, аж поліпшили ся відносини. Пізнїйше брали туди з руських країв лиш таких алюмнів, що „показують небуденні прояви ума і побожности“; але з другого боку Бравнсберґ посилав своїх питомцїв і до Вильна[3]).

Але сї семінарі в Прусії і Моравії, як і римські колеґії

---

[1]) Скарга до Меркуріяна 10 червня 1579 р. — Listy ks. Piotra Skargi T. J. wyd. Sygański ст. 108.

[2]) Brunsbergensis Seminarii pontificii historia — Theiner Schweden II акти ст. 326, 328.

[3]) ibid. ст. 326; пор. Россія и Италія т. I 2, ст. 188. В невиданих єзуїтських реляціях є ще звістки про учеників-Русинів в Бравнсберзї при кінци XVI в. і протягом XVII в. пор. Россія и Италія т. I 2, ст. 211. Про історію колеґії ibid. ст. 134, 141, 205. Пор. Lohmeyer Berichte über die Thätigkeit des Jesuitenkollegiums zu Braunsberg im Ermland aus den Jahren 1584—1602 (Zeitschrift für Kirchengeschichte B. XIII ст. 360—381) — тут подано виписки з єзуїтського видавництва Annuae literae S. I. Подібне видане про початки колеґії: Benrath Die Ansiedlung der Jesuiten in Braunsberg (Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins вип. XL).

могли мати в ширеню католицтва на Руси тільки помічну ролю; ясне було, що діяльнійша пропаґанда буде можлива лиш тоді, як на місці знайдуть ся відповідні інституції. Поссевін брав під увагу тільки Литву — инших земель, де мешкали православні, він майже не знав; Литва була важна для справи сусідством до московських країв, а притім робота могла бути лекша, бо єзуїти заложили вже тут сильні орґанізації. Що до місцевости можна було вагати ся між Полоцьком і Вильном; але католицтво в Полоцьку було в перших стадіях розвитку і Поссевін вибрав Вильно на осідок семінара.

Вильно було в тих часах найзначнійшим центром єзуїтського ордену не тільки на Литві, але мабуть і в цілій Річипосполитій. Перший єзуїт, що заїхав до Вильна 1565 р., був Франц Суннер, що на приказ ґенерала ордену Франца Борджії мав оглянути тамошні відносини. В тім же часї почала ся переписка між виленським епископом Валеріяном Протасевичом а Гозієм, еп. вармінським, відомим протектором єзуїтів; Протасевич купив вже 1568 р. для єзуїтів каменицю, але аж слідуючого року приїхав згаданий Суннер з товаришами. В 1570 р. зорґанізував нову оселю сам провінціял Лаврентій Маджіо, що привіз тут ще к. 20 отців. Рівночасно засновано школу, 1571 р. обняли єзуїти костел св. Яна, дістали теж право проповідувати в катедрі. Головними діячами був ректор колеґії Станїслав Варшевіцкий і славний Петро Скарґа, якого бачимо в Вильнї від 1573 р., а який невдовзї став віцеректором. Єзуїтська школа в 1578—9 р. переміни ла ся на академію; першим ректором назначено Скарґу[1]).

Єзуїтська колеґія мала на цїли не лише реорґанізацію католицтва, але також акцію між православними. Для Русинів мали заложити отцї навіть школу руського читаня, писаня і рахунків[2]). Вже 1574 р. епископ Протасевич до Риму, що католики з кождим днем більше атакують єресї і схизму; до єзуїтських шкіл горнуть ся не тільки католицькі діти, але і православні та „разом з наукою вчать ся правдивої віри і богато з них вступає на лоно католицької церкви“[3]). З часом аґресив-

[1]) Załęski Jezuici w Polsce I; Przyałgowski Żywoty biskupów wileńskich I, II; Baliński Dawna akademia wileńska I, II.

[2]) Załęski Jezuici I ст. 377.

[3]) Quotidie maior fit ad pietatem et catholicam fidem stabiliendam et schismata et haereses infringendas accessio. Magnus fit ad audiendum Dei verbum etiam a triginta et quadraginta milliaribus

ність католиків зросла так, що, як писав Скарґа до курії, в 1581 р. до кінця великого посту перейшло на католицтво 79 православних, а богатьох непевних утвердило ся в вірі[1]). Знаємо імена навіть значнійших Русинів, що або зівсім відступали від православя або хоч симпатизували з єзуїтами, підпомагали їх діяльність, посилали свої діти до єзуїтських шкіл. Так княгиня Слуцька, прихильниця православних, під впливом Скарґи обіцяла 1579 р. виховувати синів по католицьки, а в Вильні удержувати власним коштом кількох хлопців, що приготовляли ся би до духовного стану[2]). Михайло Гарабурда, королївський секретар, „руської віри, коли вірою можна назвати се, що ріжнить ся від католицтва", віддав сина до єзуїтської колеґії в Вильні на науку[3]). Инший королївський секретар Миколай Ясинський був великим приятелем єзуїтів, але з роду мабуть був Русин[4]). До католицтва перейшов із „схизми Греків" Бенедикт Война, пізнїйший виленський біскуп, і навіть хотів вступити до ордену єзуїтів; таксамо його брат Лаврентій, литовський підскарбій, ходив до католицьких костелів[5]). Вихованцями єзуїтських шкіл були пізнїйші секретарі Поссевіна, Андрій Полонський і Василь Замаський[6]). Таких приклонників католицтва було далеко більше, — єзуїтська діяльність мала значні успіхи.

Поссевін знав єзуїтську орґанізацію на Литві дуже добре, бо пробував у Вильні довший час. Стрічаємо його тут в перше в червни і липни 1579 р., підчас побуту короля Стефана; рішали ся тоді важні справи для католицтва і Поссевін брав горячу участь в дискусіях, між иншим зложив тоді полемічне письмо против кальвініста Воляна, який вів дискусію зі Скарґою. Тоді вже цікавив ся пропаґандою між православними, заохочував Скарґу, щоби той поїхав до княгині Слуцької і приєднав її для католицтва, а сам шукав молодих учеників до се-

---

germanicis concursus. Instituenda etiam iuventute tantum proficitur, ut cum tam haeretici quam s c h i s m a t i c i frequentes liberos ad collegii scholas mittant, simul illi cum litteris orthodoxam fidem complectantur et ad gremium ecclesiae catholicae multi accedant. — Theiner Annales ecclesiastici I ст. 278—9.

[1]) Listy X. Piotra Skargi T. J. ed. Sygański ст. 151. Инші звістки дотепер не публїковані пор. Korzeniowski Catalogus actorum... in bibliothecis italicis ст. XXXIV. [2]) Listy Skargi ст. 108.

[3]) Possevini Moscovia, Вильно 1586, к. 125 v.

[4]) Pierling Un nonce du pape en Moscowie ст. 178, 182 (з реляцій Поссевіна). [5]) Listy Skargi ст. 91.

[6]) Близші звістки про них подаємо далї.

мінара в Бравнсберзї[1]). Другий раз був Поссевін в Вильнї вже по дорозі до московських країв в червни 1581 р. Не знаємо докладнїйше, чи займав ся тодї також місцевими справами але хоч його увага звертала ся головно на Московщину, то не поминав і льокальних відносин: сам каже, що в дорозї через королївську Русь вів з успіхом дискусії з православними[2]). Так отже Вильно мусїло бути добре знакоме Поссевінови; в нїм, як у центрі католицького руху на Литві, рішив ся заложити семінар.

Про початки виленського семінара оповідає дещо Поссевін в своїй Історії бравнсберґського семінара (1585 р.). Ініціятива заснованя мала вийти від кор. Стефана: коли Поссевін їхав до Москви король сказав йому, що „булоб добре для християнської справи, колиб папа заложив ще два семінарі, оден в Клявдіополї (Клявзенбурзї) в Семигородї, для Угрів і тамошнього оріентального шляху, другий у Вильнї для Русинів, Лївонцїв, Москалів і инших"; перевести се в дїло поручено Поссевінови, як вернув ся з Москви[3]). Але се оповіданє не дуже докладне. Маємо доволї широкі справозданя самого Поссевіна з його переговорів з кор. Стефаном з червня, липня і вересня 1581 р.[4]), але сам посол нїчого не говорить про плян короля — заложити в Вильнї семінар. Далеко більш правдоподібне, що перший вийшов з тим пляном Поссевін. В його меморіялї, висланім до Риму з датою 29 вересня 1581 р., як ми бачили, справі семінаря присвячено богато уваги, а найлїпшим місцем на семінар уважав Поссевін Вильно[5]). Таксамо в листї до кандинала ді Комо, з Ківерової Горки, 13 січня 1582 р. підносить посол свій проєкт: „А що св. Отець наш рішить, щоби я вернув ся, хотївби я знайти який спосіб і положити яку основу під семінар для Русинів, коли його святости подобаєть ся мій проєкт; тому прошу вас найпокірнїйше, дайте менї звістку. Не можу заперечити, що в тих пустарях і оселях Скитії ми є без усякої люд-

[1]) Rostowski Lituanicarum S. J. historiarum provincialium, Вильно 1768 ст. 62—63; Theiner Schweden т. I ст. 524, т. II акти ст. 163; Listy Skargi ст. 107—8.

[2]) Possevini Moscovia к. 24 v.

[3]) Brunsbergensis Seminarii Pontificii historia — Theiner Schweden II док. ст. 326.

[4]) Пор. реляції Поссевіна — Pierling Un nonce du pape en Moscovie ст. 148—168, 180—196, Bathory et Possevino ст. 88—97; La Russie et le Saint-Siège т. II. ст. 101.

[5]) Supplementum ст. 35—36.

ської вигоди, і булоб немалою потїхою дізнати ся хоч в поворотї, що сї подорожі дали який початок тим засобам, які є безусловно потрібні для того, хто схоче в своїм часї будувати в тих сторонах; бо Христос Господь наш не покаже своєї ласки в якійсь провінції, поки не будуть утворені знаряди спосібні її носити" [1]).

В Римі проєкт Поссевіна знайшов зараз спочутє. Кардинал коменський (Птольомео Ґаллї) хвалив ради посла в релїґійних справах і повідомив його, що папа годить ся заложити семінар для Русинів: „Що до справ релїґії в вашім коментарі занотував я деякі добрі замітки, про які будемо памятати — і вже наш Пан рішив заложити колеґію для Русинів у Вильнї і визначив сто скудів на місяць; за ту підмогу, коли житє в тамтих сторонах є дешеве, думає, що можна буде удержати значне число учеників" [2]).

Справа трактувала ся в Римі поважно; в тім же часї, 4 лютого 1582 р., видано булю, що означувала докладнїйше фонди семінаря: виленський семінар мав дістати 115 скудів „in moneta", таксамо як семінарі у Віднї, Празї, Оломунцї і Ділінґен, (бравнсберґська колеґія діставала такуж суму, але в золотї, „in oro"); річно підмога числила 1380 скудів „in moneta", або 1200 скудів в золотї [3]).

Звістку про реалїзацію свого проєкту одержав Поссевін в Ризї, куди приїхав 24 цвітня 1582 р. вертаючи з московських переговорів: „А що принесло нам радість в Господї, се те, що невдовзї одержали ми листи з Риму, якими Його Святість поручив повідомити нас, що прихилив ся до нашого прошеня, утворити в Вильнї семінар для Русинів і Москвитян та визначив на се річну пенсію тисяч двіста коронатів, — як перед двома роками дав на семінарі в Бравнсберзї і Оломунцї для Швеції і Готії. Нехай буде благословлений Бог во віки, амінь" [4]).

---

[1]) Supplementum ст. 72.

[2]) Кард. коменський до Поссевіна з Риму 20 І. 1582 р. Przegląd powszechny 1884, I. ст. 291. Се відповідь на лист Поссевіна з 12 X. 1581 і ранші письма, що прийшли з великим опізненем.

[3]) Буля згадана в єзуїтських Informationum libri, пор. Россія и Италія I. 2 ст. 208—9 — таке саме числене було 1591 р. — ibid. Скуди або дукати мають подвійне числене: scudo in oro мав $11^1/_2$ giulii, scudo di moneta — 10 giulii — див. Quellen und Forschungen d. Görres-Gesellschaft т. IV. ст. XI—XII.

[4]) Поссевін до ґенерала єзуїтів (Аквавіви) з Риґи 28 цвітня 1582 р. — Supplementum ст. 402.

В Ризї пробував тодї Баторій і Поссевін мабуть аж тепер представив королеви проект заснованя семінара в Вильнї. Близше про сї переговори не знаємо нїчого, але дійшов до нас лист короля до Григорія XIII, писаний очевидно під впливом розмов з Поссевіном. З сього листу найлїпше видно, що король не давав ініціятиви до заложеня семінаря: противно він признає ініціятиву папі, хвалить проект і віддає справу в руки Поссевіна для дальшої акції[1]). — Поссевін не дав справі упасти і зараз (на 1 мая) вибирав ся з Риґи до Вильна, щоби вишукати там дім на семінар, лишити в нїм кількох Русинів і Москвитян та полагодити инші справи, звязані з пропаґандою католицтва[2]). Але про сей важний побут Поссевіна в Вильнї на жаль не маємо дотепер сучасних даних. У пізнїйшого історика литовських єзуїтів, Ростовского, події представлені так, що посол одержав в Ризї лист Григорія XIII з порученєм, щоби подбав заложити у Вильнї семінар для Русинів і щоби визначив на се потрібні фонди з папської каси: „і се **в и к о н а в** Антоній (Поссевін)“[3]).

---

[1]) „... Inter caetera sane, quae ex hoc Rev. Patre (Поссевін) non sine voluptate intellexi et illud mihi intelligere gratissimum accidit, Sanctitatem nimirum vestram iniisse deliberationem Ruthenici Seminarii instituendi, quod spero, aspirante Deo, Reipublicae et Moschoviae et caeterae schismaticae Russiae adjuvandae fore perutile: quibus de rebus atque etiam aliis ad eum ipsum finem spectantibus cum idem Reverendus Pater uberius cum Sanctitate Vestra acturus sit, ego interea aliud nihil scribo“... — з Риґи 28 IV. 1582 — Theiner Annales Ecclesiastici т. III. ст. 340. — Відповідь Григорія XIII на сей лист з 22 IX. 1582 — дуже загальна ibid. III. ст. 352.

[2]) Поссевін до Аквавіви з Риґи 28 IV. 1582 р. — Supplementum ст. 403: ...Vilnam post triduum, Deo concedente, proficiscemur, ubi seminarii domo inspecta et quibusdam Ruthenis ac Moschis relictis... повернеть ся назад, їхати до Італії.

[3]) St. Rostowski: Litvanicarum S. J. Historiarum provincialium — Вильно 1768, ст. 113: Reliqua legato conficienti Rigae litterae Gregorii XIII afferunt. Monetur his, curaret erudiendis Rutenis Seminarium institui Vilnae, certaque eam in rem ex aerario promenda pontificio assignaret vectigalia. Id quoque perfecit Antonius. Multis denique regis Stephani et procerum cumulatus beneficiis, rationes muneris sui suo relaturus antistiti, dimittitur. Про побут Поссевіна в Вильнї згадує в своїй моноґрафії Пірлїнґ, не подаючи докладнїйше жерел; Поссевін мав бачити ся там знов з королем La Russie et le St. Siège т. II. ст. 191. В замітках до листів кард. дї Комо — Przegląd pow. 1884, I. ст. 443. сказано, що Поссевін поїхав до Вильна для уряджегя семінара.

Рим з своєї сторони помагав справі. В пів року по першій обітниці підмоги на семінар, вислано Поссевінови 500 скудів як рату за пять місяців. „Посилаємо пятьсот скудів“, писав кардинал коменський, „за пять місячних рат на будову семінара в Вильнї; виплачено їх тут прокураторови монсіньоре Больолеті, він перешле їх звичайною дорогою нунцієви, а той віддасть їх потім тому, хто займеть сею справою. Длятого, коли В. В. дотепер сього не зробив, можеш видати приказ по своїй волї, щоби названа колеґія розпочала ся, бо згаданий мр. нунцій виплатить тих 500 скудів, кому ви прикажете“ [1]).

Сей лист вже не знайшов Поссевіна в Польщі, бо з кінцем червня 1582 р. він був в Німеччинї, а у вересни приїхав до Риму [2]). Справу семінарів певно обговорював він в курії ще й устно побіч инших справ [3]), — та дотепер не знаємо нічого про сї переговори. Але можна думати, що сей побут Поссевіна в Римі вийшов ще тільки на користь справи семінарів, бо вимовний посол своїм оптимізмом міг розвіяти евентуальні сумніви. І справдї, коли невдовзї знов їхав до Польщі, поручено йому побіч політичної місії також справу семінарів [4]).

Про свою компетенцію в справах семінарів мав згадувати Поссевін в Кракові перед міською радою, (де ішов спір о єзуїтську колеґію): „передав менї папа великі гроші, щоби вложити їх в семінарі на Литві і в Прусії, які мають заснувати ся на велику користь сього королївства“ [5]). Не знаємо докладно, як вів Поссевін справу семінара в найблизшім часї. Цитований вже єзуїтський історик Ростовский говорить, що Поссевін в Варшаві дізнав ся про спори єретиків з виленськими єзуїтами, які король полагодив в користь ордену і зложив за се ко-

---

1) з Риму 23 VI. 1582 р. — Przegląd powsz. 1884 т. I. ст. 444—5.

2) Pierling — La Russie et le St. Siège т. II. ст. 192, 204.

3) Кард. Ґаллї ще в листї з 7 VII. 1582 р. обіцював собі що за приїздом Поссевіна до Риму обговорить з ним широко всї справи: potremo ragionar d'ogni cosa a longo... — Przegląd powsz. 1884, I. ст. 445.

4) Інструкції для Поссевіна не знаємо, але про семінарі згадано в листї кард. коменського до Больонеті з 29 IX. 1582 р. і в пізнїйшім меморіялї Conti privati Больонеті — пор. Boratyński Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom. (Rozprawy wydz. hist.-fil. т. XXIV) ст. 260, 259. Про візитоване колеґій також кард. ді Комо до Мадруцо 20 IX. 1582 р. Nuntiaturberichte ч. III, т. 2. ст. 560.

5) ...Quin magnam pecuniam a Summo Pontifice mihi traditam seminariis in Litvania et in Prussia, magno regni huius emolumento fundandis, impendi... Дневник Велевіцкого (Scriptores rerum polon. т.

ролеви подяку. Відправивши перед Баторієм посольство від папи відїхав від короля, щоби взяти ся до полагодженя спорів між Стефаном а цїсарем і шведським королем і „до заложеня в Вильнї коштом папи семінара, в якім виховувалиб ся алюмни на хосен ріжних народів"; додано до сього замітку, що Поссевін виїхав для сеї справи до Вильна[1]). Що до сеї звістки, можемо ствердити тільки се, що Поссевін був у Варшаві в грудни 1582 р. і бачив ся там з королем[2]); але чи їздив звідси до Вильна, про се не маємо докладнїйших даних[3]).

Але справи семінара в кождім разї Поссевін не лишив і саме в тім часї остаточно уладив його відносини і уложив для нього правила. Правила виленського семінара дійшли до нас в повнім текстї під заголовком: „Rationes seminarii pontificii Vilnae instituendi pro Moscis, Ruthenis et aliquibus aliis, quos P. Antonius Possevinus, cui haec cura demandata est, suo tempore declarabit", на 4 картах, folio. Імени автора нема, але зміст вказує, що зложити їх міг або сам Поссевін або хтось дуже близький до нього і під його проводом. Дата також не зазначена, але в текстї згадуєть ся на грудень 1582 р. як „теперішний" місяць — і до сього часу треба віднести меморіял[4]).

Про тодїшний стан справи виленського семїнара подає меморіял досить подробиць. Папська буля про семінар не була ще

VII) ст. 30. Взагалї сучасні жерела про побут Поссевіна в Польщі 1582 р. і дальше опублїковані в дуже малій мірі і треба користувати ся даними з других рук, або недокладними, пізними матеріялами.

[1]) Gratiis iustissimo principi actis, Possevinus, donisque romanis a Gregorio pontifice oblatis, regiis vicissim ornatus, ipse ad reliqua, qua praeterea Stephano cum romano imperatore et Sueciae rege transigenda erant, negotia, ac per eandem occasionem ad condendum Vilnae impensis romani pontificis seminarium*, in quo ad variarum utilitatem nationum instituerentur alumni, fausta cum prece ab rege dimittitur. — При знаку* в долї додано: Vilnam Possevinus ad condendum seminarium redit.

[2]) Лист Поссевіна з Варшави 7 XII. 1582 р.: Pierling Bathory et Possevino ст. 245—8.

[3]) Звісток про місце побуту Поссевіна в другій половинї грудня не маю; 1 І. 1583 р. був він вже в Кракові, в січни і лютім стрічаємо його в Кракові, Неполоміцах та північній Угорщинї.

[4]) Меморіял віднайдений недавно в паперах єзуїтського ордена в римськім Державнім архиві, пор. зміст Россія и Италія І. 2 ст. 177 і д. Оригінальний текст буде виданий в новій публїкації Академії Наук. „Памятники культурныхъ и дипломатическихъ сношеній Россіи съ Италіей" т. І.

оголошена, але знали, що появить ся папський „motus proprius“, який має уреґульовати справу семінара на 15 років[1]). В Римі заступає справу прокуратор анґлійської колеґії[2]). Поссевін виступає, як головний керманич справи: на Руси він має спеціяльні повновласти в области семінарів, як посвячувати в духовний стан extra tempora, розрішати в спеціяльних випадках, уживати церковного майна, де духовні уряди узурповані еритиками; управу семінарів має поручену собі від кард. ді Комо; в тій справі має також недавне письмо від ґенерала ордену, Клявдія Аквавіви[3]). Що до фондів, вони вже визначені: в руках Павла Кампана, провінціяла єзуїтів в Польщі знаходить ся mille coronati ac centum alii in libris, які він дістав в грудни 1582 р. від нунція Больонеті і від Посевіна. За сї гроші мав купити провінціял хатну обстанову, житньої муки і всього, що треба, але так, щоби 500 фльоренів все було готових на біжучі потреби в роцї: на житню муку, на дрова і ин. Треба уникати довгів, старати ся купувати все по найдешевійших цїнах, щоби не переривати діяльности, коли з Риму не прийдуть в час гроші; особливо в разї смерти папи, висилка моглаб дуже здержати ся[4]).

Автор проекту зазначує, що семінар відразу не може робити всеї діяльности. Поки не появить ся папська буля або motus proprius про заложенє семінара, ся інституція має бути на разї не так семінарем, як пробацїйним домом для бідних учеників з Руси і Польщі; хто покаже більший талант, може числити пізнїйше на поміч папи і лїпше відношенє старших.

Але на будучність подає проект цїлий нарис орґанїзації семінара.

Папа отвирає семінарі для пропаґанди католицької віри між еретиками і схизматиками, що не ходять до католицьких шкіл; тому католиків можна приймати до семінара тільки в виїмкових випадках, а головне число учеників треба взяти з поміж еретиків і схизматиків.

Що до віку алюмнів, то чим старший ученик вступить до семінара, тим лїпше. Щоби школа не була занадто переповнена, сумнївних учеників можна брати тільки під услівем, що через три перші місяцї будуть удержувати ся самі або, як звичайно буває, з милостинї. Виїмок треба зробити для хлопцїв, що самі

---

[1]) ibid. ст. 182. [2]) ibid. 181.
[3]) ibid. 181—2. [4]) ibid. 178.

втїкли з дому батьків єретиків або православних, а не можуть удержати ся власними силами; але і з ними поступати обережно і шість тижнїв тримати на пробу. Коли всї місця в семінарі заняті, деякі ученики можуть вчити ся в школї, але на своїм удержаню цїлий рік і взагалї, поки не отворять ся вільні місця.

Ученики мають жити і убирати ся скромно, по бідному; о одїж мають дбати самі. Хто покаже особливий талант і явно проявить покликанє на духовного діяча, тому можна в потребі давати і одїж; але колиб лишив свої наміри і пішов иншою дорогою, мусить звернути семінареви кошти. Одїж мають мати клирики відмінну від латинських клириків, бо задачі одних і других не ті самі.

Учеників, що при всїх гарних прикметах не підходять до книжної науки, треба давати до ремесла або до домів католицької шляхти і визначнїйшого духовенства; притім уважати треба, щоби опікуни пускали їх в свята до семінара для науки католицької віри та для щомісячної сповіди.

Кождий ученик, що вступає до семінара, має зложити заяву, що записуєть ся на власне бажанє, в цїли, щоби боронити віру всїми способами, що служать правдивому католикови і християнинови; що віру визнає згідно з булею Пія IV; що не відступить від неї анї на волос, а в противнім разї обовязуєть ся вернути семінареви всї кошти, які на нього виложено. За малолїтних учеників ручать сї, що привели ученика до школи; колиб з тим були трудности, треба почекати, поки ученик не прийде до старших лїт.

В деяких випадках можна містити учеників в инших семінарах, щоби близькість родини не мала некорисного впливу на їх релїґійні віруваня; або щоби познайомити їх з мовою і звичаями инших народів; або коли наука в тамтих школах покажеть ся більше корисна для них. Низші кляси, humaniora, моглиб ученики переходити в Бравнсберзї і Семигородї, висші у Вильнї.

Учеників найбільше зрілих умом і віком треба притягати до управи семінара, — се принесе їм користь, бо колись вони самі будуть завідувати церквами, колеґіями або школами. Щоби дати нагоду до діяльности більшому числу одиниць, треба установити зміну що якийсь час, так як се дїєть ся в маріянських содаліціях. Нагляд має оден з отців, якого разом з його помічниками вибирає ректор на час нпр. пів року.

Управа семінара мала вести докладні рахунки з приходів і розходів: „се божі гроші, що не мають іти на потреби нашого товариства (єзуїтів) навіть в формі позички“. Таксамо мали вести ся всякі инші записки про се, що відносило ся до семінара. Меморіял вичисляє навіть книги, які треба завести:

І. Книга, де містили ся заяви вступаючих учеників.

ІІ. Друга книга мала містити: 1. історію семінара, причини та цїли її заснованя; устав семінара, що мав бути заложений на взір устава Ґерманської колеґії, так як устав семінара в Бравнсберзї: повновласти, якими папа надїлив Поссевіна в области семінарій, себто: посвяченя в духовний стан extra tempora, розрішеня в виїмкових випадках, уживаня церковного майна там, де духовні чини заняті єретиками; письмо кард. ді Комо, яким віддано управу семінарів Поссевінови, письмо ґенерала ордена Аквавіви, видане в тійже справі, отсей меморіял і нарештї motus proprius, що мав бути виданий на 15 років, і всякі пізнїйші привілеґії; 2. дані про суму, назначену на удержанє семінара і дороги, якими можна її дістати з Риму або на місцї; опись нерухомого майна, яке дістане семінар пізнїйше; 3. списи учеників, що вписали ся до школи, скінчили курс або лишили школу перед кінцем, або коли їх назначено кудинебудь на який уряд.

Книга має мати напись: „Seminarium Vilnense Pontif. Gregorii XIII. Pont. Max. Anno 1583“. Оден примірник мав лишити ся в семінарі, другий мав бути відісланий до Риму, щоби можна книгу показати в потребі папам і так піддержувати в них інтерес до виленського семінара; крім сього се піднесе славу ордена і дасть товчок до заснованя инших семінарів.

Але не вважаючи на сї заходи, справа семінара не стояла ще цїлком твердо. В своїм коментарі про Лївонію (датованім з Бартви 3 цвітня 1583 р.), Поссевін звертає увагу, що виленський семінар, розпочатий накладом папи, може упасти, а католицька справа понеслаб із того велику шкоду. „Треба поважно сьому запобігти, щоби семінар в Вильнї для вихованя Русинів, Москалїв, Лївонцїв, що вже починаєть ся, не занепав в самих початках, але треба підкріпити або підмогою на більше лїт, або закупном маєтностей на вічність. Хочби підмога для тих місць не була найбільша, треба надїяти ся, що спльно заохотить маґнатів королївства і короля, що стільки доложить до сего дїла, що — як се в подібний спосіб осягнули ми в Семи-

городї — отворить векике вікно до наверненя тих пустих провінцій". Для опіки над семінарем потреба двох священиків[1]).

Як видно з тих слів Поссевін надіяв ся для семінара більшої підмоги короля, але ще в 1583 р. мусів потїшати ся надіями[2]). Коли дав кор. Стефан фундацію для семінара, про се не маємо докладнїйших звісток і тільки припадково довідуємо ся, що король або дарував або мав дарувати якийсь дім в Вильнї, але сей дім був обтяжений процесами і не можна було ним користувати ся[3]). Субвенція з Риму також з початку не була зівсїм певна. Маємо і дальше обітниці, що семінар дістане орґанізацію і підмогу. Кард. ді Комо писав Поссевінови в цвітни 1583 р., що папа визначив 1200 скудів річно на колеґію, засновану королем Стефаном в Семигородї; таку саму суму мали визначити і для виленської колеґії — 1200 скудів річно на протяг 15 років; ґенерал ордену мав одержати відповідний акт і передати його соліцитаторови (прокураторови)[4]). Але та справа властиво вже була рїшена булею 4 лютого 1582 р.; тепер підношено її знов, як щось нового і се показує, яке не певне було становище семінара.

Поссевін, який бажав отворити семінар як найскорше, мусїв радити собі иншим способом. Як сам оповідає, якийсь час „добру частину" виленських алюмнів живив за дешевійшу цїну в Бравнсберзї, а до Вильна висилав їх аж тодї, коли дещо підучились і як вже справа семінара в Вильнї стояла лїпше[5]). Так заходи Поссевіна з 1583 р. все таки не мали повного успіху, — се були тільки „tenua initia", як їх характеризував пізнїйший візитатор; остаточно зорґанізовано семінар в два роки пізнїйше і 10 липня 1585 р. віддав його Поссевін в руки ордену[6]).

---

[1]) A. Possevini Livoniae Commentarius ed. Napiersky ст. 23—29,

[2]) Надію, що король „за божою милістю" дасть якісь маєтности, висловлювлено вже давнїйше, при кінци 1582 р. — пор. устав семінара. Россія и Италія I. 2 ст. 182.

[3]) Brunsbergensis Seminarii pont. historia (1585 р.) — Theiner Schweden II дод. ст. 326.

[4]) з Риму 9 IV. 1583 р. — Przegląd powsz. 1884 т. II. ст. 401.

[5]) l. c. Theiner Schweden II дод. ст. 326.

[6]) ... Seminarium hoc licet aliqua temuia [sic] initia habuerit anno 83, nihilominus plene inchoatum fuit a R. P. Possevino anno 1585, Julii 10, quo tempore societati traditum est... пор. Visitatio seminarii pontificii Vilnensis facta per P. Paulum Boxam (1601 р.) — Россія и Италія I. 2. ст. 186.

З того часу починають ся справоздання про діяльність семінара. В 1602 р. перевів люстрацію семінара Павло Бокса, віцепровінціял єзуїтів в Польщі, і в справозданю для ґенерала ордену подав звістки про семінар починаючи від 1585 р. Реляції його ще не публіковані в цілости, але про найважнійші річи вже знаємо дещо.

Фондацію семінара творила субвенція папської камери в сумі 1000 золотих[1]; сї гроші виплачували cambsores на порученє прокуратора семінарів, що резидував в Римі. Але вже від початку сам Поссевін відтягнув від сеї суми 200 ренських золотих на потреби семінара в Дерпатї; а дальше не все підмоги доходили до семінара, бо в часї зміни престола задержано їх в Римі[2]). Протягом сїмох років, від 10 липня 1585 р. до 1 сїчня 1602 р. семінар мав доходів 29.329 зол. 13 грошів і денар.[3]). З сього виходить, що семінар мав більші доходи, як 1000 зол. річно з Риму, бо пересїчно виходилоб понад 4000 зол.; але близших рахунків ще не знаємо. Розходів було за сей час 27.914 зол. 13 гр. 1 денар; в сю суму входить підмога з 200 зол. на дерпатський алюмнат. Крім біжучих видатків, семінар мав розходи на закупно маєтностий: 1595 р. куплено дім на поміщенє алюмнів за 2.500 зол., а 1600 р. огород і цегольню за 270 зол.[4]).

Візитатор зложив також катальоґ алюмнів семінара за час від 1585 р. до 1601 р.[5]). Дані про учеників зібрані в формі відповідий на питаня квестіонара: імя ученика, час коли вступив до семінара, народність, успіхи в науцї. Разом подано 197 імен. Склад семінара був дуже ріжнородний — ученики причисляли ся аж до 36 ріжних „націй", хоч знов кожда нація числила небогато представників:

Anglus 5 уч., Austriacus 1, Belga 1, Bohemus 2, Dalmata 1, Danus 7, Estho 2, Finno 1, Germanus 4, Gotus 4,

---

[1]) 1000 aureos.

[2]) Россія и Италія I. 2. ст. 186—7. В иншім місци згадано докладнїйше час, коли задержано підмогу — ante quadriennium, числячи від 1601—2 р. себто 1587—8 р. — ibid. ст. 189.

[3]) Численє таке: „unus florenus facit 24 grossos lituanicos; grossus vero 10 denarios".

[4]) ibid. ст. 185—6.

[5]) Catalogus alumnorum Pontif. Sem. Vilnen. ab initio seminarii. Anno 1602 missus in Urbem a P. Paulo Boxa in Martio — Россія и Италія I. 2. ст. 183—5.

Hassus 1, Illiricus 1, Italus 1, Iudaeus 2, Lappo 1, Lituanus 19, Lituanus e Germanis 1, Livo 18, Lubecensis 1, Marchiacus 1, Marchita 3, Masovita 1, Misnensis 1, Moscus 1, Norvegus 1, Polonus 8, Pomeranus 1, Prutenus 33, Ruthenus 15, Samogita 2, Saxo 4, Scotus 5, Silesita 2, Subsilvanus 3, Suecus 30, Ungarus 8, Vestphalus 4, невказана нація 1.

З сього перегляду видно, що семінар льокальним потребам служив дуже мало. Він був інституцією інтернаціональною і стягав учеників з усіх сторін — навіть з далеких країв. Зате литовські землї давали розмірно небогато учеників: ледви третина алюмнів була родом з Литви або з сусїдних земель. А що до православних, яких семінар з початку мав найбільше на цїли, то їх майже нема між учениками: Москвич знайшов ся 1, Русинів 15 — хиба, що який православний ховаєть ся ще між Литовцями; число православних не доходить навіть до 10%. А притім треба додати, що Русини були в семінарі лише в 1585—1597 рр. — пізнїйше не стало їх зовсїм...

Катальоґ дає про деяких алюмнів близші дані. Стрічаємо такі імена:

1. Iacobus Laurentii. 1585. Ruthenus. Sacerdos missus in Russiam in fines Moschoviae; ubi est nunc?

2. Ignatius Mamowicz. 1587. Lituanus. Medicus et civis Vilnensis.

3. Thomas Zarviensis. 1588. Ruthenus. Sacerdos missus Polociam, ad parochiam anno 1597.

4. Isaac Solokaj. 1579. Ruthenus. Catholicus factus duxit uxorem.

5. Nicolaus Clementis. 1590. Moscus. Poloniae parochus.

6. Jacobus Theodori. 1591. Ruthenus. Missus Braunsberg, ad seminarium.

7. Laurentius Kaminski. 1592. Ruthenus Donum missus.

8. Martinus Voyna. 1592. Ruthenus. Sacerdos factus.

9. Daniel Gudzianski. 1593. Lituanus. Sacerdos bonae vitae, schismaticorum ecclesiae catholicae plurimos coniungit.

10. Elias Bogdasewski. 1593. Ruthenus. Ingressus religionem pie ibidem mortuus.

11. Raphael Gulevius. 1594. Ruthenus. Relicta religione Soc. Iesu, arbore praegrandi opperessus in silvis, fracto et disperso cerebro misere interiit.

Дисциплїна в семінарі була добра і „добре вправляли ся в чесноті відповідно до приписів“. Духовні науки, були в зви-

чаю перед 3—4 роками, але занедбано їх та аж в останнїх часах знов відновлено. Але з тими науками є инший клопіт: серед учеників є Шведи, Данцї, Прусаки, що не розуміють польської мови і не можуть слухати польських казань; для них уряджують німецькі науки, або приватно учать їх у рідній мові. Часто поручало ся ученикам читанє духовних книг а біблїотека була досить добра. Церковних церемонїй вчили ся в пахоріяльнім костелї. Що до студій, то вони стояли навіть висше, як в Бравнсберзї: до виленської академії присилали навіть бравнсберґських студентів і то більше талановитих на висші студії: але семінаристи звичайно слухали лиш „casus, controversias et positivam“ — щоби тільки скорше могли війти в практичну роботу.

Семінар розвивав ся і в пізнїйших часах добре; маємо навіть дуже докладні звістки про його житє, — на жаль дотепер не публїковані[1]).

Але не вважаючи на свій розвиток, семінар минув ся з метою, яку ставлено йому в початках: для Руси і справи єдности на сході давав дуже небогато. Служив семінар всїм иньшим народам, тільки не Руси, не пропаґандї між православними. Се відчували люди, які близше були знайомі зі справою.

Сам основатель чи ініціятор заснованя, Поссевін, був невдоволений станом справи; про се свідчать його слова, висказані 1605 р. „Лишив я також заложений семінар для Русинів у Вильнї і малий в Дорпатї; але в Римі наслїдники Григорія XIII не розуміли ваги сеї справи, а на Литві не могли собі уявити, що таким надзвичайним способом

[1]) Пор. Россія и Италія т. I 2. стор. 205, 208—9. Сей семінар звали також папським алюмнатом або уніятським семінарем. Містив ся він в камениці при Біскупій улицї (тепер Двірцева ул.) побіч дієцезіяльного семінара, що стояв знов коло епископської палати. Будова його була особлива,— на фронтовій стїнї мала портрети пап, пізнїйше забілені, а у нутрі аркади кругом подвіря. По касатї єзуїтів перейшов семінар під управу Василиян і так лишив ся до кінця. Конґреґація de propaganda fide, потверджаючи його склад 12 лютого 1753 р., рішила, що має бути у нїм 20 клириків, а се 4 Василиян, а 16 із світського уніятського духовенства. Всї литовські воєводства, а також з коронних белзьке і холмська земля мали право помістити по одному ученику в сїй школї — M. Baliński. Dawna akademia wileńska c. 81; пор. J. Bieliński Uniwersytet wileński (Fontes hist. scholarum II) т. I ст. 83—85. Белїньский подає також реєстр Єзуітів реґенсів алюмнату від 1622—1769. На жаль жерела не подані в обох працях.

Боже Провидіне хотіло отворити ворота до Московщини, як нині бачимо[1]) — тому відложено або перервано на довше, як було треба, висилку визначених підмог на образоване алюмнів, які тепер моглиби принести овочі в тій великій винниці"...[2])

Що виленський семінар не сповняв своєї місії, видно з сього, що побіч нього пробувано заснувати новий якийсь інститут для Русинів. „Нічо не може бути більше гарне і корисне, як заснувати для вигоди Русинів колеґію в Вильні", пише папа Климентий VIII до вибраного виленського епископа Бенедикта Войни 9 вересня 1600 р.[3]). В тім часї семінар вів вже свою діяльність. Щоби Рим не був зовсїм поінформований про його істноване, тяжко припустити, бо ж сам Климентій як нунцій був в Польщі і мусїв пізнати ся з сею справою і взагалї курія мала постійні інформації про церковні дїла. Треба думати, що папа також уважав напрям семінара схибленим і хотїв бачити в Вильнї колеґію, яка справдї служила би потребам Руси.

Проект семінара для Русинів вринув на ново чверть столїтя пізнїйше, а зреалїзував його митр. Йосиф Рутський при помочи папи Урбана VIII[4]).

---

[1]) Натяк на надії, які отворила католицтву в московських землях справа Димитрія.

[2]) Lasciai io anche instituto un Seminario pei Ruteni in Vilna, et un piccolo a Derpato; ma come non si sapeva a Roma da' successori di Gregorio XIII. l' importanza di questo fatto, nè in Lituania potevano immaginarsi mai, che per così straordinario mezzo la D. Providenza volesse aprir la porta alla Moscovia, come hora si vede, si cessò, o si è differito più di quel, che, si doveva a mandar gli assignati, pagamenti per formar alunni, i quali adesso sarebber in esser per fruttificare in quella gran vigna... Поссевін до в. кн. тосканського Фердинанда І з Венеції 10. VII. 1605 р. — Ciampi Bibliografia critica т. I, ст. 264.

[3]) Theiner Monumenta Poloniae т. III, ст. 275.

[4]) Бреве Урбана VIII з 22. VIII. 1626 р. Theiner Monumenta Poloniae т. III, ст. 375, Пелеш, Geschichte der Union т. II, ст. 141.

Студії над українськими народніми піснями.

Подає **Іван Франко.**

XVI. Ведмедівка (ст. 145—151).

Дякуючи д. В. Гнатюкови можу розпочати своє доповнене про сю віршу чи пісню новим варіянтом, який додає дещо нового для реконструкції її тексту. Сей варіянт записаний 1910 р. д. П. Брояківським у Паволочі сквирського повіту, київської ґуб., означений записувачем титулом „псальма“. Запис не зовсім докладний, і тому я подаючи текст по змозі поправлений, подаю в нотках те, що стоїть у рукописі.

„Накажіте Ведмедівці[1]) хоч Пилипом дідом[2]),
Нехай вийде, хай[3]) виїде проти Турка з хлібом!“
„Ми не вийдем, не[4]) виїдем, не[4]) будем корить ся,
Славний город Ведмедівка, будем боронить ся“.
А в[5]) неділю пораненько дзвони задзвонили,
Уже войсько турецькеє[6]) в[7]) город приступило.
Старих людей, старесеньких[8]) всіх[9]) повибивали,
Молодую челядоньку[10]) Турки в плїн[11]) забрали,
Малих дітей семилїтнїх на кіл[12]) настромляли[13]).
А в храм божий, в церкву святу[14]) коний[15]) заганяли,
Всім іконам деревляним[16]) очи повиймали,

---

[1]) Р. відмедовці. [2]) Р. дідом Пилипом. [3]) Р. ані. [4]) Р. і не. [5]) Р. В. [6]) Р. Турецьке. [7]) Р. у. [8]) Р. старенькихъ. [9]) Р. vас. [10]) Р. челядь. [11]) Р. плен. [12]) Р. сьомолїтніх на коли. [13]) Р. нахромляли. [14]) Р. святую. [15]) Р. лошадей. [16]) Р. Деревляним іконам.

Пресвятую мать Марію під[1]) ноги стоптали.
Під[1]) престолом херувимським коний[2]) привязали,
Увесь[3]) город Ведмедівку Турки в плїн[4]) забрали.
Тече річка невеличка, іде вода з тиха;
Ой[5]) хто не був в[6]) Ведмедівцї, той не знає лиха.
Тече річка невеличка густими лозами;
Хто згадає[7]) Ведмедівку, вмиєть[8]) ся сльозами.

Маємо тут один із тих варіянтів, які в минулім віцї позаписувано в ріжних місцевостях київської ґубернії, і в яких основі лежить історична вірша ~~про~~ Ведмедівку, надрукована мною на стор. 148. Як звичайно буває в таких випадках, історичні подробицї вірші пропали, а загальнїйші риси заховали ся або й ширше розвинули ся в піснї. Порівнюючи отсей варіянт із моєю реконструкцією на ст. 150—151 побачимо, що він поперед усього доповняє зазначений мною брак одного рядка 13 в реконструкції, дає чотири нові рядки в закінченю піснї, що правда, рядки шабльонові та без історичної вартости, а надто подає деякі нові подробицї в описї руйнованя Ведмедівки Турками.

Реконструкція тексту мусить бути основана на хрональоґії подій, представлених у піснї без огляду на те, чи ті події дійсні, чи видумані. В вірші (ст. 148) показано два дни, суботу й неділю, в яких доконуєть ся напад на місто та його руїна. В варіянтї Чубінського (ст. 146—7) подана лиш одна дата „на святую Пречистую“, що означає празник Успенія Богородицї д. 15 серпня ст. ст. Варіянт Шевченка (ст. 147) не подає нїякої дати, а найновійший вар. Брояківського всї події кладе на неділю. Сей остатнїй вар. має два рядки 15 і 16, спільні з вар. Шевченка 3—4, вставлені там очевидно не на місцї. Про ведмедівську попівну згадує тілько один вар. Чубінського в рядках 8—9; її виступ очевидно треба покласти на суботу, коли місто ще боронило ся. З устного оповіданя, записаного Чубінським (ст. 146) виходило би, що Ведмедівка боронила ся досить довго, поки Турки не знайшли доступ до брами і не вбили попівну списами. Про смерть священника о. Івана згадує тілько вар. А. Шевченка в рядку 6. Р. 2 має дві відміни: з тексту Чуб. виходить, що в Ведмедівцї жило не много людий, значить місто було малолюдне, а з вірші Ос. та з тексту

[1]) Р. Под. [2]) Р. лошадей. [3]) Р. vас. [4]) Р. у плен. [5]) Р. vас. [6]) Р. у. [7]) Р. дод. про. [8]) Р. умисна.

III. виходить, що не довго в ній жили люди в добрі через ворогів. Сю остатню версію можна взяти до реконструкції, додавши до тексту III. одно слівце в.

Славна була Ведмедівка всіма сторонами,
Не прожили в добрі люди та за ворогами.
Славний гетьман Феликорнис, на віру гонитель,
Христіянського народу праздний разоритель,
Буджацькому султанови він ради додавав,
Гди од боку своєго сім вождів посилав.
„Іди, княже, на Вкраїну, а тепер час маєш,
Бо під рукою своєю добрих вождів маєш".
„Накажіте Ведмедівці хоч Пилипом дідом,
Нехай вийде, хай виїде проти Турка з хлїбом!"
„Ми не вийдем, не виїдем, не будем корить ся,
Славний город Ведмедівка, будем боронить ся".
А в суботу барзо рано под город подступили,
Бо там вони із собою всї риштунки міли.
Ведмедівськая попівна голос учинила,
Сімсот Турків яничарів з коний повалила.
На святую на Пречисту у всї дзвони дзвонять,
А старії і малії у голос голосять.
А в неділю[1]) у полудне города достали,
Старих людий, славних міщан всїх під меч побрали.
Старих людий, старесеньких усїх повбивали,
Молодую челядоньку Турки в плїн забрали.
Малих дїтий семилїтнїх на кіл настромляли,
А в храм божий, в церкву святу, коний заганяли.
До заходу соняшного церкви грабували,
Всім іконам деревляним очи видирали,
Всї святости церковнії під ноги топтали,
А образи полотняні під кульбаки клали.
Священника отця Йвана в річцї утопили;
Як старії, так малії ровне голосили.
До престола, до святого коників вязали,
Восковими ставниками коний поганяли,
А ризами, патрахилями коний накривали,
І старі й молодії кіньми втратували,
А молоду челядоньку у полон погнали,

[1]) В попереднїм текстї хибно: суботу.

Увесь город Ведмедівку Турки зруйнували.
Тече річка невеличка, іде вода з тиха;
Ой хто не був в Ведмедівці, той не знає лиха.
Тече річка невеличка густими лозами;
Хто згадає Ведмедівку, вмиєть ся сльозами.

Не можна сказати, що ся пісня справдї виглядала так колись чи то в писанім текстї, чи в устах народу, але я навмисно стягнув у одну цілість усе те, що дають варіянти, аби показати, що з того виходить усе таки досить одноцільний і поетичний образ. Варто зазначити, що книжкового походженя в тій піснї не лише рядки 3—8, де говорить ся про славного гетьмана Феликорниса, але також подробицї руйнованя Медведівки Турками, які перейшли в уста народа з писаної, козацької традиції, головно з оповідань Самовидця, чи то безпосередно, чи посередно через Грабянку, який виписував свої оповіданя із Самовидця майже дословно, дещо важне пропускаючи, а дещо менше важне та ефектовне додаючи від себе.

Що до історичної основи сеї вірші-піснї менї трафила ся досить оріґінальна пригода. В увазї до реконструованого тексту сеї піснї на ст. 151 я висловив погляд, що ніяких історичних жерел про зруйнованє Ведмедівки Турками нема. Що правда, я помилив ся сказавши там, що „цитована Драгомановим лїтопись Грабянки анї на ст. 224, анї на жаднїй иншій не згадує про Ведмедівку, чи Медведівку“. З приводу сеї моєї помилки фаховий історик др. Богдан Барвінський помістив у „Русланї“ 1907 р., ч. 213 замітку п. з. „Пісня про ведмедівську попівну і здобутє м. Ведмедівки Турками 1677 р.“, в якій формулував свої закиди проти мого твердженя ось у яких пяти точках:

1) Твердженє, немов то цитована Драгомановим лїтопись Грабянки анї на ст. 224, анї на жаднїй иншій не згадує про Медведівку чи Ведмедівку, не згідне з правдою. 2) Драгоманов узяв свій цитат як раз із лїтописи Грабянки, ст. 224. 3) Твердженє дра Фр., що факт турецького нападу на Ведмедівку треба посунути від р. 1677 до 1668/9, зовсім самовільне і нїчим не узасаднене. 4) Твердженє, що не маємо ніяких посторонніх жерел для вияснення сего факту, рівно-ж незгідне з правдою. 5) Здогад дра Фр., що згаданий у піснї „Славний гетьман Фелікорнис“, се мабуть Юрась Хмельниченко, вірний, але невідповідно умотівований.

Свої закиди мотивує др. Барвінський наводячи вказане, а не цитоване у Драгоманова місце з літопису Грабянки, де говорить ся про поражене Юрася Хмельницького та його помічної турецької армії під Чигирином дня 29 серпня 1677 р., по якім пораженю Турки уступили з українських міст Черкас, Медведівки, Жаботина, Мошен, Драбівки та инших, які доси були в їх посіданю. Отже-ж фактично ні про який напад Турків на Ведмедівку нема тут мови. Те саме свідоцтво, висловлене майже такими самими словами, маємо в літописі Самовидця на ст. 138 і в долученім до виданя того літопису „Кратком описанім Малороссіи" на ст. 282. Маючи на увазі хронольоґію повставаня тих літописів, можна твердити сміло, що оповідане про битву під Чигирином списане було у перве Самовидцем, від нього взяв його невідомий автор „Краткого описанія Малороссіи", а від сього остатнього зачерпнув Грабянка. Значить, маємо в козацькій традиції тілько одно оповідане про битву під Чигирином 1677 р., але нема ані згадки про напад Турків на Медведівку. Навпаки, у Самовидця знаходимо під р. 1675 згадку, що в тім році Медведівка належала ще до тих немногих місточок, які були під владою Дорошенка, значить, під турецькою зверхністю. Коли дістала ся вона під сю зверхність, трудно сказати, але можна догадувати ся, що стало ся се незабаром по р. 1665, т. є. після того, як Дорошенко при помочи Туреччини зробив ся гетьманом правобережної України. Під сим роком у Самовидця записаний одинокий факт, який міг був зробити Ведмедівку славною на всю Україну: із неї вийшов кандидат на гетьмана Опара, який одначе незабаром за старанем Дорошенка був увязнений Турками, відісланий до Варшави польському королеви і там покараний смертю (Самовидець, ст. 88—9). Що про турецький напад на Ведмедівку між рр. 1670—6 нема ніякого історичного свідоцтва, про се др. Барвінський міг переконати ся хоч би з основної моноґрафії М. Костомарова „Руина", де про ті події говорить ся на ст. 215—320. Пор. Н. И. Костомаровъ, Собраніе сочиненій, т. XV, СПб. 1905.

Так виглядає спростоване фахового історика дра Б. Барвінського, який при тім дає мені дуже докторальну лекцію критичности. Та найцікавійше в його спростованю те, що там, де він признає мені рацію, в точці 5, буцім то мій здогад, що за прозвищем гетьмана Феликорниса треба бачити Юрія Хельницького, по близшім огляді фактів оказуєть ся невірним. Із оповіданя Грабянки бачимо, і знаємо зрештою з инших жерел, що

Юрія Хмельницького зловили білгородські Татари, коли тікав із Уманя в р. 1669, і за наляганєм Дорошенка відвезли до Царгорода, де його продержано увязненого аж до початку 1677 р., в якім султан іменував його гетьманом України. Ясно, що в тім часі він не міг мати ніякого впливу на турецькі напади на українські міста. Натомісь правдоподібно, що під „славним гетьманом Феликорнисом, гонителем на віру христіянську і праздним разорителем народу христіянського", треба розуміти гетьмана з султанської ласки Петра Дорошенка, що відіграв фатальну ролю в історії руїни України в другій половині XVII в. Лишаючи докладнійше обговоренє його особи та гетьманованя, о скілько вони відбили ся в памятках літературної творчости, до иншої нагоди, наведу тут лиш оповіданє Грабянки під р. 1672 про здобутє Турками при помочи Дорошенка Камянця Подільського. Се місто д. 18 серпня того року піддало ся Туркам. „Для егоже уѣзду очищаючи мертвихъ людей зъ склеповъ вибирано и внѣ града вивожено; такожде по улицахъ градскихъ, где блато и грязь бяше, иконами церковними путь постилано и мости мощено, по нихъ же Турчинъ и его подданій безбожній Дорошенко, не поболѣвши сердцемъ за обруганіе иконъ божіихъ честолюбія ради, въехали въ Камянець. И того часу изъ самого найболшого костела, нарицаемого Фара, самому царю турецкому мечетъ здѣлано; по семъ и прочіе костели и церкви на мечети обращено, и крести зъ церквей и костеловъ вездѣ до послѣдного, такожде и дзвони низверженно" (Грабянка, ст. 206—7).

Се оповіданє в перших словах о стілько неясне, що з тексту Грабянки не видно, для чийого в'їзду очищувано Камянець. Заглянувши до літопису Самовидця я переконав ся, що Грабянка майже дословно передає його оповіданє (ст. 273), пропустивши одначе дуже важну подробицю, що для облоги Камянця прибув сам турецький султан, що йому піддало ся місто д. 18 серпня і для його в'їзду місто очищено з трупів. Про киданє образів на вулиці у Самовидця нема нічого, за те Грабянка пропустив відомість, що коли всї польські костели перемінено на турецькі мечети, „три церкви себѣ Русь випросили, а Армени одну" (ст. 274). Порівнюючи оповіданє нашої піснї з сею писаною козацькою традицією побачимо, що устна традиція основує ся на писаній, і то власне не на вчаснійшій версії Самовидця, а на пізнійшій Грабянки.

І ще один причинок із Самовидця, повторений також у Гра-

бянки, і перенесений між елементи пісні про Ведмедівку. Описуючи страшні події р. 1674, в якім Турки при помочи Дорошенкових козаків зруйнували українські міста Лисянку, Ладижин та Умань, Самовидець додає: „Тамъ было съ ужасомъ Дорошенку съ войскомъ его смотрѣть на кровъ християнскую улицами текущую! Там же Турки отъ побитыхъ християнъ голови отрѣзувая за всякую у паши по червонцу брали, съ которыхъ кожи ободравши и соломою тѣ кожи напхавши и осушивши, къ Ладижену до цесаря своего отвозили. Тогда же Турчинъ изъ поддавшихъ ся себѣ городовъ дань бралъ синами и дочерми, и всѣхъ побѣсурманилъ“ (ст. 279). Остатній рядок сеї виписки говорить про богатий полон із молодих хлопців та дївчат, яких забрали Турки та побісурманили, і се очевидно відгукнуло ся в нашій пісні словами:

Молодую челядоньку у полон забрали.

Із сего розбору можна наглядно побачити, як складала ся історична пісенна традиція українського народа. Нападу Турків на Ведмедівку, такого, як описаний у пісні, фактично не було, але були кроваві катастрофи в Камянції, Лисянції, Ладижині та Умані, та народня традиція немов жартуючи перенесла подробиції з тих подій, а властиво тілько з їх описів, на Ведмедівку, яка з рештою не вславила ся нічим окрім безталанного кандидата на гетьмана Опари, та може також видуманою попівною.

З того, що деякі подробиції сеї пісні взяті правдоподібно з такого пізного писаного жерела, як літопис Грабянки, що був написаний коло р. 1710, можна би догадувати ся, що й пісня про Ведмедівку повстала не швидше, як у другім десятилїтю XVIII в. Натомісь вірша, в якій заховало ся невідоме ні з якого иншого жерела прозвище Феликорнис, мусіла повстати значно вчаснійше, в другій половині XVII в., можливо ще за житя гетьмана Дорошенка, коли могло бути небезпечним згадувати його властиве імя з такими непідхлібними для нього епітетами, і коли в кругах без сумніву козацьких могло явити ся для нього таке прозвище.

Що до своєї віршової форми, то вірша так само, як і пісня, зложені коломийковим складом і являють ся може найдавнійшими зразками сего складу на українській теріторії, який запанував спеціяльно в Галичині не для ліричної, але також для епічної поезії аж у XIX в.

XXIII. Брат брата вбив за дївчину (ст. 157—161).

До варіянтів сеї пісні, зведених у моїй студії, треба додати ще український варіянт, записаний М. Лисенком у хуторі Водяне катеринославської ґуб. від якогось Лободи, поміщений у четвертім випуску його збірки Нар. пісень з нотами[1]). Ось текст сего варіянта, який подаю розділяючи Лисенкові довгі рядки кождий на пару коротших, до чого спонукує мене їх розмір, а по части й рим.

Ой в городї на ростоцї
Пють-гуляють Запорожцї;
Лиш між їми один не є —
Запорозький отаман.
На коника похилив ся,
За серденько ухопив ся.
„Чогось менї, братя, трудно,
І на серденьку нудно.
Ой вбив же я родиноньку,
А братнюю дитиноньку;
За кулями гласу не чуть,
А за димом не видно.
Ой сїдлайте, миле браття,
Та коники вороненькі,
Та беріте, миле братя,
Та шабельки булатненькі!
Та поїдем, миле браття,
Та долом-долиною,
Та там знайдем, миле браття,
Та рожу в калиною.
А під тою та рожою
Та козацькеє тїло, —
Гей, від сонця почорнїло,
А від вітру помарнїло“.

Продовженя, похорону тїла нема. Варіянт виглядає на уривок тої самої пісні в пізнїйшій перерібцї, в якій слово „булатненькі“ вказує на слїд великоруського впливу. Супроти варіянтів наведених у моїй студії отсей варіянт має тілько одно виразнїйше — вказівку на запорожського атамана. За те мотів братовбійства затемнений мотівом убійства братового сина. Про причину вбійства й тут нема нїякої згадки, немов би се був простий припадок. Розмір сего варіянта переважно 8-складовий, але рядки 4, 8, 12, 18, 20 і 22 7-складові, що не скрізь тїсно звязане з мельодією пісні, значно відмінної від галицької.

XXIV. Два козаки бють ся за дївчину (ст. 161—163).

В рукописній збірцї народнїх пісень, зібраних Мелїтоном Бучинським у р. 1867, маємо два варіянти пісні про поповича і вдовиного сина, замітні тим, що з первісного 12-складового розміру через повторене першої половини кождого рядка вони переведені на 17-складовий розмір, який співає ся на мельодію

[1]) Збирныкъ украинськыхъ писень. Зибравъ й у ноты завивъ М. Лисенко. Четвертый выпускъ. Кыйвъ, 1886, ст. 20—21.

„думок“ або колискових пісень. Ось перший варіянт, записаний у Гринівцях.

1 Ой по сїм боцї, тай по тім боцї,
Ой по сїм боцї Днїстра
Тай вандрували, тай вандрували
Два козаченьки з міста.

2 Ой вандрували тай вандрували,
Тай собі говорили:
„Ой єдну-ж [бо] ми, ой та єдну ми
Дївчину [по]любили“.

3 Попович каже, попович каже:
„Моя дївчина буде“.
Вдовин син каже, вдовин син каже:
„Хиба мене не буде“.

4 Попович каже, попович каже:
„Віддаймо ся на поле:
Котрий котрого, котрий котрого
В саме серденько вколе“.

5 Попович війшов, попович війшов
На високу могилу;
Вдовин син війшов, вдовин син війшов
На широку долину.

6 Попович стрілив, попович стрілив,
Долину перестрілив;
Вдовин син стрілив, вдовин син стрілив,
В саме серденько змірив.

7 „Ой тепер тобі, ой тепер тобі,
Поповичику дївка:
В саме серденько, в саме серденько
Калиновая стрілка“.

В другім варіянтї, записанім невідомо де, дві початкові строфи виглядають ось як:

Ой засвітили, ой засвітили
Два місяченьки ясні;
Ой вандрували тай вандрували
Два парубочки красні.

Ой вандрували, ой вандрували
З Станїслава до Львова,
Та написали, та написали
До дївчини небоги.

Другий рядок строфи 6 виглядає ось як: „Вдовина не застрілив“, а дальші рядки:

Як вдовин стрілив, як вдовин стрілив,
В саме серденько вмірив.

Остатня строфа також троха відмінна:

Ой оттут тобі, поповиченьку,
Тай любая дівчина:
В твоїм серденьку, в твоїм серденьку
Кидровая дружина.

Сей варіант очевидно пізнійша формація від попереднього, бо в нім козаки переміни ли ся на досить незвичайних, вандрівних та письменних парубків, може школярів. З культурно-історичного погляду в першім варіанті важний зворот „віддаймо ся на поле“, що по нашому значить „станьмо до поєдинку“.

З огляду на літературно-історичну суперечку про те, відки брав і як редаґував до друку руські пісні Жеґота Павлї, варто придивити ся близше тим варіантам сеї пісні, що поміщені в „Русалцї Днѣстровій“ ст. 22—3 і у Жеґоти Паулї „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“, т. II, ст. 5—6. Ось варіант „Русалки Дністрової“ нашим правописом:

Ой в зеленім городочку
Два явороньки гнуть ся;
На дівонцї молоденькій
Два ледіники бют ся.
Вдовин син говорит гарно:
„Та вже погодімо!
Не так то ми, побратиме,
Тот побоєц стріймо!
Єно вийдімо собі
На долину рівну,
Та один одному
Право в серденько мірмо!“
Попович стрілив —
Долину перемірив;
Вдовин син стрілив,
Право в серденько вцілив.
„Ой тото-ж тобі, побратиме,
Молодая дівка:
В твоїм серци срібная стрілка!“
„Возьми ти собі молодую дівку,
Та вийми з серця срібную стрілку!“
„Тяжко каменеви верх води плисти,
Ще тяжче з серця стрілку винимати“.
Вдовиному сину на весілю скачут,
А поповичеви у головках плачут.
Вдовиного сина та до шлюбу ведут,
А поповича під мораву везут.
Вдовин син буде та на світї жити,
А попович під моравою гнити.

Сей варіянт очевидно також пізної формації, і в початкових 3 строфах виявляє слід гуцульської або покутської перерібки на коломийковий склад. Се відчув мабуть Жеґота Паулї, і редаґуючи той сам варіянт для друку в своїй збірці дав йому ось яку форму:

Oj w zełenym horodoczku dwa jaworońki hnut sia,
Za diwońku mołodeńku dwa łediniki biut sia.
Wdowyn syn howoryt harno: „Ta wże pochodimo,
Ne tak że my, pobratyme, batałyju strijmo!
Oj wyjdim sobi na dołynu riwnu,
Ta odin odnomu prawo w serdeńko mirmo!"
Oj panońko staw na wysokij mohyli,
Wdowyn syn staw na hłubokij dołyni.
Panońko striłyu, dołynu peremiryu;
Wdowyn syn striłyu, prawo w serdeńko wciłyu.
„Oj totoż tobi, pobratyme, mołodaja diwka:
W twoim serci zołotaja striłka!"
„Woźmy ty sobi mołoduju diwku,
Ta wyjmy z sercia zołotuju striłku!"
„Tiażko kamenewi werch wody pływaty,
Szcze tiaższe z sercia striłku wynimaty!"
Wdowynomu symu na wesilu skaczut,
A panońkowi nad hołowou płaczut;
Wdowynoho syna taj do ślubu wedut,
Panońka mołodoho pid murawu wezut;
Wdowyn syn bude taj na switi żyty,
Panońko mołodeńki pid murawou hnity.

Полишаючи на боцї язикові помилки, природні у Поляка при транскрібованю руських слів, треба признати, що Жеґота Паулї декуди добре поправив текст Русалки Днїстрової, пр. пишучи murawa зам. морава, або римуючи „pływaty" і „wynimaty" зам. „плисти" і „винимати". Але в поправцї „поповича" на „паноньна" тяжко добачити щось більше, як нїчим неоправдану самоволю, бо-ж трудно допустити, аби Поляк-редактор свідомо забажав підчеркнути в тій піснї ворожнечу між селянами й панами, допускаючи при тім такий очевидний абсурд, що пан добровільно стає до поєдинку з сїльським парубком і що той парубок убивши пана преспокійно женить ся з дївчиною, безкарно позбувши ся свойого супірника.

В рукописній збірцї Ходаковського під ч. 711 маємо ва-

ріант сеї пісні, від р. 9 схожий у головному з висше поданими, а тілько з відмінним початком, не зовсім докладно записаним. Подаю його тут без поправок, задля невеликої його літературної вартости:

А хто по улици ходить, а хто і свище?
Товариш товариша на вечерниці кличе.
„Сходьмо ся, пане брате, сходьмо ся,
До їдної дівчиноньки на вечерниці ходьмо!
Ой як ми будемо до одної ходити,
Наймімо собі теслика домовину зробити.
Ой одному буде домовина новая,
А другому буде дівчина молодая“.

Далї йде розмова між поповичем і вдовиним сином та їх поединком і смерть поповича без згадки про похорон. Розмір і рими сего варіянта не видержані гаразд, може з вини самого записувача.

XXVI. Подолянка (ст. 171—176).

До варіянтів, поданих і розібраних у моїй студії додаю тут іще два, а власне один із рукописної збірки Мелїтона Бучинського, записаний р. 1867 в селї Колинцях станїславівського пов., задля його давности, а другий, записаний о. Юрієм Кмітом від Юстини Волошинівської в Гвіздци коломийського пов. д. 21. січня 1907 р. задля його зглядної повноти в кінцевій части. Ось варіянт Бучинського, в якім дівчина не названа Подолянкою.

Ой пішла дівчина до броду по воду,
Тай ся задивила на козацьку вроду.
„Гей приплинь, приплинь, козаченьку з краю,
Най я із тобою на той човен стаю!“
Ой ще дївчина не достала до дна,
А вже вищеховзла біла ніжка з човна.
Гей ще дївчина в човен не вступила,
Зараз ся зійшла вітровая хвиля.
Гей ще дївчина в човен не вступила,
А вже дївчина в Дунай се втопила.
Гей ще дївчина в човен не вступила,
А вже дївчину вода примулила.

Ой хто-ж там тоне? То дївчина тоне.[1])
Ой молодий козак білі ручки ломит.
„Гей, ратуй, ратуй, козаче гільтаю!
Віратуй же ме із того Дунаю!“
„Ой плини, плини, дївчинонько до дна!
Гей ти, дївчино, сама того годна!“

Не вважаючи на правильність розміру, троха відмінного від первісного варіянта, сей варіянт треба вважати пізнїйшим, у якім забуто назву дївчини, а причину її втопленя зроблено зовсїм припадковою. Не добре скомпоноване також закінчене, в якім дївчина, вже втопивши ся в попереднїх рядках, просить у козака ратунку. Так само неконсеквентно переведено ролю козака, який у рядку 14 ломає руки очевидно з жалю по втопленю дївчини, а в двох остатнїх рядках зовсїм безсердечно велить їй тонути, ще й закидає їй, що „сама того годна“, т. зн. сама собі винувата.

Варіянт о. Юрія Кміта виглядає ось як:

Ой вийшла, вийшла Подолянка по воду,
Сподобала си козачейка на вроду.
„Ой ти козаче, ти хороший на вроду,
Ой возьми-ж мене я в той чьовен по воду!“
Ще Подолянка на чьовен ни ступила,
Тихая вода тим чьовенцьом займила.
„Ой беріт же ви, тай рибарчьики, сїти,
Ой ідїт же ви Подолянки глядїти!“
Ой найшли, найшли Подоляночку в водї;
Так козак плаче, аж го втулити годї.
Ой несут, несут Подолянку до дому;
Так козак плаче, що ни видит дорогу.
Вже Подолянцї всї дзвони задзвонили,
А козачейка аж ледви го втулили.
Ой везут, везут Подолянку до гробу;
Так козак плаче, що не видит дорогу.
Юж Подолянку до гробойку спущяют,
А козачейка[2]) водами обливают.

---

[1]) В тексті запису через помилку: „Хто-ж там не тоне, не дївчина тоне“.
[2]) В записї додано за сим зайве слово „молодейкого“.

Вже Подолянку до гробойку спустили,
А козакови всї дзвони задзвонили.

Не вважаючи на захованє назви Подолянки та первісного розміру в тім варіянтї, його треба також уважати пізнїйшою перерібкою тому, що в нїм забуто мотів конфлїкту між козаком і дївчиною, а за те ширше розвинено мотів жалю козака по смерти дївчини, мотів часто оброблюваний у нашій народнїй та півнароднїй поезії XVIII в. під впливом подиху західно-европейського сентіменталїзму. Важна в тім варіянтї закраска бойківського діялекту, що свідчить про перенесенє піснї в досить повній формі з Поділя в карпатські гори. Три варіянти сеї піснї записав у коломийськім пов. і переслав менї др. Ярослав Гординський, та не можучи тепер відшукати їх між моїми рукописами, полишаю їх на боцї тим більше, що відміни їх від надрукованих у мене текстів досить маловажні.

Ще один варіянт сеї піснї маємо в рукописній збірцї Ходаковського під ч. 695, записаний, як звичайно, не зовсім докладно, та про те подаю його тут у повнї з деякими поправками тому, що в ньому маємо дещо відмінне від инших варіянтів.

Ішла дївчина до броду по воду,
Задивила ся на козацькую вроду.
„[Ой], ти козаче, сивий соболю,
Возьми мене на човен з собою!“
„Ой, ти, дївчино, сивая голубко,
Ступай [ступай] на той човен хутко!“
Скоро дївчина на човен вступила,
Зараз вода човен затопила.
„Ой, ратуй, козаче, [ой ратуй же, ратуй!]
Будеш мати від матки заплату.“
„Я не хочу від матусї заплати,
Я тебе хочу за миленькую взяти.“
„Як би я мала за миленьку тобі бути,
Волїла-бим в тім Дунаю утонути.“
Де ся взяла щука-риба зо дна,
Викинула дївчиноньку з човна.
Утонула дївчина, втонула,
[Лиш] червона китайка сплинула.
„Не так ми жаль червоної китайки,
Як менї жаль дївчини коханки.“

Окрім відмін у самім змісті бачимо тут намагане, хоч не скрізь консеквентно переведене, передати пісню коротшим розміром, певно під впливом иншої мельодії.

XXVIII. Пісня Київській Братській Богородиці (ст. 182—188).

Сю студію я закінчив сподіванем вернути ще до тем, положених у основу сеї пісні. Тепер можу на разї подати книжкову паралелю до одної теми, а власне тої, що ікона з Татарином, що сїв на ній як на плоти, аби перевезти ся через Днїпро, поплила до гори водою і зупинила ся біля Київа проти братського манастиря. Паралеля до сеї теми містить ся в київо-печерськім Патерицї (op. cit. ст. 114) в оповіданю п. з. „Пришествіе ікѡнописцевъ из' Цр͠играда в' Монастырь Печерскій", де читаємо в оповіданю царгородських малярів про їх подорож до Київа: „Єгда при плыхомъ ладїею въ Каневъ, се видѣхомъ церковь сїю велик8ю на высотѣ. Вопросихомъ же с8щихъ тамѡ, каѧ се есть церковь? и Ѡвѣщаша: „Печерскаѧ, еѧже вы есте оукрасители". Мы же разгнѣвавше сѧ, ꙗкѡ велика, хотѣхомъ бѣжати вспѧть въ низъ. И въ т8 нощь бысть б8рѧ велика на рѣцѣ. За8тра же воставше ѡбрѣтохомсѧ близъ Трїполѧ, а ладїѧ сама идѧше горѣ против8 воды, аки нѣкаѧ сила влечаше ю. Мы же н8ждею оудержахомъ [сѧ] т8, и стоѧхомъ весь день размышлѧюще, что сїе б8детъ, ꙗкѡ толикъ п8ть преидохомъ единою нощїю не греб8ще, еже съ тр8домъ едва тремы деньми доходѧтъ др8зїи". З огляду на популярність київо-печерського Патерика та його оповідань у всїх кругах письменної людности української землї ще від XIV в. можна допустити, що ся тема власне з сего жерела дорогою устної традиції перейшла також у пісню з другої половини XVII в., зложену церковно-славянською мовою.

XXXII. Піснї про комаря (ст. 200—230).

До богатої збірки пісень про комаря, зведеної та оброблеHої в моїй студії, додаю тут для бібліоґрафічної повноти тільки те, що досить самостійний варіант сеї піснї був опублїкований у „Грамматицї ꙗзыка р8сского въ Галицїи" Йосифа Левицького, виданій у Перемишлї 1834 р. на ст. 23—27, і то на переміну кождий рядок кирильськими та латинськими буквами. Вважаю не зайвим подати тут сей варіант у дословній копії.

Von der Mücke.

1.
Грéмнѹло тóпнѹло въ лѣсѣ,
Hremnuło topnuło w liésié,
Комáръ съ дѹба повалил ся,
Komar s' duba powaliw siä,
Розбилъ собѣ головище,
Rozbyw sobie hołowyszcze,
На дѹбóвöмъ конарище,
Na dubowüm konaryszcze.

2.
Вылѣтѣла мѹха въ хáты,
Wyłietiéła mucha z chaty,
Комáренька ратувати,
Komarénka ratowaty,
Ой, комáрѹжъ мöй комарѹ!
Oj komaruż müj komaru!
Тожъ мы тя жäль непомалѹ,
Toż my tiä żial nepomału.

3.
Чѣмъ же тя тепéръ оулѣчѹ.
Cziem że tiä teper' uliczu.
Вѣръ мы що ты дóбре жичѹ,
Wier my szczo ty dobre życzu.
Масти пöйдѹ кѹповáти,
Masty püjdu kupowaty,
Головóнькѹ смаровáти.
Hołowońku smarowaty.

4.
Клéщи[1]) съ дѹба поспадáли,
Kleszczy s' duba pospadali,
Головóнькѹ постискáли;
Hołowońku postykali;
Свирки[2]) зачáли спѣвáти,
Swyrki zacziäli spiéwaty,
Бы бöль моглы розöрвáти
By bül mohli rozürwaty.

5.
Комáреньки тожъ прибыли,
Komareńki toż prybyli,
Подѹшóчки постелили;
Poduszoczki posteliłi;
Пчёлы ся съ поля слѣтáли,
Pczioły siä s' polä slietali,
Плáстры въ мéдѹ прикладáли.
Plastry z medu prykładali.

6.
Всѣ комáра посѣщáютъ,
Wsie komara posieszczajut,
Жäлöсть надъ нимъ объявляютъ.
Żiälüst' nad nym objawläjut.
По щожъ ся вы тѹтъ собрáли?
Po szczoż siä wy tu sobrali?
Бы мы тя поховáли.
By my tiä pochowały. —

7.
Чѣмъ же я вамъ надгорóджу?
Cziém że ja wam nadhorodżu,
Вáшѹ прáцѹ осолóджѹ?
Waszu pracu osołodżu?
Надгородитъ самъ Бöгъ съ нéба,
Nadhorodyt sam büh s' neba,
Оймирáти всѣмъ намъ трéба.
Umyraty wsiem nam treba.

8.
Гдѐ ся кáжешь поховáти?
Hde siä każesz pochowaty?
Стáрöсть твою шäновáти,
Starüst' twoju szänowaty.
Поховайтежъ менѐ въ лѣсѣ,
Pochowajteż mene w liésie.
Гдé при зелéномъ орѣсѣ.
Hde pry zełenom oriesié.

9.
И насѣйте на мя зѣля,
I nasiéjte na miä zielä,
Якъ прïйдѐ свята недѣля,

[1]) Hausmilben. [2]) Grillen.

Jak prijde swiäta nediélä,
Бꙋдꙋть люди зѣлѧ рвати,
Budut ludy ziélä rwaty,
Комаренька споминати,
Komareńka sdomynaty.
10.
Гдесь тꙋть лежить комарище?
Déś tu łeżyt komaryszcze?
Тотъ великій пїѧчище,
Tot wełikij pijaczyszcze?
Гдесь тꙋть лежить єго трꙋба?
Déś tu łeżyt jeho truba?
Котораѧ ꙋпала съ дꙋба.
Kotoraja wpała s' duba.
11.
Гдесь тꙋть лежить єгò тѣло?
Déś tu łeżyt jeho tiéło?
Не єдного сѧ наѣло,
Ne jednoho siä naiło?
Где тꙋть лежить єгò жила?
De tu łeżyt jeho żyła?
Не єдного сѧ напила,
Ne jednoho siä napyła.
12.
Гдѐ тꙋть лежäть єгò кости?
De tu łeżät jeho kosty?
Що робили много злости?
Szczo robyły mnoho złosty?
Гдѐ тꙋть лежить єгò сало?
De tu łeżyt jeho sało?
Не єдного сѧ нассало.
Ne jednoho siä nassało.
13.
Где тутъ лежäть єгò зꙋбы?
De tu łeżät jeho zuby?
Що робили много сгꙋбы
Szczo robyłi mnoho shuby.
Слѣтайтесѧ птицы съ лѣса,
Sliètajtesiä ptycy s' liesa,
Споминати тогò бѣса.[1])
Spomynaty toho biésa.

Сей варіянт гідний уваги тим, що перші 6 строф у нім майже дословно тотожні з нагуївським варіянтом (ст. 209—12) з виїмком остатнього рядка шестої строфи, в отсьому варіянті троха попсованого що до розміру. Сема строфа майже дословно сходить ся з варіянтом, надрукованим у Головацкого (ст. 212). Стр. 8—13 знов майже дословно сходять ся нагуївським варіянтом. Се велить нам догадувати ся, що отсей варіянт у тій літературній формі, яку має в граматиці Левицького, був безпосереднім жерелом нагуївського варіянта. Се треба розуміти так, що нагуївський учитель Петрика мав у руках граматику Левицького, і покористував ся поміщеною въ нїй піснею про комаря о стілько, що до 13 строф тої пісні доложив іще 6 свого власного складаня. Ті 6 строф пісні про комаря в нагуївськім варіянті можна вважати памяткою духової праці чоловіка, що в першій половині XIX в. присвятив своє житє праці над просвітою народа і в Нагуєвичах лишив по собі память доброго вчителя та людяного, товариського чоловіка, що не цурав ся дружити та забавляти ся з простими селянами.

[1]) Teufel.

Пропущено в моїй студії також угро-руський варіянт, поміщений у граматиці Лучкая з р. 1830, ст. 178, троха схожий з тим лемківським варіянтом, що поміщений у моїй студії на ст. 222—3. Сей варіянт описує не похорон, але весілє комаря з мухою; у своїй студії я зазначив правдоподібність його походженя з Чехії та Моравії. Подаю тут варіянт Лучкая (ст. 168—170) з деякими поправками в текстї, зазначуючи хиби тексту в нотках.

1. Косил заяц отаву,
Лишка пограбує,
Комар копи накладат,
Муха потлачує.

2. Комар ся єй залицят:
Хотїл ся женити;
А муха ся повбіцяла
За жену му бити.

3. Видит муха комара,
Младенца дрічнего,[1])
Без жадного[2]) думаня
Хтїла йти[3]) за него.

4. Так они ся порадили,
Свадбу удїлали.[4])
На ту славну гостину
Гостї закликали.

5. Бив врабель[5]) за дружбу;
Мачка за дружичку,[6])
Блищиця ся присунула,
Била за кухарьку.

6. А їжака за столника[7])
Себі виволали,
А тхуря за маршавку[8])
Себі поставили.

7. Бив гавран за старосту,
А за[9]) сваху сова;
Копнув ю до хвосту,
Не рекла му слова.

8. Ішол пес[10]) чрез овес
В ремінним кабатї,
Мав острожки[11]) на ногах:
„Як ся ту маєте?“

9. Танцювала свиня з волком,
Гусь[12]) на гуслех гула,
А срока ся подпасала,
До танцу ся дала.

10. Так і біла гнида
Фартух[13]) опасала,
Чревики на ножки вдїла,[14])
І так танцовала.

11. О той то гостинї
Блиха ся дознала,
Сїла собі до гинтола,
А там понагляла.

12. Як навновало[15]) сїдїти,
Скакати почала;
Волк єй конї стражовал,
Она танцовала.

13 Дуже она[16]) красна била,
На ней ся дивили,

---

[1]) Др. дрѣчнаго, значінє неясне, або до-річного, пор. польське do rzeczy в значіню: вдалий, гожий, відповідний. [2]) Др. жаднаго. [3]) Др. ити. [4]) Др. оудѣлили. [5]) Др. врабел. [6]) З дальшого риму виходить, що первісно було мб. „за другарьку“. [7]) Др. ѣжа заставника — очевидне непорозумінє записувача. [8]) Автор граматики подає в скобках латиньске поясненє сего слова: distractor; властиво маршалком на весїлю можна назвати провідника забав. [9]) Др. vac. [10]) Др. Ишел песь. [11]) Др. острошки. [12]) Др. Cȣсь [13]) Др. Артȣх. [14]) Др. ношки їдѣла. [15]) Др. навиювала. Навнувати в бойківськім діялектї значить: навкучити, надоїсти. [16]) Др. бо.

А што ктому швидка била,
На танец ю брали.
14. Їли, пили, гайновали,
Добрі їм там[1]) било,
Лем то бідна псота била,
Што[2]) в голоду мліли.

XXXIII. Спалене Бершади. (До ст. 232).

До сказаного на тій ст. в низу про руйноване Поляками власних міст для догоди Туркам у першій чверти XVII в. подаю тут оповідане польського історика Яна Іннокентія Петриція, якого краківська академія в р. 1620 іменувала своїм офіціяльним історіоґрафом і який того-ж року видав книжечку „Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX, authore Ioanne Innocentio Petricio. Cracoviae, ex officina typographica Francisci Cesarei, формату малого 4⁰, карток ненум. 4 і ст. 1—77. Подавши на ст. 11—15 коротку характеристику козаків, особливо Запорожців, автор зазначує напружене відносин між Туреччиною й Польщею в початку 1620 р. Про се напружене згадує коротко проф. Грушевський у своїй „Історії України-Руси“ т. VII, ст. 438, де сказано: „Всї представленя польського посла в Царгородї нїчого не помагали; його трактовано з найбільшою зневагою. Одинока річ, що могла би по гадцї візира відвернути війну, се — коли б польське правительство зруйновало пограничні українські міста і до чотирох місяців винищило козаків“. Що відповіли Поляки на таку пропозицію Турків, проф. Гр. не згадує. Фактично одначе се не була пуста пропозиція турецького везира, але майже небувала в історії подія, про яку досить просторо оповідає Петриций.

„По довгих переговорах, які вели ся зимою, — оповідає Петриций — наші вже схиляли ся до війни, коли Турки, майстри в маскованю чужих і прибільшуваню своїх шкід, зажадали від наших, аби зробити обопільний дослїд про козацькі напади, і тим зунинили многих (від приготовань до війни) надією мира.

„І ось із наших виїхав коронний гетьман Станїслав Жолкевський, а з боку Турків Скіндер-баша, Дальматинець (Алексадер) з імени, а достойник наслїдком зради, і в супроводї оружних дружин зійшли ся в Буші. Тут Турки почали жалувати ся на зухвальство козаків і виставляти давнї й нові шкоди; при тім вони вичисляли місточка, хоч належні до нас, але осїдки козаків, і домагали ся їх знищеня. Оперли ся сему Поляки від-

[1]) Др. vас. [2]) Др. Что.

мовляючи Туркам права засуджувати на знищене стілько міст у чужій державі. Тодї Скіндер-баша показав лист свойого султана, в якім було сказано, що коли Поляки не згодять ся зруйнувати свого місточка Бершади, положеного над річкою Аксіякою, прозваною Малим Дніпром, їм велено зірвати переговори. Отак Турки полишивши всї инші точки налягають на сю одну, не тому, немов би надіяли ся бути безпечними на будуще після сеї нашої шкоди, але ворогуючи на місточко задля слави його старшини і власної ганьби. Бо Василь Босий, хоробрий вояк і через свою енерґію у всяких дїлах здобувши становище старшини в Бершадї, привзичаїв міщан до того, що відси робили часті напади на Турків і Татар. Не довго перед тим він узявши в полон свояка одного з турецьких воевод державив його в кайданах. Наші міркуючи, що о біду не трудно, чи признають Туркам усе, чи нїчого, а про те вважаючи, що лекше дійти до мира через шкоду, нїж через війну, без великої трудности пристали на зруйноване одного місточка. Одно тілько було побоюване, аби не нарушити чужої власности і аби не спротивили ся сему вчинкови князї Збаражські, до яких належало місточко. Остаточно поручено гетьманови Жолкевскому між найпильнїйшими дїлами й се, повідомити про жадане Турків князя Юрія Збаражського, тодї крайчого королївського. Бо-ж нїхто не мав права нарушувати чужу приватну власність, а щасливим випадком власне тодї князь Юрій із 3.000 своїх вояків був у таборі. Князь побачив від разу, що сим жаданем Турки виставляють на пробу нашу терпливість, і за сим одним зажадають чогось иншого, але в своїй великодушности він не вважав своїм те, що може причинити ся до публичного добра. „Не дай Боже, — відповів він, — аби через мене був загрожений супокій ваш і державний. Я готов відступити Бершаду“.

„Після сього вислано Пясковского, який за 24 години, пройшовши 50.000 кроків, дійшов до Бершади. Повідомивши міщан, що їм грозить напад ворогів, наклонив їх до того, аби схоронили ся в безпечнїйше місце. Сам не гаючи часу повиносив, що міг, а в ночи, як і слїд було, велїв кільком зручним і свідомим тайни людям підпалити місточко на кількох місцях. Коли приватні й публичні будинки погоріли до тла, дійшла вість про се також до Турків, які пожежу вважали дїлом випадку. Задля того Скіндер-баша вислав розвідчиків, а коли ті донесли йому, що наслїдком пожежі з місточка лишив ся тілько попіл та пусте місце, він признав се наслїдком простого при-

падку і знов почав торгувати ся за умови мира. Людність вистрашена з місточка і змушена до втеки дістала від князів Збаражських инше місце, на якім побудувавши на борзї хати заснувала нову оселю, що від назви ріки одержала назву Боброва. Тим часом Турки, поки ще йшли переговори, вислали Татар, які наглим нападом зруйнували замок і місточко Рашків, положене над Днїстром, власність князїв Острожських.“

Ся подія у Петриція не має ніякої дати, та що вся книжечка спеціяльно трактує про події 1620 р., то очевидно й сю треба містити в тім роцї. Се потверджує ся також тим, що перед згадкою про козаків Петриций досить просторо оповідає про Волощину та про її господаря Ґраціяна, що був одним із головних чинників, які довели до походу Жолкевского за Днїстер на Цецору під конець лїта 1620 р. Волоським воєводою став Ґраціян з волї султана Ахмета мабуть 1618 р., а вже в початках 1620 р. чув своє становище захитаним і забажав при помочи Польщі вибити ся з під зверхности Туреччини[1]).

Про руїну Бершади згадує проф. Гр. два рази (op. cit. ст. 258 і 359), і оба рази під р. 1617. Перша згадка виглядає ось як: „На межиріччю Бога й Днїпра осадчий кн. Збаразьких Василь Босий поставив замок на Бершади (із сего виходить, немов би замок поставлений був над рікою, що звала ся Бершадь; у покажчику того тому стоїть назва „Бершада ріка“), і він стає гнїздом пограничників, що під проводом Босого ведуть звідси партизанську війну з Татарами й Турками; замок зруйновано на жаданє Турків в р. 1617“. До сего твердженя не вказано ніякого жерела, натомісь на ст. 359 сказано ось що: „Іскандер-баша жадав знищення пограничних замків: Білої Церкви, Канева, Корсуня, Черкас, Чигирина, але на се дано рішучу відмову, і він мусїв вдоволити ся тим, що спалив Рашків і добив ся знищення Бершади, гнїзда звісного пограничника Босого, що

---

[1]) Пор. Petricius, op. cit. ст. 6—11, а також Jacobus Sobieski, Commentariorum Chotinensis belli libri tres. Dantisci MDCXXXXVI. ст. 11. Сей Ґраціян не був Італїйцем, як би можна догадувати ся з форми Ґраціяні, в якій подає його назву проф. Гр-ий на ст. 378 і 9 своєї історії, т. VII, але сирійським Греком. Першу згадку про нього в історії Гр-го стрічаємо під р. 1619; тут він виступає ще як вірний вазаль Туреччини і посередник між Жолкевским та Скіндер-башею. Із сего можна догадувати ся, що він недавно перед тим став волоським воєводою. З турецького жерела знаємо, що Ґраціян був господарем волоським тілько два роки (Sękowski, Collectanea I, 131).

не давав спокою Туркам і Волохам“. І сим разом ся подія покладена на осінь 1617 р. В нотці до сего оповіданя проф. Гр. покликаєть ся на листи Жолкевського, на справоздане польського парляментарія Петра Ожґи про переговори зі Скіндер-башою, на Collectanea Сенковского та на кроніку Пясецкого. Найважнійше з тих жерел без сумніву — листи Жолкевского, але в місцях дуже просторих цитованих пр. Гр-им, нема ані згадки про Бершаду, а є тілько коротка згадка про те, що „Скіндер-баша держачи ся інформацій, які мав від Порти, домагав ся скиненя замків, і листом султана турецького доказував, що єсть воля турецького цісаря, аби ті замки, які він іменує, і инші, в яких переховують ся козаки, були розкинені“ (Pisma St. Żołkiewskiego, wyd. August Bielowski. Lwów, 1861, ст. 282). Так само турецьке жерело, на яке покликаєть ся проф. Гр., нічогісінько не згадує ані про жадане Турків, аби Польща руйнувала сама свої твердині, ані тим менше про руіну Бершади. Розуміеть ся, домагане з боку Турків, аби польський уряд позкидав замки, в яких хоронили ся козаки, могло повторяти ся не раз, але факт зруйнованя Бершади лишаєть ся одиноким у своїм роді в історії польсько-русько-турецьких відносин.

До ч. XXXIII. Жарт непотребний.

В своїй рецензії на мою студію п. з. з „Жарт непотребний“ у фелєтоні „Діла“ з р. 1912, ч. 264 др. В. Щурат звернув увагу на те, що про т. зв. литовську траґедію, згадану в моїй студії на ст. 19—20 істнує польська поема. Хоч згадка про литовські події з р. 1702 мала в моїй студії лиш епізодичне значінє, про те а вважаю не зайвим, одержавши близшу інформацію від д-ра Щурата, подати дещо більше також про той епізод.

У книжці польського історика Александра Пшездзецкого п. з. „Podole, Wołyń, Ukraina. Tom pierwszy. Wilno 1841“, ст. 47—55, містить ся збірка відомостий про сей характерний епізод литовсько-польської історії 1701, який прозвано литовською траґедією. Польський історик навязує його до осіб князів Януша та Михайла Вишневецьких, остатніх князів того роду, на яких він і вигас. „Ті князї війшли на політичну сцену в р. 1700, коли переможний дім Сапігів обурив проти себе всю литовську шляхту. Недавно вивисшені Яном Собеским проти Паців Сапіги держали ся французької партії, попираючи вибір князя де Конті на польського короля. Казимир Сапєга був воєдовою віленським і гетьманом князївства литовського, Бенедикт скарбником литов-

ським, а Михайло, син гетьмана, конюшим князївства литовського. Та коли на польськім престолї засїв саксонський електор Август II, литовська шляхта, підбурена проти Сапіг іще віленським епіскопом Бжостовським, якому гетьман повідбирав церковні добра, аби в них закватирувати військо, з'їхала ся на наради.“ Вичисленєм учасників тих нарад починаєть ся поема п. з. „Olkinicka potyczka“, яку Пшездзєцкий знайшов у бібліотецї панї Олїзаровської в Коростишові на Полїсю в старім рукописї, і з якої опублїкував деякі важнїйші уривки. Не вважаю потрібним передруковувати тут усего того, що опублїкував із сеї поеми польський історик, а подаю тілько важнїйші уступи, вяжучи їх прозовою переповідкою решти, як се з рештою вчинив і польський видавець.

На нарадї шляхта згодила ся вислати до Варшави Оґіньського та Потїя, що мали її іменем оскаржити Сапігу перед королем за надужитє гетьманської власти. Сапіги вислали погоню за тими делеґатами. Потїй ледво втїк живий, а Оґіньський смертельно пострілений умер по трьох днях. Роздразнена шляхта завязала конфедерацію під проводом Котла, каштеляна вітебського. Король Август II, вислав свойого фельдмаршалка Флємінґа з кільканацятьма тисячами війська до Ґродна, аби відібрав гетьманство від Сапіги. Замісь піддати ся королеви Сапіга почав стягати до себе надворне військо. Противна сторона під проводом Котла почала також стягати свої сили.

Kocieł się tam, Witebski kasztelan znajdował,
Któremu dom Sapiehów dawną zemstę chował
Od tego czasu, kiedy przez litewskie stany
Marszałkiem związku został przeciw nim obrany.
Namawiają swych ludzi na taką szkaradę,
Aby wszczęli umyślną zaczepkę i zwadę
Z kawalkatą[1]) królewską, i w tej zawirusze
Wydarli nieprzyjazną adwersarza duszę.
Lecz jak ciężka stała się omyłka napaści
Z podobieństwa w karecie tejże cugu maści
U xiążąt Wiśniowieckich, jakiej były szerci
Kotłowe! Bo ledwie co umknęli od śmierci
Xiążę Janusz z bratem swym xiążęciem Michałem,
Znacznym oba za Kotła ranieni postrzałem.

---

[1]) Їзда, кінний запряг.

Сей напад на Богу духа винних Вишневецьких, поранених у кареті через помилку тільки тому, що в них були такі самі коні, як у Котла, побільшив роздразнене шляхти тим більше, що Сапіги нападали та вбивали також инших високо поставлених та богатих людий.

Ta akcya niezmiernie Litwę rozjątrzyła,
Która wnet z Wilna skargi do króla posyła,
A zawziętą otuchą powtórnie się wiąże
Konfederackim węzłem, do którego xiążę
Michał Korybut, ongi zdradno postrzelony,
Półkownikiem najwyższym Litwy ogłoszony.

Таким способом один із Вишневецьких зробив ся командантом антісапіжинської конфедерації. Поема не подає пінкої хронольоґії подій, але з записок Отвіновського знаємо, що перша стичка неприязних військ шляхетських відбула ся в осени 1701 р. Табор Сапігів стояв на полях Лейпунських.

Szlachta gminem napełnia miasto Olkiniki,
Skąd do potrzeby miała w porządne iść szyki.
Wilno, będąc pod młotem Sapieżyńskiej wrzawy,
Z konfederacką szlachtą nie poszło do sprawy.
Lecz insze województwa, ziemie i powiaty
Nie ochraniały fortun i życia utraty;
Wszystkie prawie siadają na koń w równej biedzie,
Każdy wódz swoję bracią na plac bitwy wiedzie.

Далї в 52 рядках вичислено головні відділи шляхетського війська та їх провідників. Головним комендантом шляхта вибрала князя Михайла Вишневецького. Даремно віленський епіскоп Бжостовский силкував ся погодити противників. Гетьман Сапіга відкинув його посередництво і почала ся битва на лейпунськім полї, в якій військо Сапіг швидко розбито, а син гетьмана Сапіги втїк перший.

Podskarbi pierwszy, widząc awantaż[1] zwycięzki,
Uszedł z pola i nie chciał świadkiem być tej klęski.
Za nim hetman z drugimi tam konia kieruje,
Gdzie im strach i nadzieja drogę pokazuje.
Jeden tylko w tym razie mężnie sobie tuszy,
Sapieha, syn hetmański, litewski koniuszy,
Obierając w przegranej umierać rycersko,

[1]) Перевага.

Niż z placu wydanego wyjść niekawalersko.
Ten, gdy sie otoczonym w koło być przeziera,
Rozproszone swe wojska w małe szyki zbiera;
A im bardziej nań szlachta nacierają z blizka,
Tym się z rajtaryą[1]) swą ściślej w szyku ściska.
Aż na koniec ze wszech stron szlachtą ogarniony,
Gdy żadnego już nie ma sposobu obrony,
Poddaje się z swą garstką na Lejpuńskiem polu,
I zwykłego w tym razie uprasza parolu[2]).

По побідї шляхта відспівала гимн „Te Deum laudamus", а потім під проводом князя Вишневецького рушила до Олькінік на нічлїг.

Tam w xiążęcej gospodzie dyskurs gdy prowadzi
Szlachta, co po tryumfie tam że się gromadzi,
Zagrzawszy głowy trunkiem żal dawny rozwodzi,
Który z świeżej krwi zemstę gorętszą w nich rodzi;
Ile gdy każdy z nich tam krewnych albo braci,
Przyjaciela na krwawym bitwy placu traci.
Powstaje rozruch wielki, w którym za autora
Była złość kanonika, xiędza Białłozora,
Brata rozstrzelanego niegdyś od hetmana;
Tkwiła mu bowiem w sercu głęboko ta rana.
Więc pojąc burzy szlachtę, która się tam zbiera,
Gdzie była półkownika xiążęca kwatera,
Z przedsięwzięciem, że jak się pokaże koniuszy,
Wszystkich wspólnej na siebie zemsty impet wzruszy.
Tej xiążę Wiśniowecki chcąc zabieżeć wrzawie,
Sam naprzód szlachtę błaga w pokornej postawie;
Też na pomoc biskupa Brzostowskiego wzywa;
Który gdy nieodwłocznie w ten tumult przybywa,
Zastał rzeczy w tym stanie, że mu nie mógł służyć
Kredyt więcej u szlachty, którego chciał użyć.
Bo ta będąc pijana i na proźby głucha,
Nie tylko pasterskiego głosu już nie słucha,
Ale się też tumultem co raz większym kupią.
Porąbali szablami karetę biskupią,
I z cugu odciętego między siebie konie
Podzieliwszy, ku swojej każdy wiedzie stronie.
Tak dalece, że pieszo po głębokim śniegu

[1]) Їзда, з нїмецького Reiterei. [2]) Слово чести.

Musiał biskup uciekać po kolana w biegu.
Gdy się tedy i zemsta i ambit zajuszy,
Szlachta wpada do izby tej, gdzie był koniuszy.
Ten widząc śmierć przed sobą, gdy o księdza prosi,
Kanonik nań Białłozor pierwszy rękę wznosi,
I wyciąwszy policzek był szlachcie przykładem.
Że go z większym poczęli wszyscy rąbać jadem.
Aż wreszcie na ulicę wpół żywego wleką,
I nareszcie na drobne kawałki rozsieką.

Як бачимо, отсе віршоване оповідане дає далеко більше подробиць про сей історичний епізод, ніж спомини Отвіновського. Пропущена мною часть поеми про склад шляхетського війська може служити також цінним матеріялом для історії шляхетських родин.

Postscriptum.

1. До ч. I, ст. 17. До трьох перших рядків треба додати ще ось що: В рукоп. стоїть „powjdala“, форма, яка псує розмір, а по анальоґії до попередніх рядків, держаних у теперішнїм часї, вимагає форми „powidaje“ або „powidat“.

2. До ч. X, ст. 29—36. До того, що сказано в доповненю до студії про сю пісню, додаю тут іще угоруський вірш, зложений церковно-славянською мовою, опублїкований в унґварській часописї „Листокъ“ з р. 1887 ч. 16, ст. 248. Сей вірш коротенький, бо складаєть ся тілько з шістьох рядків; се епітафій, надгробний напис буцїм-то на могилї чи на гробі угорського короля Владислава Варненьчика, що погиб у битві з Турками під Варною 1444 р. Як відомо з опису тої битви, тїло короля Владислава по битві не було знайдене, а його голову завезли Турки до Бруссп в Малій Азії, законсервовану в меду. Сю відомість подає Гаммер (op. cit. I, ст. 464); натомісь Бонфіній (op. cit. ст. 365) подає, що Турки відтявши королеви голову настромили її на спис і поставили на валу, аби Угри могли бачити смерть свойого короля, а султан Амурат по уступленю угорського війська велїв поховати королївське тїло на місцї битви, а над головою виставити стовп, на якім „honestissima mortis excisa est inscriptio“. Обом польським історикам, сучасним королеви Владиславови, що писали про його смерть, не були відомі докладно її подробицї. Длуґош пише, що король Владислав „postquam bellum nocte diremtum est, nusquam apparuit, nec tamen est repertus, qui eum aut capi aut interimi viderit“ (Historia Poloniae,

ст. 731). Каллімах у своїй праці, спеціяльно присвяченій панованю та смерти короля Владислава, оповідає, що короля вбили яничари множеством спис після того, як його кінь упав одержавши величезну рану в бік. (Monumenta Poloniae historica, т. VI, ст. 158). Сей автор одинокий подає відомість про те, що Турки по битві „regio corpore invento modicae altitudinis columnam, quae hodie quoque visitur, cum inscriptione rei gestae in eodem loco statuerunt“ (op. cit. ст. 160). Самого тексту напису Каллімах не подає, а з його слів нема підстави догадувати ся, як се чинить польський видавець, що він сам бачив ту колюмну. Але по анальоґії до многих инших уступів його оповіданя, де він замісь дійсних історичних фактів подає свої комбінації, взоровані на римських істориках, і тут треба допустити, що він сам видумав ту відомість, суперечну зі звичаями Турків. Правдоподібно напис скомпонований був котримось із мадярських істориків. У латинській мові він починав ся словами: „Romulidae Cannas“, а в церковно-славянськім перекладі він виглядає ось як:

Гибелїю Канны Римлѧне своею,
Ѧзъ назнаменахъ Варнꙋ подобнѣ моею.
Оу҆чите сѧ, смертнїи, вѣры не рꙋшити!
Ѧще їерарси не бы мнѣ велѣли
Престꙋпати клѧтвы данныѧ предѣлы,
Паннонїѧ не бы стенала подъ Єкиты.
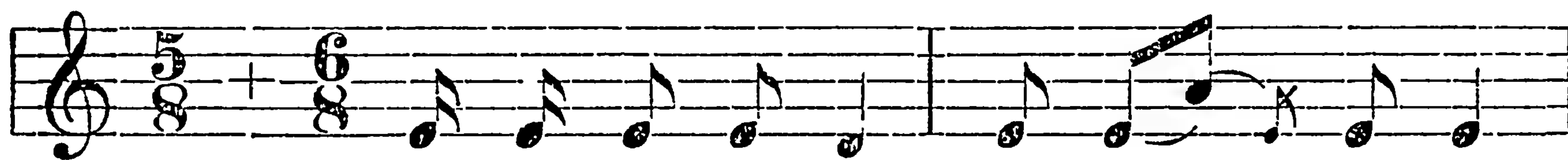
Отсей вірш був опублїкований в уніварськім часописї п. з. „Урывокъ изъ старославянской поэзіи“ (1821 года), з дописко̀ю редакції під титулом, що се переклад відомого надгробного стиха Владислава I, короля угорського, що погиб при Варнї 1444 р. На жаль редакція не подала повного тексту латинського стиха, з якого був доконаний церковно-славянський переклад, анї не вказала книжки, в якій містить ся той латинський епітафій. Так само не зазначила редакція, відки взято церковно-славянський текст, і на якій основі біля нього покладено дату 1821 р. Сам епітафій написаний був правдоподібно незабаром по смерти короля Владислава, але переклад на церковнославянську мову міг бути доконаний значно пізнійше. У всякім разї сей віршик свідчить про те, що хтось із інтелїґентних угорських Русинів зацікавив ся долею нещасливого угорського короля, що з повним правом міг приписувати своє нещастє намаганям римської курії.

Голоси деяких пісень, поміщених у отсих „Студіях“.

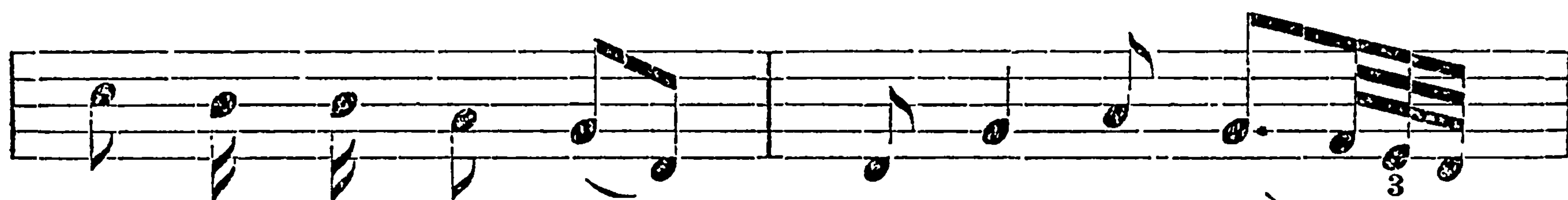
Із голосу автора списав *проф. Філярет Колесса.*

II.
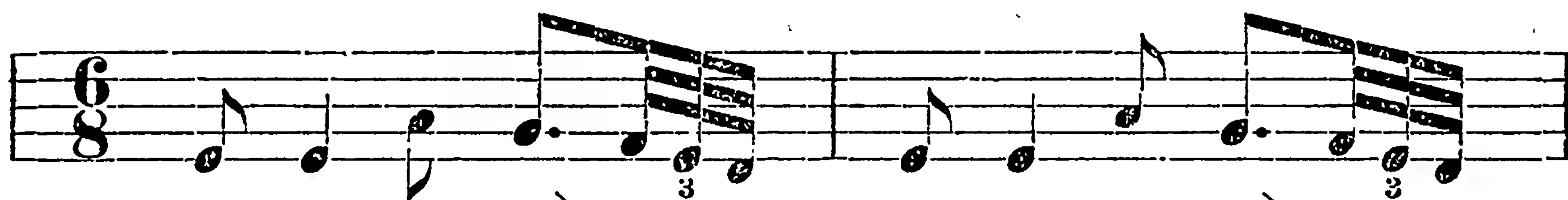
Andantino. *ten.*

Та не мав І- ван що ро- би- ти,
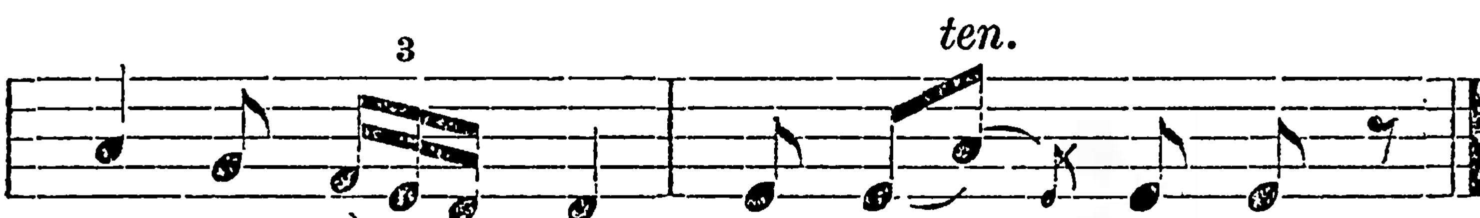

Та не мав І- ван що ро- би- ти,

Та му- сів ся й о- же- ни- ти,

ten.

Та му- сів ся й о- же- ни- ти.

V.

Andante.

Хо-дить Турчин по ри-ноч- ку, Гей, мо- ре бре,

ку- пу- є си Вір- ме- ноч- ку, сер- це мо- є.

X.

Andantino.

Від-ки, Йва- сю? З за Ду- на- ю. Від-ки, Йва-сю?

З за Ду- на- ю.

Вар.
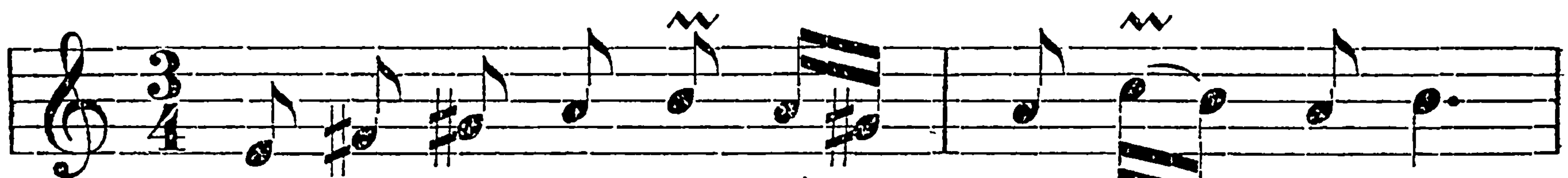

Від- ки Йва-сю? З за Ду- на- ю. Від-ки, Йва-сю?
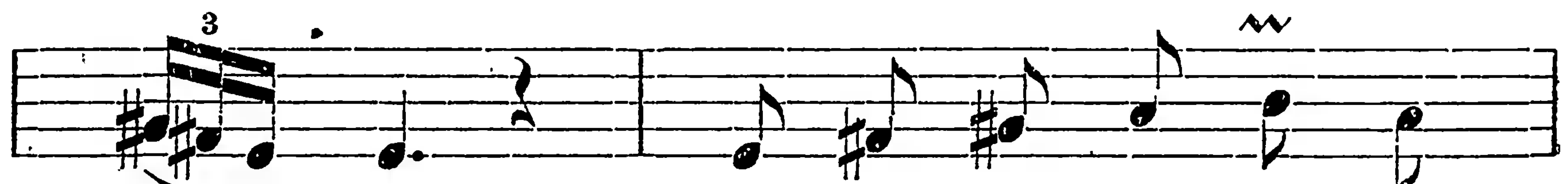

З за Ду- на- ю.

XXIII.

Andante.

Ой, там при до- ли- ні, Ой там при по-

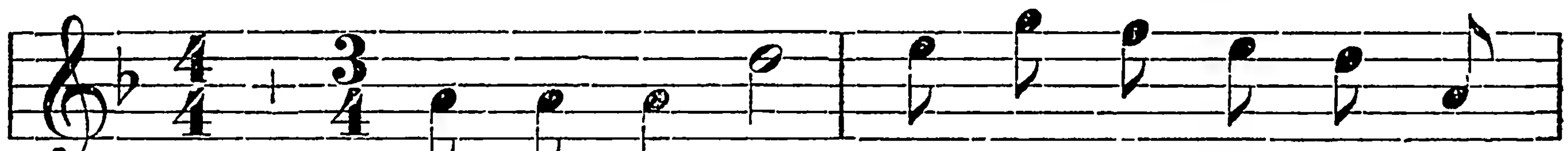
то- ці, Ой, там при до- ли- ні,
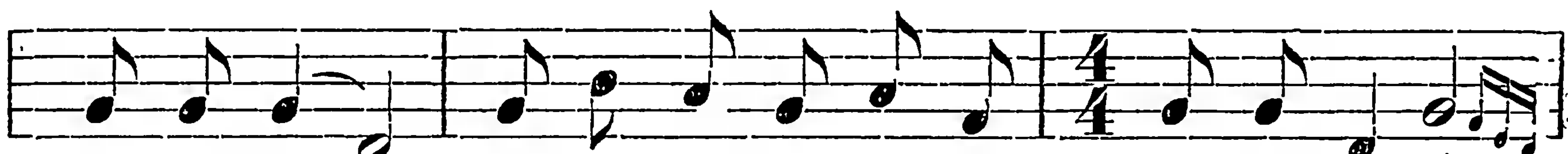

Ой там при по- то- ці.

XXV. a.

Andantino.

Ой, ї- ха- ли ко- за- ки з о- бо- зу,

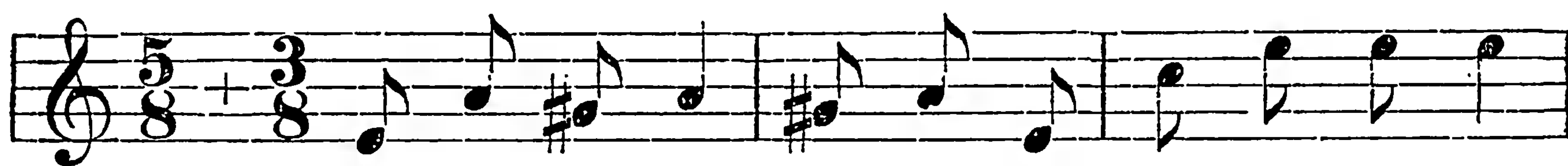
Ой ї- ха- ли ко- за- ки з о- бо- зу, Ста-ли со- бі
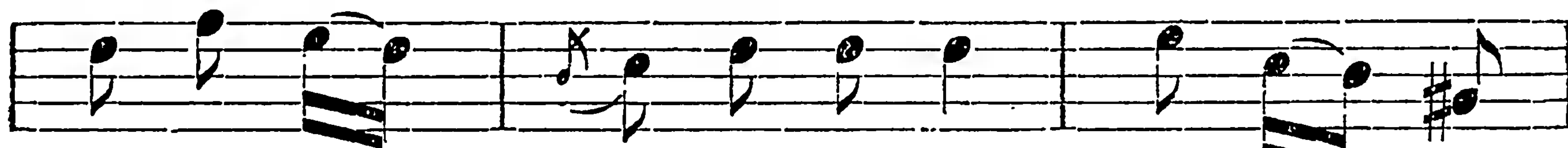

близько пе- ре- во- зу.

XXV. б.

Andantino. *ten.*

Ой слу-жив я у Ри- му, Ой слу-жив я

у Ри- му Три лі- тонь- ка тай зи- му,

Три лі- тонь- ка, тай зи- му.

XXVII.

Andante.

Ей вийшла, вийшла По- до- лян- ка по
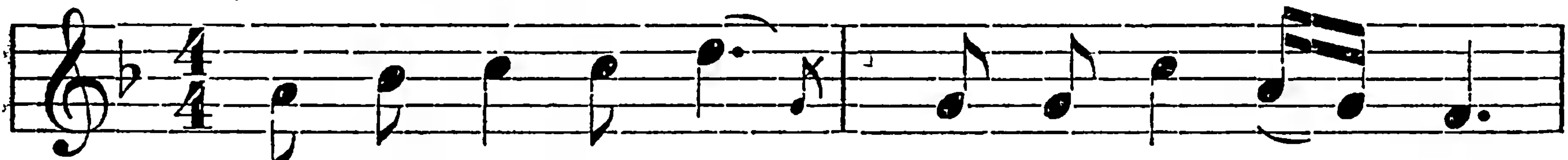

во- ду, Ей, спо- до- ба- ла

ко- за- чень- ка на вро- ду.

Andante.

За- жу- ри- ла ся, за- жу- ри- ла ся

мо- ло- да у- до- вонь-ка, Що не ко- ше- на,

що не ко- ше- на Зе- ле- на ду-бро- вонь-ка.

Студії над орґанїзацією львівської Ставропіґії
від кінця XVI до полов. XVII ст.

Написав ***Федір Срібний.***

IV. Матеріяльні відносини братчиків.

(Далї).[1])

Найбільшими сумами в тім часї оперує з поміж братчиків Константин Корнякт, який з огляду на своє маєткове положенє становить виїмок в брацтві. В 1571 р. Корнякт набув в містї дім т. зв. Мельхіоргазівський, котрий в 1580 р. розібрав і на його місце поставив новий.[2]) В радецьких актах стрічаємо під 1585 р. інтромісію Корнякта на добра помершого лавника Мельхіора Газа за велику суму 4.000 зл.[3]) Знаходимо і менші його претенсії, як до дому поставленого його коштом на ґрунтї помершого Дмитра Чапниковича при Руській вулиці, який показав лавникам в 1586 р.[4]) Сї претенсії посередною дорогою набув від Корнякта маґістер Рур, який відступив їх Іванови Богатиреви за 800 зл., а Корнякт квітує Богатиря з одержаних 600 зл., які мав на сїм домі.[5]) В 1588 р. Корнякт одержує інтромісію на каменицю Дамазія Грека за суму 300 зл.[6]) і т. д. Як звісно, Корнякт був державцею руських мит і гуртівним купцем, ко-

---

[1]) Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1912 р. кн. V.

[2]) Зубрицький, Kronika miasta Lwowa, с. 184—185. Ся камениця перейшла в XVII ст. на власність короля Яна Собіского, нинї міський музей, ринок ч. 6.

[3]) Acta Consularia, t. 12, p. 298—299, s. 420.

[4]) Ibid. t. 12, p. 724—725, s. 1039.

[5]) Ibid. t. 12, p. 731—732, s. 1051—1052.

[6]) Ibid. t. 12, p. 1145—1146, s. 1658.

трий удержував у Львові великі склади товарів призначених на вивіз до Німеччини.[1]) Крім величавої камениці і других львівських посілостий закупив він земельні добра в перемиській области, як Сосницю з укріпленим замком над рікою Сяном, Білобоки, Альбіґову (німецьку осаду), Гусаків, Журавицю, Кошну. У львівській земли закупив місточко Куликів і село Збоїска, а коло Переворська заложив осаду свого імени Корняктів.[2]) Сими звістками не вичерпує ся його маєтковий стан. Маємо вказівки про инші його посілости. В 1582 р. Ян Бжоздовський з Волкова, судія, і Ян Рихловський, підсудія львівської землї, видають на просьбу Константина Корнякта відпис книг земських львівських, акту зробленого перед ними в 1580 р., на основі котрого Андрей і померший Миколай Сєненські, дідичі з Сєнна і Гологор, рідні братя, записують Константинови Корняктови, префектови руських мит, на своїх добрах місто Гологори з передмістями, Жуків, Люнї, Зашків, Гологорки, Щенка, Трендовач і село Маркову в переворськім окрузї — 27.000 зл., як запоруку, що Корнякт буде посідати супокійно село Маркову, куплену від Станїслава Стжижовського з Чудця.[3]) В перенесеню на нинїшні часи мав Корнякт мілїоновий маєток.

Инші сучасні братчики навіть в приближеню не можуть іти з Корняктом. Деякі з них, що серед других уходять ще за заможнїйших, не в силї купити собі дому за готівку. Ярош Саприка купив в 1583 р. каменицю за 1.000 зл. від Грицька Дуди за позичку в брацтві.[4]) Рогатинцї заплатили в 1586 р. за каменицю Анні Сумовій зл. 700, але на се позичили в брацтві зл. 600, обіцюючи звернути ту суму в тім самім роцї і обезпечуючи її на купленій каменицї. В дійсности звернули довг доперва в 1588 р.[5]) В деяких контрактах продавець зізнає, що одержав від купця цїлу суму, а в слїдуючім актї купець зазначує довг винний продавцеви. Се була очевидно форма покритя недобору до цїлої суми. В 1583 р. Лесько Малечкий продав Янїєви Афендиковичови, Грекови, деревляний дім на Руській вулицї за 1.200 зл., а в слїдуючім актї Афендикович зізнає, що винен Малечкому 300 зл., які обовязує ся звернути

[1]) W. Łoziński, Patrycyat, друге видане, с. 315—318.
[2]) Временникъ Інститута Ставропигійского, 1867 р., с. 60–61.
[3]) Jan Czubek, Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1912, Dodatek I, с. 104, ч. 176.
[4]) Mon. Confr. I, ч. 68.
[5]) Acta Consul. t. 12, p. 1300, s. 1894.

на найблизше свято св. Аґнешки[1]) (21 січня н. ст.). Іван Білдага набуває в 1587 р. претенсії від Миколая кушпіра до камениці його померпого тестя за 650 зл. і остає винен йому 150 зл., які віддав в 1588 р.[2])

Самі частини камениць з кін. XVI і на поч. XVII ст. цінять ся по сто і кілька сот золотих. Васько Теневич відступає в 1588 р. свої претенсії до частини камениці Демянівської (Красовських) Іванови Красовському за 178 зл. 15 гр.[3]) В 1600 р. Іван Красовський продає частину сеї камениці на Руській вулиці і огороду на галицькім передмістю свому братови Дмитрови за 100 зл. Таку саму ціну платить в 1602 р. Йоаким Мокринський за частину камениці Красовських і ґрунту на згаданім передмістю. В 1604 р. Губина Катерина продає половину своєї частини в домі на Руській вулиці за 400 зл. і т. д.[4]) На камениці і ґрунти охотно дають позички і обезпечують на них свої суми. В 1608 р. Тетяна Губина, вдова по Луцї Губі кушніру, асекурує довг 50 зл., який винна Миколаєви Добрянському, на всїх своїх добрах, а особливо на частинах свого дому Губинського.[5]) Реєстр довгів, винних брацтву з 1616 р., нотує між иншими, що у Лукашевої Губиної є довгу зл. 160, на що і запис є урядовий радецький на „ґрунт дому її".[6]) Рідше стрічаємо з кін. XVI і на поч. XVII ст. такі обезпеченя на добрах братчиків на більші суми. В 1608 р. Прокоп Малечкий зізнає довг винний брацтву на високу суму 1.000 зл. і асекурує його на своїй камениці в ринку, а особливо на крамі богатім і инших убікаціях в нїй.

Ще більше впадає в очи здешевінє гроша і зріст цін камениць і домів в самім містї особливо в другій четвертині XVII ст. Камяницю на Руській вулиці, за котру Ярош Саприка дав в 1583 р. 1.000 зл., продав Іван Красовський в 1611 р. брацтву за 2.000 зл., отже за ціну подвійну. Романович Григорий купив в 1638 р. від Семеновича Григория дім з ґрунтом по Сеньку Луцькім за 2.000 зл.[8]) Каменицю Янїя Афендика

---

[1]) Acta Consularia, t. 11, p. 1180—1182, s. 1486 i 1487.
[2]) Ibid. t. 12, p. 979—981, s. 1419—1420.
[3]) Ibid. p. 1152—1153, s. 1670.
[4]) Officii Consularis, 1580—1607 pp.
[5]) Acta Consularia, t. 22, p. 390—391, s. 405.
[6]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 83.
[7]) Acta Consul. t. 22, p. 19—22, s. 14 et sequ.
[8]) Officii Consularis, 1608—1638 pp.

оцінила урядова комісія в присутности цехмістрів мулярських Амброзія Жичливого, Якуба Прихильного і других знавців на загальну суму зл. 2.840. гр. 20.[1]) Сам довг, який Афендик був винен брацтву і обезпечив на сій камениці, виносив зл. 2.291, гр. 24.[2]) На камениці позичають суми навіть по кілька тисяч золотих. Особливо Гавриїл Лянґіш набуває претенсії до камениць. В 1630 р. Ґабриель Доротеїд і його жінка Катерина, львівські міщани, обезпечують довг, винний Лянґішови в сумі 6.000 зл. на всіх своїх добрах движимих і недвижимих, а передовсім на камениці положеній на Руській вулиці на розї коло Аведиковичівської і Попівської і на частинах другої камениці Зинковичівської, положеної в обрубі міста коло Масарівської і Прокоповичівської, і на крамі богатім.[3]) В 1636 р. Буйновський Василь асекурує Лянґішови суму 1.620 зл. на своїх частинах камениці Сапричинської. В тім теж році Лянґішівна Кандида квітує Теодору, вдову по Димитрію Дзюрдзї, з заплачених 3.000 зл. обезпечених на камениці Білдажинській. В 1638 р. Гавриїл Лянґіш продає половину камениці Олексинівської Константинови Медзапеті за 2.200 зл.[4])

В сім списї контрактів і других трансакціях фіґурують і инші братчики. В 1637 р. Дзюрдзї Боїм продає свою каменицю з крамом Павлови Лавришевичови за 4.000 зл.[5]) В 1638 р. Лукіянович Лука, Марта Лукіянівна і Анастазія Лукіянівна продають Павлови Лавришевичови і Андреєви Лукіяновичови частини своєї камениці Лукіянівської за 1.500 зл.[6]) Про заможність Павла Лавришевича свідчить ще і инший акт. В 1650 р. Тимотей Трушевич і його жінка Марина Лукіянівна продають йому свою частину в камениці на Руській вулиці за 1.000 зл.[7]) Сю частину одержали вони були правом наслїдства по смерти Лукіяна Василевича і його жінки Апольонії, своїх родичів, а се вказує на ту саму каменицю, в якій Лавришевич набув частини в 1638 р. З инших братчиків приходить в радецьких актах

[1]) Поодинокі частини сеї камениці оцінені так: Муру ліктей 1.277½, кождий локоть по півтора золотого, що учинило би зл. 1.908, гр. 11. Склепіне на долї зл. 120. Вікна і двері зл. 90. Підлога зл. 20 і т. д. Сам ґрунт коло камениці отаксувала комісія на зл. 300. (Acta Consul. t. 38, p. 1289 - 1291, s. 579).

[2]) Ibid. p. 1682—1685, s. 801.

[3]) Acta Consul. t. 38, p. 927—933 et sequ.

[4]) Officii Consularis, 1636—1638 pp. [5]) Ibid. під 1637 р.

[6]) Offic. Consul. 1636—1638 pp.

[7]) Acta Censul. t. 54, p. 1359—1362, s. 619 i p. 1362—1364.

Михайло Слезка. В 1650 р. доходить він високої суми 5.800 зл. і другої округло 400 зл., які йому винен Якуб Бльонд, на його камениці Войнарівській.[1]) З другої сторони деколи і камениці братчиків в самій половині XVII ст. обтяжені довгами і то на більші суми. В 1650 р. брацтво доходить своїх претенсій в сумі 4.000 зл. крім меншого довгу,якій йому остав винен Константин Медзапета, на його камениці і вкінци бере її в посїдане, сплачуючи наслідників Медзапети.[3])

Так представляє ся стан посїданя братчиків і Русинів загалом в самім місті. Поза властителями камениць були ще Русини, особливо менше заможні, з брацтвом незвязані, але в загальнім нарисї стан посїданя Русинів і братчиків ідентичний, натомість не можна ідентифікувати їх на передмістях. Тут посїлости братчиків се мала частина того, що мали Русини на передмістях, де їх було далеко більше, чим в самім місті. Зїморович в пол. XVII ст. писав, що за його часів краківське передмісте було переповнене Русинами і Жидами.[4]) Яке було чисельне відношене Русинів до Поляків, Вірмен і Жидів на обох передмістях незвісно[5]), одначе численні церкви вказують на сильний процент Русинів там заселених. На тій основі була висказана думка, що Русини надавали навіть характер передмістям.[6]) В одній складцї львівських Русинів з самого початку XVII ст. згадано 8 церков, з них дві на галицькім пе-

---

[1]) Ibid. t. 54, p. 175, s. 67, p. 177—8, s. 69 et sequ.

[2]) Див. численні документи до сього спору, ibid. нпр. p. 1119—1124, s. 531.

[3]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 439.

[4]) Historya miasta Lwowa, переклад М. Півоцького, Львів, 1833, с. 69.

[5]) Скількість домів на передмістях була по Зубрицькому така: В 1628 р. було на галицькім передмістю домів 968, а на краківськім 250, крім тих, що належали до замкової юрисдикції. (Kronika m. Lwowa, с. 267). Останнїх рахують теж що найменше 250. По иншій звістції з 1659 р. було на обох передмістях крім церков і монастирів понад 1.500 домів (M. Dzieduszycki, Żywot Sierakowskiego, с. 112, примітка 1). Кілько з того припадало на Русинів, не знати. Округло у цілім Львові рахують 2.000 нумерів, а населене по Зїморовичу виносило в пол. XVII ст. понад 30.000, з чого на передмістя числять дві третини (18—20.000), а на саме місто лише одну третину (10—12.000). (Пор. J. Heck, Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów, Краків, 1894, с. 33—34). Цифри сї мають очевидно лише гіпотетичне значінє.

[6]) Ф. Лабенскій, Русскія церкви и братства на предградіяхъ львовскихъ, відбитка з „Вѣстника Народнаго Дома", Львів, 1911, с. 4.

редмістю, св. Богоявленія і Честного Хреста і 6 на краківськім, св. Николая, св. Федора, св. Благовіщеня[1]), св. Параскевії (Пятниць), св. Воскресенія і парафія в Головську, котра тоді причисляла ся до Львова. В поодиноких парафіях стрічаємо по кількадесять, деколи около 100 репрезентантів родин, що взяли участь в складці.[2]) Всїх церквей на обох передмістях рахують 15)[3], коли між тим в самім містї була лише одна церков братська.

Крім передміщан мали на обох передмістях свої посілости і міщани, а між ними і братчики. Для пізнаня їх подамо деякі трансакції з радецьких актів, зачинаючи від галицького передмістя. Тут братчики часто мають посілости на вулиці „Псячий ринок“ (Platea canina, Psi rynek). Симон маґістер, львівський лавник, відступає в 1581 р. своє право до 150 зл., яке мав на домі Дмитра Білдаги, його братови Іванови, заявляючи, що сей його за то вже винадгородив.[4]) На сій вулиці купує в 1583 р. Іван Білдага дім з огородом від Дерелка Павла за 100 зл.[5]), а відтак продає його в 1588 р. Софії, вдові по Станїславі Васї, за таку саму цїну.[6]) Тут набуває в 1600 р. Дмитро Красовський часть огороду від свого брата Івана, а відтак продає його в 1601 р. Станїславови Снопкови, свому сусїдови, за 150 зл. З другої сторони огород сей сусїдував з посілостю Стецька Мороховського. Згадують ся теж дім і огород Гієронїма Сапрички під 1602 р. з нагоди переходу в другі руки і инший огород[7]), котрого частину набув в тім часї Йоаким Мокринський, звісний з братського реєстру з 1609 р. В складці парафії св. Богоявленя[8]) з самого початку XVII ст. фіґурують такі фільварки міські: Зїнковича, „пана Николаєва“, Бруханського, Яроша (Сапрички), Дмитра Красовського, Білдагів, Білдажчин

[1]) Вона стояла при нинїшнїй Казимирівськім вулиці напротив карного заведеня (Бриґідок) (M. Dzieduszycki, Żywot Sierakowskiego, с. 130), а не на галицькім передмістю, як було через похибку подано в попереднїй частинї сеї працї (Записки за 1912 р., кн. II, с. 9).

[2]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, ст. 28—34.

[3]) Лабенскій, op. cit. с. 3—16.

[4]) Acta Consul. t. 11, p. 391, s. 421.

[5]) Officii Consularis, 1580—1607 pp.

[6]) Acta Consul. t. 12, p. 1325, s. 1939.

[7]) Off. Consul. 1580—1607 pp.

[8]) Богоявленська церков стояла на розї теперішньої вул. Панської і Кохановського (Крипякевич, Русини властителї, op. c., с. 9).

і „пані Стецькової“[1]) (Мороховської). Правдоподібно під ними належить розуміти ті самі огороди Дмитра Красовського, Яроша Саприччки і других братчиків, про які згадують радецькі акти. Крім сього в парафії св. Богоявленія фіґурує дім братчика Васька Галицького.

На волоськім мості (in ponte Valachico)[2]) купив в 1586 р. протопіп міської церкви Григорий огород з малим домом від Анни, вдови по Стецьку Сумі, за 150 зл.[3]) Инший братський священик Василь Боярський продає в 1621 р. ґрунт з будинками в сусїдстві своєї луки Тимотеєви Федоровичови за 250 зл., при чім волоський міст називає ся инакше Скалкою.[4]) Тут купує і продає доми особливо Андрей Білдага. В 1617 р. Лясковач Григорий продає йому дім з огородом в сусїдстві попа Васія за 250 зл. Ту саму посїлість продає Андрей Білдага в 1622 р. Янови Кубарському за таку саму цїну. В 1618 р. Катерина, жінка Станїслава Зубжецького, продає Андреєви Білдазї дім за 400 зл.[5]) Крім сього мав він ще й инші посїлости на сім передмістю. У нього бачимо вже наклін до спеціялізації в купнї і продажи домів. На вулицї Широкій (нинї низша частина вул. Коперника) купує Андрей Білдага в 1594 р. дім від Александра Сентицького за 330 зл. Два лїта пізнїйше продає він дім на галицькім передмістю Лавришеви маляреви за таку саму цїну.[6])

З инших братчиків згадують ся трансакції Леська (Малечкого) крамаря. В 1585 р. продав він дім на галицькім передмістю Грицькови Гордослупови, свому зятеви, за 300 зл.[7]) Свій дідичний огород, названий Малечківським, на сім передмістю при вулицї Темричівській[8]) продає він Альбертови Калїшови за 200 зл. З того 100 зл. заплатив йому Калїш готівкою, а других 100 зл. мав сплатити в двох ратах по 50 зл. Перша припадала на найблизше Різдво в тім самім роцї, а друга на Велик-

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28—29.

[2]) На Полтві, мабуть при теперішній вул. Зеленій.

[3]) Mon. Confr. I, ч. 87. Порів. з ориґіналом в радецьких актах (Acta Consul. t. 12, p. 483, s. 659), де в пропущенім видавцем др. Мільковичом місци фіґурує імя Сум.

[4]) Officii Consularis, 1608—1638 pp. [5]) Ibid. 1608—1638 pp.

[6]) Offic. Consul. 1580—1607 pp.

[7]) Acta Consul. t 12, p. 22, s. 33.

[8]) Тепер своїм положенем близше незвісна. Лежала мабуть там, де нинї вул. Кохановського.

день в слідуючім роцї 1586.[1]) Сеї решти Калїш в означенім часї не звернув, як свідчить про те інтромісія Леська Малечкого в 1587 р. на той сам огород.[2])

Під Калїчею горою[3]) (in platea montis Calecarum) мав огород з домом Хома Бабич вартости 200 зл. по оцїнцї присяжних лавників в 1584 р. Його сусїдами були тодї Матей Соха і Іван Баптист.[4])

Часом в радецьких актах стрічаємо родові імена передміщан, котрих ґенеальоґічна звязь з братчиками правдоподібна, лише виказати її на підставі звісних нам джерел не все можна. З братських катальоґів знаний нам Федор Підборецький, котрого реєстр з 1611 р. зачисляє вже до померших.[5]) В радецьких актах приходить Іван Підборецький, котрому в 1608 р. продає Реґіна Криськова свій дім на галицькім передмістю на вул. Широкій за 600 зл., при чім Іван Підборецький остає винен її 100 зл. В другім актї зізнає він довг, який винен Симонови Кіностови на суму 200 зл.[6]) Під 1609 р. згадують ся на вулицї Широкій два доми Івана Підборецького.[7]) В складцї з самого початку XVII ст. зачислений він до властителїв домів в парафії св. Богоявленія.[8]) З кін. XVI ст. виступає Іван Ляшковський, який мав свій дім і огород на галицькім передмістю на вулицї Струміловій. Сї посїлости набув він в 1581 р. від своїх родичів Олекси кушніра і Марґарети Курилівної за 300 зл.[9]) Згадують ся і инші його трансакції.[10]) В другій четверинї XVII ст. з діяльности в брацтві звісний Стефан Ляшковський, що сидів вже в самім містї. Їх ґенеальоґічної звязи ми виказати не в силї.

Рідше стрічаємо звістки про посїлости братчиків на передмістях в другій четвертинї XVII ст. Одначе і в сїм періодї мали там деякі братчики свої доми і ґрунти. Для пізнаня їх наведемо тут лише кілька трансакцій, які відносять ся до галицького передмістя. Андрей Білдага продає в 1626 р. дім

---

1) Acta Consul. під 1585 р. t. 12, p. 61—62, s. 100.
2) Ibid. p. 810, s. 1168.
3) Нинї вул. Калїча і частина вул. Мохнацького.
4) Acta Consul. t. 11, p. 1390—1392, s. 1743.
5) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 77.
6) Acta Consul. t. 22, p. 194—196, s. 184—186.
7) Ibid. t. 22, p. 1227—8, s. 1254.
8) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28.
9) Acta Consul. t. 11, p. 392—393, s. 424.
10) Ibid. p. 392, s. 423; p. 440, s. 481; t. 12, p. 82, s. 132 et sequ

„ad primum ostium alias przy szlaku“ на розї коло дому Адама Сєкерки Йосифови Шелєстови за 350 зл. Гавриїл Лянїіш мав на вулиці Личаківській домок з огородом, котрий купив в 1626 р. від львівського маґістрату за 70 зл. В 1638 р. Лянїіш продає дім з огородом на сїй вулиці Михайлови Трушовичови за 120 зл.[1]) Більші посїлости мали на сїм передмістю Анна Боярська вдова по братськім священику і її зять Константин Медзапета. В 1638 р. відступають вони всї свої права „ad curiam muratam Boiarskianam cum agris, hortis, celariis. aedificiis etc.“ арцибіскупови Станїславови Ґроховському за 4.000 зл.[2])

На краківськім передмістю[3]) згадують ся особливо посїлости братчиків в кін. XVI і на поч. XVII ст. Під горою св. Юрія мав огород Грицько Дуда[4]), звісний зі своїх зносин з братчиками. Лесько Малечкий бере тут в посїдане в сусїдстві свого огороду огород померлого Мартина Вільчка, заплативши в 1583 р. його наслїдникови лавникови Павлови Єльонкови 30 зл.[5]) Станїслав Шуміляс продає в 1585 р. огород з садом братчикови Гієронїмови Саприччї за 150 зл.[6]) Коло костела св. Станїслава[7]) був дім і огород, до котрого зрікає ся в 1579 р. своїх претенсій Іван Білдага в користь другої сестри своєї жінки.[8]) Тут стояв дїдичний дім Грицька Чапниковича, котрий в 1587 р. обезпечує на нїм довг винний Леськови Малечкому на суму 50 зл. Адмінїстрацію сього дому має вести сам Малечкий. Вільно йому сей дім виарендовувати і що року брати собі по 12 зл. на рахунок довгу, а решту має уживати на направу сього дому. Чинш має побирати так довго, аж відбере собі цїлу суму 50 зл.[9]) Лесько Малечкий мав на вулиці Широкій ще огород, який купив від Миколая Тацїка в 1587 р. за 100 зл.[10]).

Деякі братчики походили з краківського передмістя або переносили ся звідти до самого міста. Рогатинцї купили з кін. XVI ст. каменицю на Руській вулиці, але і відтак мали вони

[1]) Officii Consularis, 1608—1638 pp. [2]) Ibid. 1636—1638 pp.
[3]) Обіймало нинїшні передмістя краківське і жовківське.
[4]) Acta Consul. t. 11, p. 1095—1096, s. 1357 під 1583 р.
[5]) Ibid. t. 11, p. 1096—1097, s. 1359.
[6]) Ibid. t. 12, p. 121—122, s. 193.
[7]) В околиці нинїшної вулиці сеї назви.
[8]) Acta Consul. t. 10, p. 1086, s. 1153.
[9]) Ibid. t. 12, p. 920, s. 1343.
[10]) Ibid. t. 12, p. 886—887, s. 1295.

бодай два доми на краківськім передмістю. Реєстр братської складки з самого початку XVII ст. згадує про їх міське мешкане і передміські доми[1]), при чім оден їх дім фіґурує в парафії св. Николи, а другий в парафії св. Федора „перед брамою до св. Теодора“.[2]) Той самий реєстр між властителями домів в парафії св. Николи нотує Миколая Добрянського. З радецьких актів довідуємо ся, що Добрянський набув з кін. XVI ст. частини дому Івана Златоруки на краківськім передмістю. В 1588 р. Златорука робить угоду з своїм зятем Яцком. Дім Златоруки ділять на три части. Дві части задержує Златорука, а трету відступає Яцкови.[3]) Сей дім оцінили лавники на 350 зл.[4]) В 1591 р. Іван Златорука продає свої частини Миколаєви Добрянському за 200 зл. Братчики вибирали Добрянського провізором монастиря св. Онуфрія на сім передмістю.[5]) Для нього було очевидно догіднійше сповняти сей надзір, ніж для братчиків з самого міста.

З краківського передмістя походили крім инших братчики Тимотей Заруцький, Александер сафіяник, Василь Городецький і Іван Пятницький. Перші два зачислені в складції з початку XVII ст. до властителів домів в парафії св. Федора.[6]) Тимотей Заруцький звісний теж з радецьких актів. В 1617 р. купує він на сім передмістю два доми деревляні з огородами до них приналежними від свого брата Івана за високу суму 1.000 зл.[7]) Василь Городецький виступає в 1607 р. як репрезентант парафії св. Николи.[8]) Брацтво приняв він з Тимотеєм Заруцьким дня 5 липня 1612 р.[9]) Іван Пятницький був священиком церкви св. Параскеви (Пятниць, нині на жовківськім передмістю), а рівночасно членом ставропіґіяльного брацтва.[10]) Від брацтва виа-

---

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 28. [2]) Ibid. с. 29 -31.

[3]) Acta Consul. t. 12, p. 1283—1284, s. 1683.

[4]) Ibid. t. 12, p. 1308, s. 1914.

[5]) Offic. Consul. за літа 1580—1607.

[6]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 31.

[7]) Offic. Consul., 1608—1638 pp.

[8]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 45. [9]) Ibid. с. 78.

[10]) Криловскій в показчику імен до виданих ним актів брацтва (Арх. Ю З. Р. ч. I, т. XII, с. 693) відріжняє Івана Пятницького і Иоана Пятницького, називаючи першого братчиком Ставропіґії, а другого священиком церкви св. Параскеви, але се імена ідентичні В 1604 р. до дозору шпиталя був вибраний Йоан Пятницький (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 67), в реєстрі з 1608 р. фіґурує Іван Пятницький (ibid. с. 73), а в списї з 1611 р. Іван Пятницький священик (ibid. с. 77). В складції

рендовував він сіножать Лукашівську[1]), котру заставив в 1614 р. брацтву Лукаш кравець за 100 зл.[1]) В реєстрі парафії св. Параскеви з поч. XVII ст. фіґурує між иншими „фолварокъ пана Лукашовъ“[3]), а се вказує на ту саму сіножать, положену далеко за містом. Натомість Пятницькому було до неї близше.

Инший братчик Федько Драбик продає в 1599 р. свій дім на краківськім передмістю в сусідстві Матея Ручки Миколаєви Полєвці за 450 зл.[4]) Реєстр складки з самого поч. XVII ст. зачисляє його до тих, що сиділи в домах наємних.[5]) Натомість радецький акт з 1609 р. згадує про його дім і огород на тім самім передмістю, але і тепер положенє його незавидне. Ся посілість обтяжена довгом, який Драбик остав винен шляхотному Стефанови Грабовичови, а до третої частини зголошує свої претенсії Миколай Савич.[6]) В наведеній братській складці фіґурує фільварок Федька Драбика в парафії св. Благовіщеня, а крім нього вичислені в сій парафії фільварки Стецькової (Мороховської), Ярошa (Сапрички) і Зїнковича.[7])

Такі були важнійші посілости братчиків на обох передмістях, які одначе, як зазначено, не вичерпують цілого матеріялу. Принагідні звістки стрічаємо і в инших актах. В 1581 р. Іван коваль продає свій огород „in platea Habrkowska“ Дмитрови Білдазї за 70 зл.[8]) Іван Зїнкович відступає в тім роцї дві частини своєї луки „supra stagnum praedii Fraiborkowskie“ своїй тещі Анні.[9]) Тут теж згадує ся посілість Дмитра Білдаги з нагоди продажі в 1582 р.[10]) В тестаментї Гавриїла Лянґіша з 1648 р. фіґурують його „фільварочки“. Свому синови Марціянови дає він „той більший фільварок з саджавками і прикупленим ґрунтом, а той близший міста менший“ обом своїм дочкам Кандидї і Олїмпіядї.[11]) Не знати лише докладнійше, де вони лежали. Тестамент сього не зазначує. З братського реєстру

з самого поч. XVII ст. в парафії св. Параскеви занотований на вступі Іван Пятницький, а зараз за ним Стецько, попів брат, названий так очевидно в відношеню до попередного (ibid. с. 31).

[1]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 341.

[3]) Ibid. с. 344. Пор. с. 82.

[4]) Ibid. с. 32. [2]) Offic. Consul. 1580–1607 pp.

[5]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 26.

[6]) Acta Consul. t. 22, p. 967–968, s. 983.

[7]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 33.

[8]) Acta Consul t. 11, p. 551–552, s. 617.

[9]) Ibid. t. 11, p. 560—561, s. 626. [10]) Ibid. t. 11, p. 758, s. 906.

[11]) Львівський маґістр. архив, Testamenta, t. 8, p. 334–338, s. 83.

з початку падолиста 1659 р. довідуємо ся про фільварок Стефана Лавришевича. Він позволяє на нїм мешкати убогим, доки буде мурувати ся шпиталь св. Онуфрія.[1]) Ся звістка вказує, що той фільварок лежав на краківськім передмістю. В спорі Семена Лавришевича з Жидами згадує ся його дім на тім передмістю (1642 р.).[2]) Василь Григорович в своїм тестаментї з 1663 р. лишає жінцї дім на передмістю[3]) і т. д.

Поза братчиками в трансакціях радецького уряду фіґурують імена, під якими пізнати Русинів, як: Грицькова Ганя на вулицї Личаківській (згадана під 1587 р.).[4]) Хомич Олекса на Волоськім мостї і його брат Васько, сусїди Лазаря Срібного (Lazar Srebrny, 1587 р.)[5]), Федько, син Максимової, на вулицї Псячий ринок (1590 р.)[6]), Матвієва Марухна „in praedio Wolica" (1595 р.)[7]), Іван Вишенський, передміщанин (1609 р.)[8]) і т. д. Звичайно се контракти на кількадесять, кільканайцять або навіть кілька золотих. Сї менші цїни відносять ся особливо до домів і ґрунтів положених на передмістях далеко за містом. У списї радецьких трансакцій за лїта 1580—1607 знаходимо такі: Ігнатко, зять Маркової, продає в 1590 р. дім і огород на краківськім передмістю за 50 зл. Юркович Іван продає в 1596 р. дім і огород на галицькім передмістю „in vico Łyczakow" Гаврилови шевцеви за 40 зл. Сидорович Дмитро продає частину свою на домі, ріли і огороді „in maiori Hołowsko" свому братови Стецькови за 40 зл. Сидорович Стецько відступає свою частину в 1604 р. за 15 зл., а Сидорович Демко в 1607 р. за 9 зл.[9]) В 1589 р. Мулко Васько з Вульки (de Wolica) продав свою частину Марухнї, вдові по Грицьку, за 2 зл. і 6 гр.[10]) і т. д.

Порівнуючи сї трансакції з сумами, якими орудують передміщани, члени брацтва, бачимо, що належали вони до за-

---

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. 1, т. XI, с. 214.
[2]) Balaban Majer, Dzielnica żydowska (Biblioteka Lwowska, t. 5 i 6), с. 90.
[3]) Testamenta, t. 5, p. 431—436.
[4]) Acta Consul. t. 12, p. 1102, s. 1599.
[5]) Ibid t. 12, p. 800, s. 1151.
[6]) Offic. Consul. 1580—1607 pp. [7]) Ibid. під 1595 р.
[8]) Acta Consul. t. 22, p. 1221.
[9]) В брацтві звісний був Михайло Сидорович дяк, котрий через кілька лїт учив в братській школї. В 1602 р. одержав свідоцтво відходу (Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 65—66).
[10]) Officii Consul. 1580—1607 pp.

можнійших жителів передмість. Те саме свідчить реєстр складки львівських Русинів з поч. XVII ст. Васько Галицький, зачислений до властителів домів в парафії св. Богоявленія, дав в сїй парафії найвисшу позицію зол. 40. Инші дають суми менші, а деякі навіть по 15 гр.[1]) В парафії св. Николи найвисший даток зл. 20 заплатив Симеон Красовський, що оставав з брацтвом в зносинах. Братчик Миколай Добрянський з своєю позицією зл. 10 належить ще теж до більше оподаткованих. В парафії св. Федора фіґурує трех членів з позицією 15 зл., а оден Іван Рачинський з найвисшою тут сумою зл. 20. Останнїй виступає між репрезентантами сеї парафії перед ставропіґіяльним брацтвом.[2]) До тих, що заплатили по 15 зл., зачислений братчик Тимотей Заруцький.[3]) Судячи по сїй складцї належав він до найбільше заможних жителів в сїй парафії. Се згоджує ся з радецькими актами. В 1617 р. був він в силї заплатити за два доми з ґрунтами високу особливо для передміщанина суму зл. 1.000.

Натомість в порівнаню з братчиками міщанами передміщани загалом менше заможні від них. Самі цїни домів і ґрунтів на передмістях значно менші, ніж в самім містї. Там доми по 400—500 зл. належать вже до високо оцїнених, а звичайно платять ся по 100, 200, 300 зл., а деякі домки навіть по 40—50 зл. Тимчасом в містї цїни камениць і домів з кін. XVI і на поч. XVII ст. по 600—700 зл. належать ще до низьких, а часто виносять висші суми по 1.000 і більше золотих. Самі частини камениць цїнять ся по 100 і кілька сот зол., а частини домів і ґрунтів на передмістях по кількадесять, а деколи і по кілька зол. Цїни на передмістях не зростають так скоро, як в самім містї. Лише виїмково цїнять ся там доми на більші суми. Дім Миколая Добрянського на краківськім передмістю продав по його смерти зять його Ференц кравець в 1636 р. Юрієви Поповичови за 1.800 зл.[4]) Частїйше платять за доми з кін. першої і в другій четвертинї XVII на передмістях менші суми. В 1605 р. Чохер Станїслав продав дім на галицькім передмістю на розї „supra fluviolum pontem ex apposito valli civilis“ Іванови Біндазї за 500 зл.[5]) Той самий дім Чохрівський продала в 1618 р.

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч, I, т. XI, с. 28—29.
[2]) Ibid. c. 16, 22, 34. [3]) Ibid. c. 31.
[4]) Officii Consul. 1608—1638 pp.
[5]) Acta Consul. t. 20, p. 831, s. 891.

Білдажина Марухна, вдова, Янови Бобольовичови за 550 зл.[1]) Гавриїл Лянїш бере в 1638 р. за дім „in vico Łyczakow" 120 зл., а в самім місті платить за претенсії до камениць в другій четвертині XVII ст. по кілька тисяч золотих.

На заможність міщан в порівнаню з передміщанами вказують і реєстри складок львівських Русинів. Коли в 1600 р. братські посли зажадали з Варшави більше гроший, братчики ухвалили на сю ціль затягнути позичку. При тій нагоді деякі міщани-братчики зложили по 100 зл., а „пан Ярош" дав зл. 170. Натомість ціла парафія св. Николи позичила лише зл. 300, хоч в збираню складки львівські Русини проявили тоді велику енерґію. З парафії св. Федора принесено тоді зл. 108, з брацтва св. Богоявленія зл. 200, а з инших ще менші суми навіть по кільканайцять зол. З Головска парафіяни дали лише зол. 9.[2]) Подібних прикладів маємо більше. В першій складцї міщан на привіт королевича Володислава в 1621 р. деякі з них дають по 10 і 15 зл., а з парафій передміських найбільшу суму дала Николинська, вся лише зл. 29, гр. 11. З инших парафій Благовіщенська дала зл. 16, Богоявленська, Федорівська і Воскресенська по зл. 10, Честнекрестська зл. 1, гр. 15, а від св. Покрови зл. 3, гр. 1.[3])

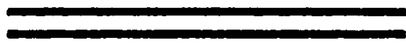
Посїлости братчиків в містї і на передмістях свідчать, що сей розклад складки відповідав їх маєтковим відносинам. Візьмім під увагу весь знаний нам нерухомий маєток кількох міщан-братчиків і осіб, що з брацтвом удержували зносини. Вони мають часто не лише по однім домі в самім містї, але доми і ґрунти на передмістях. Лесько Малечкий має каменицю і крам в ринку, дім на Руській вулиці, дім і огород на галицькім передмістю, а на краківськім передмістю набуває претенсії до одного дому і купує два огороди. З того продає передовсім дім на Руській вулиці і на галицькім передмістю. Енерґічні Рогатинці мають каменицю на Руській вулиці і бодай два доми на краківськім передмістю. Іван Рогатинець згадує ся теж в радецьких актах під 1590 р. з нагоди купна дому і огороду Орачівського в сусідстві свого дому від Христофера Конвіцького за 40 зл.[4]) Юрко Рогатинець приходить враз з своїм братом до посїданя камениці на Руській вулиці, але за се позбуває ся посїлостий своєї жінки Анни, дочки помершого рогатинського міщанина Карпи. В 1588 р.

[1]) Ibid. t. 27, p. 1554, s. 768.
[2]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 24—25. [3]) Ibid. с. 54—55.
[4]) Officii Consularis 1580—1607 pp.

продають вони в Рогатинї свій дім дїдичний названий Карпівським з ґрунтом і матеріялом приготованим до будови Павлови Тшесїшовському, рогатинському міщанинови, за 230 зл.[1]) Так покрив очевидно Юрко Рогатинець частину позички затягненої в брацтві на купно каменицї.

З инших братчиків Іван Білдага набуває каменицю на Руській вулицї, купує і продає разом з своєю жінкою що найменше два доми на галицькім передмістю і зрікає ся претенсій до одного дому на краківськім. Ще лїпше економічно стояв його братанич[2]) Андрей. До нього належить камениця на Руській вулицї, де він одержує претенсії до сусїдного деревляного дому, а крім сього він торгує домами на галицькім передмістю. Миколай Добрянський має дім на краківськім передмістю і частини каменицї на Руській вулицї. Сенько Луцький лишає в своїм тестаментї жінцї і синови каменицю і крам[3]) і т. д.

(Далї буде).

[1]) Acta Consularia, t. 12, p. 1235—1326, s. 1940.

[2]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Протов. с. 60.

[3]) Oblatio testamenti olim Sienkonis Łucki, Acta Consul. під 1680 p. t. 22, pag. 737—738, s. 758.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студії ***Василя Герасимчука.***

Під Чудновом.

Без сумніву, що представлений в попереднім розділї відворот Шереметєва і Цицюри в замкненім таборі серед осїнної невигідної пори і серед штурмів противників був дїлом не не тільки гідним подиву, але і дїлом великої, стратеґічної вартости. А факт, що Поляки позволили йому з під замкнених окопів Любара вимкнути ся і польська артилєрія нїколи не могла йому додержати кроку, доказує іно, недостаточну справність сього так важного чинника. Та сей геройський відворот не був одиноким в житю того самого воєводи. Тому шість лїт назад, серед лютої зими, товаришив він Богданови Хмельницькому і з ним разом ішов він на відсїч обложеному Уманю. Під Охматовом прийшлось стрітитись з переможною, польсько-татарською армією, і там на полях по нерішучій битві зладили козаки рухомий табор з повязаних в 3 ряди саний, і уставивши на них артилєрію і баґажі, два дни серед арматного огню, шалених штурмів німецьких наємників, без води, огня і паші перебивались до Буків. Довго памятали сучасники і їх наслїдники Охматів, але мабуть страшнїйший був відворот під Чуднів.

Цїлий день ішов перебоєм воєвода. І аж перед самим Чудновом відпочав трохи, і то не на довго. Ранним ранком д. 27 вер., ще досвіта, удав ся він дальше до Чуднова, хоч також не без клопоту, бо ще перед самим містом на якімсь мочарі прийшлось зазнати трохи страт. Перейняли його тим разом Татари і відорвали знов яких 200 возів.[1]) Аж зі сходом сонця вступив

[1]) Діарій, Scriptum 29 Sept. таке оповідає: „ad quendam paludem pessimum viae transitum amiserunt mediam partem tabori, primo

гетьман в місто, перепровадив через нього з великим трудом свою армію, забрав звідтам залогу, що складала ся з 2.000 Москалів а 1.000 козаків, забрав і міщан, і перейшовши річку Тетерев, станув на другім березї її. Щоби місто зі своїми достатками не дісталось ворогам на потїху, казав його спалити.[1])

Польські гетьмани, коли вже добре розвиднїлось, а московського війська не видко було перед очима, стали строїти свої ряди і готовити ся на здогін ворога. „Але ряди наших полків були рідкі: багато наших полягло, багато поранено, а чимало утомлених поступало з заду за військом з табором. Дуже порідшалисьмо, хоч і відносилисьмо побіди, то ненастанні криваві бої не мало також забирали і наших жертв“.[2])

Аж зі сходом сонця вирушило польське військо: кавалєрія поступала передом, а піхота і артилєрія за ними.[3]) Коли прийшли Поляки під Чуднів, була вже 10 година, о 3 годин припізнили ся від Москалїв.[4]) І ось як описує сей їх прихід під Чуднів Ґордон: „Коли ми прийшли під Чуднів, увидїлисьмо, що більша часть московської армії перейшла була вже ріку і по другій стороні розбивала табор. Реґіменти, що творили арієрґард, машерували з лївої сторони міста в напрямі до ріки; в містї находив ся один реґімент, що мав зелені хоругви, одначе, як можна було з рухів хоругов пізнати, мав він намір його опустити. Дуже для нас було дивно, що Москалї чомусь не заняли замку, що находив ся в полуднево-західній стороні від міста, а укріпляли ся на вільнім поли. В підземних ямах його

circiter trecenti currus cum omni penuaria, quae direpta a nostris; circa aliam similem paludem ultra 50 currus et tormenta bellica Moscovitorum. Барсуков опираючись на Даровскім оповідає, що по двох верствах Поляки знов зняли кроваву сїчу, при чім мало 150 Московитян впасти а понад 300 бути ранених. Одначе до сього факту треба віднестись з сумнївом; о чимсь подібнім нїяка з сучасних реляцій більше не згадує. Можливо, що під тим боєм треба розуміти пригоду Москви при другій переправі.

[1]) Scriptum 29 Sept. Gordon, I, ст. 223 подає число людей того війська на 1.000 їздців: In dieser Stadt, die bloss mit Palisaden befestigt war, hatten sich die ganze Zeit über 1.000 Reiterei befunden, welche auf Parteien ausgeschickt waren, mussten sich, als die polnische Armee in diese Gegend ankam, dahin zurückziehen.

[2]) Bell. Pol. Mosch., ст. 26.

[3]) Gordon, ст. 223. Potrzeba z Szer., ст. 39.

[4]) Journal, Dyar. w. z Szer., ст. 153.

находив ся великий запас збіжа; замок сей був би для них дуже корисний, бо лежав на горі недоступній з трох сторін, і коли б до того осадили місто, можна було його легко удержати. Причиною, що Москалї перше отаборили ся по другій сторонї мочарів (треба розуміти ріку Тетерев), було певно се, що бояли ся, аби їм не перетяти дальшої дороги, як се було зділане день перед тим. По думцї Ґордона, були б Московитяни далеко лїпше зробили, як би і місто і замок замкнули в своїм таборі і по обох боках ріки так довго таборували, аж доки би весь запас провіянту не вичерпав ся, бо його було тільки, що наша армія могла ним три тижнї удержати ся. Sed quos Jupiter vult perdere, hos primum dementat. Річ природна, що такий нерозважний крок прискорював лиш їх погибель".[1])

Першою річю Поляків при вступі до Чуднова було використати сю похибку Шереметева — і вони дійсно так зробили. Зараз видали гетьмани полковникови від драґонів Бокумови приказ заняти полишений замок.[2]) Але Шереметєв, як говорить автор діарія, чи то побоюючись, щоби сей відділ не зайшов йому правого крила, чи може і собі хотїв заняти сей замок, казав своїй піхотї (після Даровского, козакам) підступити під замок і його заняти. Та польські драґони сильним огнем відперли Москву зі стратами[3]), і Шереметєв вже більше не кусив ся о його. Коли опісля прибула артилєрія, гетьмани умістили в замку Ґордона з 3 хоругвами королївської ляйб-ґвардії і 3 гарматами[4]), а по приходї всього війська відбула польська старшина воєнну нараду. По радам Івана Собіского і писаря коронного Івана Сапіги, яких передше вислано для розслїдженя місцевости, було рішено оточити Шереметєва зі всіх сторін на віддаль пушочного вистрілу[5]), а крім того умістити одні пушки на вибранім місци з лївої сторони садів — а на право від московського війська, а другі дальше по заду садів.[6]) Се власне були місця, звідки можна було дуже добре обстрілювати Москалїв і не допускати їх до садів, куди то вони так зараз по своїм приходї[7]), як нераз пізнїйше, часто робили вилазки, щоби

[1]) Gordon, ст. 223—224. [2]) Dyar. w. z Sz., ст. 153.
[3]) Ibidem; Барсуковъ, т. V, ст. 267 (Darowski, Compendium).
[4]) Gordon, ст. 226.
[5]) Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco.
[6]) Dyar. w. z Szer., ст. 153. [7]) Dyar. w. z Szer., ст. 154.

нарубати дров і дещо роздобути з провіянту, особливо якоїсь ярини.

Першого дня, крім одної вилазки Москалів до садів, до ніякої важнійшої оружної акції не прийшло.[1]) Обі сторони занялись більше укріпленєм своїх позицій: Поляки укріпляли опанований ними замок[2]), а Москва і козаки знову розбивали табор по другій стороні ріки на рівнині в північно-східній стороні від міста і огороджувались возами, валами і фосами. Хоч більша часть армії стояла від сторони Пяток на военнім поготівю[3]), то одначе до борби не приходило; іно Татари розложившись на полях навкруги Москви і пасучи коні, ловили язиків і від часу до часу непокоїли своїх противників.[4]) Вчорайший тяжкий день утомив оба війська.

Мабуть сього дня удалось Шереметєви одержати від Хмельницького лист і з нього покріпитись трохи надією. Козацький гетьман в своїм листі писанім з табору під Збаражською Прилукою скаржить ся, чому він до тепер не одержав від Шереметєва ніяких відомостий? „А то здає ся для того, як вирозумілисьмо, що анї наші листи до твоєї милости, анї ваші до нас не можуть прийти через наступаючих ворогів“. Повідомляє дальше гетьман воєводу, що висилає йому поміч з „намістником нашим паном Тим. Носачом, обозним, а коли б наші сили не могли нічого здїлати, то і тодї не треба тратити надії: зістаємо ся ще самі на заді збирати більші сили на вічну славу його царського величества і на пострах неприятелів і сподїваємо ся, що за божою і царською ласкою і за царським указом князь Григорій Григорович Ромоданівський додасть і свої війська нам на посилку. А твоя милість най зволить дати наказ ратним людям в Київі, щоби злучили ся з ним, гетьманом, і коли вони прийдуть і злучать ся, так він сейчас без ніякого ваганя поспішить і скільки Бог подасть спромоги і сили чинити-ме промисел. І коли на царське щастє милостива небесна

[1]) Що правда, оповідає тут Ґордон про свою пригоду, яка мала власне того дня місце. А було то так. В польськім таборі рознесла ся вість вість, що Москалям не стало пороху. Щоби отже випробувати, післано його за місто в сади близше до московських позицій і звідти йому казали зачіпити противника оружним стрілянєм. Ся власне проба коштувала його 8 страт а понадто 29 ранених. Як би так Собіский не дав розказу завернути ся, були би і решту вибили. Gordon, I, ст. 226—228.

[2]) Ibidem, ст. 226. [3]) Dyar. w. z Szer., ст. 156.

[4]) Potrzeba z Szeremetem.

десниця, то „посрамить враги наша и заградитъ уста ихъ рыкающыя и мисли“. А поки що, нехай полки, які вислав, стануть як найсильнійше і найвідважнійше за цілість маєстату, цілість церков божих і всього народу російського.

Вкінці в своїй власноручній дописці гетьман іще раз запевнює, що буде старати ся і сам його спомагати. „Я вже хиба тоді відступлю від його царського величества, коли не буде душі в моїм тілї. Бо відаю то певно, що ваша милість сумнїваєте ся; а вже-ж нехай моя присяга побє мою душу і тїло, коли б я мав що небудь не тільки учинити, а навіть подумати о якій зрадї“.

Не знати, як приняв сї слова царський воєвода. Зі своєї сторони повідомляє він між иншим царя[1]), що він боярин і наказний гетьман Тим. Цицюра дня 27 вересня прибули під Чуднів, там стоять і вичікують на поміч до себе гетьмана Юр. Хмельницького. „А Поляки і Татари зі своїми таборами стали також під Чудновом, близько нас, і многолюдством відняли всї дороги і конечі корми, а щоби нам не зійти ся з Юр. Хмельницьким, покопали по дорогах шанцї і поробили перешкоди. І в таборі мучать нас гарматною і гранатною стрільбою і побивають конї“.

В понедїлок вечером о заходї сонця надійшла під Чуднів польська інфантерія з легшими гарматами, а по другу часть тяжкої артилерії і по табор вислали партію своїх людий.[2]) Задля пізньої пори не перепровлювано її на другу сторону, а полишились по сїм боцї Тетерева. По другій сторонї від Пяток цїлу ніч стояла половина тяжкої польської кавалєрії і драґони під оружєм і наглядали, щоби припадково московський воєвода не вимкнув ся з під Чуднова[3]); друга частина війська разом з гетьманами ночувала під замком в старих окопах. „Дуже поганий мали там нічліг, бо майже всї кулї гет летїли, хоч нїчо не шкодили: одні падали перед наметами, другі переносились за намети“.[4]) Табор перенесено доперва на другий день і роз-

---

[1]) Памятники, изд. вр. ком., т. III, ст. 432—433. Ми не довідуємо ся вправдї, що лист сей як раз 27 міг Шереметєв дістати, але се найправдоподібнїйше, бо підчас приходу воєводи, під Чуднів можна було найлегше доручити. Додам тут, що в тих всїх гетьманських слів пробиваєть ся хиба іно глузованє з прикрої ситуації боярина.

[2]) Барсуковъ, ст. 364—365 (пор. жерела Карпова).

[3]) Dyar. w. z Szer., ст. 153; Gordon, ст. 226.

[4]) Gordon, ст. 226. [4]) Dyar. w. z Szer., ст. 153.

бито його в віддаленю якої пів верстви на схід від московсько-козацького війська.

Новою місцевістю, коло згарищ котрої відограла ся друга частина Шереметєвої одисеї, а вподалік і закінчила ся — було місто Чуднів. Місто се лежить в нинїшнім житомірськім повітї, волинської ґубернії і віддалене від Любара в простій лінії 28 верст, а шляхом буде трохи дальше. Тодї розтягало ся воно над лївим берегом ріки Тетерева і лежало як раз в тім місци, де ся ріка творить більше колїно і пливе значно розширеним руслом. Було воно досить людне і тїшило ся добробитом, та одначе 1660 р. улягло через пожежу руїнї. Як знаємо вже, Шереметєв побоючись, щоби Поляки не захопили сього міста з його вигодами, переходячи через його казав спалити, а около 3.000 жителїв, що там находились і всю залогу упровадив і замкнув в своїм таборі по другій сторонї Тетерева.

Вся та місцевість в поближу Чуднова доволї хвиляста і горбковата; тільки дальше на схід яких 4 верстви обнижаєть ся і переходить в більше плоску рівнину, укриту мочарами і млаковинами. Починаючи від села Дубища, положеного над головним шляхом, яких 3 до 4 верстви на північ від міста, тягли ся тодї колесом довкола лїси, що кінчились, а властиво переривали ся десь около місцевости Росник на полудневім сходї.

Оба табори, так московський як і польський, находились в північно-східній части від міста, а весь терен, що був поприщем борб обох військ, не обнимав більше як три верстви вздовж, числячи від чуднівських огородів аж до села Дубища, а три верстви в ширину, від ріки Тетерева, аж до мочарів і болот, що то нинї називають „Шереметєвим болотом". Вся та місцевість, занята тепер полями, є, як сказано, горбковата, і її також називають по імени моск. гетьмана „Шереметихою".

Московське військо отаборило ся на плоскім згірю на лїво від шоси, що веде з Чуднова через Дубище і біжить паралельно до правого берега Тетерева по правім її боцї. Хоч ріка була близько, одначе приступ до неї був трохи трудний і невигідний. Порозривані, в тім місци високі та скалисті береги, були радше доброю заслоною, як вигодою до черпаня води; але за се ріка обхоплювала і заслонювала праву частину московських позиций з заходу.

Московсько-козацький табор представляв вид трикутника,

якого фронт був звернений до місточка Пяток, а лївий бік, положений дещо низше від правого, лежав від сторони місточка Троянова. Правий же, розложений на горбі і занятий козаками, як згадано, притикав берегів ріки від сторони замка.

Польський табор находив ся також на високім згірю Шереметихи в віддаленю $^3/_4$ верстви на схід від дороги. До нас доховались дуже добре останки московських валів і окопів, з польських десь-не-де лишились слабі знаки з валів і їм грозить близьке знищене через орку. По словам людий, по всїй Шереметисї, коли орють, находять часто людські і конечі кости, шаблї, вістря списів, кулї величини волоського оріха і всяке инше артилерійне знадібє.

Ще до нинї по лївім боцї дороги, між Чудновом а Дубищем стоїть серед поля масивний камінний хрест не гладкої роботи, без ніяких слїдів якої небудь написи, без сумнїву поставлений на вічну память героям, полягшим підчас сеї кампанії.[1])

Поляки в сїм своїм таборі від сторони Пяток держались іно до слободищанської експедиції. Пізнїйше, побоюючись, щоб військо Хмельницького по приходї не взяло за ними згіря і щоб отак вороги не взяли їх на два огнї, перенесли дня 6 жовтня весь свій табор на згіре близше ріки, трохи дальше на полудне від моск.-козацьких позиций. Тут на новім місци було для них далеко вигіднїйше: мали під боком воду, якої недостаток перше давав ся добре в знаки і не треба було бояти ся вилазок ослабленого противника.[2])

---

[1]) Про терен дають нам, хоч не дуже широкі, однак все такі корисні інформациї, отсї реляциї. Найбільше: Bell. Pol. Mosch., ст. 27. Дальше Foglio d' avisi dal campo Polacco. Di sotto Lubartovia (?), li 7 Ottobre 1660. Вкінци, одним або двома натяками, вказують і інші жерела. Особливо велику прислугу віддав менї начерк В. Я. Яроцького: Изъ прошлого Волыни — „Шереметевы валы на Волыни и ихъ историческое значеніе“. Під рукою мав я також і мапу російського штабу.

[2]) Тут заходить трудність означити се місце. Опираючись на реляциї автора Bell. Pol. Mosch., ст. 31, можна вносити, що його перенесено на другий бік: „Sed maxime ab invidis censoribus translatio castrorum improbatur. Placuit tamen tandem haec sententia: visum est in proximum transferre castra montem, qui leni devexus clivo et interfuso rivo ab hostibus castris seiunctus, securiore loco exercitum firmaret. Тай автор Potrzeby z Szerem. i Cieciurą, ст. 88 рівнож сього погляду. Dyar. w. z Szer., ст. 155 каже, місце вибрано близше ріки Тетерева, що йде під Чуднів. Foglio d' avisi dal campo Polacco. Di sotto Lub. 7 ottobre 1660. „Hieri matino dunque mosse il suo Ta-

Як ми вже згадували, зараз при приходї під Чуднів заняли Поляки замок, положений в полуднево-західній части міста, по сім боцї Тетерева на високім, з трох сторін неприступнім горбі. Була то дуже важна позиція. Горб сей домінував над всьою окресностю і хто його заняв, сей мав також і місто. В тім старім замку, обведенім ушкодженими валами і частоколом, можна було в клопотї найти добру оборону, поминувши се, що він, як слушно завважує автор Bell. Pol. Mosch., був радше руїною, як замком.[1]) Як підносять сучасники, занедбане заняти місто і замок було не аби якою похибкою Шереметєва[2]), що жорстоко пімстилось на нім. Але Поляки тільки ніч під сим замком ночували. Опісля умістили іно невеличкий ґарнїзон з кількома пушками.

Перші днї Поляків під Чудновом не заповідались їм щасливо. Те саме марево, що непокоїло їх під Любаром і тут не давало їм спокою — а навіть ще більше трівожило; тепер оба противники були близше себе і могло легко наступити їх получене. Що сї страхи не були пусті, в тім дуже добре здавали собі справу. Вже при самім вступі Поляків під Чуднів привів якийсь сотник іменем Теод. Шадаровський, висланий на звіди за Хмельницьким, кількох козаків, а сї потвердили немилий для них здогад. Говорили ясно: Хмельницький по довшій блуканинї вколо Білої Церкви, довідавшись про облогу Шереметєва, по довгім ваганю рішив ся таки іти з помочю. „Сильно потрясла ся вість наших гетьманів, бо коли до тепер боролисьмо ся з самим Шереметєвим на перемінно, менше більше з однаковими стратами і щастєм, а вже ослабли наші сили і всї упали на відвазї і всім остогидли труди, що-ж би було, як би Хмельницький прийшов з новими силами?“ По таких гадках повстало замішане і неспокій; шляхта стратила орієнтацію, гетьмани не знали чи мають по злуцї Шереметєва з Хмельницьким против них обох виступити всїми силами і коло Пяток сточити рішучий

---

borre ad un piccolo tiro d' artigliera di quel luogo, dove stava prima“. То само і Рук. біб. Ягайл. ч. 5, ст. 755. Gordon, ст. 229 „Es wurde beschlossen noch an demselben Tage etwas weiter von dem Feinde weg an eine bequemere Stelle zu rücken“. Здаєть ся, Шереметєв не лакомив ся на сей замок задля малого його обєму. В нім можна було умістити тілько малий ґарнїзон, а до того сей замок був за далеко віддалений від ріки.

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 27.

[2]) Ibidem, ст. 27. Gordon, ст. 230.

бій, чи мають відвести свої нарушені сили під Львів, а з весною, доповнивши війська, розпочати нову кампанію. Ріжні гадки підношено, вкінці потішили усі себе сумнївом що до можливого дальшого маршу знеможеного Шереметєва і на тім скінчило ся.[1]) Рішучого нічо не постановлено, а справу відложено на пізнійше, нім вона більше прояснить ся.

Та щож; на другий день себто 28 вересня донесено знов — і се мало бути правдою: Хмельницький дійсно з 60 тисячами по своїм пятидневнім побутї в Прилуках ішов обложеним в поміч.[2]) Треба було конче щось зарадити, щоби недопустити противників на свою біду і руїну до сполуки. І по довгих і основних нарадах постановлоно прихилитись до давного, одинокого спасенного проєкту, уложеного ще у Львові: рішили вислати до Хмельницького королївські листи, дані їм в тій цїли королем, а крім того мали ще долучити ріжні письма від себе. Аби позискати козацького гетьмана обіцювано йому і козакам амнестію за все попереднє, манили давними привилеями, свободою житя, майна, достатків, взагалї всім, що могло бути привабом і цїлю земського щастя. Щоби сей їх помисл віднїс лїпший результат, післали сї листи післанцями грецького обряду.[3])

Одначе, заким могло наступити яке порозумінє, треба було запобігати нещастю самим. І зараз ранним ранком по нарадї казали гетьмани переносити табор на другий бік і розпочинати бльокаду. Насамперед укріпили в знанім нам вже місци свій табор, а опісля взялись стїсняти московсько-козацький табор. В тій цїли усипали від сходу — від Слободищ високі вали, покопали фоси і шанцї і зміцнили їх піхотними залогами і арматами[4]), а Татари позанимали всї дороги і проходи від півночи, зі сторони лїсів, а передовсїм від сходу, від Пяток і Слободищ[5]) і тим способом відтяли всяку можність придбати сїна для коний — а для себе на паливо дров і поживи. Крім того зі сторони садів, замку і з свого табору били влучно в московське військо і кидали огненні ядра, що вироблював „великий містець в сїм дїлї" один пруський інжинер іменем Ґітґант.[6]) Така смер-

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 27.

[2]) Dyar. w. z Szer., ст. 164. В реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 27—28 оповідаєть ся, що збігцї принесли новину, що Шерем. хоче вичікувати на тім місци Юр. Хмельницького.

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 28. [4]) Ibidem.

[5]) Барсуковъ, ст. 364—365 (пор. жерела Карпова). Lettera di raglio scritto dal campo Polacco.

[6]) Барсуковъ, ст. 366 (Darowski, Compend.).

тоносна стрілянина тревала аж до 2 жовтня, особливо страшна була ніч з 30 на 1 жовтня. Згадує про се автор діарія, а ґазета французька рахує крім многих ранених понад 150 убитих.[1])

Шереметєв, щоби Поляків спинити в їх, так для нього шкідливих роботах та аби придбати дров і ярини, поновляв часто вилазки до чуднівських городів. Але такі смілі проби коштували богато жертв: мало що звичайно зискував, а переслїдований кулями і натискуваний польським військом, мусїв звичайно рітировати назад.

Першу таку вилазку до чуднівських городів попробував Шереметєв зараз другого дня себто 28 вересня, десь менше більше в тім часї, як Поляки переносили на другий бік свій табор і були занятї роботою вколо його укріпленя. Використовуючи занятє противника, вислав московський воєвода одну партію до лїса за дровами, а другу партію, зложену з Москалїв і козаків вислав до огородів по дерево і по ярину.

Було се вколо 10 години рано, як султан, довідавшись про се, а подразнений амбіцією очиститись від докорів, що не брав енерґічнїйшої участи підчас походу під Чуднів, удав ся до польських гетьманів і попросив у них кілька гармат і інфантерію, бо хотів знести сю партію, що пішла до лїса. Гетьмани дали йому згадані 4 гарматки і реґімент піхоти Немирича, але дали поміч против сих, що пішли до садів і наказали, щоби тих гармат не стратив. Султан заручив на се словом, що по всїй можности припильнує гармат і захистить піхоту. І йому спочатку пощастило ся. За якої пів години зігнав Нурадін Москалїв і козаків і умістивши гармати в догіднім місци, з якого годї було хибити, став бити в моск. табор і се чинив так довго, аж доки Шереметєв спостерігши клопіт від Татар і Поляків, не післав гет кілька тисяч своїх відтяти їм дорогу і їх зовсїм знищити. Заатакований небезпечно Нурадін, а до того боячись утратити гармати, за котрі ручив, забрав їх з собою і з ордою вернув назад, а Немирича, що не хотів іти за його приказом і приміром, лишив самого. Протягом $^5/_4$ години видержало полишене військо страшні атаки зі сторони Москви, яка що раз новими кольоннами виходила з табору своїм в поміч. Завернулись вкінци також і Татари, а ободрені завзятостю своїх союзників і собі наперли на Москву. Над обома берегами і в самім руслї ріки завязав ся кровавий бій, де одна і друга сторона

---

[1]) Dyar. w. z Szer., ст. 154; Journal, ст. 104.

ставила завзятий опір. Весь сей перебіг борби видїв добре Любомірский, а спостерігши опорожнену частину козацького табору, рішив се використати і вислав гет кілька хоругов під проводом Бідзїньского і Сокольницкого штурмовати опорожнену частину валів і табора. Се їм вповнї удалось, здобули без трудности кілька шанцїв і перервавши заслону з возів і вдерли ся навіть до табору. Сього дня, як запримічує автор Потреби, могли-б Поляки здобути неприятельський табор, як би князь Козловский не був додумав ся цїлого пляну Поляків — виманити їх з табору і осторогою не змусив Шереметева не висилати більше війська поза окопи. В сїм прикрім положеню вислано іно відділ Москви для здержаня Немирича, що з ріки випер його військо і гнав до табору, а против польських гусарів поставлено козаків. Тодї доперва привернено лад і виперто зовсїм польські хоругви, навіть з більшими стратами. З польських офіцерів упав там прапорщик з хоругви Собіского і дехто з простого жовнїра; страти з противної сторони мали бути далеко більші. Около заходу сонця повернуло військо з кількома хоругвами, а Немирича повитали всї з шанобою і ґратуляціями.[1])

Сей нещасливий крок богато відійняв охоти у неприятеля; від сього часу виходив Шереметев рідше поза свої окопи, а дбав більше про свій табор і від тепер давав численнїйші залоги. В московськім війську ставалось з дня на день прикрійше. Поляки стїсняли їх що раз більше і унеможливили всякі зносини з внїшним світом. Через утрату при річцї Ібрі живности та через побільшене числа людий, став ся відчувати брак провіянту і в моск. таборі стали живити ся кіньми. Від злої поживи, а вкінци з недостачі такої, почались в таборі пошести і часті випадки смерти.[2])

Але Москва і тепер не тратила надії на Хмельницького: козацьке військо було від Чуднова за кілька миль, сподївались його кождої хвилї. І справдї що дня приходили вістки про його рухи, і вся дїяльність Поляків обмежала ся на висиланю патруль за Хмельницьким і відпираню поменших вилазок Москалїв і козаків до огородів. Щоб Шереметєва ослабити, нїм прийде Хмельницький, пробували Поляки відорвати від нього козаків і в тій цїли навязали тайно переговори з Ци-

[1]) Gordon, ст. 225—227; Potrzeba z Szerem., ст. 41—43 і Bell. Pol. Mosch., ст. 28—29.

[2]) Bell. Pol. Mosch., ст. 136 і Foglio d' avisi dal campo Polacco.

цюрою. Як правда тому, мав Цицюра навіть особисто пертрактувати в справі згоди і миру; кілька разів укладав ся що до умов і навіть ту угоду списано, ходило тілько о дотримане трактатів і забезпеченя жить підчас переходу. Та одначе сї переговори не скінчились бажаним успіхом.[1]) Цицюра робив се під впливом критичного положеня; якже-ж наспіли вісти, що Хмельницький з полками іде в поміч, так тодї навязані зносини зірвав.

Днї дальші, як сказано, на внїшні випадки біднїйші. Подаю факти слїдуючих днів по реляціям.

Дня 30 вересня, говорить діарій, повернув Кричиньский з підїзду з хоругвою своєю і Моджевского і доніс, що Хмельницький пішов до Животова, потім пішов з Прилук до Бердичева гет до лісів. Мав він ніби ужити сього підступу і завернути до Животова по то, щоб обманути орду і оминути її нападу.[2])

Дня 1 жовтня прибув під Чуднів до Поляків сендомирський воєвода з численною і гарно пристроєною свитою, зложеною з 600 їздців, 200 драґонів і з 200 люда угорської інфантерії, званих гайдуками, а крім того привіз з собою кілька армат і иншої амуніції. Вони то, каже Ґордон, о скілько своїм блеском надали нашим духа, тільки знов додали страху Москалям.[3])

2 жовтня обложено табор московський новими окопами. Того самого дня довідали ся через реконесанс Рущица, що Хмельницький прибув до Бердичева.[4])

3 жовтня донесли патрулї, що Хмельницький зрезиґнував з несеня помочи і завернув зі своїм військом назад.[5]) Другого дня себто 4 жовтня стверджено сю вістку, а Поляки тїшили ся і предповідали, що побіда не буде коштувати великих трудностий.[6])

---

[1]) Foglio d' avisi dal campo Polacco, di sotto Lubartovia так про се оповідає: In questi giorni, mentre stiamo qui, in tre bataglie morirono de nemici due mila in circa; in magior parte hanno persi i cavalli, e loro stessi essendo assai affamati, massime i Cosachi co l' loro generalissimo Ciuciura, il quale personalemente ha parlato d' accordo con i nostri alcune volte trattorono della pace et assicuratione di esse, la quale era gia scritta da Nostri, — ma per contra della certa nuova, che diceva arrivari in soccorso dell' inimico (sic) Chmielnicki con sessanta mila combatenti, inimici alzarono le corna"...

[2]) Ibidem. [3]) Dyar. w. z Szer., ст. 154.

[4]) Gordon, ст. 226; Potrzeba z Szerem., ст. 43.

[5]) Dyar. w. z Szer. [6]) Gordon, ст. 228. [7]) Ibidem.

Дня 5 жовтня виходили обложені з піхотою і райтарами в поле по хворост, але їх звідтам випер писар коронний Іван Сапіга. Робили також прогульку до садів, звідки зігнав їх знов з підпомогою Бокума і Неверского київський підкоморий Стефан Немирич.[1])

Сього дня ходив також на підїзд за Хмельницьким в 1.000 коний белзький воевода Дмитро Вишневецький і від полонених козаків довідав ся, що гетьман іде на чолї лиш 30 тисяч козаків і 1.000 Волохів. Ходив він і другого дня на підїзд і довідав ся, що Хмельницький вже вирушив з Бердичева. Важнїйшого нїчого не здїлав, бо товариство зі страху поутїкало до табору, так що сам ледви з 300 людьми вернув.[2])

Дня 6 жовтня настала ~~в~~ ситуації зміна: Шереметев, щоб прискорити з козацькими військами давно очікувану злуку, пробував іти пробоєм. Здаєть ся, мимо пильного стороженя Поляків, мусїв мати про козаків якісь конкретні звістки. Бо ось як оповідає автор діарія про сю подію: „Рано д. 6 жовтня вийшла Москва нїби по дрова, а в дїйсности, маючи вість про Хмельницького, хотїла до нього перебрати ся. Коли нашим дали знати про намірений вихід неприятеля з табору, стануло все військо під оружем, а краківський воєвода, як звичайно, заняв становище від лїса. Польський гетьман спостерігши сю хитрість ординував в лїс Івана Сапігу з реґіментом піхоти. Московська райтарія почала уступати, напроваджуючи його в засїдку. Загроженому прислано в поміч ще кілька хоругов кавалерії луцького старости і краківського каштелянича і доперва сї сильним оружним і арматнїм огнем замішали райтарію і змусили вертати до табора. Післано пізнїйше і Любомірского, але непріятель (райтари) з лїса, а піхота, що була в хворості на заставі вертали вже назад“.[3]) Так отже сей підступ не вдав ся і Шереметєв мусїв „зі стидом“ вертати назад.

Та одначе ся надія на Хмельницького, що тільки енерґії і витревалости неприятелеви подавала в прикрій хвилї, змушувала і Поляків застановитись над собою. Треба було отже ясно здати собі справу, чи справдї удасть ся їм знищити Шереметева перед приходом Хмельницького і що буде з ними, як надійдуть з помочю козацькі полки? То само, що тепер терпіли Москалї, могло в коротцї стати ся і з ними.

[1]) Dyar. w. z Szer., ст. 154.

[2]) Foglio di avisi dal campo Polacco. Di sotto Lub. 7 Ottobre 1660. [3]) Dyar. w. z Szer., ст. 155.

Справдї дуже часто приходили вісти про Хмельницького, але його нерішучість і крутанина додавала їм відваги і Поляки толкували се на свою користь. Одначе останнього дня один польський підїзд взяв з необачности в полон якогось козацького сотника і сей приведений до табора, — а був він добре обізнаний з козацькими справами, зізнав, що козацький гетьман з 40.000 іде до Москви і вже став табором під Слободищами в віддаленю 3 миль. По довгім ваганю таки рішив ся дійсно подати обложеним поміч, а умови предложені Поляками відкинув.[1]) Під впливом сеї трівожної вістки зібрали знатнїйшу раду, щоби по раз послїдний обговорити немилу справу і продумати конче якийсь спосіб відвернення Хмельницького. Стали числити, чи дійсно козацький гетьман може мати 40.000, і показувало ся після скількости полків, що се не пересада, що справдї може бути 40.000. Крім того було ще з козаками 12 хоругов молдавської їзди з давнїйшим господарем, прогнаним Турками Константином Щербаном, що тепер удав ся під протекцію Хмельницького.

Сї вісти про нову небезпеку так незвичайно потрясли польським військом і воно приняло їх з таким подражненем, що зовсїм зрезиґнували з побіди, а іно з поспіхом спаковували свої річи і збирались до повороту. Всї сучасні реляції, нескриваючи, говорять, що як би Хмельницький хотїв прийти, як про се ходили чутки, був би міг се учинити без найменшого опору, бо з польської сторони до тепер нїчого ще путнього не повзято, як би то його здержати".[2]) Під вражінем хвилї зібрала ся ґенеральна воєнна нарада і тут виявило ся цїлковите безголовє: всїлякі думки і всїляки пляни підношено, декотрі обставали таки при своїм, запровадити військо на зимові лежі, покріпити, доповнити його новим побором і аж тодї з весною розпочинати нову кампанїю. Другі знов радили, щоб, хоч Хмельницький погордив услівями, попробувати ще раз щастя і хоч би за цїну не знати яких обіцянок чи уступок, приманити його доконче на свій бік; треба, як гадали, ще раз освідчити королївську ласку і предложити більші права і дарунки.[3]) Ся гадка видала ся ще найспасеннїйшою і була гадкою більшости. Але знов висувала ся понура думка, що робити на випадок неудачі і других мирових

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 30.

[2]) Одна сучасна реляція, Рук. біб. Яг. ч. 5, такого погляду про його рухи: "Co on umyślnie czynił, a tym odstąpieniem chciał dokazać tego, by był wojsku dał odsiecz Cara moskiewskiego".

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 30.

переговорів? Всім було жалко кидати сю щасливо почату кампанїю, тим більше, що від її успішного результату могли надїяти ся виплати своїх залеглостий.

Найбільше скріпляла упавшого на дусї жовнїра відвага і рішучість Любомірского, котрий обставав при переконаню, що навіть по злуцї противників Поляки їм так що до числа, як і що до хоробрости дорівняють. „Не треба тим паче противника побоювати ся, бо Шереметєв майже зовсїм знищений воєнними трудами, а Хмельницький, як се видко з його дотеперішньої блуканини підчас облоги моск. війська, більше склонний до утечі, як до воєнної розправи. Треба, як говорив, усунути насамперед се, що для непріятеля може бути корисне, а для них погубне, а власне радив передовсїм перенести табор, положений від сторони Пяток на инше місце. Заходила небезпека, щоби козацьке військо не опанувало згіря, положеного за їх плечима та через се не взяло їх з другої сторони. Вкінцї був піднесений плян, яко єдиний і можливий вихід, подїлити військо на дві части: одна частина мала позістати під начальним гетьманом Потоцким під Чудновом і вона мала не пускати Шереметєва з табору, а друга мала піти до Слободищ против Хмельницького. Та хоч се був одинокий ратунок в теперішній хвилї, стрітив сей плян богато перепон і подав причину до всїляких хибних толків і спорів. Особливо був незадоволений з подїлу війська Потоцкий і його партія. По їх розумованю се уймало чести для власти верховного вожда, тай, як думали, вкінцї сей останок війська не вистарчив би для сповненя свого завданя, а вже-ж найбільше не подобало ся перенесенє табору. Одначе врештї, тому, що не було иншого виходу і під загрозою Любомірского, що він сам зі своєю дивізією перенесеть ся на відповіднїйше місце, пристали на се.[1]) Був отже сейчас виданий розказ одній частинї війська переносити табор близше ріки і замку на друге місце, віддалене від сього першого на віддаль незначного гарматного вистрілу. Другій частинї війська, а саме призначеній до сього кавалерії і пі-

[1]) Найдокладнїйше здає нам справу тих нарад і сю суперечку обох партій Любом. і Пот. автор реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 30—31 і Avviso, di sotto Lubartovia li 7 Ottobre. По оповіданю сеї реляції маршал ще кілька днів передше хотів се виконати, але годї було наклонити Потоцкого. Любомірский робив Потоцкому закиди за його повільність, отяганє, за се, що хотів кидати Шереметєва, як він вирушив з під Любара і вкінци найважнїйше за се, що він всупереч обіцянкам не здав начальства в його руки і що його, Любомірского, розкази не мають в нічім сили. Вкінци Potrzeba z Szer. i Ciec., ст. 42—43.

хотї, наказано ладити ся до завтрішнього походу.[1]) Весь час переносин табора мусїла від сторони Пяток майже вся дивізія Потоцкого стояти під оружем і раз враз передирати ся з Шереметєвим, що виходячи часто зі свого табора, непокоїв Поляків і хотїв їх ослаблене використати для себе.[2])

Щоби Шереметєва скорше добити, нїм би зміг прийти Хмельницький, коронний писар Іван Сапіга, що розумів ся на інжинерії і провадив дїло осади, повзяв був справдї дуже ризиковну і сьмілу думку — відпровадити від непріятельського табору русло річки Тетерева і в сей спосіб позбавити московське військо води.[3]) Та одначе через скорий відхід Любомірского під Слободище, а через се недостаток потрібних до того сил, не прийшло до виконаня того пляну. Обмежили ся лиш на щільнійшім замкненю противника валами і на обграниченю простору для екскурзій. Роботу облоги провадив ІванСапіга.[4])

Шереметєв тїшив ся з початку з сього перенесеня, думав, що Поляки почувши про прихід Хмельницького, хочуть зовсїм відійти, та коли зобачив польські сторожі і роботу около укріпленя, упав знов на дусї.[5])

Все таки удалось йому сього дня віднести зі своєї прогульки в городи деякі користи. Поляки занятї роботою при переносинах табора не могли на Москалїв всїми силами наставати, бо взагалї панував тодї у них повний ростріш. Непріятель же покористував ся тим, і вийшовши в більшім числї разом з чуднівськими хлопами, що були в нього в таборі, повідкопував ями з хлїбом і всякими припасами і повернув назад.[6]) Потерпів незначні шкоди допервa при повороті від жовнїрів Любомірского.[7]) Такі прогульки давались добре в знаки і самим Полякам. Раз враз мусїла стояти на чуйних сторожах поважнїйша партія війська, а се дуже ослаблювало військову здатність.

(Далї буде).

---

[1]) Висше згадане авізо; Барсуковъ, Родъ Шерем., т. V, ст. 369 (Darowski, Compendium).

[2]) По словам Ґордона (Gordon, Tagebuch I, ст. 228) з сею думкою носились Поляки таки ще в перших днях приходу під Любар. Одначе хотїли се зробити се з річкою, що плила через московський табор. „Die Polen waren auch willens den kleinen Fluß Teterka, durch den die Russen, da er durch ihr Lager floß, mit Wasser versehen wurden, abzuleiten“. Мусїв се бути дуже малий потік, що заспокоював потреби війська і плив через моск. табор.

[3]) Bell. Pol. Mosch., ст. 31. [4]) Potrzeba z Szer. i Ciec.

[5]) Dyarusz w. z Szer., ст. 155. [6]) Foglio d' avisi dal campo Polacco.

[7]) Dyar. w. z Szer.

Критичні замітки до тексту поезій Шевченка.

Написав Юлїян Романчук.

ТОМ II.

Б. I. а)

1. [**Думи невільницькі.**] 5, 6. Фр—о: ...*і* ви мене. Всї рукописи і виданя: *хоч* ви мене. Се очевидно й лїпша варіянта. Фр—о варіянти не зазначує, отже може те *і* дістало ся у нього до тексту лише через якусь помилку.

7. **Ой стрічечку.** 8, 1 з д. Дом—ий: ніче*нь*ки. Так мають всї рукописи і майже всї давнїйші виданя. Але рим вимагає ніче*ч*ки. Се признає і Фр—о, і він також поставив ніче*ч*ки, хоч ся форма досить незвичайна. Тож тим менше треба вагати ся робити дрібні поправки задля риму там, де о звичайну форму ходить.

9. **А нумо знову віршувать.** 10, 8—7 з д. Фр—о: Та й нї гадки, клене собі | Лукавую долю. Сеї лекції нїгде нема; звідки її Фр—о взяв, не знати, а о звичайній лекції він і не згадує. За те подає цїлий сей вірш ще в иншій редакції, але не цїлком згідно і з тим текстом, який стоїть в пражськім вид., і з тим, який є в „Крит. розслїдї“ Дом—ого.

11. **Та не дай, Господи.** 11, 3—2 з д. Дом—ий: „Не йди! — кажуть: з цїї хати | Не пускають погуляти!“ Так має стояти в 2-ій редакції (т. зв. автоґрафі Б); може справдї так і лїпше.

12. **Добро, у кого є господа.** 12, 10 з д. Звичайний текст є: А письма нема. Але метрично се хибно, не тільки тому, що верш вийшов за короткий, але й тому, що замість ямбів є тут трохеї; я додав на кінци „й нема“, але се ще не усуває всеї хиби.

13. **Ну, що́ б здавало ся.** 13, 8. ...подумав. Се моя поправка. Перше було у всїх виданях: думав, але се метрично

хибно, тут треба було одного складу більше, отже н. пр. *за*думав або *по*думав. Я взяв „подумав“ по анальоґії до 42, 12: старий подумав | Добро якесь зробить. Мою поправку приймили Дом—ий і Фр—о (котрий не згадує тут о тексті рукописій і давнійших видань).

10 з д. Всї виданя: жаль менї стало | Того сїрому сироту. Се граматично хибно, а кілька стрічок дальше, 4 з д., стоїть вже правильно: жаль | Було сїроми сироти. Отже я і тут поправив та поставив другий відмінок.

15. **Г. З. (На Вкраїну.)** Фр—о має багато відмін після 1-ої редакції, котра знана була вже з варіянтів пражського виданя, але ніхто її не приймив; Дом—ий тримав ся 2-ої редакції, а я тексту в „Хатї“ Кулїша, майже всюди з 2-ою редакцією згідного. Текст Фр—а се його чисто субєктивна уподоба, він не дасть ся також правилами критики оправдати.

15, 3. Сего верша Шевченко не доробив, лишив на кінци „усьміхни ся з-за“ з хибуючим ямбом і римом до „Дніпра“ в попереднім верши; Фр—о доповняє його кон'єктурою „двора“, але вона анї мене анї Дом—ого не вдоволяє. Я опускаю отже (за Кулїшем в „Хатї“) слово „з-за“ і лишаю сей верш хоч метрично недокінченим, але що до змісту без видимої недостачі.

16. **Якби зостріли ся.** 16, 6 з д. Всї виданя: може б потім нагадала. Але тут треба риму до „пізнала б“ в попереднім верши, отже я злучник *б* переставив до дієслова *нагадала,* як вже і пропонував Мик. Кр—ський. Чейже се така дрібна зміна, що для позисканя лїпшого риму належить її зробити і неувагу поета направити.

Поправок Фр—а, котрі в тім лежать, що він вертає ся до 1-ої редакції, не можу признати оправданими.

17. **І небо невмите.** 17, 19 і 20. Всї виданя: сказать... спитать. Я поправив, за понукою М. Кр—ського, на: сказати... спитати, бо в сїй поезії зрештою все міняють ся мужеські і женські рими, а тут приходить черга на женські. (В „Утопленій“ I. 93, 6, в „Гайдамаках“ 201, 11 і и. перемінювано окінченя дієіменників *-ть* на *-ти* не то без такої причини, але навіть з нарушенем риму!)

18. **Не для людей.** 17, 11 з д. Дом—ий і Фр—о: Не для людей, тієї слави. Сей текст подають два автоґрафи Шевченка, але, на мою гадку, слова „тієї слави“ граматично якось не пристають добре до попередних. Поправку „*і не для слави*“ зроблено вже в „Основі“ (Кулїш?), і її приймили відтак всї виданя.

18, 1. Дом—ий і Фр—о: Одиноку душу. Так мав поправити Шевченко свій первісний текст: мою сіру душу. Але московське слово *сірий* приходить і в Неофітах 271, 7 з д. в тім самім значіню, і там його не поправляв анї Шевченко анї нїхто з видавців. А тут і лїпше, коли стоїть ще й заіменник *мою*.

18, 9. Фр—о вставляє тут знов 8 вершів з 1-ої редакції, на мою гадку, без користи а радше зо шкодою для поезії.

19. **Якби менї черевики.** 18, 6 з д. Всї виданя: Черевиків немає. Се ж метрично хибно, тут потрібні чотири трохеї, як в цілій поезії, длятого я поправив „немає" на „я не маю". Може хто инакше, лїпше поправить, то я радо його поправку прийму; але похибки Шевченка не треба лишити.

20. **І багата я.** 19, 16. Дом—ий: Тяжко, тяжко в сьвітї жить. Фр—о: Тяжко на сьвітї жить. Ритм в сій поезії є свобідний, і що до розміру може оден або другий текст бути. Фр—о взяв текст з 1-ої редакції, Дом—ий з 2-ої, а я приймив мало від сеї ріжний а гладший текст всїх друкованих видань.

19, 4 з д. Фр—о: З рудим, косим, старим — після 1-ої редакції. Я не виджу потреби відкидати автором поправлений і у всїх виданях принятий текст, коли він не є лихий а инший текст і не є лїпший.

25. **Ой сяду я.** 22, 10 з д. Фр—о: Без моєї Ганни. Так нема нїгде, анї в якій рукописи анї в якім виданю. Се і гірший текст, бо наступає зараз в послїдуючім верши: Без моєї Ганнусеньки. Фр—о не зазначує варіянти, отже може се у нього знов лише проста помилка.

26. **Закувала зазуленька.** Фр—о, своїм звичаєм, додає з 1-ої редакції на кінци 8 вершів, викинених автором. Поезія через те, на мою гадку і, як видко, на гадку всїх видавців, тілько тратить.

30. **Ой люлї, люлї.** 25, 17. Фр—о: Гай зелененький питать не буде. Так лише в 1-ій редакції, а в 2-ій редакції і у всїх виданях: Гай не спитає й бачить не буде. Тут знов не виджу найменшої причини і потреби відступати і від поправки автора і від всїх видань та вертати ся до того, що і сам поет відкинув і нїхто з видавців не підоймив.

31. **Ой чого ти почорнїло.** У Фр—а знов три відміни з 1-ої редакції, котрих в жаднім виданю нема (лише третя є у Огоновського): 25, 1 з д. Та за вашу волю, замість За

вольную волю; 26, 13. Не вирвете ся на волю зам. Не вернете ся на волю; 26, 15. Та орючи у кайданах зам. Мене з-тиха, та орючи. Зміни ті, на мою гадку, не тілько непотрібні, але й дають гірший текст від звичайного. На що бідний поет трудив ся над поправками, коли ними так все і все помітує ся!

32. **Туман, туман долиною.** Фр—о тут знов переміняє в трйох місцях звичайний текст після першої редакції. В списї варіянтів не згадує о другій редакції, лише о текстї „Основи"; але-ж текст „Основи" се власне текст другої редакції. Важних якихсь причин, длячого би належало до першої редакції вертати ся, нема.

38. **Якби менї, мамо.** 30, 18. Дом—ий і Фр—о і инші виданя: Там музика грає троїста. Але тут треба риму до „на містї" (17); отже чому не поправити, як я зробив, на „музики грають троїсті", коли дальше, 8 з д., стоїть у всїх виданях і всїх рукописях: найму я троїст*і* музик*и*? Хиба лишити недогляд Шевченка на те тілько, щоби був гірший рим?!

39. **Не хочу я женити ся.** 31, 20. Фр—о: В оксамитї ходити-му. Се хиба Фр—ова кон'єктура, бо такої лекції нема в жадній рукописи і в жаднім виданю. Кон'єктура ся непотрібна і не годить ся з дальшим „пити".

41. **В неволї, в самотї немає.** У Фр—а знов багато відмін і вставок з першої редакції, а в списї варіянтів з другої редакції згадано лише, що вони суть в „Основі". Особливо хибний у Фр—а текст по вставцї.

42. **Ой умер старий батько.** У Фр—а знов десять відмін з першої редакції, без згадки о другій редакції. Як в попередних поезіях 32, 38, 39, 41, так і в сїй текст його ріжнить ся взагалї також від всїх видань, отже тут ходить хиба о якусь оригінальність. Бо вже-ж аж надто ясна річ, що пізнїйший, самим автором поправлений текст повинен звичайно, коли не заходять якісь важні против нему причини, першенство мати, а Фр—о в сих і инших поезіях бере власне найчастїйше без спеціяльної причини текст першої редакції! Доманицький дуже на те нарікав...

46. **За сонцем хмаронька.** У Фр—а знов багато відмін, по части з першої редакції, по части не знаю звідки; місцями текст є дуже кепський.

48. **(Козацька доля.)** У Фр—а знов текст з першої редакції з 18 відмінами.

49. **Заросли шляхи.** 40, 2 з д. Дом—ий: На тую Вкра-

їну. Але тут потрібний рим до „глянуть“ (4 з д.). Потім і Дом—ий і Фр—о мають ще два надчисельні і формою і змістом злишні верші: Не дай мені згинуть | Отут на чужині! Ні в якім иншім друкованім виданю сих вершів нема, і без них конець вірша красше виходить.

55. **Ми в осени таки.** 46, 15. Дом—ий (з другої редакції): Думи душу осідають. Се само по собі було би може навіть ліпше, але зараз о три стрічки дальше стоїть (18): Серце розповити; отже мусіли таки думи перше налягти, осісти на серцю, оповити серце.

Фр—о має 11 відмін, переважно з першої редакції.

56. **Ляхам.** Фр—о: Полякам. Так стоїть в Чернигівськім автоґрафі (в инших автоґрафах нема заголовка), „Ляхам“ є в виданю Сушкевича. Я взяв „Ляхам“, бо дальше все стоїть „Ляхами“ (47, 15), „Ляше“ (48, 3).

48, 9. Фр—о з 1-ої ред.: І іменем Христовим знову

48, 10. Дом—ий (з Чернигівського автоґрафу): Ми оновим. Фр—о: Ми обновім.

48, 11. Дом—ий і Фр—о дають дату: 1847. Орська кріпость. Але тоді Шевченко мабуть ще не мав товаришів засланих Поляків і не знав ся з Залеским, се було аж в Оренбурґу 1849.

57. **Лічу в неволі.** Фр—о і тут так само, як в „Калині“ I. 125, 3 з д., в „Гайдамаках“ I. 207, 7 з д., в „Відьмі“ I. 369, 16, лучить два тексти, зглядно властивий текст і варіянту його, до купи, замість одно з них вибрати.

50, 16. Дом—ий і Фр—о: На мою країну. Так є лише в першій редакції, і то з великим *К* (Країну), зрештою всюди в сім вірши стоїть: Украйну, Україна.

59. **(Хатина.)** 52, 22. Дом—ий і Фр—о: на лани золотополї. Так стоїть вправдї в другій редакції, але тут потрібний рим до „могили“ (23), отже я взяв з першої редакції „золотофилї“.

53, 13. Сего верша (Заперши ся собі в палатах) Дом—ий і Фр—о (!) не мають, бо нема його в другій редакції. Він для змісту не є конче потрібний, але потрібний з огляду на форму, яко pendent до „малої хати“ 15.

53, 16. Дом—ий і Фр—о: раї. Але-ж тут потрібний рим до „благаю“ (17), то чому-ж не взяти форму Шевченком зарівно уживану: „раю“? (До I. 220, 19).

60. **Мені здаєть-ся.** 54, 18. Дом—ий і Фр—о: лютими

зьвірми. Тут потрібний рим до „катами“ (16), длятого я поправив на „зьвірями“.

55, 9. Дом—ий і Фр—о: Прочитаю собі хоч мало — оживу. Така інтерпункція має бути в єдинім автоґрафі сеї поезії. Менї текст мій і всїх инших давнїйших видань видає ся лїпший, але можливий є і такий.

61. **Якби ви знали, паничі.** 55, 17. Шевченко написав, вже-ж хиба через помилку, „елеґій“ замість „ідилій“; я гадаю, що піетизм для поета приказує такі помилки усувати, а то Дом—ий і Фр—о і инші виданя її лишають.

62. **І станом гнучим.** 58, 15—16. Фр—о з першої редакції:

> На стан твій гнучий не дивлюсь.
> Менї вже снить ся, що ти мати.

Деяких відмін з 1. ред. Фр—о не виказує в списї варіянтів.

59, 4—5. Дом—ий (з 2-ої ред.):

> Моли ся й ти: з сьвятого неба
> На тебе, серце, не зійшла

В „Крит. Розслїдї“ Дом—ий написав, що найлїпший, бо найяснїйше гадку поета висказуючий, є текст першої редакції; так і дійсно є, і такий текст приймив я і Фр—о, але сам Дом—ий потім в виданю „Кобзаря“ як тут так і в деяких инших місцях не тримав ся того, що в „Розслїдї“ сказав, і не подав причини.

65. **На батька бісового.** 60, 2 з д. Фр—о замість остатнього верша має три верші:

> Йому, як бачте, на сім сьвіті
> Нема до кого прихилитись,
> Що він сердешний сирота.

Фр—о вибрав сей, стилїстично хибний текст хиба тому, що походить з першої редакції і є о два рядки довший.

б)

2. **Сон.** 64, 23. Як вже в Приписках згадав я, менї до сего верша маячить ся, ніби пригадує ся, але не знаю звідки, така варіянта: „Мою замучену небогу“ — та анї в сім місци анї нїде инде у Шевченка в жаднім виданю і в жаднїй рукописи я чогось такого не міг знайти.

3. **Іржавець.** На сїй поезії видко, як нераз мало можна спускати ся на рукописи і автоґрафи Шевченка, хочби й поправлені і в пізнїйшій редакції, і як все ще відкривають ся нові матеріяли, котрі що-йно дають добрий текст. Іменно

і в першій і в другій редакції і в копії Жемчужнікова (оголошеній Кониським) замість віршів 68, 10—15 стоїть лише:

А за ними й Гордієнко.
Нарадила мати,

Се вже такий текст, що в нім і сенсу ніякого нема. А помимо того всї виданя, також 1-е видане Дом—ого і 1-е та 2-е моє, мали сей текст, бо инакшого не було, анї не можна було догадати ся, в чім тут помилка і як би її направити. Аж в роцї 1907 роздобув Дом—ий нову копію, рукопись Мордовця, і тілько в нїй знайшов ся добрий текст, котрий і зараз приймили та й подають тепер і Дом—ий, почавши від 2-ого виданя, і Фр—о і я. Може ще й до декотрих инших поезій знайдуть ся добрі рукописи, а тимчасом треба уважнійше приглядати ся дотеперішним текстам Шевченка.

68, 3 з д. Всї виданя: Як покидали *Запорожці*. Я вже в 2. виданю поправив на „Запоро*же*", бо нового підмета тут не потрібно: є 9 з д. „Славні небожата", а потрібний рим до „Матїр Божу" (1 з д.).

69, 3. Дом—ий: На нове горе — Запорожжя. Фр—о: На нове горе Запорожжя. Менї текст першої редакції „вбоге Запороже" видає ся і яснїйшим і лїпшим.

69, 11 з д. Фр—о: А за-що сердешну мою Україну? Так було і у Дом—ого в другім виданю після рукописи Мордовця, але в третїм виданю так, як і у мене: А *надто*.

69, 1 з д. і 70, 1—2. Дом—ий і Фр—о (після рукописи Мордовця):

То й Ляхи б злякались,
Онїміли б з переляку
Пянї неборави —

Менї не здає ся, що Ляхи аж злякати би ся мали на те, щó Москалї робили, і що з того переляку мали би власне онїміти. Чи-ж то вони перше кричали чи співали чи говорили багато, що відтак мали би онїміти? За те зовсім добре сказано у мене (після другої редакції): Кобзарі нам росказували про лютоване Ляхів, але як потім Москалї стали лютовати, то і вони, слїпі неборави, хоч до яких жорстокостий ляцких були привикли, злякали ся і з переляку онїміли, перестали росказувати — співати.

70, 3. Всї виданя: Оттак її воєводи. Щó се *її* мало би бути? чи се 2-ий відмінок чи 4-ий? і до чого воно відносить ся, коли тут нема жадного іменника женського роду? Длятого

я *їй* поправив на *тїй*, се-б то тії знані, тії ославлені, тії „Петрові собаки“. Рукописи мають по части зовсім инакший, навіть дуже баламутний текст; у Жемчужнїкова:

Пани католики
Кров точили. Воєводи
Як тії собаки
Рвали, гризли.

70, 5. Дом—ий і Фр—о: І здалека... Та тут зачинає ся доповненє і поясненє попередних слів „Рвали, гризли“, а не щось нове, длятого у мене стоїть: Із-далека.

70, 4 і 3 з д. Сих двох віршів в другій редакції нема, і не було в жаднім виданю без зазначеня пропуску; аж я 1902 впровадив їх, як і в многих инших поезіях, де також я достеріг хибу, хоч пропуск не був зазначений.

4. **Чернець.** 73, 6, 8 і 9. Фр—о: Сьвяту браму одчинили... зачинили... зачинили. Се текст не конче доброї копії Жемчужнїкова. Фр—о каже, що се красше. Та красше хиба що до форми (лїпший рим), але змістом не красше, противно.

74, 2 з д. В першій редакції є на кінци сеї поезії ще дальші 36 віршів, котрі я подаю і все подавав лише в Приписках. Сей додаток сам собою гарний, тілько форма декуди не вигладжена, але Шевченко його викреслив, і справдї без него ціла поезія таки красша виходить та й має дуже добре, натуральне закінченє. Окрім Фр—а помістили її давнїйше в текстї пражське виданє і передруки з нього: виданя женевське і Огоновського.

5. **Хустина.** 75, 20. Фр—о вставляє 8 віршів, котрі Шевченко вже в першім виданю викреслив. Вони-ж в-части повтаряють ся в дальшім текстї:

У вставці Фр—а:

Та й вишила Іванові
Шовками хустину, —
Щоб згадував на чужині
Свою Катерину.

А відтак знов (76, 1—2):

Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Отже у Фр—а два рази те саме сказано.

76, 21. Дом—ий і Фр—о: Везуть труну дубовую. Так в першій редакції. В другій редакції так, як у мене: мальовану. Тут ходить о те, щоби описати виставність, пишність

похорону, а се виказує більше мальована трумна ніж дубова: мальована трумна може бути ще й з дубового дерева.

76, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: Панцир битий, порубаний. Ті самі причини промовляють і тут за моїм текстом „Литий панцир порубаний“, тим більше, що наступає зараз „Шаблю *золотую*“; отже виставляє ся коштовність всеї зброї.

6. **Козачковському.** 77, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: У школї й сивіть довелось. Так стоїть в першій і в другій редакції. Я поставив: „почало“, бо так є у всїх виданях, почавши від „Основи“, а я не хотїв загально принятого і усталеного тексту без потреби зміняти. Добра є і одна і друга лекція.

78, 2. Дом—ий і Фр—о: Отак Господь мене карає. Се текст другої редакції. Моя лекція „Мабуть Господь“ взята з першої редакції і стоїть у всїх давнїйших виданях, а находить ся ще й в рукописи Мордовця. І тут обі лекції суть добрі.

78, 5—6. Я дав дві стрічки павз, бо добачую тут брак двох віршів, доповняючих ритмом і римом два попереднї верші (може до „козаче“ пропущений верш з римом „плаче“?), а такої або подібної хиби нема в цїлій сїй поезії. Вправдї тут в жаднїй рукописи не зазначений пропуск, але так само було і з чотирма віршами в „Іржавци“ (68, 11—14) і в инших місцях. Гл. також до 70, 4—3 з д.

78, 23 і 25. Всї рукописи і виданя:

Неначе злодїй по-за валами
і Талами вийду по-над Уралом.

Так само 79, 4—3 з д.:

Вертаюсь, краду ся по-над Уралом,
Неначе злодїй той по-за валами.

Тут нема нї ритму нї риму. Се мене разило вже давно, але я вагав ся робити поправки, хоч і М. Кр—ський до сего взивав. Та вкінци я таки погадав собі, що лїпше є хочби мале насильство зробити над рукописним текстом, нїж лишати разячі хиби. Отже вже в 2-ім виданю я поправив: поза вал*ом*,... *над* Уралом..., і дальше: краду*сь*,... поза вал*ом*. Се ж дрібна операція для усуненя бридкої нарости.

У Дом—ого і Фр—а є в сїй поезії дві вставки, взяті з першої редакції та і там Шевченком викрислені, одна по 80, 10 з 8 віршів, а друга по 80, 3 з д. з 9 віршів. Дом—ий каже о них, що вони дуже важні, бо малюють нам психічний стан поета, та і формою вони не згірші від решти сего вірша. Менї здає ся, що психічний стан поета є і без них досить

змальований в сій поезії, вони-ж зовсїм не додають краси і вартости цїлому віршу, котрий без них є ядернїйший і лїпше представляє ся. І в „Черци“ додаток не є лихий, а таки Дом—ий його пропустив, а в сїм вірши і всї инші виданя пропускають обі ті вставки.

7. **У Бога за дверима.** 81, 10 з д. Всї виданя сей і наступаючий рядок подають яко оден верш. Але в такім разї не було би тут нї ритму нї риму. Я розложив отже, поправивши „дверми“ на „дверима“, сей верш, за понукою М. Кр—ського, на два з півримом (дверима — сокира) і з ритмом таким самим, як дальші верші 6—1. „У Бога“ не треба конче, як хоче М. Кр—ський, поправити на „В Бога“, бо на початку вірша або уступу може і оден склад більше бути.

8. **Варнак.** 85, 9—8 з д. Дом—ий і Фр—о: Не дає, і в москалї | Проклята не голить. Се текст другої редакції, котрий і у мене був в першім виданю; потім я взяв текст з першої редакції, та властиве, мушу се признати, без достаточної потреби.

89, 11—12. Дом—ий і Фр—о: І перехрестившись | Пішов собі.. Я задля риму до „перероднв ся“ (9) змінив на „перехрестив ся | Й“.

10. **Пророк.** 90, 12 з д. Фр—о: Послав на землю їм пророк*и* — бо так стоїть у всїх автоґрафах. Але Фр—о згадує й сам притім, що далї говорить ся про одного. Навіть звичайно над міру скрупулятний Дом—ий не вагав ся поправити на „пророк*а*“.

90, 10 з д. Дом—ий і Фр—о: Сьвятому розуму учить. Так стоїть в другій редакції, але в автоґрафі Чернигівськім, котрого редакцію Дом—ий називає найпізнїйшою і найкрасшою, стоїть: Сьвятую правду возвістить, і се, як дальше каже справедливо Дом—ий, красше як в другій редакції. Тілько-ж Дом—ий всупереч тому лишив таки текст другої редакції. Менї здає ся, що задачею пророка є радше звіщати правду нїж учити розуму.

90, 6 з д. Дом—ий і Фр—о (з 2-ої ред.): І віби тим огнем пекли. Я і тут взяв текст з Чернигівського автоґрафу (і з поправки в 1-ій ред.): Огнем невидимим пекли, — котрий менї поетичнїйшим видає ся.

90, 3 з д. Дом—ий (в 2 і 3 вид.) і Фр—о: (молились) Йому і сльози знай лили. Менї видить ся, що люде не так до пророка молили ся, як за ним, за його проводом молили ся, тож я лишив ся при звичайнім текстї.

16. **Швачка.** Фр—о подає сей вірш після першої редакції, котра в кільканацятьох місцях ріжнить ся від другої. Дом—ий має тілько одну відміну меншої ваги: 102, 8—7 з д.

24. **Заступила чорна хмара.** 117, 2 з д. Дом—ий і Фр—о додають на кінци: В Ярополчі. Сї слова дописані в автоґрафі олївцем; та вже-ж годї їх уважати за справжнїй додаток, за доповненє, се по просту примітка поета, котра до тексту не належить.

26. **Якби тобі довело ся.** Фр—о подає першу половину сего вірша майже зовсїм після першої редакції з 8 відмінами від другої, а другу половину і після першої і окремо після другої редакції.

27. **Зацьвіла в долині.** 123, 17. Сего верша (І самі не знаєм) нема у Дом—ого і Фр—а; його нема і в другій редакції. Я його уважаю потрібним, а в другій редакції міг його Шевченко і через помилку пропустити. Фр—о сеї варіянти, як і багато инших рукописних варіянтів, навіть таких, які находять ся і в друкованих виданях, зовсїм не нотує.

30. **Ми в-купочці колись росли.** У Дом—ого текст такий самий, як у мене, хиба що на самім початку є одна стрічка крапок: вона має бути в автоґрафі другої редакції. Фр—о подає сей вірш в значно відміннім текстї після 1-ої редакції, а закінченє, 23 вершів, подає ще окремо після другої редакції, згідно з текстом моїм і Дом—ого.

II.

1. **Княжна.** 136, 3—5 і 7. Дом—ий (почавши від 2-ого виданя) і Фр—о покинули тут звичайний і добрий текст, поданий в Кулїшевій „Хатї“ з 1860 року і принятий всїми пізнїйшими виданями, а взяли без потреби зовсїм не лїпший, на мою гадку навіть гірший текст з копії Мордовця, не пізнїйшої а хиба раньшої від „Хати“. Намаганям, щоби на місце усталеного та доброго щось нове, щось инакше подати, без огляду, чи воно конче потрібне і чи воно лїпше, я рішучо противний. (Варіянти, котрих тут не цитую, поміщені суть у мене в Приписках).

136, 8 з д. У Фр—а є тут вставка 7 вершів з Чернигівського автоґрафу, котрої Шевченко не взяв навіть до першої редакції, не то до другої! Такі перші начерки можуть бути нераз дуже цікаві і добре є поміщувати їх евентуально в приписках, але до тексту вони не належать.

137, 11 з д. Фр—о перед сим вершем робить знов вставку

з варіянти, поміщеної в декотрих рукописях: Философъ князь або Сократъ!

139, 18. Дом—ий (в 3 вид.) і Фр—о: І матїрю себе назвать. Фр—о взяв сю варіянту з першого виданя, бо, каже, вона красша і лїпше римована. На мою гадку вона зовсїм не красша, а противно гірша, бо більше шабльонова а менше образова, менше конкретна, як звичайна лекція „І перший крик його почути". А риму тут не треба, бо рим тут вже є без неї: поцїлувать (16) і благодать (20).

140, 6—5 з д. Фр—о з автоґрафу Чернигівського: І мов горлиця над нею | Цїлу ніч вітала. Чернигівський автоґраф має до сеї поеми взагалї гірший текст, а і сама собою є ся лекція гірша. Порівнане з горлицею, на мою гадку, є більше вишукане як вірне, а звичайний текст „І всю ніченьку над нею | Вітала, не спала" в своїй простотї і сердечности видає ся менї красшим.

142, 2. Дом—ий (від 2-ого вид.) і Фр—о з автоґрафу Мордовця: Не стало на *сьвітї* княгинї. Тут знов і рукопись гірша і ся варіянта сама по собі: тут власне о село ходить, і о селї таки зараз говорить ся (4).

143, 2—3. В пражськім виданю, а за ним і в женевськім і Огоновського, стоїть:

А Бог куняє, бо се було б диво,
Щоб чути і бачить, і не покарать.

Я в першім виданю (1902), не маючи иншого тексту, поправив „Бог" на „Господь", бо ритм вимагав одного складу більше. Сей текст взяв відтак Фр—о, бо, як каже, „текст Романчука поетичнїйший". Між тим я, знайшовши незлі варіянти в „Крит. Розслїдї" Дом—ого, відступив від сеї моєї кон'єктури, даючи перед автоґрафови Шевченка. В другім верши я „чути, бачить, покарать" поправив на „чув те, бачив, покарав", задля риму, але без дїйсної потреби, бо римів вже й без того є досить (1 і 142, 2 з д.).

143, 4. Фр—о додає 3 верші з першої редакції.

143, 10—9 з д. Фр—о: Або може молодая | Чи не полюбила? — При родї середнїм, у мене і Дом—ого, за другою редакцією, виражене виходить більше пестливо, жалїсливо, отже і красше.

144, 23. Фр—о (кон'єктура): *За* клунею й провіяли. Але провівати жито не конче треба за клунею: можна і в самій клуни отворивши двоє дверій против себе і роблячи тим спо-

собом продув.

145, 3. Дом—ий і Фр—о: В свойому — покої, хоч тут потрібний рим до „горою“ в наступаючім верши. Чому-ж не взяти форми „покою“? (До 53, 16).

146, 22. Дом—ий і Фр—о:

I в той час
Скирти і клуня зайнялись.

Тут потрібний рим, а дієслово може примінити ся також до самого лише одного, найблизшого підмета, отже: зайнялась (так дораджував і М. Кр—ський).

146, 2 з д. Фр—о вставляє два верші з першої редакції. Але що та редакція має коротший текст, то він дальший текст бере вже з другої редакції. Та так можна робити тілько тоді, коли або зміст або форма того конче вимагає, а тут сего зовсім нема.

147, 18. Фр—о вставляє знов 4 верші з першої редакції, які тут і не мають звязи з попереднім ні з дальшим текстом і тілько хиба заваджають.

148, 5. Відси почавши текст є дуже помотаний і в рукописях і в виданях, нема ні римів, ні ладу, ні звязи; особливо форма вийшла всюди надзвичайно лиха. Я старав ся комбінацією з ріжних рукописей зладити текст і що до форми і що до змісту можливо найлучший.

У Дом—ого по 148, 4 наступає 13 рядків без римів а до кінця поеми є всього 25 рядків; дикція в части суха і мало поетична. У Фр—а, котрий, як звичайно, ріжні тексти позбирав і зложив разом, є до кінця 39 верший; зараз по 148, 4 наступає 6 верший без риму і без доброї звязи; по дальших 4 вершах ідуть знов 3 верші без звязи і без римів. У мене є 35 рядків.

2. **Царі.** 150, 1. Дом—ий (від 2-ого вид.) і Фр—о: Ту короновану громаду. Так стоїть лише в автоґрафі Мордовця, а в обох редакціях і у всіх виданях є: вінценосную.

151, 12. Всі виданя:

Я все!...“
А трохи згодом

Се метрично є оден верш, в котрім повинні бути так, як у всіх инших, чотири ямби. Длятого я повторив слова „я все“, що і змістом надає ся.

151, 19. Дом—ий і Фр—о: Сама Вирсавія „приспѣ“... Так стоїть в обох редакціях, але при такій лекції не буде по-

трібного тут риму до „пішла“ (21); длятого я лишив звичайний текст всіх видань: „прийшла“.

151, 5—3 з д. Фр—о замість сих трйох віршів з другої редакції подає чотири верші з першої редакції — без достаточної причини.

152, 12. Дом—ий і Фр—о: Амон. Так стоїть в другій редакції, а в першій Амнон. Я взяв тут лекцію першої редакції, бо так є і в біблії.

154, 24. Фр—о на кінци сего уступу додав отсї 4 верші з першої редакції:

Дивують ся, що кіт мурий
Не ворушив сала,
А у його сіромахи
Зубів не осталось.

Як звичайно, так і тут нема якоїсь спеціяльної причини, щоби до первісного не виправленого добре тексту вертати ся.

156, 10 з д. Фр—о знов додає на кінци 6 віршів з першої редакції.

3. **Титарівна.** 157, 21. Шевченко не дописав сего верша, Фр—о ставить свою кон'єктуру: старчук; се може і добре і можна б її на разї приймити. Не знати, чи Шевченко не доробив сего верша, чи тілько не дописав слова; поезія ся находить ся лише в першій редакції.

5. **Сотник.** 178, 17 і 19. Всї виданя подають сї рядки в віршованій формі, кождий по два верші. Але в них нема анї ритму анї риму та й зараз дальша бесїда іде прозою.

183, 3. Дом—ий: Помандрую. Так стоїть в єдиній рукописи, в першій редакції. Фр—о для доповненя верша повторив слово „помандрую“; я поставив ще перед тим (за М. Кр—ським): з ним у Київ.

6. **Петрусь.** 189, 2. Фр—о: *за*сватав, а 189, 14: *за* придане, обі лекції з першої редакції. Длячого Шевченком поправлені і всїми виданями приняті лекції „*по*сватав“ і „*на* придане“ мали би бути гірші, так що треба до тамтих назад вертати ся, я не розумію.

189, 9 з д. Фр—о з першої редакції: Засохне молодість моя.

190, 5 з д. Фр—о по сїм верши додає:

На вік сьвіт божий завязали!“

Властиво сей верш стоїть в першій редакції замість наступаючого верша:

І тяжко-тяжко заридала —

а Фр—о, як часто, бере обі варіянти до купи; та тут як раз виємково така лекція може бути й добра, бо сей другий верш дістає через те відповідаючий йому верш з римом.

192, 6. Дом—ий:

Що тепер снило ся, то ми
Отсе й роскажемо.

Фр—о:

Що снило ся тепер, отсе
Й роскажемо.

А відтак (192, 8) Дом—ий і Фр—о:

Перед іконою Пречистої —

Так стоїть в другій редакції, в першій попередних двох вершів нема, а остатнїй верш є такий:

Перед образом Пречистої

Але се все недобре і що до ритму і що до риму. Я взяв мій текст з „Основи"; він також не цїлком є добрий, але все-ж таки може лїпший від текстів Дом—ого і Фр—а.

192, 11—12. Фр—о бере сї верші з першої редакції, хоч вони там і ритмом і римом гірші.

192, 5 з д. Я тут пропустив 4 верші другої редакції (перша має від 192, 7 з д. зовсїм инший текст), бо вони менї супротив поважного тону дальших вершів видають ся занадто тривяльними. Вони впрочім і формою і змістом суть зовсїм злишнї.

193, 11—12. Сї два верші я взяв з першої редакції. Дом—ий і Фр—о мають з другої редакції кепський формою текст: оден надчисельний не цїлий верш і недобре слово „принаменї" (przynajmniej).

193, 3 з д. Дом—ий і Фр—о: З превосходительною? Щó ти... Але тут треба риму до стерегти́ (6 з д.), отже мусять бути рівно 4 ямби з мужеським римом. Длятого я, за понукою М. Кр—ського, змінив „З превосходительною" на „Із ґенеральшою", хоч признаю, що се трохи за сьміла кон'єктура, занадто відбігає від лекції автоґрафа другої редакції (1-а редакція знов має цїлком инший текст).

194, 13—14. Фр—о (з 1 ред.):

В село небога привезла
Свою змію ще гірше люту.

195, 9—18. У Фр—а тут кілька відмін після першої редакції.

195, 13—14. У Дом—ого лише оден верш: Громада глухо присягає. Але верш „І на Господньому хресті“ є потрібний, він і дає рим до „животї“ (12).

195, 18. По тім верши наступає у Дом—ого і Фр—а ще верш:

Громада зично загула.

Сей верш по „ґудуть“ в стр. 17 є зовсім злишній.

195, 10 з д. Перед сим вершем є у Фр—а вставка 3-х віршів з першої редакції.

7. **Москалева криниця. І.** 196, 21. Дом—ий і Фр—о: Мабуть не до Його (його). Я поправив „його“ на „того“, бо так стоїть 207, 7 з д. в зовсім подібнім місци також у Дом—ого і Фр—а:

> хвалить Бога
> В розкошах, а вбогій
> Вдові не до того.

8. **Москалева криниця. II.** 207, 3 з д. Дом—ий в першім виданю і инші, давнїйші виданя: Або утопитись. Дом—ий від 2-ого вид. і Фр—о: Або вбитись, утопитись. Я поправив лекцію двох автоґрафів „утопитись“ на „утопить ся“, щоби був сякий-такий піврим до „черницї“ (4 з д.).

208, 16—18. Дом—ий:

> Стою бувало...
> Анї кара,
> Нї муки, кайдани

Фр—о:

> Стою бувало...
> Анї кара нї кайдани

У Дом—ого ритм злий, бо верш 18 зачинає коломийку, отже повинен мати чотири трохеї; у Фр—а верш 16 не докінчений і нема потрібного риму до „хмари“ (14).

210, 15. Фр—о (з 1-ої ред., з автоґрафу Кухаренка): Як на квіточку в садочку.

210, 3 з д. По сій стрічцї Фр—о вставляє (з 1-ої ред.) отсї два верші:

> Незабаром сто літ мине,
> А я, єй же Богу

211, 4—5. Фр—о (з 1-ої ред.):

> Отаке-то! З журби батько,
> З журби вмерла мати

211, 8. Дом—ий і Фр—о: *Мов* Іуда... Так було у мене в першім виданю.

218, 21. Дом—ий і Фр—о: напитись. Я поправив на „напить ся“ задля (пів)риму до „криницю“ (19).

219, 21—22. Дом—ий і Фр—о:

Про ту криницю москалеву,
Нелюдська билиця.

Я поправив сей що до форми хибний текст після рукописи Жемчужнікова (Кониського), котра єдина дає добрий ритм.

B. I. a)

2. **Муза.** 224, 13. У Фр—а наступає вставка отсих двох віршів:

І всюди, зоренько моя,
Ти непорочною сіяла.

Фр—о каже, що взав се з „Дневника“; але в „Дневнику“ другий верш є:

Ти не марніла, ти сияла.

Так було і у мене в другім виданю.

224, 6 з д. У Фр—а знов вставка двох віршів з „Дневника“:

Вітаєш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим.

Тілько-ж в „Дневнику“ вони стоять на місце верша (6):

Гориш ти, зоренько моя,

котрого верша там нема. Так і було у мене в 2-ім виданю. А Фр—о знов лучить два ріжні тексти разом.

6. **Марку Вовчку.** 228, 21. Всї виданя: Твоєю думу назову. Менї якось нескладно звучало: Думу вольную твоєю думу назову. Длятого я змінив: Думу вольную твоєю думою назву. Се тим менше вагав ся я зробити, що первісно по верши 18 була така вставка: Днї мої твоїми днями назову; отже поет і тут був би до „твоєю“ поставив ще „думу“ в 6-ім відмінку, а тілько ходило йому, видко, о повнійшу форму в дієслові „назову“. Але „назву“ є власне навіть звичайна форма.

11. **Сестрі.** 232, 13—14. У всїх виданях стояло:

З-за хвилї човен доплива,
І в хвилї човен порина...

Се повторене слова „човен“ мене разило, я видів в тім лише помилку писарську (lapsus calami) і догадував ся, що в другім верши замість „човен“ має бути „знову“; так я і хотїв поправити: І в хвилї знову порина. Аж знайшов я ще лїпший текст в „Основі“ 1862, VI. в статї Сави Ч[алого]: (Новые)

Матеріалы для біографіи Шевченко, де поданий цілий сей вірш з приміткою: Подлинная рукопись хранится у меня. Отже в сій статї є такий текст: І знова в хвилї порина. Сей текст я і взяв до 2-ого виданя та й подав Дом—ому, котрий його відтак помістив в своїм 3-їм виданю, але не цілком добре, бо так, як я перше тілько з догадки хотів поправити.

12. **Колись дурною.** 232, 3 з д. Всї виданя: старіти ся, гнить... Я поправив, як вже й М. Кр—ський пропонував, „гнить" на „гинуть", і задля форми, бо потрібний рим до „покинуть" (2), і задля змісту, бо по словах „гнилою колодою валятись, старіти ся" вираз „гнить" був би злишнїй, непотрібною тавтольоґією, а треба чогось нового, ще не сказаного.

13. **Якби то ти, Богдане.** У всїх виданях і змисл не досить ясно є означений і форма не досить гладка, длятого я поробив деякі поправки, але зовсїм дрібної натури. Дом—ий і Фр—о а в части й давнїйші виданя мають:

233, 10—12.

Упив ся, здорово упивсь!
І (Дом—ий: ...) препрославлений, козачий
Розумний батьку! І (Дом—ий: ...) в смердячій

Тут змисл має бути такий: Якби ти, Богдане, тепер глянув на Переяслав та подивив ся на замчище, то ти би упив ся здорово і похмелив ся в жидівській хатї або утопив ся в калюжі. Задля ясности я до „упивсь" додав ще „би" (здорово-б упивсь), замість „І" поставив „О", як і є в декотрих виданях (могло би впрочім бути і І), і 5-ий відмінок поставив межи коми.

233, 19. Всї виданя: Або в колисцї ще упивсь... Се, на мою гадку, не дає доброго сенсу. Якби Богдан ще в колисцї упив ся, то щó би з того вийшло для України? Я поправив „ще упивсь" на „задушивсь" по анальоґії в „Розритій Могилї" (І. 105, 7): У колисцї б придушила, | Під серцем приспала.

14. **Антонїю Сові.** 233, 8—7 з д. В автоґрафі і у Дом—ого стоїть: Подражаніє Едуарду Сові. У Фр—а: Подражаніє Антонїю Сові. Я взяв заголовок з „Основи", за котрою пішли і всї давнїйші виданя: „Антонїю Сові. (Подражаніє польскому поетові)" — з двох причин: 1) що той поет (Едвард Желїґовский) в своїм псевдонїмі все підписував ся Антонїй Сова, 2) що нема певности, чи сей віршик Шевченка є наслїдованєм Желїґовского, бодай в друкованім виданю творів Желїґовского такого або подібного вірша я не знайшов. М. Кр—ський каже, що сей вірш є переспів з Сирокомлї, але і у Сирокомлї я не

знайшов нічого такого.

15. **Подражаніє Іезекіілю.** 235, 1. Дом—ий і Фр—о: На каторгу. А мати... (Фр—о: ,) мати... Так стоїть в автоґрафі Шевченка. Я взяв з копії Жемчужнїкова: А люта мати... Повторенє слова „мати“ не видає ся менї тут відповідним, і могло бути легко тілько писарською помилкою.

235, 18. Тут знов противно Дом—ий і Фр—о беруть варіянту з копії Жемчужнїкова: А львичища *про те* не знають... Я лишаю текст автоґрафу: *того* не знають, бо я від автоґрафів відступаю лише там, де виджу достаточну причину до того, а тут такої причини не виджу.

19. **Подражаніє сербському.** 239, 15. Всї виданя: Ви так нагло гналис*ь*? Я поправив на „гнали“ (щó так само уживає ся), щоби був лїпший рим до „майнували“ (17). Так пропонував і М. Кр—ський.

24. **Сьвіте ясний.** На диво сей вірш містять виданя все ще в гіршім текстї на основі одного, єдиного автоґрафу, хоч лїпший текст був поданий вже в роцї 1872 в брошурі Партицького „Провідні ідеї Т. Шевченка“ і 1873 в „Правдї“ (ч. 15) і хоч в р. 1906 роздобуто копію Богданенка (Дом—им при инших віршах дуже захвалену) з подібним текстом! І так

243, 20—22. Дом—ий і Фр—о:

В своїй добрій теплій хатї
Оковано, омурано,
Премудрого одурено.

Слово „омурано“ мабуть тілько в сїм однім місци приводить ся, і навіть лексикоґрафи його не розуміють, бо Желехівський бере його в значіню „обмарано, замур(дз)ано“, а Грінченко в значіню „обмуровано“, а анї одно анї друге не є тут відповідне. Супроти того, що в другій части сего вірша говорить ся о багряницях, кадилах, явлених і кропилах, повинно б, тому відповідно, і в першій части щось про них згадувати ся, а то згадує ся лише о одних багряницях. Отже далеко лїпший отсей текст, який є і у мене:

В твоїй добрій, теплій хатї
Оковано, одурено,
Кадилами окурено.

Так є і у Богданенка, тілько замість „теплій“ стоїть „тихій“.

243, 5 з д. Дом—ий і Фр—о: Люльки з кадил закуряти. Сей текст є вже метрично трохи гірший, бо аж в двох перших стопах суть ямби замість трохеїв; відтак слово „закуряти“

стоїть тут не зовсім добре, бо не може ходити о закурене але о курене; наконець нема риму, котрий потрібний є до „топити“ (4 з д.) а не до „драти“ (6 з д.) або до „брате“ (3 з д.), бо ті слова мають вже свої рими („брате“ 7 з д. і „вимітати“ 2 з д.). Цілком добрий є сей верш у мене: А з кадил люльки курити. Так є і у Богданенка, тілько замість „А“ стоїть „І“.

37. **Бували войни.** 251, 17. Дом—ий і Фр—о: Жеруть і тлять старого *діда*. Але тут потрібний конче рим до „любо“ (18). „Ясно, що тут автор, каже М. Кр—ський, з'ображає старий суспільний лад під образом старого *дуба*, від кореня котрого ростуть нові парости і т. д.“ Длятого я приймив поправку „дуба“ замість „діда“.

39. **Чи не покинуть нам.** 254, 12. Дом—ий і Фр—о: І тоглі... Я задля риму до „дід“ (13) поправив на „тогді б“; так радив і М. Кр—ський. В тім-же верши стоїть у мене, як і у всіх виданях, через помилку: І Парку-прялку?... *Прялка* се московське слово і значить тілько, щó у нас „прядка“, отже Дом—ий на основі автентичного жерела подав в своїм 3-ім виданю „пряху“; так повинно бути і у мене.

Дата сего вірша була доси подавана: 14—25. II. Аж в 3-ім виданю Дом—ий подав правдиву дату: 15. II. Так поправив і я. (Про се звістив мене Дом—ий ще листом з 9. III. 1910).

б)

1. **Юродивий.** 257, 1 з д. Дом—ий: Не викроїлось, і драму... Так стоїть вправді в автографі, але деж розмір? Таж мусять бути 4 ямби, як у всіх инших віршах сеї поезії. Длятого я вже в першім виданю поправив на „викроїло ся“. Так є і у Фр—а.

2. **Сон.** 259, 14. Дом—ий і Фр—о: Уже засватаний, жонатий. Так має стояти вправді в остатній, четвертій редакції, але в трйох перших є так, як у мене і в давнійших виданях: Не одинокий, а жонатий. Я не виджу потреби тую лекцію покидати.

259, 19. Фр—о вставляє тут отсї три верші, котрих нї одно видане не приймило:

Та йдучи колоски збирають;
Мов тая доленька сьвятая,
Мов ангеляточки ідуть.

259, 10—9 з д. Дом—ий і Фр—о:

І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

Така лекція є лише в листї до Максимовича, а в трйох инших автоґрафах стоїть так, як у мене і у всїх инших виданях:

Та (й) щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

І тут не виджу причини добру, загально приняту, усталену лекцію покидати.

259, 9 з д. Фр—о додає на кінци ще отсї два верші:

Остатню може. Бог поможе,
То й сон твій справдить ся.

Ті верші находять ся і в декотрих автоґрафах і в многих давнійших виданях, їх і годить ся уміщувати в приписках, але не в текстї самім. Текст без них є цїлком добре закінчений, а вони з своєю лихою формою тільки ослаблюють поетичне вражінє цїлої поезії. Се радше дописка доброго, сердечного чоловіка, нїж композиція поета, артиста.

3. **Во Іудеї во днї они.** 260, 12. Фр—о вставляє отсей верш, тут зовсїм недоладний а винятий з поеми Марія 301, 5 з д.: Марія з шляху не вставала. Вже-ж недоладно сказано, що Марія в якімсь вертепі з шляху не вставала!

На кінци сего вірша Фр—о додає 7 вершів, котрі були лише в бруліонї та й там їх Шевченко викрислив.

II.

1. **Неофіти.** 272, 8. Дом—ий: Й за те, що бачу! Ще живуть... Фр—о: Й за те, що бачу, ще живуть... Рукописи, перводруки і давнїйші виданя мають ще инші тексти: Й за те!... хоч бачу, що живуть; — За те, хоч бачу, що живуть; — І за те, що бачу, що живуть... Я лишаю ся при текстї Основи, львівського вид. 1867 і пражського (також Кожанчикова, Балашева, Женевського, Огоновського і Кіевської Старини): Й за те, що бачу, що живуть.

272, 14. Дом—ий і Фр—о: Не вбогий мабуть хтось лежить. Моя лекція: Мабуть невбогий хтось лежить — менї тим подобає ся лїпше, що я волю наголос: Мабу́ть. Але можна акцентувати і ма́буть, так робить Фр—о.

272, 1 з д. Дом—ий і Фр—о: Його сьвятого мордували. При такій лекції сей верш метрично належав би ще до попередних, куди він що до форми не потрібний. У мене „За-що його мордували“ — він зачинає коломийку. Я вибрав сю ва-

ріанту також тому, щоби не повтаряло ся непотрібно слово „сьвятий“ з 5 з д.

273, 17. Дом—ий: Як і Син отой Марії. Фр—о: Як і Син ції Марії. Инші виданя: отсїй, отсїєй... У мене: отсей, але може таки найліпше: отой.

274, 11. Дом—ий і Фр—о: Ви і не бачите! Земні... Сей верш повинен мати рим до „скажені“ (10). Такий рим чи пів-рим є в моїй лекції: Ви і не бачите, дозéмні... Вечерниці і Сушкевич мають: до землї, Прага (Женева, Огоновський): бо земні — з сего скомбінував я: доземні, і гадаю, що сею конєктурою я розвязав досить замотану справу тексту в сїм місци.

274, 14. А все його благаєте... Дом—ий і Фр—о сего верша не мають. Його нема і в декотрих рукописях та перводруках, але з того не виходить, що він непотрібний, бо і инших конче потрібних віршів та й цїлих уступів декуди нема, от хочби в сїй-же поемі понизше 288, 20—21; має його виданє пражське (і жен., Огон.), трохи в инакшій формі, відповідній прочому там відмінному текстови, а тут він надає ся добре також для доповненя чотиростиха коломийкового.

274, 24. Перелечу літа... І сего верша Дом—ий і Фр—о не мають. В пражськім виданю (і жен., Огон.) є така варіянта: Перелечу в літа, | У те незгірше время оно. Змістом сей текст зовсїм недоладний, але формою добрий, бо дає рим до попереднього верша („людоїдам“), я длятого скомбінував сей текст, за відповідною модифікацією, з текстом инших видань, котрі сего верша не мають зовсїм, тілько зараз зачинають новий уступ: Перелечу во время оно.

275, 14. Фр—о: І слово пламенем сьвятим... Так і у мене було в 2-ім виданю, та й так мабуть і ліпше, ніж теперішня моя і Дом—ого лекція: розумом сьвятим. Вже прикметник „сьвятий“ ліпше надає ся до „пламени“ ніж до „розуму“, і так само наступаючі оба дієслова (до „розуму“ годить ся тілько „просьвіти“, але не „оживи“), відтак ліпше підходять до „пламени“ верші 7 і 6 з д.: Щоб огненно заговорила, | Щоб слово пламенем взялось.

275, 4 з д. Дом—ий: І на Украйнї понеслось... Фр—о: І по Украйні понеслось... Менї здає ся, що найперше мусить о те ходити, щоби слово дістало ся на Україну (бо-ж поет писав „Неофіти“ в Нижнім-Новгородї), длятого я приймив варіянту: І на Украйну понеслось.

276, 8 з д. Дом—ий: Немалі жертви!... Ублагала... Фр—о:

Немалі жертви!... І благала... Я: Немалі жертви, ублагала. Може найліпше було би: Немалі жертви (,) і благала.

277, 1. Дом—ий і Фр—о: І перед образом Венери... Але 276, 6—5 з д. говорить ся о ідолах, не о образах: Щоб первенця її витали | Сьвятії ідоли, — та й у Римлян були статуи богів а не образи. Отже я поставив: І перед *ідолом* Венери. Так і стоїть в Вечерницях, де нераз є ліпша лекція як в инших виданях а часом навіть єдино добра, хоч Дом—ий се жерело маловажить.

277, 2. Дом—ий: Лампади сьвітять. В сій лекції нема ні ритму ні риму, я взяв отже варіянту Вечерниць і Сушк—а: Горить кадило золоте. Дом—ий в своїм Крит. Розсліді признав, що „той варіянт красчий, бо дає рифму до: „син її росте“: він так і має в першім виданю, але в 2. і 3. вже взяв иншу варіянту, не подавши причини. У Фр—а так, як у мене.

277, 6 з д. Фр—о: Вина сьвятого напились. До попереднього верша „У гаї гарно роздяглись“ ся лекція менше пристає ніж моя і Дом—ого: Іще (Дом—ий: Та ще) гарнійше попились. Так є в Основі (у Кожанчикова і инших російських виданях), у Сушкевича і в варіянті пражського виданя.

278, 8. Дом—ий: І пяний й голий отой Фавн... Фр—о: І козлоногий сивий Фавн... В варіянті Фр—а разить повторенє слова „козлоногий“, котре стояло недавно перед тим 277, 9 з д., а у Дом—ого разить наголос, треба би читати: óтой Фавн; длятого я переставив: І пяний й голий Фавн отой. Так стоїть і в декотрих російських виданях (Балашева, Кіевской Старини).

278, 12. Дом—ий і Фр—о додають неповний верш: Того апостола. Для змісту сих слів непотрібно, форма через них хиба тілько тратить, а подає їх лише оден автоґраф, а за ним виданє пражське (і жен., Огон.).

278, 16—19. Фр—о:

І курять амфори, дівчата
Трохи не голі і хлопята
Перед Кипридою стоять
І гимн співають. Уготован

При „курять“ недостає „ся“ (бо „курити“ уживає ся або непрехідно з 4-им відмінком або неособово), о хлопятах не було ніде ніякої згадки. Длятого я зложив инакший текст, котрий приймив і Дом—ий. І мій текст і Фр—ів є скомбінований з кількох жерел.

278, 9 з д. Фр—о: Єлеєм, медом потекло. Так стоїть тілько в однім автоґрафі, найпершої редакції, як каже Дом—ий, і ані одно видане сеї варіянти не приймило.

278, 2 з д. Фр—о вязв тут з того-ж одного автоґрафу ширший текст:

У катакомби, за собою
І причет весь свій повели
І всїх гостей. І син твій, мати

Коли що-ино сказано було, що *всї* пішли (4—3 з д.), то хто-ж є ті всї, а хто причет? Додаток непотрібний. Може для такого повнійшого тексту Фр—о і тут і дальше держить ся Чернигівської рукописи.

279, 2. Фр—о знов з того-ж автоґрафу: Сьвятим учителем своїм. Повторене слова „сьвятий“ менї бодай не припадає до вподоби.

279, 5. Фр—о з того-ж автоґрафу вставляє два верші.

279, 16—17. Дом—ий і Фр—о:

Стрімглав повісили сьвятого
Того апостола Петра.

Я взяв мою лекцію з Вечерниць, котра має рим. Ті жерела, за котрими пішли Дом—ий і Фр—о, мають в першім верші одні „сьвятого“ а другі „старого“, отже і з того видко, що вони не дуже певні.

279, 9 з д. Дом—ий і Фр—о: А ти, прескорбная, не знаєш. Жерела і виданя мають одні так, а другі як у мене (А ти, прескорбна, і не знаєш), инші ще инакше. Менї те *і* (= навіть) видає ся тут пожаданим.

280, 11. Дом—ий і Фр—о: Круг смертного твого *предстануть*. Більшість жерел і видань має так, як у мене: *постануть*.

281, 20. Фр—о: Самим їм дурня вихвалять. Вираз „ледащо“, котрий є у мене і у Дом—ого, видає ся менї тут відповіднійшим, ніж Фр—ів „дурня“. Жерела подають, як в Неофітах звичайно, дуже розмаїті варіянти.

282, 4—6. Дом—ий і Фр—о:

І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло з-далека.

Я взяв варіянту з Вечерниць, котра одна має рим а притім навіть і змістом менї лїпше подобає ся.

282, 11—13. Дом—ий і Фр—о:

Свою надію? Горе в вами,
Раби незрячії! Кого,
Кого благаєте, благії,
Раби незрячії, сліпії?

Дом—ий в „Крит. Розслідї“ справедливо вказує на недоладність повтореня слів „Раби незрячії“ (повторені також слова „Горе в вами“ з 7 рядка), а однакож потім сю варіянту взяв в текст, хоч її лише оден автоґраф подає та і форма і зміст промовляють проти неї. Фр—о здобув через ню бодай довший о оден рядок текст!...

282, 14. Фр—о: Чи кат помилує кого? М. Кр—ський каже, що „так сильнїйше“ (ніж при моїй лекції „камінь“). Противно, кат чи фактично помилує чи ні, але бодай міг би помилувати, а камінь вже-ж ніяк! Та й „камінь“ відповіднїйше длятого, бо мова тут про бронзового кесаря.

282, 22. Дом—ий і Фр—о: Перед Юпітером новим... Так мають всї виданя. Я вставив слівце „тим“ тому, що Шевченко звичайно акцентує „нóвий“, а сей верш має відповідати попередньому будовою і римом.

282, 7 з д. Дом—ий і Фр—о: Байстрятам дещо, а кому... Так має лише одно видане, инші „Байстрятам Почеп“ (се Дом—ому невразуміле місце поясняю в Приписках), а більша часть так, як у мене: Або, за більшії заслуги. Ся варіянта дає і потрібний рим до 5 з д. „супруги“.

283, 2. Дом—ий і Фр—о:

Себе повинні підкладать,
Не тілько сестер...

Так мають і инші, давнїйші виданя. Я піввiрша „Не тілько сестер“, псуючого будову, пропустив, а за те в попереднїм верши додав „Й“ (Й себе), котре є впрочім і у Сушкевича і про котре Дом—ий признає, що воно (навіть при задержаню піввірша) потрібне.

284, 10 з д. Дом—ий і Фр—о: Отакий-то він! Чи чуєш? ...Моя лекція „Слова істини... Чи чуєш?“ видає ся менї поетичнїйшою, а находить ся в Вечерницях і в празькім виданю (Жен., Огон.).

284, 8 з д. Дом—ий і Фр—о, як і давнїйші виданя, не мають слова „Аллилуя!“, а Дом—ий каже, що його „нї в одному жерелї немає“, та й Фр—о каже, що я се слово „додав без підстави“. Але-ж се слово є в Вечерницях, перед надпи-

сом „Псалом CLXXI“. Воно й потрібне для доповненя верша і дає (пів)рим до „чуєш“ (10 з д.); та й 285, 22 стоїть: І „Аллилуя“ подала. Чи не бракує тут верша з римом до „співає“?

285, 21—22. Дом—ий і Фр—о:

Не слухала і не ридала,
А Аллілуя подала

Мені сеся варіянта видає ся менше відповідною: чому би мати не мала слухати? Я взяв иншу варіянту, з Вечерниць і з пражськ. виданя (вона і в Жен. та Огон.); опроче текст Неофітів в ріжних автоґрафах і копіях так поплутаний, що не легко й оцінити, котре жерело ліпше, і треба майже при кождій ріжници дивити ся на те, котрий текст є ліпший спеціяльно в тім місци, без огляду на те, в котрім жерелї він находить ся.

286, 1. Дом—ий: Нехай пророка побиває! Фр—о: Нехай пророків повбиває! — Лекція Дом—ого є зла, бо тут не може ходити о якогось одного спеціяльного пророка, але о пророків взагалї, тому і відповідає многократна форма дієслова *побиває*; лекція Фр—а зла, бо не відповідає наступаючому *розпинає* (мусїло би тут стояти „порозпинає“ або „розіпне“), та й нема її в жаднім жерелї і в жаднім виданю.

286, 9. Дом—ий і Фр—о: І тьми і тисячі поганих... Я взяв мою лекцію: І тисячі і тьми поганих — з Вечерниць, щоби було степеноване. (Так і 278, 3 я взяв з російських видань порядок „І тихим, кротким, добрим словом“ против порядку инших видань: добрим, кротким).

286, 2 з д. Дом—ий: По Сціпіонах. Лютий, лютий... Так стоїть в чистописи Шевченка (т. зв. автоґрафі Б.). Тут видко наглядно, як помиляє ся Дом—ий, перецїнюючи се жерело і тримаючи ся його занадто. Лекція „Лютий, лютий“ є власне найгірша: Перше була бесїда о піяньстві (5 з д., 4 з д., 3 з д.), дальше говорить ся о розкошах в гаремі, то тут аж просить ся згадка о розкоши в питю. Надмірне марковане лютости Нерона повторюванем слова „лютий“ є тут недоладне, особливо й супроти попередних слів „тризну править“. Наконець треба риму до „розкошуй“ (1 з д.), отже вповнї доброю є тілько варіянта Вечерниць: Пий, лютуй! котру і Фр—о приймив. Навіть пражське виданє, котре бере свій текст з автоґрафу Б., сим разом не приймило його, але поправило на „Лютуй, лютуй!“ що однакож і метрично є хибне.

287, 11. Всї виданя: червоним. Поясненє моєї кон'єктури я дав в Приписках. Думаю, що тут заміна букви *о* буквами *ле* не

великий гріх проти правил критики.

288, 20—21. Сї два верші находять ся тілько в Вечерницях, а врештою нема їх в жаднім жерелї і не було в жаднім виданю, без зазначеня пропуску, аж я їх видобув і тепер мають їх і Дом—ий та Фр—о, бо, як признає Дом—ий, без них дійсно почуває ся недостача. Се знов вказує на те, що спеціяльно в Неофітах не треба маловажити і гірших взагалї жерел і треба більше ніж на доброту жерела уважати на зміст і форму кождого місця.

289, 6—8. Дом—ий і Фр—о:

Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий!... —

Фр—о додає ще піввірша:

Та цур тобі.

Такий текст і формою і змістом недобрий. Не викінчена тут коломийка (М. Кр—ський хотїв задля того цїлий порядок наступаючих вершів перевертати) і є певна суперечність в тім, що поет докоряє за зневажанє Адама а сам його називає ледачим. Я взяв свій текст з пражського виданя, в части згідного з Вечерницями.

290, 20. Дом—ий і Фр—о: I усьміхнула ся тоді. Так стоїть в автоґрафі Б. і в российських виданях; у всїх инших є так, як у мене. „Усьміхнула ся“ якось не згоджує ся з наступаючими зараз словами „страшно, тяжко заридала“, хоч би се був, розуміє ся, дикий сьміх розпуки.

2. **Марія.** 294, 19—22. Фр—о має инший текст, взятий з першої редакції.

294, 9—2 з д. Фр—о на місци сих 8-х вершів має 9 вершів з першої редакції.

295, 10 з д. Фр—о замість сего одного верша має 5 вершів з першої редакції.

296, 12—13. Фр—о має инакший текст з першої редакції, в котрім бракує риму до 11 *порозї* а другий верш з нїчим не римує ся. Та й наступаючі в стрічцї 14. слова не вяжуть ся добре.

297, 17—19. Фр—о замість сих трйох вершів має 5 вершів з першої редакції.

298, 4. Фр—о (з 1-ої ред.): Ходімо в церков, повінчаймось.

298, 22. Дом—ий: I досї мерли б... Покликуючи ся на другу редакцію (автоґраф Б.), Дом—ий каже: „Так і має бути.“

Але так не може бути, бо се метрично хибно: тут треба, як і є в кождім верши, чотирох ямбів. Отже треба по просту замість *б* поставити *би*, як в першім виданю зробив я а відтак і Фр—о. Але М. Кр—ський закидає: Шевченко не ужив би форми „мерли би“, і радить писати „мерли б ми“. Я й послухав і змінив так, але властиве не розумію, длячого Шевченко не написав би: мерли би. Менї видить ся, що так було би таки найлїпше.

299, 19. Фр—о вставляє тут 5 віршів з першої редакції, досить банальних.

299, 2 з д. Фр—о вставляє оден верш з 1-ої редакції.

300, 5. Дом—ий і Фр—о: Маленькеє сороченя. Так було перше і у мене. Потім Дом—ий в своїм „Крит. Розслїдї“ написав, що і в першій і в другій редакції стоїть: „Малесеньке сороченя“. Після того я і поправив. А Дом—ий потім противно таки поставив: маленькеє!

300, 6. Дом—ий: Комусь то це? Се найгірша лекція, з першої редакції. Лїпше у Фр—а з другої редакції: Комусь то ще...

301, 21. Дом—ий: До дому котить ся. Так і всї давнїйші виданя. Але вже Огоновський припускав, що має бути: До долу; я се і взяв в текст, і також Фр—о. Та й Дом—ий написав був: „До дому — чи не помилка се переписчика?“ Але відтак таки лишив ся при тій „помилцї“.

301, 7 з д. Фр—о з 1-ої редакції: Зьвізда хвостатая зійшла.

301, 4 з д. Фр—о знов з 1-ої редакції: І тут же й сина привела. — Так у него є й дальше ще багато відмін з першої редакції, котрих тут вже й не нотую; що найважнїйші є винотовані у мене в Приписках межи варіянтами.

304, 8 з д. Всї виданя: —

Коло хатини
В повіточцї своїй малій
Той бондар *праведний*, сьвятий
І гадки *праведний* не має

Я не можу припустити, щоби Шевченко дїйсно так написав, зглядно, написати хотів. Яка ж тут конструкція? щó боднар коло хатини? недостає очевидно якогось дїєслова! А відтак по що повтаряти слово *праведний*? Отже тут мусить бути подібна, тілько-ж ще гірша помилка, як була 232, 14 в словом *човен*. Я пробував ту помилку поправити, як о тім згадую

в Приписках. Нехай моя проба й невдатна, але поправки тут конче треба, на се я отже хотів вказати.

305, 3. Фр—о:

Ще рік минув. У тесляра
Під ворітьми коло хатини...

Слова „У тесляра | Під ворітьми“ вставлені з першої редакції. Та се може й ліпша лекція. При ній до верша 5. з кінцевим словом „козеня“ приходить кореспондуючий верш з півримом. Оден верш міг при переписуваню легко випасти.

306, 20—21. Фр—о варіянту до сих двох віршів з першої редакції поміщає знов по-при них яко вставку.

309, 20. Всі виданя: Які-то люде з його будуть? Я переставив слова, щоби був ліпший рим до попереднього „буде“. Ще ліпше може було би: Які-то з його будуть люде?

313. На самім кінци поеми додає Фр—о 10 віршів, котрі були у всіх трйох редакціях, але в автоґрафі Б. Шевченко їх викреслив. Воно би й дивно виглядало, якби по слові „Амінь“ на самім теперішнім кінци мало ще що наступати.

Порівнуючи виданя Доманицького, Франка і моє, виджу межи ними взагалї такі ріжниці:

Доманицький держить ся пильно рукописних текстів, менше зважаючи притім на форму в вірши, для котрої, видко, й досить мало має змислу, а часом не відступає від них також задля змісту; де має вибір межи ріжними жерелами, в виборі їх не все є скрупулятний.

Франко старає ся перед-всім о повноту, бере найрадше найдовшу варіянту і вставляє всякі додатки поетом занехані або й виразно відкинені; часом задля повноти поміщає навіть два суперечні тексти, лучачи їх разом. Притім любить подавати щось ориґінального і бере часто не пізнїйші поправки поета, але первісну редакцію, якої нема в жаднім виданю.

Я стараю ся передвсім о те, щоби поезія і поет як найліпше презентували ся. Длятого дивлю ся особливо на правильність і гладкість форми, на поетичність представленя і вислову, як і на добрий зміст, і не вагаю ся задля такої цїли робити і зміни-поправки в текстї такі, на які, припускаю, і поет згодив би ся або й сам при більшій увазї був би їх поробив. Але притім вистерігаю ся віддаляти ся занадто від жерел задля суб'єктивних поглядів, як се н. пр. робить М. Кр—ський.

Мої догадки нераз потім оправдали ся автентичними доказами. Чи з'умів я заховати міру і чи все добре трафив, не моя річ судити.

Виготовляючи моє остатнє виданє, я хотів спросити кількох знавців і охотників, щоби разом обговорити текст поезій Шевченка та по можности допровадити до якогось порозуміня і усталити текст можливо найлучший. Деякі обставини не дозволили мені виконати сей намір. А моя просьба в часописях, щоби сьвідущі люде присилали мені свої спостереженя і уваги, лишила ся, на жаль, невислуханою. Надійшло тілько одно письмо, де висказувало ся бажанє що до самого розпорядкованя поезій. Я і тепер всякі уваги і замітки прийму з вдячностію.

Miscellanea.

Архивні дрібниці з Гетьманщини.

I. Лист Ганни Орликової до пані Забілиної 1708 року.

Лист сей відносить ся до дуже неспокійного моменту з минулого Гетьманщини, коли шведський король Карл що йно вступив на територію Стародубського полку (21 вересня 1708 року). Цікавий він тим, що походячи з під пера женщини і адресований до женщини, вказує на те, що й вони, видно, в ті часи брали участь в таємних замірах своїх мужів. Авторка листа Ганна Орликова — жінка відомого ґенерального писаря Филипа Орлика, дочка полтавського полковника Павла Герцика; три брати її пристали до Мазепи. Кореспондентка її Ганна Забілина — жінка Семена Забіли (що також потерпів в сїй справі), дочка переяславського полковника Івана Мировича. Обидві женщини потім переселили ся до Штокгольму, де мабуть і закінчили своє жите.

Копія листу Орликової:

Мцѣ пнѣ Забѣлиная,

Моя велце мцѣвая добродѣйко!

Певной вѣдомости з обозу от пна моего о непріятелъскомъ насиліи еще сими часи цѣле сподѣваюся; а що з сторонъ Стародубовских видоміє мя доходят вѣсти, же непріятел Топалю спустошит. Бгъ тилко знає, якъ з нами будет, а если одержу скутокъ самій речи, то ноччу и днемъ дамъ знати, тилко-ж и тепер упевняю мѣти ся на готовѣ; если що ест, то жичу на секретномъ мѣстцу закопати, а остатокъ все такъ мати, якъ бы на вози класти; також и вози, каретки абы были поряд-

ніє и готовіє, а то все чинити под покривкою. Тое вм̃. щире ознаймивъши, всегда зостаю

Вм̃., моей добродѣйцѣ завше зичливая

Анна Орликова, писарева єнералная[1]).

З Батурина септевр. 25 року 1708.

2. Подарунок сотнян свому сотникови (1696 р.).

В Гетьманщині не-раз траплялн ся випадки, коли уряд і громада тої чи иншої заселеної місцевости наділювали когось з своїх урядників за особливі заслуги маєтками з громадської землї. Найяскравійшим прикладом того може служити наділене величезним маєтком лубенського полковника Леонтія Свічки на підставі ухвали пирятинських сотнян[2]). Наведений низше документ належить до катеґорії подібних актів, але відносить ся до иншої території — теперішньої Чернигівської ґубернії. Видно, що звичай обдаровувати своїх сотників і полковників за клопоти в військових маєткових справах був дуже розповсюднений в кінці XVII-го віку.

Року ҂ахч҃s, мс̃ця марта к̃є дня.

Я Семенъ Михайленко, атаман городовий Александровский, в отаманнею курѣнною и зо всѣмъ товариствомъ, Ананиєю, войтом, и зо всѣмъ посполствомъ, чиним вѣдомо сим нашимъ доброволнимъ листомъ, тепер і на потомніє часи, ижъ, видячи ку намъ горливого і на всем справного пана Ігнатія Василиєвича[3]), сотника на сей час Киселювского, же освободил нам кгрунта, которіє были черезъ Менянъ і Величковцовъ завладѣнніє, а на сей час подлуг границы давней потвердивши ново копцами знатнѣйшими, і сѣна на килкадесят возъ, черев тих же вишепомянутих людей на ґрунтахъ наших кошеного, до нас привернулъ, леч за такую доброчинность пана сотника нашего, з любвѣ і поради нас всѣхъ обще, даємъ єму в займищи березник, взявши от долини Овняной ажъ до дуба при границѣ Менской, у вѣчноє єму заживаннє. Волно вишъ помянутому пану сотнику от нас данного займища дат, дароват и ку найлѣпшому пожитку оборочат, на що для лѣпшои вѣри і певности даємъ сей листъ намъ с подписом рукъ наших, в року і дню вишписанного.

---

[1]) Московскій Архивъ Мин-ва Юстиціи, дѣла Черниговской Палаты, опись 5, вязка 2, дѣло № 39, л. 15; копія XVIII в.

[2]) Див. — „Кієвская Старина“, 1882 р., червень, і „Чтенія въ Истор. Общ. Нестора Лѣтописца“, кн. XI, стор. 48.

[3]) Сахновський.

Семенъ Михайленко, атаман городовий Александровский, яко неумѣетній писма, черезъ писара Никифора подписукс, с товариствомъ. Я, Ананія, войтъ тамошній, з громадою через того-ж писара подписуюсь.

Мы, атаманя курѣнніє, Тишко Бутко, Яцко Лазний, Ярушъ Ващенко, подписуемся[1]).

3. Лист сотника до свого полковника з повідомленєм про дароване йому сіножати (1691 р.).

Наведений низше лист — адресований до відомого Прилуцького полковника Дмитра Горленка, сього „подуфалого сина" гетьмана Мазепи; з нього дізнаємо ся про випадок, коли сотник — „взглядомъ далшой пріязни" дарує своєму-ж полковникови сіножать. Іваницький сотник Савва Міщенко, про котрого іде річ, сотникував вже в ~~1672~~ роції.

Добродѣю, мсцѣ пне Димитрій.

Очевисте, подчасъ бытности нашей купно з вмм. пномъ у Батуринѣ, з любви своей, взглядомъ далшой пріязни, даровалемъ сеножатку, под селомъ Калюжинцями лежачую, о якую и теперъ вмм. пнъ презъ писмо своє извѣщенія желаєшъ. Я, на пріязнъ вмм. пна уфаючи, якъ прежде, такъ и на сей часъ и впред идучіе лѣта, вѣчне дарую и не ищу, в потомніє часи самъ анѣ по мнѣ будучіє сукцессори у вмм. пна чинити жадного отозву [не мѣемъ?]; о томъ пріятелско упевняючи, себе далшой пріязни и всегдашному любовному вмм. пна пріятелскому афектовѣ себе офѣрую, яко всего добра упрейме зичливій пріятель и до услугъ поволний

Сава Мищенко, сотникъ Іваницкий[3]).

З Іваницѣ к мая ҂ахча року.

4. З останніх універсалів Мазепи.

Поданий тут універсал, датований 7 червня 1707 р. і виданий в Білій Церкві, відносить ся до того часу, коли Кочубей давно вже був арештований і взятий на муки. Гетьман, хоч не знав ще про долю Кочубея, одначе вже зараз

---

[1]) Харьк. Историч. Архив. (при Университеті), д. № 852, копія XVIII в.

[2]) Певно, — під-час звичайного приїзду старшини до гетьмана для поздоровленя з Великоднім святом.

[3]) Моск. Арх. М-ва Юстиціи, дѣла Черниг. Пал., оп. 5, в. 5, № 94; копія XVIII в.

відібрав для себе Кочубеїве село Рудяків, а при тім в універсалї сїм виступив як оборонець інтересів мешканців Воронькова... Треба віддати честь також і спритности вороньківського сотника Берла, що в дуже вигідний момент звернув ся з просьбою до гетьмана... Село Рудяків надав Мазепа Кочубеєви ще в 1689 роцї, а повернено удові його в 1710 р. Певно, сей універсал — один з останнїх маєткових універсалів Мазепи.

Пресвѣтлѣйщаго и державнѣйшого великого государа нашого, его царского величества войска Запорозкого гетманъ и славнаго чина ст҃аго апостола Андрея и Бѣлого Орла кавалеръ Иоанъ Мазепа.

Ознаймуемъ симъ нашимъ унѣверсаломъ кождому, кому колвекъ о томъ вѣдати надлежитъ, ижъ суплѣковалъ до нас панъ Василий Берло, сотникъ Воронковский, зо всѣмъ своей сотнѣ товариством и посполитими людми, заносячи жалобу, что старости рудяковскіе, от Кочубея тамо будучіе, когда село Рудяковъ в его подданствѣ найдовалося, увес обурокъ, з давних часъ до Воронкова належний, самоволне и самовластне завладѣли до села Рудякова, якого бороначи, великіе грабителства, здирства и побои Воронкувцям чинили, ловлячи людей, в той обурокъ вездждаючих, в яких своихъ кривдах и обидахъ Воронкувцѣ удались до нас з жалобою, прекладаючи свои кривди и долегливости, и просили о привернене знову до города их того обурку; о якомъ хотячи ми совершенно увѣдомитися, велѣли учинити о томъ розискъ, куда оний здавна належалъ, з которого по признатю старожитних рудяковских людей показалося, же волно бивало Воронкувцямъ в боръ и под самимъ селомъ Рудяковомъ будучий, вездити и рубати, яко недавними годами заборонили старости не такъ для потребъ жителей села Рудякова, яко для своихъ прибелей, которую чрез здирства и грабителства от Воронковцовъ имѣли, бороначи того обурку ажъ по самий городъ. Що аби впередъ не било, учинили межи собою згодное з обохъ сторонъ жители тимъ кгрунтам помѣрковане и розграничене, именно: аби оборокъ, прилеглій Рудякову, по озеро, прозиваемое Святое, належалъ до Рудякова и по болото от рогу того озера Святого, а от озера Святого належалъ до Воронкова, и просили насъ о потвержателний нашъ того розграничения унѣверсалъ о оборону, аби нихто з околичнихъ мѣстъ селъ тото ихъ бору не пустошил. Теди ми, принявши іхъ прошение, велѣли видати сей нашъ унѣверсалъ, чрез которій позволяемъ жителемъ маетности[1]) Рудякова боръ по озеро, прозиваемое Святое, державы и владѣти, а Воронковцямъ от озера Святого до города прилеглій, яко бору[2]) Рудяковского, яко и Воронковского,

[1]) і [2]) На сих місцях в копії зазначено в скобках: „здесь вигризкь“. Певно, знищені були слова: „нашей“ і „нашего“.

аби нихто з околичнихъ не пустошилъ, пилно варуемъ и приказуемъ. Данъ в Бѣлой Церквѣ июня 7 д. року 1708.

На подлѣнномъ тако:

Звишъ менованній гетманъ и кавалеръ рукою власною[1]).

Подав *В. Модзалевський.*

Михайло Куземський кандидатом на митрополичий престіл.

Дня 4 червня 1869 р. помер галицький митрополит Спірідіон Литвинович. Апостольським адміністратором архіепархії іменовано крилошанина Михайла Малиновського, який сповняв сей уряд цілий рік[2]). На опорожнену митрополію було кількох кандидатів, галицька суспільність ожидала з великим напруженем нового митрополита.

Бо й справді, часи були тяжкі. Переселене значної части галицького унїятського клиру в Росію, зрада релігійних та національних переконань, праця над знищенем унії в Холмщині й запопадливе, понижаюче людську гідність старане о прихильність російського уряду — все те компромітувало сильно галицьке священство й подавало в непевність його привязане до унії та Австрії. В таку хвилю треба було на митрополичому престолї людини з чистим характером, а при тім симпатичної Галичанам і поважаної всїми, а що найважнійше, такої, якої слово значило би щось у Відні.

Такою людиною був на думку широких священичих верств тодїшнїй унїятський епіскоп у Холмі Михайло Куземський.

Він був від давна відомий Галичанам. Ще в 1848 р. здобув він собі велику популярність як заступник предсїдателя Головної руської Ради, а й опісля брав визначну участь у здвигненю „Народного Дому“ у Львові. В р. 1868 став він епіскопом у Холмі. Хоч на нього покладано великі надії, він швидко побачив неможливість удержати ся при управі холмською епархією в тодїшнїх трудних обставинах. Він не міг з одного боку перемогти інтриґ галицьких перевертнїв в родї Филипа Дячана та Маркила Попеля, а з другого боку не вмів дійти до ладу з російським правительством. Було видно, що днї унїї в Кон-

[1]) Моск. Арх. М-ва Юстиціи, дѣла Черниг. Пал., оп. 12, в. 10, дѣло № 394, л. 35.

[2]) Pelesz, Geschichte der Union, II, ст. 941—2.

їресівції почислені. Становище Куземського ставало чим раз прикрійшим. Знали про се дуже добре в Галичині — і може дехто з священства хотів прийти йому в поміч, ставлячи його кандидатом на митрополїта.

Поки що зазначую факт, що деякі круги галицько-руського священства носили ся згадкою дістати на митрополїта Куземського. Доказом сего отся адреса, вислана до цісаря з пістинського деканату, яку подаю ту у дословнім відписї. Вона знайдена у о. Ів. Бирчака, пароха Підбережа коло Болехова; між паперами пок. о. Івана Долинського (з якого донькою о. Бирчак жонатий). Із дописки на верху: concept бачимо, що се брулїон адреси. Він писаний на піваркуші звичайного паперу.

Eure k. k. Apostolische Majestät!

Tief durchdrungen von Gefühlen der unerschütterlichen Treue und Anhänglichkeit an das Allerhöchste regierende Kaiserhaus Euerer k. k. Apostol. Majestät, wie auch hart bedrängt durch die peinliche Lage, in die uns die schwärmende nach Vorrechten, heischende und diese Treue durch Verdächtigungen vor dem h. Throne stets in Zweifel ziehende, widernatürlich zusammengebrachte, über uns Vormundschaft zu führen sich wähnende Parthei, versetzt; — die, geschweige ihrer Gelüfte auf sozialen (sic!) Gebiethe, selbst die kirchlichen Bahnen zu betretten sich nicht erröthet um auch dahin Saamen der Zwietracht und Mißstimmung zu streuen; — wagen wir in tiefster Ehrfurcht gefertigten gk. Kuraten und Landvolk des Pistyner Dekanates in Galizien hiemit zu einer Zeit, wo wir hierlands ohne kirchliches Oberhaupt, ohne Vertretter, Führer und Fürsprecher vor dem h. Throne, und in der Besorgniß leben, ob der zu wählende Metropolit ein Mann sein wird, der bei den Tugenden der unerschütterlichen Treue und Anhänglichkeit an das Allerhöchste Kaiserhaus, zugleich sich des Vertrauens bei seinem Klerus und Volke erfreunte, und den ernsten Willen hätte, unsere nationale und kirchliche Wohlfahrt allenthalben zu fördern und für diese, bei der Aufgabe Oesterreichs die Rechte und Pflichten aller Staatsbürger in ein richtiges Verhältniß und billiges Ebenmaß zu bringen, — in Schranken zu tretten nicht erschreckte; — vor dem Throne Euerer k. k. Apostolischen Majestät bittlich einzukommen, und um einem Mann anzuflehen, der unserer innigsten Uiberzeugung nach, das Glück des Gesammtvaterlandes zu fördern, die sicherste Bürgschaft gewährte.

Dieser Mann wäre der ehemalige Dommherr und Prälat des Lemberger Erzdiözesan Kapituls und unlägst nach Cholm berufene gk. Bischof Michael Kuziemski.

Geruhen k. k. Apostol. Majestät! diesen gottesfürchtigen, durch strenge Moralität und herzliche Hingebung an die Allerhöchste Dynastie Oesterreichs, sich unleugbar ausgezeichneten, wie auch durch sein taktvolles und entschiedenes Vorgehen um die Liebe und Verehrung seiner Nationalen bestverdienten Mann, uns Galizianern gk. Ritus zum Metropoliten ernennen, und so die Segnungen über Kirche und Land in höchster Huld angedeihen zu lassen.

Тая Адресса мною уложенна, и Клиромъ и Народомъ Пѣсгынского Деканата удобрена(!), и подпысана до Ч. дек. 103 въ 1870 подъ 30 Аплѣля 1870 почтою выслана до Єго Величества Императорт въ Вѣенну.

Іоаннъ Долинскій
Деканъ.

Ся адреса, написана досить лихою німецькою мовою і зложена в тоні може не дуже відповіднім, який міг тілько пошкодити ділу. Се можна сказати передовсім про початок адреси, де згадуєть ся про трудне положенє Русинів у Галичині та про партію, ворожу їм — себто про Поляків. Але ті слова малюють досить добре прикрі обставини руської церкви та народа в Галичині в другій половині 60-их рр. Духовні власти старали ся ріжними способами переконати рішаючі віденські круги про неправдивість доносів, але їх старання полишали ся очевидно без успіху, бо численні факти перечили їм.

Один із таких безуспішних способів ратованя загроженої ситуації вважаю також пробу започаткованя збірних заяв вірности Галичан для Риму — ще в 1866 р. Маю під руками цікавий документ для сеї справи, а власне поклик до збираня таких заяв. Ось його дословний текст, знайдений також між паперами пок. о. Івана Долинського. Поклик писаний на трьох сторонах аркуша звичайного паперу. На четвертій стороні містить ся адреса: Lemberg An S-ei Wolehrwürden Herrn Hippolit Lewicki Dechant und Pfarrer in Pistyń Kossów.

Всечестный Господине!

Отпоручникамъ въ справѣ вдôвъ и сырôтъ священническихъ совѣтовано въ Л'вовѣ, абы деканаты составили адресу до Єго Святости Пія [Па]пы IX. напротивъ вражихъ клеветъ о вѣрности руского клира и народа въ Аустрійской Галиціи для вѣры каѳолической и для един'ства церковного съ св. римскимъ Престоломъ при святохраненію ихъ восточного славян'ского обряда.

Многіи деканаты уже надослали того рода адресу на руки Єго Превосходител'ства Гдн҃а Митрополита по латин'ски писану, якъ она писатись мае.

Выпадалобы сію вѣрность нашу представити одушевленну величайшими ласкавими дарами св. римского Престола въ обще и Єго Святости Пія Папы IX въ частности, незабвенними въ нашой памяти и въ нашихъ лѣтописяхъ, що Єго Святость установили для блага восточныхъ церковныхъ обрядовъ: specialem congregationem de propaganda fide pro negotiis ritus orientalis; що Єго Святость надали надъ ожиданія нашіи excelsam dignitatem cardinalitiam покойному митрополитѣ нашому Михаилу Левицкому.

Що Єго Святость рѣшили напротôвъ ложной политики пол'ской, посредствомъ клира пол'ского и обряда латин'ского пол'онизовати Русинôвъ, многовѣкову справу потвердженія обохъ капитулъ для поднесенія нашого мірского духовен'ства.

Также справу упорядкованія отношеній меже восточнымъ обрядомъ Русинôвъ и латин'скимъ Полякôвъ — decreto concordiae.

Що Єго Святость при розличныхъ способностяхъ навѣтъ на мол'бы алюмнôвъ нашихъ семинарій римской Св. Аѳаназія сподобляли рускій клиръ и народъ своихъ богоугодныхъ благословеніи.

Що Єго Святость выражали при всякихъ способностяхъ особливо передъ архіереями нашими бывшими въ Римѣ свою высоку любовъ для духовен'ства и народа руского, и своє высокоє желаніє для благобыта нашого восточного славян'ского обряда.

Що Єго Святость почтили нашь обрядъ и народъ и духовен'ство призваніємъ нашого соплеменника Іосифа Сембратовича пресбытера перемыского на Архіерпа для восточныхъ въ Римѣ.

Чувства благодарности за сіи благодѣянія потребно выразити въ реченой адресѣ, яко опоры всей довѣренности нашой къ св. римскому Престолу.

Составленіє и надосланіє сей адресы былибы пожелателніи около 29. Юнія (11. Юлія) с. г.

Титулъ: Beatissime Pater!
In contextu: Vestra Sanctitas.

Львôвъ 25. Юнія 1866.

Честь Вамъ!
Малиновскій, крылошанинъ.

Такі адреси помимо короткого часу справді повисилано, як се видно з дописки о. Ів. Долинського:

„Се адресовано до Всеч. О. Левицкого по шематизмѣ зъ г. 1866, гдѣ онъ еще яко Намѣстникъ пѣстынскій напечатанъ, — що мнѣ доручено на соборѣ въ Соповѣ[1]) и по той причинѣ адресса по соборѣ еще перетворялась и отсланіе ей о нисколько дней спознилось.

Іоаннъ Долинск(ій) Зав. Дек. Пѣст."

[1]) Сопів — село під Коломиєю.

Розуміеть ся, такі заяви, укладані на приказ з гори, не мали великої вартости й не причиняли ся анї трохи до поліпшеня долї галицького клиру. Тож і не диво, що з сим клиром перестали числити ся. Показало ся се також при нагоді іменованя нового митрополита по смерти Литвиновича. Голос священства зіґноровано, а о. Долиньский дописав отсї слова під просьбою до цїсаря:

„Богъ судилъ иначе — жребіе пало на Архіепископа Nанзіанзенского а завѣдателя діецез. Перемышльской ВПреосв. Іосифа Сембратовича. Сотвори Господы съ нимъ знаменіе во благо, и да видятъ ненавидящыи насъ и постыдятся, яко ты Господы помоглъ намъ, и утѣшилъ насъ есы!!!“

Подав *Я. Гординський.*

Микола Лисенко.

(Некрольоґ).

Несподївана смерть Миколи Віталієвича Лисенка відбила ся сумним відгомоном на усім просторі української землї, визиваючи глибокий жаль усюди, де лише живе український народ, де гомонить українська мова і пісня. Величаві похорони при участи кількадесятьтисячної товпи народу, представників культурних інституцій і делеґатів з усїх центрів українського житя, сотки телеґрам і письм з висловом жалю і спочуваня, урочисті поминальні обходи у Львові, Київі та по инших значнїйших містах, спеціяльні відчити і статї по журналах української і чужої преси, присвячені памяти М. Лисенка, — усе те аж надто вимовно говорить про велике значінє, яке мав Лисенко для українського культурного житя і про ту широку славу, якої він заживав; се свідчить також про значінє і славу, яку він здобув своєю композиторською діяльностю для української пісні: її ж полюбив він так горячо від ранної молодости, — її й присвятив усе своє житє.

З Лисенком зійшов в могилу типовий представник сеї доби, що зазначила ся далекосяглими реформами, як знесенє кріпацтва, та великим підемом народного духа, що привела цїлий ряд знаменитих діячів на ниві української науки і лїтератури. В оживлених 1860-их роках, в часї загального одушевленя для народу і його творчости перейняв ся Лисенко любовю для укр. народности, захопив ся красою української народної пісні, яку

й поклав опісля в основу своєї оріґінальної творчости. Звиж сорок літ трудив ся Лисенко на ниві української музики, від 1868 р. аж до самої смерти не кидав пера, виявляючи незвичайне богатство і силу творчого духа; своїм талантом і працею поклав він трівкі підвалини під будову української національної музики.

Високо держав Лисенко прапор мистецтва серед тяжких житєвих обставин, і коли заборона з 1876 р. придавила українське слово, тим більше значінє мала його невсипуща композиторська діяльність; саме в часї найбільшої реакції в Росії в 1880-их рр. Лисенкові твори стають звісні у нас в Галичині[1]) і тут розбуджують нове житє, нову думку, одушевленє для народної музики і змаганє до висшої музикальної культури. Орґанізують ся співацькі дружини, що уряджують концерти по усім краю, засновує ся співацьке товариство „Боян" у Львові 1891 р., а за ним по провінціональних містах цїлий ряд Боянських товариств, що одною з найважнїйших задач ставлять собі плеканє укр. народної музики; появляють ся музикальні видавництва, як „Музикальна бібліотека" (від 1886 р.), підручне видавництво „Львівського Бояна", пізнїйше починає ся систематичне збиранє і видаванє народнїх пісень з мельодіями заходом Наук. Тов. ім. Шевченка.

В усьому тому музикальному рухови музична діяльність Лисенка дає імпульс, стає взірцем та потягає живим приміром. Лисенкові твори домінують у концертових проґрамах, покликують до житя співацькі дружини, нові музикальні видавництва, популяризують скрізь щиро-народні українські пісні, вносять не лише народнїй напрям, але й европейську думку

[1]) У Сьвітї з 1881 р. ч. 5 появила ся біоґрафія Лисенка з покажчиком його творів.

В „Зорі" з 1883 ч. 4 поміщено звістку про „Різдвяну ніч" — потім В. Матюк подав уже ширшу оцінку сеї опери в „Зорі" з 1885 р. ч. 7—13.

Збірник квартетів „Кобзар" з 1885 р. містить 6 народних пісень в укладї Лисенка і йогож „Поклик до братів Славян".

В „Музикальній біблїотецї" (III. випуск) виходить Лисенкова „Молитва" (до слів Кониського) мабуть 1886 р. — йогож „Quodlibet" з укр. нар. пісень, 1887 р. (VII. вип.), друге Quodlibet" (IX. вип.), „Вечір" і „Милованка" (до слів Старицького — XIII. вип.). Рівночасно стають відомі в Галичинї перші Лисенкові „Десятки" укр. народнїх пісень і дві перші серії йогож „Музики до Шевченкового Кобзаря".

в галицьке музиковане. Згадаймо лише про той запал, який розбуджували твори Лисенка, співані спершу по студентських кружках; згадаймо, яке вражінє викликували відтак величаві кантати Лисенка як „Бють пороги", „Радуй ся ниво", та йогож сольо-співи, випроваджувані першорядними співацькими силами світової слави, як Сал. Крушельницька, Мишуґа, Менцінський при нагоді Шевченкових обходів та инших народнїх манїфестацій, а зрозумієсмо, що многолїтна діяльність Лисенка мала величезне значінє для розбудженя народної сили у галицьких та буковинських Українців, була сильною підоймою у їх культурнім відродженю.

Отже й не дивно, що коли вся Русь-Україна сьвяткувала 35-лїтній ювілей композиторської діяльности Лисенка 1903 р., то сей ювілей і гостина Лисенка в Галичинї й на Буковинї стали для тутешних Українців величавим народнїм святом, правдивим тріумфом української національної музики. При тій нагоді наші найстарші і найповажнїйші культурні інституції іменували Лисенка своїм почесним членом, а Музичне Товариство, що удержує Висший Муз. Інститут у Львові, прикрасило себе його іменем. Шевченко й Лисенко — сї два великі імена, стали сінонїмом українського відродженя, сінонїмом культурного зєднаня усїх Українців по сей і по той бік кордону.

М. Лисенко, ур. 10 марта 1842 р. в с. Гриньках, Кременчугського пов. Полтавської ґубернії, походив із старого дворянського роду, в якому удержували ся подекуди і давні українські традиції й українська мова. З малечку одержав він старанне образоване в музиці, яке й продовжав в часї ґімназіяльної науки в Київі та в Харкові і вже тодї під рукою добрих пянїстів допровадив до значної досконалости технїку фортепянової гри, показуючи особливе залюбоване у творах Шопена. Розпочавши унїверситетські студії на природничому виділї ще в Харкові, перейшов Лисенко по роцї на унїверситет до Київа саме в часї найбільшого розгару українського руху, що й спонукало його до пильної працї на полї української музичної етноґрафії. По скінченю унїверситетських студій обняв Лисенко на короткий час урядову посаду в службі мирового посередника; потім виїхав на науку до липської музичної консерваторії, де в роках 1866—68 покінчив курси фортепянової гри у проф. Рейнеке та гармонїї й композиції у проф.

Ріхтера. Своє музичне образоване доповнив Лисенко опісля (1874—76) наукою орхестральної композиції у Римского-Корсакова в Петербурзї.

В Липську розпочав Лисенко свою композиторську діяльність зложенем музики до Шевченкового „Заповіту" 1868 р.

Вернувши до Київа Лисенко скоро здобув собі славу знаменитого віртоуза і учителя фортепянової гри; пізнїйше він заложив свою власну музично-драматичну школу.

В 1870-их рр. Лисенко враз із Старицьким займав ся орґанізованем українських театральних вистав в Київі, для яких написав свої перші оперети „Чорноморцї" і „Різдвяна ніч" (перероблена пізнїйше на оперу). Важну культурно-національну задачу сповняли українські концерти, устроювані Лисенком в Київі і по инших українських містах; сї концерти стягали безлїч публики і розбуджували скрізь одушевлене для української піснї та пошану для рідного слова. Притім Лисенко приймав живу участь в товариському житю й був душею київської громади, яка й вибрала його головою першого „Українського клюбу".

Тяжка, томляча музично-педаґоґічна праця забирала Лисенкови увесь найкращий час так, що на музичну творчість лишались йому хиба тихі години пізної ночі. І коли зважимо богату композиторську діяльність Лисенка, то треба дивувати ся його силї, енерґії і духовій сьвіжости, яку заховав великий творець до самої смерти.

Та тяжка праця і житєві невзгодини підірвали його зелїзне здоровле; в останних роках він почав нездужати на серце і умер несподівано від розриву аорти д. 5 жовтня — кілька днів по розвязаню „Українського клюбу", яке відчув він дуже болючо.

З біоґрафії Лисенка, написаної товаришом його молодечих лїт М. Старицьким[1]) знаємо, що він ще в часї ґімназіяльної науки захоплений лектурою Кулїшевих „Записокъ о Южной Руси" почав звертати пильну увагу на українські народні піснї, які й записував в ноти і пробував гармонізувати. В Київі Лисенко читав „Основу", в якій між иншим була поміщена замітна статя

---

[1]) „Къ біографіи Н. В. Лисенка", Кіев. Стар. 1903, т. LXXXIII, ст. 441—482.

Серова про українську народню музику з приложенем взірців гармонізації укр. народніх пісень; під впливом сучасного українського руху залюбоване Лисенка до народньої музики перероджує ся тепер у свідоме змагане до систематичного збираня, порядкованя і гармонізованя українських народніх пісень.

Виїхавши до Липської консерваторії Лисенко повіз із собою богато пісенного матеріялу, українські народні мотиви брав за основу гармонічних вправ, і в Липську таки видав перший том свого знаменитого „Збірника українських народніх пісень“ 1868 р.

Хоча до того часу, особливо в 1860-их рр. появило ся було вже значне число збірників українських народніх пісень із мельодіями та їх гармонізацією, — то сї виданя не відповідали тим вимогам, які ставив ще Серов у „Основі“ до записувачів і гармонізаторів українських народніх мельодій: сам добір пісень, їх шабльонова гармонізація і нагинане усїх українських мельодій до вимогів октавної системи та одностайного такту обезцінювали сї збірники. Саме під той час в 1860-их рр. виступає в Росії ґрупа учених музиків і композиторів (В. Одоєвскій, А. Серов, М. Балакірев, Римскій-Корсаков), що займають ся систематичним збиранем велико-руських народніх пісень, розслїджуванем їх ритмічної й мельодичної будови та добиранем відповідної їх складови гармонізації. Безперечно виданя сего кружка не зістали ся без впливу і на Лисенка в його змаганях оперти на трівких основах українську музичну етноґрафію, щоби поставити її на науковий ґрунт, якого бракувало попереднїм виданям і гармонізаціям українських народніх пісень.

Результатом пильних дослїдів у сьому напрямі являє ся його науковий реферат: „Характеристика музыкальныхъ особенностей малорусскихъ думъ и пѣсенъ исполняемыхъ кобзаремъ О. Вересаемъ“[1]).

Подаючи докладну аналїзу музикального репертуару Вересая та опис його кобзи і її строю виказує Лисенко, що українські народні пісні цїлим своїм мельодичним і ритмічним складом сильно відріжняють ся від в.-руських народніх мельодій (як на се вказав уже Серов), і подекуди близше підходять до

---

[1]) Записки Юго-западн. Отд. Имп. Р. Геогр. Общ. I, 1874, ст. 339—366.

сербських народнїх пісень. Хоча старші верстви в.-руських і українських народнїх пісень засновані на середньовічних церковних ладах, то в.-руські народні пісні заховали переважно і доси строгий діятонїзм[1]), коли міжтим розвій української народної музики пішов иншими дорогами, підлягаючи хроматизації, що проявляє ся навіть у найстарших мельодіях, до яких належать без сумнїву. кобзарські рецитації.

Результат сего досліду Лисенка визначив напрям усім дальшим його працям з обсягу української народньої музики та взагалї став вихідною точкою для української музичної етноґрафії[2]). Лисенко виказав, що вислідів учених і гармонїзаторів з обсягу в.-руської народної мельодії не можна живцем прикладати до українських народнїх пісень, так як се зробив А. Рубець у свойому збірнику з 1870 р., підганяючи на силу українські мельодії під велико-руський шабльон. Коли українські народні пісні цїлим своїм складом і характером відріжняють ся від в.-руських, тож ясна річ, вимагають вони зовсїм иншої гармонїзації; а якої саме — се показав Лисенко уже не науковою діссертацією, але своїми знаменитими збірниками, у яких згармонїзував він коло 450 українських народнїх пісень[3]) в отсих виданях:

1) „Збірник українських народнїх пісень“ в 6 частях по 40 пісень на сольо-спів при супроводї фортепяну (вип. I — 1868 р. і 1873 р.; вип. II — 1869 р. і 1873 р.; вип. III — 1876 р.; вип. IV — 1887 р.; вип. V — 1892 р.; вип. VI — 1895 р.).

2) 12 „Десятків“ українських народнїх пісень, уложених то на мужеський то на мішаний хор із супроводом фортепяну (вийшли в рр. 1886—1903).

---

[1]) Новійші верстви в.-руських народнїх пісень уже допускають подекуди хроматизацію і модуляцію.

[2]) Характеристичні признаки укр. народнїх мельодій обговорює Лисенко також в пізнїйшій своїй розвідцї про „Народні музичні струменти на Вкраїнї“ („Зоря“ з 1894). Модифікуючи в дечім свої попередні погляди на основі нових дослїдів (головно П. Сокальського: „Русская народная музыка“. Харків 1888) зводить Лисенко появу хроматизму в укр. народнїх піснях до східнїх впливів, на які вказує споріднене укр. музичних струментів як кобза, торбан, ліра, цимбали із стародавнїми персо-арабськими струментами.

[3]) Не вчисляємо тут Лисенкових записів сирого матеріялу пісенного, розкиданих по ріжних збірниках: Рудченка, Чубинського і и.

3) „Молодощі“ — збірник танків та веснянок (37 пісень — вид. 1875 р.).

4) „Українські обрядові пісні“ (у 5 частях: 2 вязанки „Веснянок“, „Купальська справа“, „Колядки й щедрівки“ і „Весїлля“) — уложені на мішаний хор із супроводом фортепяну (вид. в рр. 1896—1903).

Дуже цінним коментарем до сих видань можуть послужити листи Лисенка, писані до автора отсих стрічок[1]).

„Менї, як і вам — говорить Лисенко[2]) — ходить не о сепарацію нашої пісні із российською, чи там якою иншою, а о студіювання, плекання своєї. Нехай ся пісня має загальні риси і основи з российською яко з кревною і славянською (інакше й бути не може), але я смакую у своїй пісні свої самостійні звороти у мельодийному малюнкові пісні, чудову мягкість, оригінальний сумішок мажора з мінором, не той скамянілий діатонїзм, застиглий у своїй прадавности, але відносно вимогам слова, податний, мякшаючий, і через те й в гармонїзаціях не о стільки суворий, жорсткий, лишень красивий, пестуючий слух і розмисел. Не кожда пісня українська є діятонічна; до неї й мірка повинна бути инакша, мякіша, але всеж не пересадно хроматична в її гармонїзації, до якої прим. дійшла гармонїзація европ. творів: словом, о стільки, о скільки сам матеріял мельодийний пісні тее припуска. Колиж трапить ся пісня складу діатонїчного, старого, її треба гармонїзувати в належних ладах, але знов не в тих аскетичних, у які п. Рубець її зодягав, розуміючи її яко ідентичну з российською. Од такої гармонїзації зараз мене верне, я чую враз, що се щось чуже, насилуване, неприродне“.

Отсї слова Лисенка привів я умисно на те, щоби показати, як поважно і широко розумів він задачу музичної етноґрафії, як докладно студіював склад і характер української народної мельодії, як старанно і без упередженя добирав відповідну гармонїзацію. Лисенко добре оцінював сей важний факт, що українські народні пісні виказують давнїйші і новійші верстви та формації, починаючи від неповних звукорядів, квартової і квінтової будови, та ріжних комбінацій кварти з квінтою у середньовічних ладах аж до октавного устрою із

[1]) Філ. Колесса: Кілька слів про збиране і гармонїзоване українських народнїх пісень з доданєм листів Миколи Лисенка. Львів, 1905 (відбитка з „Артистичного Вістника“).

[2]) Ibid. ст. 27—28.

ясно означеною тонікою дурової чи мольової скалї. Кількож то перехідних ступнів помічаємо в українських народнїх піснях від чистого діатонїзму до хроматизму і модуляції, від свобідної рецитації до правильного тактового укладу.

Тут нї на що не придатні шабльони у гармонізації, яких ворогом був Лисенко. Він виводив гармонію із самого тонального матеріялу народної мельодії відповідно до її складу і характеру, томуж його гармонізації визначують ся природностию і чудовою мягкостю. До тогож і контрапунктичне ведене голосів взорував Лисенко на народнїх „підголосках“.

Українські народні пісні в гармонізації Лисенка — се високо-артистичні твори, які краще за всякі наукові дісертації говорять про незвичайне богатство, оригінальність і красу українського пісенного стилю. У сїй справі показав Лисенко, як ніхто другий, докладне знане української народньої музики, тонке почуте для її характеристичних признак, великий досвід і блискучий талант; попри високі артистичні прикмети Лисенкові збірники мають також першорядну наукову вартість[1]).

---

[1]) Таку вартість запевнює збірникам Лисенка уже само записане вправною рукою кількох соток пісень із вірним збереженем усїх признаків народної мельодики і ритміки, не говорячи про гармонїзацію. Томуж очевидним непорозумінем заносять голословні вискази д. А. Маслова, нїби-то Лисенкові збірники укр. пісень „съ форт. аккомпониментами, сдѣланными подъ исключительнымъ вліяніемъ западно-европейской гармоніи, утратили нынѣ свое значеніе“, і що „музыкавта художника записи Лисенко не удовлетворяютъ, они „европеизированы“, наоборотъ въ собраніяхъ Рубца Н. А. Римскій Корсаковъ находитъ богатый матеріалъ для своихъ композицій“.

Сеж відвернене усїх дійсних вартостий: як раз гармонїзації Рубця не вдоволяють через те, що накидують укр. піснян в.-руський шабльон — і нї при чім тут ся зовсїм маловажна обставина, що Римскій-Корсаков покористував ся укр. мотивами із сього збірника. Що укр. народна пісня уже „европеізована“ і значно відхилила ся зід в.-руської мельодії — се стверджений наукою (Сєровом, Сокальським) факт, з яким мусить числити ся кождий збирач і гармонїзатор укр. народнїх пісень. В тім власне заслуга Лисенка, що він умів сей факт завчасу помітити і належно оцїнити. Та гармонїзації Лисенка далекі від того „европейського“ шаблъону, який характеризує попередні збірники укр. народнїх пісень (Лїпінського, Коцїпінського, Єдлічки) і яким сам Лисенко дорікає у своїх листах галицьким гармонізаторам. Може бути, що в початкових гармонїзаціях Лисенка знайшлоб ся дещо таке, що можнаб

Навязуючи свою оригінальну творчість до української народної музики та даючи перевагу субєктивному елементови над формальним, Лисенко являє ся представником музичного романтизму.

Як композитор вславив ся Лисенко головно творами із обсягу вокальної музики, межи якими перше місце займає його „Музика до Шевченкового кобзаря“ у шести серіах, що обіймають 82 композиції: сольо-співи про жіночі та мужеські голоси (тих є над 50), а також мішані і мужеські хори (коло 20), квартети, дуети, тріо.

Майже до усїх віршів Шевченка, що надають ся до музичної інтерпретації підложив Лисенко музику. Отсї композиції Лисенка визначують ся глибоким зрозумінєм і відчутєм Шевченкової поезії, до якої умів Лисенко достроїти ся також народністю музичного виразу і глибоким лїризмом. Передаючи музичною мовою усї переливи чувства і настрою ґеніяльного поета, Лисенко чарує нас глубиною і полетом музичної думки та блискучою формою. Народній кольорит Лисенкових композицій до слів Шевченка лише підносить вартість і оригінальність сих творів, далеких від наслїдуваня чи розроблюваня народнїх мотивів та від усяких дешевих ефектів.

Кромі віршів Шевченка Лисенко підкладав під музику також вірші инших поетів українських і чужих в укр. перекладі (Щоголева, Кулїша, Старицького, Франка, Кониського, Лесї Українки, Гейне, Днїпрової Чайки, Олеся, Вороного); відповідно до тексту і музика Лисенка набирає більше інтернаціонального характеру н. пр. в композиціях до слів Ів.

назвати „европеізацією“ укр. мельодії у розуміню д. Маслова — та всеж таки сього заміту ніяк не можна ґенералізувати; в уживаню хроматичних ходів Лисенко був завсїди дуже обережний і здержливий. Не уймає наукової вартости Лисенковим збірникам і ся обставина, що супроти величезної укр. території вони не вичерпують усього богатства й ріжнородности укр. пісенних типів і що значна часть пісень записана від інтелїґентів. Лисенко, як сам каже, записував далеко не все, що попало під руки, а самі найбільше типові піснї.

Не богато можнаб начислити таких музиків-етноґрафів, що приступали до збираня і гармонїзованя народнїх пісень із таким науковим підготованєм, із таким знанєм річи, рутиною і талантом, як Лисенко.

Мабуть і сам д. Маслов, переглянувши докладнїйше збірники Лисенка, мусїв би спростувати свій катеґоричний присуд, особливо, колиб схотїв підперти його якимись стійними арґументами.

Франка, Гейне, хоч і в них слідно скрізь вплив української народної мельодії.

Відчуваючи потребу української оперової музики, Лисенко почав уже від 1872 р. працювати також в сьому напрямі і до тогож часу відносить ся його оперета „Чорноморці“ і перші нариси „Різдвяної ночі“, яка вийшла 1884 р. в закінченій формі, як коміко-лірична опера. Кромі того написав Лисенко лірично-фантастичну оперу „Утоплена“ (1900 р.), а саме перед смертию Лисенка скінчило ся друковане його останньої опери „Тарас Бульба“.

На жаль задля браку української оперової сцени, сих опер не можна було почути у належному виведеню і через те вони остали ся таки незвісні ширшому світови. Більше знані є оперети Лисенка: „Чорноморці“, „Наталка Полтавка“; пісні з них спопуляризували ся неначе народні. Декотрі арії, хори, терцети із „Різдвяної ночі“ та з „Утопленої“ продуковані по концертах, викликують як найкраще вражіне; сї опери, хоч написані по старшим взірцям, визначують ся взагалї усіми добрими прикметами Лисенкового стилю — ориґінальностю і свіжостю мотивів та народнїм характером. Се дає нам право уважати Лисенка творцем української національної опери.

Писав Лисенко також легенькі діточі оперки, засновані на народнїх мотивах, як: „Коза Дереза“, „Зима і весна“, „Пан Коцький“.

Як віртуоз у фортепяновій грі полишив Лисенко цілий ряд фортепянових творів, в яких по більшій части подає мистецьке оброблене українських народнїх мотивів, як н. пр. дві українські рапсодії, Сюїта in g з укр. пісень, „На солодкім меду“, „Пливе човен“ і пр.

Серед своїх артистичних занять не забував Лисенко також про справу народньої просвіти, яку український рух 1860-их рр. ставив у центрі своїх змагань. У „Збірці народнїх пісень в хоровому розкладї пристосованих для учнїв молодшого й підстаршого віку у школах народнїх“ Лисенко „використав народнїй матеріял в цілій його повнї, перевівши науку шкільного співу через ціле життє народнє, як воно одбило ся в відповідних піснях народнїх“: дитячих, обрядових, історичних і побутових; у збірнику подано й опис дитячих і дівочих ігр, танків і хороводів, та поясненя до історичних пісень.

Мабуть для народнїх шкіл призначений був популярний, з великим хистом педаґоґічним написаний „Підручник до науки нотного письма“, богато ілюстрований відповідно дібраними примірами українських народнїх пісень, який і доси остає в рукописи[1]).

Як бачимо, музична діяльність Лисенка незвичайно ріжнородна і видатна.

Може бути, що в творах Лисенка тут і там можнаб виказати деякий вплив Шопена і Ваґнера, та се зовсім не вменшає великої артистичної вартости Лисенкових композицій, бож і в творах найбільших ґенїїв музичних, н. пр. Ваґнера, слідно посторонні впливи; Лисенко зумів впливи світової і народної музики так перетопити у своїй душі, що його композиції носять усї признаки великої творчої індивідуальности і ориґінальности.

У розвою української музики Лисенко має епохальне значінє, подібно як Ґлїнка у великоруській, Монюшко у польській, Сметана у чеській музиці. Лисенко став творцем української національної музики; він положив також трівкі підвалини під розвій української музичної етноґрафії, випровадив українську народню пісню зпід сельської стріхи у широкий сьвіт, здивував своїх і чужих її ориґінальностю і красою.

Своєю многосторонною композиторською діяльностю двигнув Лисенко українську музичну культуру та звязав її з поступом сьвітової музики, яку й збогатив віковим надбанєм українського народу.

Остаючи під сумним вражінєм смерти великого творця, ми стоїмо надто близько до него і тому не в силї ми тепер оцінити належно далекосягле значінє його музичної діяльности: на се треба дальшої історичної перспективи. Богата духова спадщина, яку полишив Лисенко українському народови, лишає ся правдивим скарбом, з якого будуть черпати грядучі поколїня.

Філярет Колесса.

---

[1]) В посїданю о. Остапа Нижанковського.

Наукова хроніка.

Стара українська драма і новійші досліди над нею.

(В. И. Рѣзановъ — Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ, Москва, 1910, ст. 344.

Проф. Н. И. Петровъ — Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая, Київ, 1911, стор. IV+532.)

Стара українська драма стала звертати на себе увагу дослідників з половини XIX в. Першим дуже заслуженим дослідником її був Тіхонравов. В 1859 р. вийшла в Москві 1 кн. його прецінних „Лѣтописей русской литературы и древности“, де опубліковано драму Варлаама Лащевського (смѣсь и библіографія, стор. 3—16). Перед Тіхонравовим поза драмами, надрукованими в „Древней Россійской Вивліоѳикѣ“, тільки Пекарский доторкнув ся старої української драми в статї „Мистеріи и старинный театръ въ Россіи“ в „Современнику“ за 1857 р. і в I кн. за 1858 р. „Чтеній Московскаго Общества исторіи и древностей Россійскихъ“ надруковано текст п. з. „Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зиновія Хмельницкаго преславнаго войскъ запорожскихъ Гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ 1728 лѣта“ [1]). Цікавий сей текст надрукував Максимович (з передмовою Бо-

[1]) Сю драму передруковано в 2 т. „Историческихъ пѣсней малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгома-

дянського) з копії М. О. Судієнка. Розмірно велика вартість драми склонила Максимовича приписати її Теофанови Прокоповичеви тим більше, що оба відомі йому списки находили ся в рукописних збірниках писань Прокоповича по драмі „Владиміръ", якої авторство безперечно Прокоповичеве. Максимович думав, що „Милость" написав Прокопович з нагоди приїзду в Москву гетьмана Данила Апостола в 1728 р. При сім погляді стояв Максимович, навіть коли Петров признав драму твором учителя поетики в Академії в 1729 р. Теофана Трофимовича [1]).

В короткій, але річевій передмові до „Трагедокомедіи о награжденіи въ семъ свѣтѣ пріісканнихъ дѣлъ мзды въ будущей жизни вѣчной" [2]) Лащевського висказав жаль Тіхонравов, що старі українські драми не знайшли до того часу свойого збирача. Богато з них затратило ся, може й безповоротно. „Тимчасом близший дослїд української лїтератури в відношенню до північної саме в період часу від початку XVII до другої половини XVIII віку творить одно з найважнїйших завдань історії нової великоруської (русской) лїтератури". Для рішення сього питання задумав автор опублїкувати ряд памятників, подібних до писання Лащевського, що повстало в 40 рр. XVIII в., бо в 1747 р. автора вже закликали з київської академії у Петербург. Коли оцїнювати такі драматичні продукти з естетичного боку, вже двозначна, чи радше безсенсова назва „траґедокомедія" виразно говорить, як сумно розуміли її творцї значінне лїтературних форм драматичної поезії і як віддалили ся вони від сучасного руху европейської лїтератури". Віє від них чернечою келїєю XVI в.

За то повні житя були вставні сценки поміж поодинокі акти нудної драми, звані інтерлюдіями чи інтермедіями. Такі „интерлюдіи или междувброшенная забавная игралища" [3]) числом сїм із першої половини XVIII в. надрукував Тіхонравов в 2 кн. „Лѣтописей" (матеріялы, стор. 35—60). Вказав на мале число захованих інтерлюдій, яких найдавнійший взорець догляділ в драмі про Олексія, чоловіка Божого, цілком перенесеній на Україну з Польщі в XVII в. Користував ся ними вже Пекарский в своїй статї про „Мистеріи и старинный театръ въ Россіи", але в наведених ним уривках текст у богато місцях так зіпсований, що тратить змисл.

нова" (Київ, 1875) на стор. 141—165. Виривки з неї подав Максимович в додатку до статейки „Воспоминаніе о Богданѣ Хмельницкомъ" в 1 кн. за 1857 р. журнала „Русская Бесѣда" (Собраніе сочиненій, I, 475—485 і 508—509, а текст драми стор. 486—508).

[1]) Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости, 1865, ч. 18. В 22 ч. відповів Максимович статейкою „О двухъ стихотвореніяхъ „Плачь Малой Россіи" и „Милость Божія" (Собраніе сочиненій, III, стор. 730—734).

[2]) З рукописи Толстого в Імп. Публ. Бібл. в Петербурзї (XIV, Q, 2).

[3]) З рукописи Імп. Публ. Бібл. (XIV, Q, 19).

Обіцяного розбору надрукованих інтермедій Тіхонравов не дав, але в 3 кн. „Лѣтописей“ з 1861 р. опублікував ще одну інтермедію „на три персони: смерть, воинъ и хлопецъ“ [1]) (матеріялы, стор. 78—80). В сій самій книжці як вступ до „Жалостной комедіи“ про Адама й Еву оголосив Тіхонравов три виклади з університетського курсу п. з. „Начало русскаго театра“ (матеріялы, стор. 7—47) та драму „Воскресеніе мертвыхъ обще убо всѣмъ будущое, но страждущымъ невинно въ вѣцѣ семъ блаженно, а обидящимъ гибелно, въ пяти дѣйствіяхъ въ пользу чающымъ оного показанное въ Кіевской Академіи 1747 году трудомъ іеромонаха Георгія Конѣского“ (смѣсь и библіографія, стор. 39 - 58), а в 4 кн. з 1862 р. „Рождественскую драму“ [3]) (матеріялы, стор. 154—200) з догадкою, що се твір Дмитра Ростовського. Праця Тіхонравова про початки театру в Великоруси не тільки оперта на документальнім матеріялї, але й на широкій порівняній основі і так з сього огляду, як і з погляду на критичність давала взірець, як треба розбирати історію старинної української драми.

Завершеннєм праці Тіхонравова в напрямі збирання старих драматичних текстів було двотомове виданнє „Русскія драматическія произведенія 1672—1725 годовъ“ (Спб. 1874). Було се ювилейне виданнє з нагоди двісталїтя великоруського театру. В передмові до першого тому стоїть між иншим: „В замітках до штук, виданих у сїм збірнику, подані дані про рукописи, з яких сї штуки надруковані нами, що мають головно на цїли вияснити походженнє і літературну історію кождої штуки старого „русскаго“ репертуару. Доданий при кінцї видання словар має на цїли „влекшити читаннє зібраних нами памятників драматичної лїтератури“. Та нї одного нї другого нема в виданню, тільки „Репертуаръ русскаго театра въ первыя пятьдесятъ лѣтъ его существованія“. Видавець Кожанчіков збанкротував, виданнє Тіхонравова було сховане та щойно згодом пішло в продаж. Одначе в примірниках вирізано 499—672+CLX сторони другого тому так, що вони заховали ся тільки в небогато примірниках видання. Містили ся тут „Примѣчанія“, що розпадали ся на одинайцять розділів. Кожда з одинайцятьох глав сих „Примѣчаній“, а також загальний вступ (стор. 499—505) перед „Примѣчаніями“ (стор. I—XXVIII) й додатки (стор. XXXV—CLX), де видано „Стефанотокосъ“ з пояснюючою статею і „Мудрость предвѣчная“, — все те виявляє вповні закінчені, самостійні розвідки; в їх числї як глава

[1]) З рукописи, списаної на півдні 1788 р., подарованої Тіхонравову А. Камковом.
[2]) З рукописи Толстого в Імп. Публ. Бібл. (XIV, Q, 2).
[3]) З рукописи Імп. Публ. Бібл. (XIV, Q, 28).

XI (стор. 628—672) був і „Владиміръ“ Теофана Прокоповича[1]. Небогато перероблена та доповнена вступом вийшла та глава в 1879 р. в „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія“ (май, стор. 52—96). Сї розвідки Тіхонравова переповнені дуже цінними замітками до історії старої української драми, хоч і без видання Тіхонравова в доступнім ширшому світови виді не обійдеть ся історик української літератури, бо надруковані тут отсї київські тексти: Владиміръ, Іосифъ патріарха, Алексѣй, божій человѣкъ, Рождественская драма, Дѣйствіе на страсти Христовы,— а й межи московськими драмами є тексти Українців (прим. Симеона Полоцького) або такі, на яких відбив ся вплив українських первовзорів.

У своїй праці про „Владиміра“ Прокоповича дав Тіхонравов прегарну аналізу сеї драми, що так дуже вибиваєть ся серед драматичної київської продукції, в звязи з поглядами Прокоповича на поетику в йогож підручникови та проповідю на день св. Володимира. Прокоповичеву драму виріжнив і Тіхонравов. „Траґедокомедія Теофана Прокоповича під богато взглядами відійшла від того типу шкільної драми, що виробив ся і панував в єзуїтських школах західньої Европи та пустив сильні корінї в московській славяно-греко-латинській академії. Смак, вироблений читаннєм давнїх, і уважне вивченнє поетики Арістотеля відвернули Теофана від схолястичних форм єзуїтської шкільної драми“[2]. „Чоловік вразливий, чуткий на питання сучасности, наділений снагою спостерігання і тонким гумором, Теофан не міг принести своїх спостережень у жертву сьому символїчному й алеґоричному стилю, який характеризує панеґіричні драми московської академії. Траґедокомедія Теофана стоїть висше московських шкільних дійств, що справедливо носили назву „діолегій“: вона стараєть ся представити видцям консеквентний хід боротьби, що почала ся в душі вибраного нею героя. Комічний елемент, що проявив ся у московській шкільній драмі епізодично, в осібних інтермедіях, які втиснені між акти не мали ніякого відношення до самої штуки, в траґедокомедії Теофана Прокоповича розлитий по цїлім творі і не відтягає уваги видця від ходу головного дійства. В комічнім виді представив Теофан поганських жреців, „одиноких“, що не покоряли ся волї св. Володимира. Самими іменами Жеривола, Куроядa, Піяра хотів автор віддати характеристичні прикмети сеї касти — обжирство, лакімство, пянство. Без сумнїву, що деякі риси жреців змальовані з природи — виловлені в побуту сучасного Прокоповичеви православного духовен-

[1]) Сочиненія Н. С. Тихонравова, Томъ второй, Москва, 1892, Примѣчанія, стор. 18.

[2]) Сочиненія, Томъ второй, стор. 150.

ства; сього не перечив сам Теофан; мало того — він старав ся навіть просто натякнути на то в своїй траґедокомедії" [1]).

Все таки Тіхонравов зазначив, що не має „даних, щоби твердити, що від часів Прокоповича починаєть ся новий період в історії київської драми, період „оживлення київської драми антипольськими змаганнями й інтересами південно західнього краю Росії" [2]). Мимо того такі тексти київських драм, як „Владиміръ" і „Милость Божія", з одного боку, а з другого обставина, що текстів з нинїшньої галицької теріторії тоді ще не видвигнено в науці, подиктували Тіхонравову ось які слова про київську драму: „Не привязана до церкви, як у львівськім братстві, або до академічної салї святочних зборів, як у Москві, шкільна драма Київа свобідно розвивала ся під отвертим небом, як середньовічна містерія західньої Европи з того часу, як вийшла зпід опіки церкви. Святість, авторітет місця, що природно повинні були стїсняти вчителїв львівського братства та московської славяно-греко-латинської академії при писанню звичайних шкільних „дійств", не гнетли в сім випадку вчителя київської академії, не обовязували його невільничо волочи ся дорогою, указаною єзуїтською схолястикою, та ховати свою думку під туманні символи та вбирати своє почуваннє в холодні алеґорії" [3]). Ся думка при матеріялї, яким нині розпоряджує дослїдник старої української драми, не видержує критики. Протиставленнє київської драми текстам з нинїшньої галицької теріторії оперте на однїй записцї в лїтописи ставропигійського братства [4]).

Треба зазначити, що Тіхонравов заперечив авторство Прокоповича що до „Милости". З уваги, що всї предстравлені в київських школах драми виходили зпід пера вчителя поетики або вчителя риторики, легко означити автора „Милости", треба тільки довідати ся, хто викладав у Київі в 1728 р. поезію і риторику, щоби рішити се питаннє.

Другим заслуженим дослїдником історії старої української драми

---

[1]) ibidem, стор. 152.

[2]) ibidem, стор. 154. Думка се Петрова, висказана в статї: „О словесныхъ наукахъ и литературныхъ занятіяхъ въ Кіевской Академіи отъ начала ея до преобразованія въ 1819 году" в „Трудахъ Кіевской Духовной Академіи" в 1866 р. (1866, липень, листопад, грудень, 1867, січень, 1868, марець), книжка за листопад, стор. 357.

[3]) Сочиненія, Томъ второй, стор. 125.

[4]) В виданню Дениса Зубрицького „Лѣтописи львовскаго братства" (в перекладї з польської мови, Спб. 1850) на стор. 131 стоїть: У (львівську) ставропіґію перейшов від єзуїтів звичай ученикам братської школи розгравати діяльоґи (драматичні представлення на теми святого письма) по церквах. В 1689 р. дано таке представленнє з великою виставністю при численнім натовпі видців.

з неменшим знанням предмету, як у Тіхонравова, був Олексій Веселовский. Його праця: „Старинный театръ въ Европѣ. Историческіе очерки", видана в Москві 1870 р. (мал. 8⁰, стор. V+406), не тільки не заступлена ще нині иншою працею, але й сама в собі тільки тут і там перестаріла. Тому, що попри праці Тіхонравова тільки статя Пекарского про „Мистеріи и старинный театръ въ Россіи", що ввійшла з значними змінами в бібліоґрафічну працю тогож автора п. з. „Наука и литература при Петрѣ Великомъ" (1861), подавала певнійші відомости про початки великоруського театру, Веселовский відчув необхідність нового зводу всіх спостережень і відкрить на сім полї. Мав оправдану надію, що такий звід стане значною підмогою для дальших дослідників і увільнить їх наново переходити довгу й томлячу дорогу. Тему обробив Веселовский в властивім собі широкім закрою. Перший нарис представляє огляд долї театру в ґермано-латинськім світї до тої пори, коли той театр став впливати на молоду драматичну штуку на Руси. Та звязь творить природний перехід до нарису, присвяченого початковому періодови історії українського й великоруського театру, першим рокам його єствовання в порівнанню з театром инших славянських племен. Вкінцї іде нарис духовно народнїх уявлень, що заховали ся до наших часів у деяких околицях Руси, славянства й ґермано-латинського заходу.

З вдоволеннєм підчеркував Веселовский поступ в оброблению історії давнього руського театру, бо „відкриті недавно комедії талановитого Довгалевського в звязи з вертепною штукою, виданою Маркевичем [1]), представляють уже в релєфних рисах початок народнього українського театру" [2]). Поважними завязками народньої української комедії займив ся саме новий дослідник і історик старої і нової української лїтератури Микола Петров в статї „Мистеріи и комедіи учителя піитики въ Кіевской Академіи Митрофана Довгалевскаго (1736—7 г.) [3]) в лютневій книжцї „Трудовъ Кіевской Дух. Академіи" за 1865 р. Рік перед тим учитель лїтератури в київській духовній академії Е. Крижановський в числї тем для курсових праць піддав потребу роботи „О словесныхъ наукахъ и литературныхъ занятіяхъ въ Кіевской Академіи отъ начала ея до преобразованія въ 1819 году". М. Петров вподобав собі тему та з цїлим молодечим жаром кинув ся до студіовання давнїх шкільних ру-

[1]) Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ. Извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ, Київ, 1860, Вертепна гра на стор. 31—64.

[2]) Старинный театръ въ Европѣ, стор. III—IV.

[3]) Повні тексти інтермедій Довгалевського опублїкував Петров в 1897 р. в додатку до „Кіевской Старины" за жовтень і листопад.

кописий, що нетикані звичайно дослідниками переховували ся по ріжних київських бібліотеках. Поволи став орієнтувати ся в рукописнім матеріялї і на підставі даних, які зміг видобути з тих бібліотек, написав ряд статий з того поля, які надруковано або в згаданім журналї академії за роки 1865—1868 або в „Кіевскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“ за 1865 р. З тих статий найзамітнійша статя під заголовком, указаним Крижановським, в „Трудахъ“ за роки 1866 (липень, листопад, грудень), 1867 (січень) і 1868 (марець).

З предмету, якого вивченню віддав ся М. Петров, спеціяльно щораз більше нових даних приносила наука для історії старої київської драми. Вже ся обставина, як і потреба вступу свойого роду до приготовлюваних „Очерковъ изъ исторіи украинской литературы XIX столѣтія“ спонукали Петрова переглянути свої попередні праці і доповнити їх новими даними, добутими наукою на тім полї. Так повстали „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка. Кіевская искуственная литература XVIII вѣка, преимущественно драматическая“. Свою працю вислав до „Русского Вѣстника“, але не одержуючи протягом півтора року нїякої відповіди, зачав її друкувати в „Трудахъ“ академії за 1879 і 1880 роки. В 1880 р. надрукував ту саму працю вкінцї і „Русскій Вѣстникъ“. З „Трудовъ“ вийшла в 1880 р. й відбитка з поправками на 150 стор. про сей матеріял і час, де передтим виділи в більшій части порожнечу. Тай що до нових даних по історії старої української драми, які опубліковано в межичасї, перше місце займають „Драматическія сочиненія Георгія Кониսскаго“, надруковані Петровом в листопадовім зошитї за 1878 р. журнала „Древняя и Новая Россія“.

Під київською лїтературою розуміє автор загалом українську лїтературу. „На українську штучну лїтературу XVIII в., говорить автор у широкім вступі, дивили ся звичайно й дальше дивлять ся навіть досї як на схолястичну та мертву лїтературу, що була нездібна інтересувати ся суспільним і народнїм житєм. І дійсно, як що ми будемо розглядати тільки схолястичні підручники українських учених того часу й їх трактати в ріжних галузий тодїшнїх наук і знання, майже не найдемо в них ударів пульсу суспільного та народнього житя. Але ми не маємо права припускати, нїби то схолястичні підручники та трактати проковтували виключно всї інтереси українських учених мужів і шкільників і відривали їх увагу від біжучого житя і народнього світогляду. Передусім не можна того припускати що до молодих шкільників, що їх жива природа мусїла найти свій вислів в ріжних пісоньках, діяльогах, перерібках народнїх казок, пословиць і приказок і тому подібних лїтературних творів, можливо, й таких, що деколи були для них заказаним плодом і на всякий спосіб не входили в обсяг їх безпосереднїх обовязків і занять.

Зрозуміло тому, що таких писань не могло заховати ся богато з XVIII в.; одначе чим рідше їх стрічавть ся, тим вони мусять бути ціннійшими для нас як такі архаїчні відломки, що на їх основі можна дати хоч слабий малюнок живих літературних інтересів українських шкільників XVIII в.[1]) Впрочім і не так мало заховало ся подібних писань, потрібно тілько пильнійше зачати їх вишукувати.

Правда, на перший погляд представляєть ся історія тих писань дуже пестрою, одначе при уважнійшім розгляді показуєть ся, що скрізь ту пестроту чужих і занесених елементів продираєть ся постійно національний елемент, що вяже „українську штучну літературу XVIII в. з літературними інтересами північної Росії“ [2]). Твори українського письменства XVIII в. виявляють дивну амальґаму письменних жерел усякого роду з творами народньої устної словесности. Видно тут і давні елементи, які прийшли в спадщині з XVII та попередніх століть, і нові елементи, які викликали біжучі обставини українського житя. „З одного боку в сій літературі слідні старі византійські перекази та сліди латинсько-польського й західнього впливу, з другого — намагание відновити живі зносини з загально-руською літературою й очистити тодішню українську літературну мову на взір північної. Одначе над усіми тими елементами все більше й більше бере верх національний елемент, руський, що має два головні відтінки: племінну самосвідомість Українців і змагание їх до единства з північно-руською літературою“ [3]).

По замітках про епічні і ліричні вірші задержав ся автор над драматичними київськими писаннями, з яких були йому тоді відомими отсї: 1) „Свобода“ з 1701 р. Рукопись в Іркутській духовній колеґії, зістала ся недоступною для праці; 2) „Мудрость Предвѣчная, во едемскомъ душу разумную вертоградѣ наздавшая“ з 1703 р.; 3) „Владимiръ“ Прокоповича з 1705 р.; 4) „Патріархъ Іосифъ“ Лаврентія Горки з 1708 р.; 5—6) дві розмови Прокоповича: „Разглагольствіе тектона си есть древодѣла съ купцемъ“ і „Разговоръ гражданина съ селяниномъ да съ пѣвцемъ или дьячкомъ церковнымъ“, около 1716 р.; 7) „Милость Божія“ з 1728 р. Теофана Трофимовича; 8) „Трагедокомедія“ Сильвестра Ляскоронського з 1729 р.;[4]) 9) „Комическое дѣйствіе“ на Різдво Христа з пятьма інтерлюдіями з 1736 р. Митрофана Довгалевського; 10) його ж великодня драма „Властотворный образъ человѣколюбія Божія“ також з пятьма інтермедіями з 1737 р.; 11) Вертеп в записи Маркевича;

[1]) Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка, стор. 1—2.

[2]) ibidem, стор. 2. [3]) ibidem, стор. 5.

[4]) Видана С. Ґолубєвом в вересневій книжці „Трудовъ“ академії, але недокладно.

12) „Брань честнихъ седми добродѣтелей зъ седми грѣхами смертними, въ человѣцѣ путнику такъ всегда, яко найпаче въ дни святия великія четиридесятницы резидуючая, по чину седмицъ ея імагинацѣею пїитическою и риѳмомъ описанная 1737 года"; 13) „Образъ страстей міра сего образомъ страждущаго Христа исправися" правдоподібно в 1739 р.;[1]) 14) „Трагедокомедія о тщетѣ міра сего" або „о награжденіи въ семъ свѣтѣ пріисканныхъ дѣлъ мзды въ будущей живни вѣчной" около 1742 р.; 15) „Благоутробіе Марка Аврелія" Михайла Козачинського в 1744 р.; 16) „Стихи по вопросамъ и отвѣтамъ сложеннія отъ двоихъ учениковъ предъ великою монархиею (перед Єлисаветою Петрівною) сказованнія" в 1744 р.; 17) „Воскресеніе мертвыхъ" Юрія Кониського в 1746 р. з пятьма інтермедіями; 18) Траґедокомедія Григорія Савича Сковороди, про яку подав вістку Данилевський в „Украинской Старинѣ" (Харків, 1866, стор. 91); 19) „Трагедокомедія, нарицаемая Фотій, т. е. о отступленіи западныя церквы отъ восточныя, учиненомъ найпаче во время Фотія патріарха Константинопольскаго, и о отсѣченіи рымлянъ яко еретиковъ отъ общенія вѣрныхъ" Юрія Щербацького в 1749 р.; 20) Діяльоґ пастухів Свирида й Овдія; 21—23) „Споръ души и тѣла" в 1773 р., „Ярмарокъ" і „Исповѣдь" Некрашевича; 24) Розмова священика з єромонахом про ожидану поправу побуту духовенства; 25) „Интермедѣя на три персони — смерть, воинъ и хлопецъ" в 1788 р.; 26) Комедія уніятів з православними Сави Стрілецького (1797—1799).

З зачислених тут писань до драматичних творів не можна вважати такими річи: 24, 23, 21, 16 і 5 - 6. Лишило би ся все таки число 20, з чого річи: 1 і 18 тілько згадані.

В історії української драматичної літератури XVIII в. виділив Петров пять періодів. Перший творить продовжение драми XVII в, є періодом біблїйних містерій і діяльоґів в польсько схоластичнім дусї. Другий починаєть ся роком 1705 (Владиміръ) і виповнений творами Прокоповича (властиво тільки Владиміром) зі змістом з рідньої історії і наслїдуванием форми клясичних взірцїв. Третїй період від 1708 р. характеризує змішание клясичних форм і змісту з рідньої історії з духом і характером давнїх біблїйних містерій і драм. В четвертім періодї між рр. 1742—1749 драматичні форми та напрями ті самі, збільшаєть ся тільки в українських письменників зацікавлене умовими інтересами та лїтературними формами північної Руси. Вкінцї пятий період, почавши від панования Катерини V, се час упадку української драми та повної перемоги північно-руської лїтератури й її форм. Отсей досить механїчний

[1]) Виданий Ґолубєвом також.

події не разив тільки тому, що драматичні продукти аналізував автор в хронольоґічнім порядку.

Під оглядом призначіння, змісту та виконання діяльоґів визначив автор три відділи: великодні містерії, весняні і літні рекреацийні діяльоґи та різдвяні вистави. При „Мудрости предвѣчной“ відмічені анальоґії в „Дѣйствіемъ на страсти Христовы“. Єдність змісту й тону розмов Прокоповича та деяких сатир Кантеміра, на яку вказав Петров, вказує заразом і рід літератури, до якого треба їх зачислити. При „Милости Божіей“ станув автор рішучо за авторством Трофимовича. Вказав на спорідненнє „Комическаго дѣйствія“ Довгалевського з народнім вертепом, більше з першою, менше з другою його частю. „Близька звязь і взаємини „Комическаго дѣйствія“ і різдвяних інтерлюдій Довгалевського з записаним у Маркевича вертепом показують, що або останній вийшов з драматичних штук М. Довгалевського й тільки змінив ся й урізнорідних ся протягом майже сто літ (від 1736 р. до часу записання вертепу Маркевичем) абож і вертеп і штуки Довгалевського вийшли з одного й того самого жерела. На всякий спосіб можна вважати безсумнівним, що свій істотний зміст і свої основні форми одержав вертеп менше більше коло тогож часу, до якого відносять ся і штуки Довгалевського, бо від того часу вертепні різдвяні вистави тратять кредит і щораз більше переходять у низинні сфери шкільного та суспільного жита“ (стор. 77). Тексту вертепної гри й уваг до тексту, що правда, богатих непорозуміннями, Ізопольского в „Ateneum“ Крашевского за 1843 р. автор не завважив, тому й не міг висловити про них своєї думки. До першої і третьої інтерлюдії великодньої драми Довгалевського вказані паралелї в збірнику казок Рудченка. В противлежности до невірної думки Ґолубєва, що „образъ страстей“ не написано для вистави в Київі, вірно доказав Петров її звязь з київською академією і київським митрополитом Рафаїлом Заборовським. При огляді четвертого періоду, на який мали вплив тодішні найкрасші представники великоруської літератури Ломоносов і Кантемір, зазначена звязь одного з авторів інтерлюдій, доданих до „Воскресенія мертвыхъ“ Кониського, „славного Танського, природного поета“, як згадуєть ся у Лобисевича, з родиною Гоголів, яким судило ся відограти таку визначну ролю в історії українського й великоруського театру та літератури. „Сам М. В. Гоголь в своїх українських повістях і оповіданнях, що в них Куліш не видить етноґрафічного ґрунту, брав в основу гумористичні народні українські казки, що доставляли тем інтерлюдіям XVIII в., і в дечім є спорідненний з тими останніми“ (стор. 113). З другого боку зачіплена в інтерлюдіях тема надужить чиновництва та судівництва вяже стару драматичну укра-

їнську літературу не тільки з Гоголем, але й з Капнистом, Квіткою і иншими.

Підчеркнув Петров ті обставини, серед яких писали по великоруськи, а не по українськи, й Капнист і Рубан і Гнїдич і инші так, що з тих часів на тим більшу увагу заслугують такі автори, як Некрашевич. Свою аналїзу українських драматичних писань XVIII в. закінчив автор таким висновком: „Правда, поза київською академією при кінцї XVIII в. починаєть ся від перелицьованої Енеїди Котляревського новий очивидно літературний рух, що в своїм дальшім розвою промостив дорогу новійшій українській літературі нинїшнього віку (XIX); одначе на нашу думку 1) сей рух не є чимсь новим і являєть ся тільки безпосереднїм відгомоном попереднього розвою київської штучної лїтератури XVIII в., про яку ми говорили; 2) його відповив тільки вплив на нього ідей, смаку й метод північно-руської лїтератури, й тому, не вважаючи на місцевий кольорит, по більшій части іде він слїдами сеї останньої лїтератури та з її слів повторює тільки старе (зады). В сїм зглядї українська лїтература нинїшнього столїтя не є якоюсь самостійною галузею загально-руської лїтератури й тому треба її розслїджувати не окремо саму в собі, але в тїснїй звязи з загально-руською" (стор. 149—150). Вкінцї поданий поділ української літератури XIX в., змінений в „Очеркахъ исторіи украинской литератури XIX столѣтія" о стільки, що третїй і четвертий період розбиті на чотири, отже разом шість. Знаменитий розбір праці Петрова дав Микола Дашкевич у своїм „Отзывѣ о сочиненіи г. Петрова" в „Отчетѣ о двадцать-девятомъ присужденіи наградъ графа Уварова", в якій то досї неперевисшеній синтезї народження нової української лїтератури та її напрямів містить ся річеве опрокиненне деякої думки Петрова що до лїтератури XVIII в.

В праці Петрова про українську драматичну лїтературу XVIII в. великоруські впливи перебільшено і при так сильнїм підчеркуванню великоруських впливів потрібно було змалювати також і ту ролю, яку відограла українська шкільна та народня драма в житю північної Руси. Ще важнїйшою хибою праці було відгородженнє оброблюваного матеріялу хінським муром від европейського лїтературного розвою, трактованнє української лїтератури XVIII в. як щось такого, що виросло тільки на українськім чи загально-руськім ґрунтї. Сю недостачу праці вирівнує по части совісна аналїза мало відомого матеріялу або й неприступного для ширшого круга.

Слїдами Тіхоправова й Веселовского пішов в части четвертий головний дослїдник давньої української драми П. Морозов. Свої „Очерки изъ исторіи русской драмы XVII—XVIII столѣтій" (Спб. 1888, 8⁰, стор. VI + 389 + (1) наслїдком голосної і немилої афери задля нецитованого

використання приписок Тіхоправова, що задержали ся тільки в кількох примірниках його збірного видання драм, автор передрукував зараз найблизшого 1889 р. п. з. „Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія“ (Спб. 1889, 8⁰, стор. IX + 398 + XL). Поправки й доповнення є в усїх відділах у порівнанню з „Очерками“, а спеціяльно в відділах, присвячених петрівському та пізнїйшому театрови. Друга половина IX і кінцева X глава цїлком перероблені на підставі нових, по части ще невідомих матеріялів. В додатку до книжки надруковано вперве дві великоруські комедії початку XVIII в. та відривок комедії про Йосифа. В цїлости се уважна перерібка попередньої працї, що на довго остала й нинї ще не перестала бути одним із підставових підручників для вивчення і нашої старої драми.

Заки вийшла друком перша редакція працї Морозова, для українознавства заложено поважну наукову часопись „Кіевская Старина“, що стала виходити в Київі від 1882 р., а на її сторонах найшла місце неодна цїнна праця, присвячена вивченню старої української драми. В жовтневій книжцї за 1882 р. сього журналу надруковано статю „Малорусскій вертепъ“ (стор. 1–38); опис вертепу Гр. Галагана, а передмова П. Житецького, в якій між иншим указав на стичні точки та ріжницї вертепу з різдвяною драмою Довгалевського. Тогож року в грудневій книжцї, може й під впливом згаданої статї про вертеп, надрукував нову працю М. Петров п. з. „Старинный южно-русскій театръ и въ частности вертепъ“ (стор. 438—480). По короткім оглядї історії театру на заходї Европи, згадав автор за народнї завязки театру на Українї і перейшов до письменних памятників. Тут і висказав автор таку думку: Що до українського духовного театру ми не поділяємо думки деяких наших дослїдників, що сей театр зразу явив ся тут в видї шкільних духовних драм, хоч і не перечимо, що шкільна духовна драма була тут переважаючою формою. Перші проби наслїдуваного духовного українського театру були на нашу думку чисто містеріяльного характеру та навіть деколи привязували ся до церковного богослуження. Ми розуміємо тут церковні пасії, які досї виконують у деяких церквах південної Росії (стор. 456). До містеріяльних і перекладних пасій навязували також початкові шкільні київські драми, що мають за предмет також Христові терпіння. За пасійними драмами розвинули ся в українських школах різдвяні штуки, до яких поперед усього треба віднести комедію св. Димитра Ростовського на Христове Різдво. За великодніми та різдвяними драмами прийшли инші види драми, що поволї тратили духовний, клерикальний напрям і поволи приймали в себе світський елемент, як міраклї, драматизовані біблійно-історичні хроніки, історичні містерії або хронїки, що мали своїм предметом історичні особи або події, але

з примішкою духовного елементу, і т. д. Найзамітнійше обявив ся поступ в розвою української старої драми в так званих інтермедіях, що не звязані або дуже мало звязані орґанічно з самими шкільними штуками не стісняли ся їх повагою, противно сміло допускали народній комічний елемент і вкінці старали ся стати самостійними народніми комедіями. Кінцева частина праці Петрова призначена дуже важній складовій части старого українського театру — вертепови, що повстаннє його першої части велить порівнувати з різдвяною драмою Ростовського або й Довгалевського. Як що глядіти на первісну форму світської части вертепу як на інтерлюдії до різдвяної духовної драми, походженнє сеї части треба віднести до найраншого часу появи інтерлюдій загалом і їх шкільної теорії, отже до часу не пізнійше кінця XVII в. (стор. 474). По інтермедіях Кониського 1746 р. київський вертеп ледви розвивав ся далї, бо менше більше коло того часу вертепні різдвяні вистави тратять кредит і щораз більше переходять у низинні сфери шкільного житя (стор. 476). При порівнанню Галаганівського вертепу з вертепом Маркевича признав Петров Галаганівську редакцію старшою.

В справі вертепу забрав голос також М. Драгоманів, що під криптонімом „Т—овъ М.“ в серії „Матеріалы и замѣтки объ украинской народной словесности“ помістив у груднeвій книжцї „Кіевской Старины“ за 1883 р. статейку „Къ вопросу о вертепной комедіи на Украйнѣ“ (стор. 547—555), де висловив здогад, що можливий німецький оригінал українського театру, який міг дістати ся до Українцїв з німецької кольонії у Львові або міг такий вплив проходити на Україну також через Литву й Білорусь із Прус і Ріґи. Підніс потребу пильного шукання за останками старинного релїґійного театру в рукописях і в устному переновіданню у межах Польщі, Литви, Білоруси тай України, такогож шукання за віршами та духовними стихами загалом, різдвяними, великоднїми і т. д. „Вкінцї навіть для вказівки при збиранню названого матеріялу треба вже й тепер порівнання відомих уже копій української драматичної літератури до польських (хоч по Кольберґу) та західнїх, а між останніми певно передусім до латинських і французьких (одні й другі — мервовзори німецьких) і до німецьких“. „Таке порівнаннє відкрило би нам, що властиво ориґінального маємо ми в нашому різдвяному театрі, навіть у його побутових частинах. В сих останнїх приміром наші українські тексти дуже ріжнять ся від польських, надрукованих у Кольберґа, але сумнївно, чи навіть наш вертепний Запорожець не найшов би собі родичів у ріжних бурних війнах в західнїх інтерлюдіях і комедіях“ (стор. 551).

В тій самій книжцї і під тим самим криптонімом опублїкував Драгоманів „Двѣ южно-русскія интермедіи начала XVII в.“ (стор. 652—

664), себто інтерлюдії, додані до траґедії Ґаватовича на тему смерти Івана Хрестителя в 1619 р. Дослідом їх займив ся Драгоманів в статї „Старѣйшія русскія драматическія сцены“ в листопадовій книжцї „Кіевской Старины“ за 1885 р. (стор. 371—407). Зазначив тут, що „дуже велика твердість традиції в східнїй церкві в порівнанню з західньою спинили в нас зріст драматичного елементу в богослуженню в противности до того, що стало ся у західнїй Европі. Тільки в південно-західнїй Руси й то дуже пізно та під західньо-европейським впливом початок такої драматизації появив ся у формі такназиваних пасій себто читаннє евангелія про розпяте Христа при деякій драматичнїй обстанові“ [1]). „Місцем повстання справжнього руського театру треба признати західньо руські країни, де історичні умови хоч і не сприяли захованню полїтичної незалежности руських племен, але за то бодай одного часу в XVI в. і половині XVII давали досить простору для суспільної діяльности, громадянської і особистої, не кажучи вже про відносну легкість зносин із більше розвиненими культурно країнами. Тут, де істнували самоуправні муніціпії з просвіченим міщанством, де церковні братства розвинули ся у могучі культурні корпорації, повстали й перші руські друкарнї, перші правильні школи, повстав і правильний руський театр“ (стор. 186). Сей театр прийнято тут у готовому виді з західньої Европи в двох формах, у формі релїґійної драми, містерії, з її відміною — моралїзацією, і в формі комічної інтермедії, що вже рано стала рамкою для зівсїм національного й реального театру. „З західньо-руських країв вкупі з переходом учених Українцїв і Білорусів на службу в московське царство в XVII в. перейшов театр і в великоруські країни, де поволи й розвинув ся, правда, під новими европейськими впливами в національну, коли ще покищо не зівсім народню інституцію, міжтим як у західньо-руських країнах через ріжні некористні умови національний театр швидко наткнув ся на перепони для свойого розвою і в Білоруси не тільки зупинив ся на формах XVII в., але й майже вимер“ (стор. 186). Українська вертепна драма задержала ся у пізнїйшій редакції, не скорше половини XVII стол., а про перші проби зівсїм світської, комічної драматичної лїтератури в українській мові можна було дізнати ся

[1]) В цитатах з сеї працї Драгоманова узглядняю і переклад М. Павлика в першім томі „Розвідок Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство“ (Львів, 1899, стор. 185—216), бо перекладу доконано з примірника відбитки, в якій Драгоманів зробив кілька поправок. Цитоване місце на стор. 186. Тут і переклад статї про вертепну комедію на стор. 145—152 і передрук інтермедій, не з „Кіевской Старины“, а з польської брошури в транскрипції гражданкою на стор. 174—184.

коротко від польських письменників, прим. Йосифа Крашевского[1]), який кільканадесять років перед писаннєм статї Драгоманова читав рукописи або друковані видання старих українських інтермедій. Тим важнійші інтермедії, додані до траґедії Ґаватовича. В прегарній своїй працї займив ся Драгоманів питаннєм відносин сих інтермедій до устної народньої словесности, порівнаннєм першої інтермедії з жартами „Ulenspiegel-a“ в нїмецькій редакції і польських перерібках, а другої інтермедії з мандрівним оповіданнєм про красший сон, устним українським оповіданнєм про цигана й хохла, прикладом і викладом „Римських історій“ (Gesta Romanorum) і його первовзорами: Disciplina Clericalis, арабським і жидівським оповіданнєм. Дальшу частину працї присвятив справжнїм первовзорам жидівського й арабського оповідання, а саме індо-перській і індо-китайській обробітцї арабського оповідання у Европейців, його італїйським варіянтам, французькому, „Письмовника Курганова“ й устному великоруському. Так зазначив Драгоманів точки стичности інтермедій, доданих до траґедії Ґаватовича, з письменною і устною словесністю ріжних народів і основи ґенеальоґії тем. Доказавши заграничне та книжне походженнє сюжетів інтермедій, пише автор: „Таким способом теперішнє устне народнє українське оповіданнє в кождім разї походження не місцевого й не устного, а заграничного, книжного та появило ся на Українї не раньше появи в нїй Gesta Romanorum себ то нїяким способом не раньше XVI в. Порівнуючи се оповіданнє до інтермедії Ґаватовича, ми бачимо, що редакція його пізнїйша від редакції інтермедій уже через то одно, що в нїм показано дві особи, а не три. Самаж ся інтермедія, не вважаючи на гумористичні її прикраси, очивидно близька до прикладу „Римських історій“ так, що можна питати ся тільки про те, з якої редакції сих історій переробляв її Ґаватович, чи просто з латинської (що дуже правдоподібно), чи з польської або чи з нїмецької. А в тім, як що до сеї, так і що до першої інтермедії можливе ще одно питаннє, а саме: чи не найшов Ґаватович обох сих інтермедій у готових перерібках із оповідань про „Ulenspiegel-a“ та трьох мандрівників у драматичну форму в нїмецькій мові або польській?“ (стор. 213—214). Драгоманів не мав під рукою усїх потрібних матеріялів до рішення сього питання і лишив се питаннє отвореним.

По написанню статї Драгоманова повіднаходжено давнї польські видання „Римських історій“, про се є уже в польській науцї невеличка лїтература предмету, а мимо сього нїхто з українських дослїдників не пішов шляхом, указаним Драгомановом. Не найшов ся у нас рівнож

[1]) Передусїм відносять ся тут „Wędrówki literackie, fantastyczne, historyczne I. Kraszewskiego“ (т. II, стор. 83—85).

скептик, що був би важив ся віднайти арґументи проти авторства Ґаватовича інтермедій, хоч йогож траґедія під літературним оглядом значно слабша від українських інтермедій, а він сам уродив ся і виховав ся в місті Львові, а не в українськім селї, де вплив української піснї на нього був би самозрозумілий. Титул твору Ґаватовича: Tragaedia Albo Wizervn(e)k Smierci Przeświętego Jana Chrzciciela Przesłanca Bozego. Na pięć aktow rozdzielony. Przydane są y Intermedia dwoie. Napisany przez..." Звертаю увагу на підчеркнені слова. Коли „napisany" (не „napisane", хоч є і інтермедії) протиставити словам „przydane" та взяти під увагу підчеркнення, що додані інтермедії, а дальше їх місце додання, виходило би, що на основі титулу брошури не можна з певністю говорити про приналежність інтермедій Ґаватовичеви. Міг їх не написати Ґаватович, а хто инший, хоч розміру вірша, яким по більшій части зложені українські інтермедії, уживає також у траґедії Ґаватович. Виказав се Михайло Павлик у своїй розвідці „Якуб Ґаватович (Ґават), автор перших руських інтермедий в 1619 р." в XXXV і XXXVI т. „Записок Н. Тов. ім. Ш.", де й приобіцяв розглянути текст інтермедій в окремій розвідці. Вже сам титул показує, що Павлик признає авторство інтермедій Ґаватовичеви. Тут і передруковано поправно текст інтермедій з 1619 р. латинкою.

Окрім досі згаданих праць у „Кіевской Старинѣ" надрукував тут в 1884 р. Ц. Г. Нейман (т. IX, стор. 289—305) з рукописи з купянського повіту харківської ґубернії „Судъ Божій надъ душой грѣшника (Южно-русская религіозная драма конца XVII ст.)". Імя автора не звісне. Властивий заголовок діяльоґу „Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной, судъ принявшой отъ судии справедливого Христа Спасителя". Формою і манерою зближуєть ся до драм Ростовського, а мовою ледви чи не випереджує їх. „На всякий спосіб се один із перших памятників того роду, досі цілком невідомий". Судячи по письмі та папері, відніс Нейман сей памятник до кінця XVII ст. або найпізнійше перших років XVIII в. Українська мова з малою примішкою церковно-славянських слів і форм і з солідним наверствованнєм польонізмів зраджує походженнє тексту з західніх українських теріторій. Тринайцятьскладовий вірш з цезурою по семім складї се той сам розмір вірша, що й прим. в драмі „Dialogus de passione Christi", хоч у „Розмові" стрічають ся часто й скорочення до 12 і 11 складів. У змістї драми, в якої авторі догадував ся духовника, підчеркнув Нейман гуманність прінціпів суду.

На основі дотеперішніх праць про стару українську драму та рукописних матеріялів написані ті частини „Очерковъ изъ исторіи русской драмы XVII—XVIII столѣтій" П. О. Морозова, які відносять ся до українського театру. Головною задачею поклав собі автор дати можливо

повний коментар до драматичних друкованих і рукописних писань. Оминав сумнівні факти. Перша се проба представити долю драматичної літератури й театру в руських народів, в систематичному зводї, опертому на уважнім вивченню історичних даних, які в відмінні положенню поставили розвій драми на півдні і на півночи. На півдні „вже від половини XVII віку[1]) входить в звичай і ступнево розвиваєть ся осібний рід драматичної літератури — шкільна драма. Зразу являєть ся вона в формі сухих, далеких від житя містерій і моралїзуючих алєґорій єзуїтського стилю; одначе окружаюча школу дійсність, жива та кипуча, повна боротьби та бурливих змагань, скоро вриваєть ся в сю царину та загортає собі поволи значну частину в шкільних драматичних вправах. Народнє житє з усіми своїми прикметними особливостями ярко відбиваєть ся в інтермедіях, що перервають поважний хід схолястичної акції; видні прояви політичного та суспільного житя находять для себе відгомін в річах дієвих осіб шкільної драми, якої автори часто не в силї скрити своїх почувань під холодною ученою алєґорією. Завдяки сій живій стороні свойого змісту шкільна драма та спеціяльно шкільні інтермедії розходять ся далеко поза поріг школи, здобувають популярність серед ріжних верств суспільности та стають основою для дальшого розвою народнього театру. Корінна зміна умов народнього житя на півдні, що також мало сприяла свобідному розвойови народнїх сил, як і на півночи, довела до того, що сї зародки народнього театру заглухли та не дали плодів; але нема сумніву, що на півдні ґрунт для них був підготований в далеко більшій степени, ніж на півночи“ (стор. 7).

Все таки українській драмі присвятив Морозов розмірно мало місця у порівнанню з великоруською. Перша глава праці займаєть ся драматичнім елементом в народнїй словесности, друга оповіданнями подорожних о заграничнім театрі і церковними дійствами у Візантії і на Руси, а третя шкільною драмою у західній Европі і Польщі, її формою, змістом, місцем і часом вистави. В дальшій части третьої глави говорить про інтермедії: польські, українські і білоруські, побіч знаних з друку інтермедій, доданих до траґедії Ґаватовича, також рукописні (Імператорська Публична Бібліотека, ріжноязич. Q. XIV. 30). В другій половині глави є виклад про народні штуки та вертеп у західній Европі, Польщі, на Україні і в Білоруси, про райок і різдвяну драму Дмитра Ростовського. Шкільній драмі в київській академії присвячена четверта глава. По загальних увагах іде досить подрібна аналїза діяльоґу про Олексія, чоловіка Божого, що про нього висловлюєть ся Морозов: „Нема сумніву, що діяльоґ в части переложений, а в части прямо переписаний з польської

[1]) За пізно на доброго пів столїтя.

штуки і притім єзуїтської, як видно з його будови та змісту; церковнославянські вставки по всій правдоподібности замінили собою первісний латинський текст. Сеї єзуїтської штуки нам не вдало ся відшукати“ (стор. 111). І знов питаннє досі не рішене. Подібно має ся річ і з другою звісною Морозову київською драмою XVII в. „Дѣйствіемъ на страсти Христовы“, яка на його думку „може служити приміром того, як декoли церковні канти розширювали ся у драматичну виставу“ (стор. 112). Аналїза драми приводить автора до висновку, що „третїй акт штуки складаєть ся головно з кантів, перед якими стоять у виді пояснення невеличкі драдраматичні сцени зі старого завіта. Подібні канти (pieśni pobożne) творили необхідну частину католицької пасії і наше київське „дѣйствіе“ являєть ся тільки їх амплїфікацією після правил єзуїтської поетики, при чім перші два акти се неначе вступ до найголовнїйшого — третього. „Дѣйствіе“ без сумнїву переложене з єзуїтської шкільної пеcи, якої лїричні части були написані в польській, а все проче — в латинській мові. В перекладї лїричних частий задержано богато польонїзмів, а один досить довгий хор в першім актї полишений навіть цілком без перекладу; в прочих частях пеcи українська мова повна книжних церковнославянських зворотів і близько нагадує мову різдвяної комедії Дмитра Ростовського“ (стор. 114). І знов гіпотеза що до сеї драми нї в українській нї в великоруській науцї не стверджена й не заперечена, вона просто повторюєть ся без провірення. Найшов рівнож Морозов між рукописями Імператорської Публичної Біблїотеки дві єзуїтські шкільні штуки, що мають з українським „дѣйствіемъ“ досить богато подібности як у загальнім плянї, так і в деяких подробицях.

Взявши під увагу в дальшім викладї: „Мудрость предвѣчную“, Ростовський діяльоґ, „Кающогося Грѣшника“, великодню драму, представлену в Тобольську, та „Розмову“, видану Нейманом, дав Морозов ось яку синтезу своїх помічень над найстаршими українськими діяльоґами: „Всї ті шкільні діяльоґи відзначають ся повним відмеженнєм від живої дїйсности та сухим, абстрактним дидактизмом. Їх автори мали на цїли не так драматичний інтерес, як моральне поученнє слухачів; через то в усїх тих штуках майже нема акції і в усякій тирадї, майже в кождім монольоґї тої або другої особи прозирає дуже шабльонова мораль; через то й їх виклад відзначаєть ся напушистим висловом і тяжкою мовою; незручний силябічний вірш ще більше збільшає враженнє недостачі житя у сих вправах поетичної кляси. На всїх діяльоґах тяжить знамя холодно-офіціяльного, байдужного, урядового відношення до предмету. Нїякої свобідної творчости тут нема, навіть і не могло бути: фантазія автора тут або цілком не працювала або працювала зівсїм мляво та лїниво, придавлена тяготою шкільних правил. Цїлий матеріял дало вже

готовим біблійне оповіданнє і глава de symbolis faciendis; лишало ся тільки замкнути той матеріял в означені рамки, підібрати підходячі алеґорії, звязати їх чисто зверхнїм образом з фактичною стороною акції і виложити все те означеним віршовим розміром. Очивидно, душа письменника була на боцї від такої роботи, а цїла справа обмежувала ся на педантичну дрібничковість (крохоборство) без усякого проблеску не тільки таланту, але хочби якоїбудь живої думки. Тільки в XVIII в. від часів Теофана Прокоповича та під безпосереднїм впливом даного ним прикладу українська шкільна драма зміняє свій первісний характер і починає потрохи зближати ся до житя" (стор. 120—121). Отся характеристика ріжнить ся трохи від попередньої, де протиставив Морозов українську драму драмі Великоруси. Закінчують главу шкільні діяльоґи в Москві, занесені туди Українцями, отже й Симеоном Полоцьким.

Три дальші глави займають ся великоруським театром при Олексїю Михайловичу та при Петрі Великім, а щойно в останній восьмій главі при огляді великоруської духовної драми XVIII в. задержуєть ся довше над Прокоповичем як над першим представником нового напряму в київській академічній драмі. В драмі „Іосифъ патріарха" Горки, що старав ся піти в слїди Прокоповича, але не мав сили, старий напрям шкільної драми взяв гору. Що до дальших київських драм, відсилає Морозов своїх читачів до праці Петрова, а сам доповнює її своєю синтезою розвою української драми в XVIII в. Шкільні драми, написані під польсько-єзуїтським впливом, відзначають ся строго-церковним і моралїзуючим характером. „Деякі з них представляють шкільну перерібку народнїх духовних стихів, — про Олексїя, чоловіка Божого (отже вже не переклад з польської мови?), про Йосифа, про прогрішеннє Адама, про Лазаря і т. д.; але в більшій части являють ся вони варіяціями на теми св. Письма. Богато написані або на Страсти Христа й Великдень або на Різдво Христа та в оповіданню про ті подїї часто буквально віддають біблійний текст, украшуючи його символїчними поученнями" (стор. 371). Поволи стала київська драма увільняти ся зпід тяжкої залежности від чужої лїтератури. „Бодрий і самобутнїй дух Українця намагав ся в ряди годи заявляти в лїтературі про своє єствованнє. Іще в давнїйших шкільних діяльоґах можна запримітити ті проблиски живої самосвідомости та зближення з народнїм житєм; під корою офіціяльного символїзму рідко пробивають ся вповнї ориґінальні сцени, вислови та думки, на шкільних примістках являють ся живі особи, що говорять справжньою народньою мовою: пригадаємо хлопську напійку в діяльозї про Олексїя, пастухів Дмитра Ростовського, людові інтермедії. Ту прояву житєвости в українській штучній драмі, яку запримічуємо вже при кінцї XVII в., можна пояснювати як результат усього попереднього історичного житя України

й сеї ролї, яка випала в тій історії на долю духовенства та школи" (стор. 372).

Викликана історичними обставинами злука духовенства з козацтвом і народніми масами повела в консеквенції за собою, що в усїх родах передтим мертвої літератури стала пробивати ся жива суспільна та народня течія. І шкільна драма не могла остеречи ся перед впливом довкруги кипучого житя. „І ось в першій половині XVIII в. академічні діяльоґи починають поволи приближати ся до сього ідеального типу драми. Майже вся та половина минулого (XVIII) віку творить період оживлення київської драми, період її найбільшого процвітання. Не покидаючи свойого давнього духовно-поучуючого характеру, для необхідної уступки правилам, здавна приймленим і освяченим часом, шкільна драма все більше й більше чуйно прислухуєть ся суспільним інтересам, ходови народнього житя і відзначаєть ся усе більшою і більшою вразливістю на сучасні події; серед розмов біблїйних мужів і святих, абстрактних усіблень і символїчних фіґур починають виступати особи, наділені тїлом і кровю, чути річи, що живо малюють минувше та сучасне положеннє українського краю, проявляють ся місцеві національні і історичні симпатії" (стор. 373). Одначе задержуючись з залюбованнєм на темах історичного та побутового характеру, київська шкільна драма першої половини XVIII в. сходить і в низші сфери. „Від піднеслих алеґоричних балаканок, наскрізь набубнявілих тухлою шкільною моралю, вона звертаєть ся до дійсного житя і в формі інтермедій сходить до мальовання українського хлопа, приладжуючи ся до його світогляду, до його духа й тону. Такими інтермедії Митрофана Довгалевського й Юрія Кониського, в яких перед нами переходять знайомі і популярні українські типи (угнетений хлоп, чванькуватий і палкий, але боязький Лях, експльоататор жид, відважний „лицар" Запорожець і Москаль, що помагає йому) і яких зміст деколи віддає народню казку або анекдоту. Тут малюєть ся яскрава та жива картина українського „кріпацтва" та нелюдських відносин польського пана до свойого хлопа, — відносин, основаних на праві сильного; тут ми видимо енерґічний і рішучий протест проти кріпостного права, — протест, якому подібного ми дармо стали би шукати в тодішній північно-руській лїтературі, перенятій іще грубим сервілїзмом; тут ми видимо вкінцї відбитку сеї боротьби за православє і руську (хиба українську?) народність, якої представником і провідником було козацтво. Словом в ту епоху свойого висшого розвою київська шкільна драма була готова перейти в чисто-народню комедію з живими народніми типами та зробити ся консеквентно посередніи звеном межи штучною лїтературою і народньою словесністю" (стор. 374). Не стало ся се, бо в другій половині XVIII в. знищено Запорозьку Січ і закрі-

пощено вільних Українців, а в слід за тим пішли й дальші консеквенції.

Слабі сторони праці Морозова відмітили сучасні критики, з яких годить ся згадати ось тут про дві, а саме Веселовского та Соболевского. В грудневій книжці „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ за 1888 р. (стор. 252—266) виказав Веселовский користаннє Морозова з заміток Тіхонравова до його корпусу драматичних творів і висловив жаль з причини „непростимої легкодушности, що склонила автора, який загалом признає, що треба, своїм попередникам, ні раз не покликати ся на одно зі своїх головних помічних жерел“ (стор. 253). Цінні спростовання Веселовского до поглядів Морозова на витворюваннє поодиноких родів старої европейської драми. Невірно твердить Морозов, що моралїте витворила ся з церковного обряду, бо вона витвір школи так, як містерія церкви. Церква та школа витворили давній театр. „Нарід явив ся тільки середовищем, що приймило та присвоїло його: в містерії він вніс епізодичні реальні малюнки побуту, комічні тони, витворені його гумором і скоморошою традицією; до останньої більше, ніж до народнього обряду, належать веселі „Fastnachtspiele“ (стор. 265).

Свої „Замѣтки по исторіи школьной драмы“ подав Соболевский у 1 зош. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ за 1889 р. (стор. 1—14). Зазначив, що поступок з примітками Тіхонравова „зменшує заслуги праці Морозова, одначе все таки остання має свою ціну як звід усього того, що зроблено по історії нашого (треба читати „великоруського“) театру в першу пору його єствования, передусім по історії нашої шкільної драми“. Находять ся у праці також вістки про такі шкільні штуки, яких іще вповні не надруковано, або які і досї не були відомі. Не мало вісток подав Морозов і про старі польські діяльоґи та польсько-руські інтермедії. З нагоди уступу про різдвяну драму Ростовського в праці Морозова дав Соболевский деякі поправки та навів вістки про чотири польські народні штуки, грані сільськими акторами в Галичині. З того висновок, що „нема найменшої підстави видіти в песї Дмитра Ростовського перерібку або переклад польської шкільної драми. Залежність різдвяної драми від тої останньої лежить тільки в сїм, що св. Димитрій наслїдував деякі сцени польського твору“ (стор. 7). Написана ся драма по думці Соболевского вже в Ростові.

Зверхня сторона обох драм Симеона Полоцького заслугувала на то, щоби Морозов і на них задержав ся. Був він прегарно познайомлений з теорією шкільної драми та нераз видів на сцені діяльоґи в роді „Алексѣя, человѣка Божого“ або „Дѣйства на страсти Христовы“. Наслїдком недостачі в нього олицетворень і алеґорій його драми мають мішаний характер, се драми шкільного типу, оброблені на взірець німецьких штук

репертуару пастора Ґреґорі. Цікавим епізодом в історії нашої старої драми, незаміченим рівнож Морозовом, уважає Соболевский „Владиміра“ Прокоповича як епізод впливу польського світського театру на шкільну драму. Недоцінив автор праці діяльоґу Горки, а перецінив „Милость Божію“, бо вона являєть ся наслідуваннєм польських панеґіричних штук на історично-патріотичні теми.

Мимо того, що так рідко старий український діяльоґ закріплювано друком на папері, Морозов не знає про Волковичеве „Розмышляне“ з 1631 р. ні про сучасне свідоцтво Івана Вишенського про те, що у львівській братській школї уладжували при кінці XVI— початку XVII в. вистави по єзуїтському звичаю. Уйшла його уваги й замітка про такі вистави в лїтописи львівської Ставропіґії під 1689 р. Через те висновки не все відповідають тим даним, якими розпоряджала наука в часи Морозова.

Що теріторії нинїшньої галицької України та сумежних їй околиць не можна легковажити в історії українського театру, доказав сього своїми цінними працями по його історії др. Іван Франко. Цвітнева книжка „Кіевской Старины“ за 1891 р. принесла його статю „Мистерія страстей Христовыхъ“ (стор. 131—154). Виповнює її передмова й „Dialogus de passione Christi“. Винесло рукопись сеї драми на денне світло уладжуваннє археольоґічної і бібліоґрафічної вистави львівською Ставропіґією в 1888 р. На сю виставу прислала й свою рукопись церковна бібліотека невеличкого села львівського повіту Смерекова, але впорядчик бібліоґрафічного відділу А. Петрушевич не знайшов в нїй нїчого інтересного так, що вона весь час вистави перележала в пивниці з непригожим хламом. Щойно по скінченню вистави за дозволом сеніора інституту проф. Шараневича заглянув в сей хлам і автор і знайшов там цінний памятник старої української драматичної лїтератури. Прольоґ діяльоґа писаний по польськи, а з пятьох сцен три перші можна вважати містерією, дві останні переходять у рід моралїте. Найскорше підходила би під сю драму назва драма „терпінь Марії“. Під лїтературним оглядом стоїть „Dialogus“ значно висше від „Дѣйствія“, проаналїзованого Петровом, яке відносить автор до раншого часу, нїж Петров, а саме до епохи воєн Хмельницького 1648—1654. Великою поетичною силою відзначаєть ся „лямент Марії“ в „Dialog-у“ (вірші 293—320) і апострофа церкви до Христа (в. 515—536). Автор не відомий; діяльоґ написаний досить самостійно для вистави. Автор догадуєть ся, що відгравали його в Жовкві, але й Львів не виключений.

В три роки по відкритю „Dialog-у“ пощастило ся дрови Францкови найти другу невідому драму, яку також опублїкував на сторонах „Кіевской Старины“ за 1896 р. (No 6, стор. 380—412, і No 7—8, стор. 1—

29, також відбитка, стор. 61) п. з. „Южнорусская пасхальная драма“ [1]). Найдений дром Франком текст „Слова о бурению пекла“ дуже цікавий як своїм змістом, опертим на відомім апокрифічнім євангелію Нікодима, так і своєю віршевою формою, що подібна в дечім до форми козацьких дум і зближує ся до форми ізюмської вірші, надрукованої іще в 1862 р. в липневій книжці петербурської „Основы“. У своїм богатім фактами „критичнім врнвку“ про неї п. з. „Изъ исторіѣ вѣрши на Украинѣ“ в літературнім збірнику „Ватра“ (Стрий, 1887, стор. 122—129), передрукованім у третім томі „Розвідок“, Михайло Драгоманів на девять літ перед відкритєм „Слова“ дром Франком здогадував ся, що „автор єї (вірші) або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх в віршу, або вірша ся дає нам перехідну форму до драми“ (стор. 126) і згоджував ся на перше з уваги на порівнаннє з західньо-европейськими великодніми драмами.

Великий критичний змисл і комбінаційний дар Драгоманова виказав Франків розбір тексту „Слова“ та його замітки до нього. „Потвердженнє тої тісної звязи ізюмської вірші з драмою, писав др. Франко, дає нам дуже важний історично-літературний факт. По перше воно кидає ярке світло на темну досї та мало досліджену історію такого характеристичного для української літератури жанру, як духовна вірша, і позволяє, так сказати, підглянути сам процес зложення вірші, оцінювати й розбирати сї чи инші понуки та міркування її автора, а по друге документи, притягнені нами в справу того вивчення, відшукані на величезній віддали один від одного, один на лївобережній Україні, а другий на галицькім Підгірю, в закутку, який почавши від часів Володимира Великого аж до нинїшнього дня входив і входить у склад цїлком відмінних і під богато зглядами різко від решти України відосіблених полїтичних орґанізмів. Тісна, наслїдна звязь ізюмської вірші з великодньою драмою вказує на то, що без уваги на полїтичне розєдненнє серед українського народу живі досї і однородні на цїлім просторі його розселення не тільки сї давні перекази, пісні, вірування і обичаї, які звичайно творять поле етноґрафії, але живі також сї лїтературні, книжні традиції, що почали були вироблювати ся при кінцї XVI і в XVII в., а яким на-

[1]) Як що школа не могла спромогти ся на драму, давала бодай розмову в роді тої, яку оголосив друком др. Франко п. з. „Банкетъ духовный“ в XXXVII т. „Кіевской Старины“ (за 1892 р.). Походить з другої половини або навіть кінця XVII в. При огляді Франкових праць з поля давньої української драматичної літератури не узгляднюю його уваг, присвячених тому питанню в коротших і довших оглядах поодиноких періодів чи цілости нашої літератури, почавши від статї „Charakterystyka literatury ruskiej XVI.—XVIII. wieku“ в 4 зош. „Kwartalnik-a historyczn-ого“ за 1892 р., а скінчивши повним „Нарисом історії українсько-руської лїтератури“ в 1910 р.

слідком ріжних історичних обставин не судило ся розвинути ся повнійшим вразком і зробити ся підоймою сильнійшої, всенародньої культури. Без уваги на всю свою убогість і бідність ті початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт між українським народом, діставали ся в масу, передусім міську, більше грамотну, та ставали для неї дорогими. І як чеські Гусити по побіді реакції, по виході з вітчини на засланнє тішили ся тим, що мимо страти свойого майна, всього, що було миле та дороге в ріднім краю, їм удало ся уратувати як найбільшу дорогоцінність — „Кралицьку Біблію“ і „Лябіринт світа“, так і Українці, приневолені в другій половині XVII стол. кидати ледви що розвинені осередки умового й культурного житя на Волині, Поділю і правобережній Україні і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували забирати зі собою книжок і навіть рукописних творів нової на Україні драматичної штуки як заставу дальшого розвою на ширшій, але все таки суцільній і однородній підставі. Нам здаєть ся, що саме такою була доля нашої великодньої драми. Зложена в першій половині XVII в. на правім березї Дніпра вона скоро зробила ся популярною і розширювала ся не тільки з примісток, які будували по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або поза церковною огорожею для виставлення терпінь, смерти та воскресіння Спасителя, але й в рукописях як повчаюче читанне. І коли релїгійна драма прийшла до упадку, скоротила ся вона в лївобережній Україні в віршу та в тій новій формі живе досї в народній памяти, коли міжтим в своїй первісній вітчині підпадала вона повному забутю і тільки припадково заціліла в записному зшиткови півграмотного селянина“ [1]). Сею справою займив ся др. Франко ще раз в 1907 р. і в „Записках“ за 1908 р. т. LXXXI (стор. 5—50) надрукував нову працю п. з. „Слово про збуренє пекла. Українська пасійна драма“ (відбитка стор. 46). З причини, що устні і писані сліди сеї драми заховали ся на двох протилежних кінцях української теріторії, в ізюмськім і купянськім повітах харківської ґубернії і в Галичині, а не найдено досї ніяких слідів ні переповідок сеї драми на поднїпровій Україні, повторив др. Франко ще раз свій здогад, „що предки тих людий, серед яких зберегла ся пасхальна вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу Пасхальної драми, яку зберегли в своїй памяти, і при якійсь нагоді, прим. при кольонїзації Слобідської України наслідком Хмельнищини та руїни на правобічній Україні занесли з собою на далекі кольонїї. В такім разї написаннє самої драми мусїли б ми віднести до першої половини XVII в. На се натякає й віршованнє

[1]) Миронъ, Южнорусская пасхальная драма, Київ, 1896, стор. 32—33. Зшиток, списаний рукою селянина з Мостищ, калуського повіту, на галицькім Підгірю Томою Кишком, передав дрови Франкови відомий галицько-український фолькльорист Осип Роздольський.

і форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творили ся в тім самім часї" (стор. 45—46 відбитки). Вдруге займити ся сею дуже інтересною драмою дало нагоду др. Франкови відкрите у біблїотецї „Народного Дому" ві Львові трьох копій сеї драми, з яких автор зробив пробу реконструкції тексту, виділивши всї паралелї в нотки [1]).

Також в історії українського вертепу дав др. Франко поважні працї, а саме „До історії українського вертепа XVIII в." (в „Записках" тт. LXXI–LXXIII й осібна відбитка, Львів, 1906, стор. 152) та „Нові матеріяли до історії українського вертепа" (в „Записках" т. LXXXII і відбитка, стор. 23). В першій працї простежив автор долю лялькового театру в античному світї та на Сходї, а дальше в середньовічній Европі в ріжних західнїх краях, потім перейшов на славянський, зглядно східньо-европейський ґрунт і задержав ся уважнїйше над його початками в Польщі і на Україні. Вичеркнувши фантазії Ізопольського в обсягу матеріялів до історії українського вертепу, автор застановлюєть ся над часом повстання вертепу, одначе тільки деякі безсумнївні вказівки позволяють посунути час повстання нашого вертепа на другу половину XVII віку (відбитка, стор. 35). Працю дра Франка викликали рукописні находки та матеріяли, які друкує в дальших роздїлах і додає до них цінні уваги, дотикаючи головно таких точок, що вияснюють справу повстання нашого вертепу, його звязи з польським і білоруським, і загалом справу запозичування мотивів вертепної драми. На мало розслїджену досї парість так цікавої лїтератури, як твори, звязані з вертепом, кидають опублїковані дром Франком тексти богато нового світла. Найважнїйший зпоміж них текст польсько-української вертепної драми, списаний при кінцї XVIII в., з рукописи музею Петрушевича в біблїотецї „Народного Дому" у Львові (ч 181), який з огляду на його вагу та богатство драматичних і лїтературних мотивів в нїм автор детально розбирає і порівнює його мотиви з иншими старшими памятниками, щоби вияснити їх лїтературну історію. Надрукована дальше польсько-українська „Rozmowa między Polakiem i kowalem" з копії XIX в. інтересна тим, що порівнанне виказує її як взірець вертепної сцени, яка вже з початку XVIII в. дістала ся з України на Сибір. З того самого збірника музею Петрушевича (ч. 107) опублїкована польська „Rozmowa między żołnierzem i Żydem", а на закінченне подані ті зразки вертепу, що заховали ся у нас, по записям Вол. Гнатюка, Ів. Созанського, Вол. Левінського, Ан. Веретельника та Мандзїя. Останній XI розділ викликаний статею М. Ви-

[1]) Скорочену редакцію драми по Старунській рукописи XVIII в., писаній латинкою, опублїкував Ярослав Гординський в XCVII т. „Записок" (Слово про збуренне пекла по Старунському рукопису XVIII в., Miscellanea, стор. 155—174).

ноградова п. з. „Великорусскій вертепъ“ в „Извѣстіяхъ Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1905 р. кн. 3 (стор. 360—382). В „Нових матеріялах“ подані дві сценки з рукописи бібліотеки „Народного Дому“, а саме „Антипрологъ“ і про Лазаря, Доброгостівський вертеп по записи Вол. Левінського та рідвяний „Бетлегем“ в селї Верхня Апша (Мараморош) по записи Гіядора Стрипського.

Схарактеризував Франкові праці про вертеп проф. В. Перетц, що тим питанием займив ся звиш десять літ перед тим і вже в початках своєї наукової карієри оголосив в „Ежегоднику Императорскихъ Театровъ“ за рр. 1894—95 працю з того поля п. з. „Кукольный театръ на Руси“ (відбитка з 1895 р., стор. 105). У статї „До історії вертепної драми“ (в „Записках“ т. LXXXV і відбитка, стор. 16) висловив проф. Перетц ось які думки: „Розвідки дра Франка дають чимало нового та цінного. Ми особисто, опираючи ся на виводах шановного автора, ладні зректи ся своєї попередньої думки, що нерухомий вертеп (бетлейка) виродив ся з рухомого. Але всеж, здаєть ся нам, не з усїми думками дра Франка можна погодити ся цїлком. Вертеп — дуже складне явище, яке потребує задля свого виясненя докладних розвідок і при тому ріжносторонніх“ (стор. 1). Заміри вияснити початки й минувшину вертепу не вдавали ся тому, що історичні польські свідоцтва про вертеп не повні або далекі від обективної правди, що доля польської шопки та старі тексти польської різдвяної драми не розслїджені. „Навіть коли ми наперед приймемо за аксіому присутність польського впливу та неминучість його при многовіковому культурному звязку, що лучив Україну з Польщею, то булоб великою методольоґічною помилкою не спробувати перевірити сю „аксіому“ обєктивними даними. Теж можна сказати і про гіпотези дра Франка про східне походжене лялькового театру в Росії та на Україні, висунені в останні часи. Нам здаєть ся потрібним поперед усього, перед констатованием якого небудь „впливу“, визначити в вертепній драмі все, що могло би бути розяснене данними місцевого побуту та обряду. Тільки „нерозпускальний останок“, що лишив ся після такого аналїзу, може бути основою, щоб з певністю говорити про присутність того або иншого „впливу“, чи то західного чи східного“ (стор. 2). А для вияснення вертепу треба богато дечого зробити. „Поперед усього треба розглянути ту обстанову, в якій зародила ся вертепна дія, й зібрати ті дані, що можуть обяснити звязок її з світоглядом людности, серед якої вона зявилась. Отже потрібно звернути увагу на звичай витати один одного на Різдво та Новий рік і на форми, в які вилилось се витанне в Поляків та Українців, о скільки дозволяють се історично-літературні дані. Треба зібрати польські та вкраїнські орації й ту віршову лїтературу, що до них дотикаєть ся. По друге, треба зрозуміти той круг понять, що склав

ся на Україні ще перед появою вертепу, під впливом церковної літератури, в якій визначне місце належить ся не тільки канонїчним євангеліям. Зміст орацій, віршів стане врозумілим тільки тоді, як буде зібрано матеріял з переказів та проповідий на Різдво, не виключаючи й апокрифічних. Далї, аби обяснити походження вертепа на Україні, важно розглянути іконоґрафію Різдва Хр. по даним старинних первотворів і по новійшим даним“ (стор. 2—3). А що вертепна драма зявила ся на думку проф. Перетца по діяльоґах, „треба зібрати різдвяні діяльоґи й, розглянувши їх, перейти до студіованя різдвяних драм, ряд яких вийшов з під пера українських авторів з кінця XVII ст. Важно також вияснити відносини сих драм до польської різдвяної драми та окремих сцен, що збереглись і досї в збірниках „kolęd“ та „pastorałek“ (стор. 3). Таку працю треба виконати наперед, щоб одержати підставу до розслїдження історії вертепу. Щоби приспішити такий дослїд, автор подає ряд інтересних заміток іконоґрафічного матеріялу, що відграє деяку ролю у справі означення часу повстання вертепу.

Два перші тексти, що їх опублїкував др. Франко в другій праці про вертеп або в розвідці „Інтермедія еврея з русином“ в XVIII т. Збірника Харківського Історично фільольоґічного Товариства, виданого для пошани проф. М. Сумцова (відбитка, Харків, 1908, стор. 12), оголосив вдруге в поправнїйшім текстї проф. Перетц у деяких розділах цїлого ряду заміток і матеріялів „Къ исторіи польскаго и русскаго театра“, що друкували ся в „Извѣстіяхъ Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ“ за 1905 р. кн. 1 (стор. 51—104), кн. 2 (стор. 378—419), 1907 р. кн. 4 (стор. 52—86), 1909 р. кн. 1 (стор. 125—159), 1910 р. кн. 4 (стор. 151—190), 1911 р. кн. 3 (стор. 248—319) і кн. 4 (стор. 39—66)[1]. Всї глави праці проф. Перетца важні для дослїдника українського театру. Піднесу розділи, що мають виключно або напів український характер. В третій главі надрукована інтермедія на Різдво зі збірника 1771—1776 рр., в четвертій розмова пастухів, узгляднена вже в праці Петрова, по копії з половини XVIII в., в шестій інтермедія до пєси „Władysław Jagiełło“, представленої 1663 р., а в десятій список 1810—20 рр. сатиричного діяльоґу „Провба (замисл) на попа“. Зі збірної рукописи ч. 102 в музею Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові надрукований в одинайцятім розділї „Пролоґъ на Воскресеніе Христово“ й інтермедія „баба, дѣдъ и чортъ“, а в чотирнайцятій згадані висше два тексти в друге по дрови Франкови. Так само в поправнїйшім текстї опублїкував проф. Перетц інтермедію, видану дром Франком,

[1]) Статї вийшли також відбитками: 1905 два випуски, стор. 51 і 55—96+(1), 1908, стор. 35, 1909, стор. 35, 1912, стор. 140+(1).

а саме в чотирнайцятій главі враз із благовіщенсько-різдвяною драмою в рукописи бібліотеки „Народного Дому“ у Львові ч. 164 [1]). В останніх шістьох розділах надруковані, розуміє ся, як скрізь, так і тут з потрібними замітками та поясненнями: в пятьнайцятім великодній діяльоґ зі згаданого збірника, в шіснайцятім діяльоґ „Воскресенскіе стихы“ межи Жовридом і Опопрієм, в сїмнайцятім „Разговоры душѣ съ тѣломъ“ по копії половини XVIII в. з останками українщини, в вісїмнайцятім драма про царя Ахава й пророка Ілію по рукописи Центрального Архіву давніх актів в Київі 1730 рр., девятьнайцятий розділ важний для білорущини, а двайцятий дає причинки до впливу українського звичаю на Москву складати вірші замісць давніх коляд.

З инших праць проф. Перетца по історії старої української драми треба згадати статю „Властотворный образъ человѣколюбія Божія“ в „Ежегоднику Императорскихъ Театровъ“ за 1897—1898 р. (№ 1, стор. 55—76), в дечім цікаву й для дослідника історії українського театру розвідку „Изъ начальнаго періода жизни русскаго театра“ (I—VII) в „Извѣстіяхъ Отд. рус. яз. и слов.“ за 1907 р. кн. 3 (стор. 181—225 й осібно стор. 45) та передусім дуже річеву та богату фактами рецензію трьох праць Резанова, про що буде дальше мова, п. з. „Новый трудъ по исторіи украинскаго театра“ в січневій книжці „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ за 1911 р. (стор. 177—216 й осібно стор. 42).

В часї, коли прискорювали наукове оброблення нашої старої драматичної літератури своїми працями др. Франко та проф. Перетц, принесли й инші дослідники більше й менше цїнні причинки з того поля. В додатку до своєї гарної праці „Св. Димитрій Ростовскій и его время (1651—1709 г.)“ (Спб. 1891) видрукував І. Шляпкін „Вѣнецъ Славнопобѣдный ...великомученику Дмитрію... сплетенный въ Богоспасаемомъ градѣ Ростовѣ, лѣто отъ Рождества Христова 1704“. Література до драматичної продукції Дмитра Ростовського зібрана докладно проф. М. Сперанським у вступній розвідцї до публїкації „Успенская драма св. Димитрія Ростовского“ в „Чтеніяхъ въ Имп. Общ. Истор. и Древн. при Моск. унив.“ за 1907 р. (осібно, стор. IX + 43 + знимка). Видавець за-

[1]) Деякі поправки до публїкацій дра Франка та проф. Перетца подав я при описї сього збірника в замітцї „Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кінця XVII — поч. XVIII в.“ (Записки, т. XCVI, Misc., стор. 119—146, відбитка, стор. 29). Тут опублїкував я сї частини великоднього діяльоґу, що проф. Перетц у пятьнайцятім розділї, і ті „нищенські вірші“, що проф. Перетц у двайцятім розділї своєї праці. В справі докладности тексту пор. також „Записки“ CVII, стор. 182 і CIX, стор. 192—194.

держав ся рівнож над рукописю, почерком, дав кілька заміток про зміст драми та вказав на точки подібности з цикльом оповідань про успеннє Богородиці і на відношеннє драми до головної лїтературної праці Дмитра Ростовського — його Мінеї. Про сю драму є й розвідка Вол. Розова п. в. „Українська шкільна драма „Успеніе Богородицы" в V кн. „Записок Українського Наук. Товариства в Київі" (стор. 88—96). Схарактеризовано тут мову драми, де велика сила українських слів. А се „доводить не тільки українське походженнє автора песи, але й те, що призначено її було для авторів і публїки, знайомої з українською мовою. Виставлялась вона таким чином на півдні, скоріше всього в Київі" (стор. 91). В розвідці розглянено дальше справу письма, форми, змісту та часу написання драми. Найкрасше підходить 1697 р. „Одне можна з певністю сказати, що песа повстала в Україні до р. 1700 і її виставлено було в Київі. З більшою чи меншою певністю можна догадуватись, що драма наша та сама, що написав Димитрій Ростовський" (стор. 96). Питаннєм жерел драми займив ся І. Огієнко в статї „Одинъ изъ источниковъ „Успенской драмы" св. Димитрія Ростовскаго", яка має друкувати ся в „Кіевскихъ Университетскихъ Извѣстіяхъ" [1]).

Кілька причинків до історії старої української драми появило ся також на сторінках „Чтеній въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца". В 6 кн. (1892) опублїкував В. Горленко драму Йоасафа Горленка „Брань честнихъ седми добродѣтелей..." з 1737 р. (отдѣлъ III, стор. 107—137), а в 15 кн. (1901) А. Соболевский драму Козачинського, написану в Сербії і для Сербів [2]). Можна відмітити з тої самої книжки „Чтеній" і замітку проф. А. Лободи „Школьная драма Стефанотокосъ по вновь найденной рукописи 1741—1743 гг." (в. IV, отд. V, стор. 57—62) для історії впливу української драми на великоруську. „Кіевская Старина" не переставала й далї приносити нових даних зі сього поля. В 46 т. (1894) подав М. Марковський „Южно-русскія интермедіи изъ польской драмы „Comunia duchowna Ss. Borysa y Hleba" (стор. 32—45) з копії кінця XVII в. в польськім підручнику реторики. В додатку до липневої і серпневої книжки за 1897 р. надрукував Д. Вишневський „Драматическое произведеніе XVIII-го вѣка, найденное въ рукописяхъ

[1]) Семинарій русской филологіи при Имп. ун. св. Влад. подъ руководствомъ проф. В. Н. Перетца. Первое пятилѣтіе, Київ, 1912, стор. 48.

[2]) „Неизвѣстная драма М. Казачинскаго". Трагедіа сирѣчь печалная повѣсть о смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша Пятаго и о паденіи сербскаго царства сочинена и произведена ⁂лг года въ Карловцѣ Сремскомъ. Вийшла в Будї 1798 р. (отдѣлъ III, в. II, стор. 49—87, в. III, стор. 89—122).

Смоленской духовной семинаріи“ п. в. „Declamatio“ [1]), що стоїть не тільки в безпосередній звязи що до теми та драматичної манери з драмами Лащевського та Юрія Кониського, але й являєть ся памятником „безпосереднього продовження і розвою драматичних традицій, за якими йшла українська драма в особі Лащевського та Кониського“. Згадана залежність робить сей памятник „в історії української драми звеном, що лучить собою драматичну діяльність Лащевського та Кониського з наступаючою, — і тим ціннійшим звеном, що автор нашої Declamatio був Мануїл Базилевич, вихованок київської академії, ученик Лащевського та Кониського, що написав її тоді, коли був професором поетики в смоленській колеґії для виставлення її вихованками на сцені домового колеґійного театру в день сиропустної неділі або перед її настанием“ (стор. 74). Богато заміток найшло тут місце до вертепу в ріжних околицях; одна з більших „Рождественская интермедія (коза)“ Хр. Ящуржинського в жовтневій книжці за 1898 р. (стор. 73 - 82).

Відбиткою з „Кіевской Старины“ за 1899 і 1900 р. вийшла також гарна синтеза українського літературного руху XVIII в. п. з. „Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка“ П. Житецького, якої четверта та девята глави присвячені українській старій драмі. Автор підніс „в красших представниках української драми змагаппє внести ясне світло думки в суспільну самосвідомість“ (відбитка, стор. 36). На иншім місці в супереч Петрову висказує Житецький думку, що „духовна драма появила ся на Україні вже потім, як одержала в Польщі і в цілій західній Европі типічні риси шкільної драми. Відомо, що ті риси виробили ся під впливом боротьби католицтва з лютеранством, з другого боку — під впливом відродження наук і штук у західній Европі. Тому в найранших українських драмах стрічаємо ми вже такі особливости, що були цілком чужі середньовічній містерії, прим. прольоґ, деколи антіпрольоґ, розділ на акти з означеним числом сцен, мітольоґічні імена і т. п. Духовні містерії в властивім, справжнім значінню того слова не представляли нічого подібного, тому думаємо, що ніколи й не було на Україні справжнїх середньовічнїх містерій. Не була такою і драма „Дѣйствіе на страсти Христовы“, яку сам Петров на иншім місці називає „шкільною драмою“

[1]) Також у „Смоленскихъ Епарх. Вѣдомостяхъ“ за 1897 р NN 3 і 11.

[2]) Дрібних заміток не відмічую. Спеціяльно що до вертепу богато їх не тільки в „Кіевской Старинѣ“, але й в „Этнографическомъ Обозрѣніи“, „Живой Старинѣ“ і т. д. Майже все, що написано про вертеп до 1895 р., зібрав з властивим собі знанием предмету проф. Полівка „Česki Lid“ в рецензії на працю Перетця „Кукольный театръ на Руси“.

(стор. 93—94). Рівнож не згодив ся Житецький з думкою Петрова, що инші форми духовної драми (прим. так звані міраклї, драматизовані біблійно-історичні хронїки і т. д.) стали появляти ся на Україні вже потім, як приймили ся в київській академії пасійні і різдвяні духовні драми.

В 1903 р. появила ся у Липську брошура Р. Абіхта п. з. „Declamatio de nomine dulcissimi Iesu circumcisi, ein Schulspiel der Basilianer in Kijev“, а в рік пізнїйше в „Изборнику Кіевскомъ посвященномъ Т. Д. Флоринскому“ статя В. Розова „Южно-русская школьная драма о св. Екатеринѣ“ (стор. 208—214). Драма написана в польській мові і під лїтературним впливом Польщі, але Українцями та відкликуєть ся на сучасні події, що розгравали ся на півночи Росії. Заголовок драми (захованої у двох списках, Москов. Синод. бібл. ч. 1016 і Київо-Софійського Собору ч. 479) „Declamatio de sanctae Catharinae Genio“. Автор зачислює її до українського театру на основі національности авторів, а в части також змісту. На думку Розова треба віднести драму до 1703/4 р. Хоч се убране в драматичню одїж житє св. Катерини знаходимо в Антольоґіонї 1660 р. та Мінеях Ростовського, одначе друкованих церковно-славянських житій не можна вважати жерелами пеcи, а треба шукати жерела в якійбудь західнїй, передусім латинській обробітнї леґенди.

Української старої драматичної лїтератури дотикає і праця дра Іл. Свєнціцкого „Архаггелови вѣщанія Маріи“ і благовіщенська містерія (Проба історії лїтературної теми)“ в „Записках“ т. LXXVI (стор. 5—38) і т. LXXVII (стор. 35—76)[1], спеціяльно в гарній доповненій німецькій перерібцї „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annuntiationsmysterium. Versuch einer Geschichte des literarischen Themas“ в „Archiv für slavische Philologie“, т. 33 (стор. 379—437)[2].

В 1907 р. вийшла збірка старих українських драм В. Рєзанова „Памятники русской драматической литературы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. Приложеніе къ изслѣдованію „Изъ исторіи русской драмы“ в Ніжинї (8°, стор. XVI+329+(1). „Предкладані „Памятники русской драматической литературы“ творять додаток до моєї працї „Изъ

[1]) Відбитка, Львів, 1907, стор. 76.

[2]) На стор. 429, де говорить ся про уривок драми з рукописи бібліотеки „Народного Дому“ у Львові ч. 164, про яку в науцї є спірні думки проф. Перетца та Рєзанова, чи вона різдвяна, чи благовіщенська, зайшла очивидно друкарська похибка в означенню його мови („das... Fragment eines polnisch-russischen Verkündigungsspieles“) „polnisch-russisch“ зам. „polnisch-ruthenisch“, а властиво само „ruthenisch“, бо се звичайна тодї лїтературна мова нинїшньої теріторії галицької України з її осередком Львовом.

исторіи русской драмы", пише на вступі автор, яка вийде в світ слідом за ними та в якій виложені результати вивчення видаваних текстів". Далї подані вістки про рукописи, в яких видані тексти. Для історика української драми цікаві передусім сїм текстів п. з. „Драмы рождественскія и пасхальныя по рукописямъ И.-Ф. Института кн. Безбородко", а саме: 1) Дѣйствіе на Рождество Христово изявляющое преступленіе души человѣческой ради грѣха смертію обладанной ея же ради избавленія Богъ посла Сына своего единороднаго" (стор. 1—17), 2) Рождественская драма (стор. 18—32), 3) Торжество Естества человѣческаго, прежде снѣдию завѣщанаго древа умореннаго, нынѣ же смертию Христовою оживотвореннаго, еже Милость Божая, любве ради изшедшая, в нерушимихъ узъ адових раздрѣшия, изведе на царство неконъчаемия жизни, давши ему перви благодати вѣнецъ; троми частми през благородних младенцовъ стихотворнаго учения Академиі Киевския в день страдания, и в день востания Господня изявленное. Року 1706, мѣсяця Априля дня 7 (стор. 33—107), 4) Пасхальная драма (стор. 108—120), 5) Царство Натури людской прелестію, ею же смерть царствова над непогрѣшившими, разоренное, благодатію же Христа Царя слави, терновим вѣнцемъ увяденнаго, паки составленное и вѣнчанное, смутним же дѣйством в киевских Аѳинах, под властию пресвѣтлаго тривѣнчаннаго сущих, от благородних росийских младенцовъ извѣщенное. Року вонже Христос Царь славы разоривий адово царство 1698 (стор. 121—166) та 6 і 7) дві драми Теофана Довгалевського: Комическое дѣйствіе в честь, похваленіе и прославленіе по пророчеству и обѣтованію рождшемуся, ветхому денмы, младенствовавшому под лѣти, усти от вѣка пророкъ провозвѣщенному, явленіемъ звѣзди и поклоненіемъ царей свѣдителствованному, Царю Царей, Христу Господу, всемирной дѣля радости четирма явленіи изображенное (стор. 169—182) і Властотворній Образъ Человѣколюбія Божія, всемирной дѣля радости пяточисленнимъ явленіемъ обновленій в чест и прославленіе искони единосилни совѣтъ давшему Единому от Троицы Сину Божію, яко сотворити благоволившему и от небитія во битіе перваго человѣка приведшему: его же ради Сей, яко заповѣдей преступника, за крайное благоутробіе воплотися, пострада даже до смерти крестнія, и всемощного Божества силою тридневно воскресе, и паки сего и всѣхъ клятвѣ его виновних на первое вѣчнія свободи и радованія возведе блаженство (стор. 183—203). Українїзми стрічають ся також у текстї „Гисторія Кура" (стор. 207—229), Українцеви приписують ся авторство драми „Стефанотокосъ" (стор. 233—290), далї йдуть відміни до інтерлюдій, надрукованих Тіхонравовом в 2 кн. „Лѣтописей" (стор. 291—300) і „Кантъ" (стор. 301—304). Вкінцї подані варіянти з другого списка, найденого автором, драми про царя Єзекію (стор. 307—

329), надрукованої проф. Перетцом у „Памятникахъ русской драмы эпохи Петра Великаго“ (Спб. 1903).

В рік опісля опублїкував Резанов в третій книжці „Извѣстій Отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ“ „Еще одну Кіевскую школьную драму“ (стор. 36—69), а саме п. з. „Свобода от вѣковъ вожделѣнная Натурѣ Людской, юже Мир грѣхами лестьнѣ себѣ в работу илѣнивъ, на крестномъ полю пречистою кровію подписанная и прев неповинную смерть Милости Божія тщателством Милосердія, тойжде плѣнившейся уже во любовъ Христову Натурѣ дарствованная, от благородних младенцовъ во училищахъ Киево-Могилеанских в актахъ и сценахъ подобіемъ и ритмосложним гаданіемъ изобравися, року воньже

В натуру людску ѱалмописцевъ синъ облекся,
Во еже бы в геепскыхъ узъ человѣкъ извлекся.

Драма з 1701 р. Вкінцї в „Трудахъ Кіевской Духовной Академіи“ за 1912 р. в кн. 3—5 (стор. 411—433, 567—595, 118—149) п. з. „Мудрость предвѣчная“ Кіевская школьная драма 1703 года“ опублїкована в 4 і 5 кн. ще одна драма, а саме „Мудрость Предвѣчная, во едемскомъ душу разумную вертоградѣ наздавшая, самоизволнѣ же в плѣн Ада восхищенную от погибели вѣчнои ко первому рая блаженству Любве Божія довлетвореніемъ вовведшая, чрез благороднихъ Россіи младенцов во училищном коллекгіумъ Кіевомогілеанскомъ стихотворним сложеніем 1703 явствовася“. В третій книжці описаний збірник київської духовної семінарії по описї Петрова ч. 258, звідки взята драма, та подана аналїза драми в звязи з анальоґічною західньо-европейською і українською продукцією. На основі аналїзи дійшов автор до висновку, що „одні з елементів, які входять у склад штуки, що до свойого походження сходять ся з театром містерій; таким передусім зміст драми, що оброблює тему прогрішення і спасіння людського роду по прикладови містерій страстий, таким також ряд детайлїв, що представляють собою відгуки містерій; инші елементи нашої драми сходять ся як зі своїм первовзором з поетикою і театром єзуїтів і се тикаєть ся зверхнього боку пєси, як поділ на акти та сцени, заміна реальних дієвих осіб алеґоричними фіґурами з символїчними атрібутами, користаннє зі сценїчних ефектів в родї „ехо“, вкінцї улаштованнє самої сцени. Таким способом „Мудрость Предвѣчная“, як „Царство Натуры Людской“ і „Торжество Естества Человѣческаго“, представляє взорець своєрідного змішання, чергування і перебою відгуків на руськім ґрунтї двох течій европейської драми — театру містерій і єзуїтського театру, що стали відомими на Руси завдяки польському театрови“ (стор. 432—433).

Вивченнєм театру єзуїтів у західній Европі і відношеннєм до нього шкільних діяльоґів в руських краях займив ся автор в двох працях,

перший п. з. „Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра іезуитовъ“ (Ніжин, 1910, 8°, стор. VI+(1)+464)[1]), другий п. з. „Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ“ (Москва, 1910, 8°, стор. 344)[2]).

На два роки перед працями Резанова появили ся два підручники по історії старої української і великоруської драми, але оба не принесли майже нічого нового, а за те повторили неодну похибку, яку треба було справити. Замітки, присвячені українській драмі, а спеціяльно розділ „Школьные спектакли въ Кіевѣ“ належить до найслабших партій підручника професора казанського уніврситету Б. Варнеке п. з. „Исторія русскаго театра. Часть первая: XVII и XVIII вѣкъ“ (Казань, 1908, 8°, стор. III+360+(1). Рівнож як з огляду на некритичне використанне літератури предмету до 1907 р., так ~~і з~~ уваги на нові матеріяли та праці, які від того року появили ся, перестарілою роботою є праця Івана Стешенка „Історія української драми. Том І“ (стор. V+309), що в 1907 р. друкувала ся на сторінках київського місячника „Україна“.

В дотеперішніх працях про стару українську драму відзивали ся нераз голоси про її залежність від західньо европейської анальоґічної літератури, спеціяльно єзуїтського театру. Виказати сю залежність документально поставив собі цілю своєї праці Резанов, якої заголовок „Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ“. Зазначивши, що українська драма не зародила ся з місцевих національних елементів і що вона стала відомою в руських землях тільки зі школи, автор зазначуе, що „правильна систематична школа повстала з релїґійно-національних потреб в південно західній Руси. Київська духовна академія стала розсадником не тільки богословської, але й літературної освіти в Росії“. Вихованки київської академії стали учителями в славяно-греко-латинській московській академії і в цілім ряді инших шкіл у Чернигові, Смоленську, Новгороді, Твери, Ростові, Тобольску, Іркутську і т. д. і в части рознесли скрізь там взірці шкільної драми, що виробила ся в Київі. „Таке широке розширенне шкільної драми київського типу зробило її дуже впливовим фактором, якого наслідки в історії нашого (очивидно, великоруського) театру тягнули ся аж до повстання суспільного театру, до того часу, коли вкінці переважаюче значінне одержала французька клясична система“ (стор. 5).

Виходячи з погляду, що теорія драматичної поезії для ілюстрації

[1]) Відбитка з XXV т. „Извѣстій Историко-филологическаго Института Кн. Безбородко въ Нѣжинѣ“.
[2]) Відбитка з „Чтеній“ москов. товар. історії і старини.

взірцями вимагала шкільних вистав, шкільного театру як практичного прикладу, автор подає виривки з рукописних поетик і друкованої Прокоповича як Київа, так і инших міст в хронольоґічнім порядку й тут і там указує на відношеннє тих поетик до підручників Доната, Скаліґера та Масена. „В київській духовній академії, пише автор на стор. 54, ученнє систематичного курсу поетики сотворило умови для заведення шкільних вистав. Наступило се вже досить скоро: маємо свідоцтво Лазаря Барановича, що при кінці 30-их або з початку 40-их років 17 в. виставляли ученики траґедію про Йосифа, — правдоподібно одну з тих латинських драм про Йосифа, що в так великім числї повстали на ту улюблену тему. Зявили ся твори і на русскій (sic, зраву чейже на українській?) мові. В нас нема матеріялу, що дав би змогу крок за кроком прослїдити еволюцію української шкільної драми; впрочім, менї видаєть ся, така історія розвою навіть не мала місця у данім випадку: тяжко думати про орґанічний ріст того лїтературного явища, що завдячувало своє єствованнє цїлком наслїдованню чужих взірців, підлеглости чужим впливам". З більше чи менше значних захованих останків треба виробльовати собі погляд на цїлість.

Спеціяльно, коли ходить о як найдокладнїйше виясненнє початків і стрічаєть ся при тім з недостачею матеріялу, треба як найпильнїйше збирати се, що є. Резанов зацитував вістку з листу Лазаря Барановича, а не навів слів польського історика лїтератури Вішнєвского: „Powstał był teatr w Kijowie: Seminarzyści kijowscy w obecności metropolity Piotra Mohiły grali (1633 – 1647) dramata święte, drukowane w polskim języku"[1]. Не маю даних нї ствердити нї збити як голословного твердження Вішнєвского, якого свідоцтв звичайно не можна ставити на рівнї з иншими польськими жерелами, повними непевних або й фантастичних вісток про український старий театр. Як що можна би сю вістку ствердити документально, правдоподібність автора, що в київській академії грали латинську драму про Йосифа була би мала, а було би правдоподібнїйше, що се була польська драма.

На всякий спосіб не в київській академії появили ся перший раз, що тикаєть ся українських шкіл, шкільні вистави. В посланію до старушки Домінїкії, як догадуєть ся у своїй гарній працї про Вишенського др. Франко, з 1606 р. Іван Вишенський нарікав, що „латинскихъ басней ученицы, зовемыи казнодѣи, трудитися въ церкви не хочютъ, толко комедіи строютъ и играютъ"[2]. Свідчать сї слова Вишенського „про значне розширеннє і замилуваннє штуки драматичної по тодїшнїх школах право-

[1]) Michała Wiszniewskiego Historya literatury polskiej, t. VII (Краків, 1845), стор. 303.

[2]) Архивъ юго-западной Россіи, ч. I, т. VII, Київ, 1887, стор. 29.

славних“ [1]). Вистарчить переглянути відповідні партії цінної праці К. Харламповича п. з. „Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, религіозное обученіе въ нихъ и заслуги ихъ въ дѣлѣ защиты православной вѣры и церкви“ (Казань, 1898), щоби представити собі, як цінним набутком для шкільних і загалом культурних змагань Могили були бувші учителї Ставропигійської школи ві Львові і одиниції, що походили з теріторії нинїшньої Галичини та її границь. Факт, що до драми Ґаватовича з 1619 р. додані дві українські інтермедії, наводить також деякі думки. Мусїли вже в тім часї тїшити ся такі початки зівсїм народньої комедії великим уподобаннєм українського населення, коли українські інтермедії друкуєть ся у додатку до польської драми. Правдоподібне навіть припущеннє, що популярніcть інтермедій в українській мові була вже так велика, що вони творили атракційну силу драми Ґаватовича не тільки в часї вистави, але й самої брошури. Не вдаю ся вже у питаннє, чи пе вставив Ґаватович у свою драму готових інтермедій, зглядно чи не наслїдував готові?

На доказ, що на теріторії нинїшньої галицької України зародила ся правдоподібно українська стара драма, можна навести й друковані намятники. Вже „Вѣршѣ“ на Різдво Христа Памви Беринди з 1616 р. (львівський друк) творять властиво діяльоґ для сїмох або вісьмох хлопців [2]). Здаєть ся, що подібно маєть ся річ і з „Вѣршами“ в траґедії Хрістос пасхон, виданими у Львові 1630 р.[3]) В рік пізнїйше видав у Львові монах і львівський проповідник Йоанїкій Волкович „Розмышлянє о муцѣ Христа Спасителя нашего“ [4]). І се перша відома досї проба української драматичної вистави на пасійну тему. Відограли її ученики Ставропигійської школи, дїти львівських міщан. А хоч як мало маємо друкованих сучасних памятників старої української лїтератури,

---

[1]) Др. Іван Франко, Іван Вишенський і єго твори, Львів, 1895, стор. 313.

[2]) Передрукувала сю рідку книжечку А. Сичевска в статї „Памва Берында и его вирши на Рождество Христово и др. дни“ в XXIII кн. „Чтеній въ истор. общ. Нестора лѣтописца“ (відбитка стор. 50).

[3]) Одинокий публично відомий примірник у бібліотецї оо. Василіян у Крехові. Передрук „Вѣршѣвъ“ заповів др. Щурат; тодї щойно буде доступний сей памятник для дослїдів і в передруцї і в перводруцї.

[4]) Книжечка Волковича вийшла що найменше з двома ріжними посвятами. В „Описаніи славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ Кирилловскими буквами“ з 1883 р. описав Каратаєв примірник сеї книжечки, присвячений Маркови Савичеви, як примірник „Вѣршѣвъ“ з 1630 р. Причина того, що сей примірник з бібліотеки Тіхонравова без титулової картки. Через таке непорозумінне у Каратаєва повстала думка про два видання Волковича з 1630 і 1631 р.

мимо їх ціни хочби з причини їх рідкости Резанов випустив зі своєї уваги сей український стародрук.

Як і свідоцтво Вишенського про поширеннє драматичних вистав в українських землях, так і найстарші друковані на теріторії нинїшньої галицької України памятники драматичної продукції кажуть тут шукати початків старої української драми. У львівській Ставропигійській школї виставлюваннє учениками польських діяльоґів, як се відносить Вішневскі до київської академії, просто виключене. Тут, де кипіла завзята боротьба українського елементу з польським о національне єствованнє, тут, де польські діяльоґи відогравали вихованки польських шкіл, вистава польських штук в українській школї була зайва, не маланіякого резону. Инша річ, що не мусїли се бути ориґінальні штуки, а певно були переклади та перерібки, але знов не конче з польської мови, тільки й просто з латинської, нїмецької, чеської і італїйської, куди удавали ся на студії не тільки Поляки, але й Українцї. В світлї сих спостережень не устоїть ся висновок Резанова: „Викликана ученнєм теорії практика шкільних вистав в Київі і инших містах видвигнула й установила драматичний репертуар“ (стор. 337). Що з теорії драми вчили в початках київської академії, не відомо, а в найраншім київськім курсї поетики, відомім авторови, а саме з 1685 р. присвячено всього кількадесять стрічок теорії драми.

Найінтереснїйшу та найживійшу частину старої української драматичної продукції лишив автор на боцї. Поставив собі цїлю дорогою аналїзи в порівнанню зі шкільною єзуїтською драмою та иншими чинниками, що впливали на український і великоруський шкільний театр, освітити духовно-релїґійні, історичні і загалом поважні тексти з огляду на жерела, прототипи і т. д. Належать сюди поперед усього різдвяні драми. Раціонально не годить ся автор при аналїзї драми „Комедія на Рождество Христово“, приписуваної Ростовському, з думкою Морозова, що сцену пастухів уважав інтермедією. Тимчасом сцени пастухів творять невідлучну частину традиційної різдвяної драми. Загальний висновок з аналїзи такий, що „перед нами середньовічна різдвяна містерія, але в обробленню пізнійшого часу, на яке вплинув значно театр єзуїтів. Дві могучі течії на полї европейської драми принесли до Росії сї елементи, якими покористував ся для будови своєї драми Димитро Ростовський“ (стор. 114). В основі „Дѣйствія на Рождество Христово“ з алєґорично-лїричним характером видно змаганнє представити сї моменти й події, що звичайно входили в склад різдвяної драми. За то менше алєґоричного орнаменту в різдвяній драмі Довгалевського. До иншої катеґорії треба зачислити текст, надрукований Резановом у „Памятникахъ“ як „Рождественская драма“. З аналїзи сього тексту висновує автор, що „дана

песа, не чужа деяким відгомонам і традиційної різдвяної драми, одначе зближуеть ся що до свойого тону та складу до ґрупи невеликих обємом шкільно-єзуїтських штук, які були призначені для вистави в нагоди різдвяних свят, що в них оброблював ся не традиційний біблійно-історичний матеріял, а инші мотиви й теми, що стояли в деякім відношенню до святкованої події, але в дальшім, яке було плодом вимислу, приправленим алеґоріями та символїкою під смак часу та школи (стор. 129—130). В інтереснім уривку драми з рукописи бібліотеки „Народного Дому" у Львові ч. 164 видить автор не благовіщенську, а різдвяну драму, бо порівнююче вивченне різдвяної драми показує, що епізод про благовіщенне се звичайний мотив, що входив в склад різдвяних діяльоґів. На думку автора ніщо не стоїть на перешкоді уважати й уривок і прольоґ і епільоґ з тої самої рукописи частями одної цілости. На всякий спосіб сей уривок свідчить, що в нас була також різдвяна драма, як складом, так змістом і характером значно близша до традиційної европейської різдвяної містерії, ніж инші захозані повні тексти сього роду, а до того вона і найранша.

Один із красших розділів присвячений великоднїй драмі, в якім доказує автор не тільки ідейну, але й рідко слабоньку текстову залежність українських діяльоґів від европейських містерій і єзуїтської шкільної драми. Вже зі сказаного висше про ролю Львова та теріторії нинїшньої галицької України в розвою українського старого театру видно, що автор призабув про львівські пасійні діяльоґи. Автор аналїзує девять текстів — усї українські. „Дѣйствіе на страсти Христовы списанное" оброблення мотивів і свою будову завдячує впливови єзуїтського театру. З висновку дра Франка про польонїзми в текстї „Dialogus de passione Christi" робить автор за далеко йдучий ужиток, висказуючи думку, що „Dialogus" „есть не что иное какъ копія съ польскаго текста, списанная русскими буквами съ замѣною при этомъ нѣкоторыхъ словъ и формъ русскими" (стор. 186). На основі такої реконструкції, як переміна вірша „И Бога до зневаги значнои приводишъ" на польський „I Boga do zniewagi znacznej przywodzisz", через що затрачуєть ся характеристичний розмір вірша, приходить автор до хибної думки, що „розгляданий „Dialogus" є памятником польської драматичної лїтератури, цїлком присвоений переписчиком смерекївської рукописи русскій (recte українській) лїтературі". Поки що аналоґічна польська драма в науцї не відома, а звичай у Польщі означувати песи словом „Dialogus" і поділ штуки на пять сцен, як звичайно ділили ся малі різдвяні і великоднї єзуїтські драми, не доказує нїчого.

З уваг автора при аналїзї инших текстів варта уваги замітка, що „Царство Натури Людской" в своїй концепції в більшій степени є відгомоном ремінїсценцій містерій, ніж виказує вплив єзуїтської

драми чистого стилю. І в „Свободі“ з 1701 р. є одна риса, що не дає приписати походженнє сеї штуки виключно впливови єзуїтського театру, а саме основна ідея освітити події від прогрішення першого чоловіка в раю до здіймлення з хреста та вложення до гробу Христового тіла. Ся ідея виросла на ґрунті містерій страстий, а не на ґрунті єзуїтського театру. Справедливо не годить ся автор з думкою Петрова про київське походженнє „Слова о збуренню пекла“. „Обставина, що в „Слові“ являєть ся Христос особисто, що видимо в польських штуках, але в нїякім разї у відомих нам київських, де Христос усе виступає в видї алеґоричної постати, говорить против М. І. Петрова“ (стор. 233). Аналїза „Торжества Естества человѣческаго“ приводить автора до спостережіння, що се овоч колєктивної працї, учителя і учеників. Траґедокомедія Ляскороньского являєть ся досить нештучною компіляцією з ріжних жерел; передусїм цікаві позички в „Царства“ та „Торжества“.

Порівнаннє текстів старих українських різдвяних і великоднїх драм, в першій мірі київських, з анальоґічними продуктами західньо-европейської лїтератури показує, що на українськім ґрунтї злив ся театр містерій з театром єзуїтів і тільки рідко повставали драми чистого характеру. Строго видержану єзуїтську драматичну манеру мають штуки, надруковані в „Памятникахъ“ Резанова на стор. 18—32 і 108—120 та „Властотворній образъ“ Довгалевського, а про істнованнє у нас драми чистїйшого містеріяльного характеру свідчить уривок великодньої драми, опублїкований дром Франком у „Нових матеріялах до історії українського вертепа“. Колиж піднести, скільки уваги присвятив автор підручникам поетики, тим цікавійше признаннє на стор. 256: „Вплив викладаної по клясах теорії драматичної поезії виявив ся в тих штуках, що мали головно епічний, лїричний або морально-дидактичний характер, дуже слабо, виключно з зверхнього, формального боку“. Автор не спостеріг, як сам заперечив деяким своїм висновкам.

Розмірно найслабший четвертий розділ, присвячений тільки в першій половині українській драмі, а тільки тут і там у другій. Починаєть ся сей розділ невірною заміткою про одну з найстарших київських шкільних драм про Олексія, Божого чоловіка, яку автор уважає „перерібкою польського тексту, подібною до тої, якій ми придивляли ся в великоднїй драмі „Dialogus de passione Christi“ і драму про Олексія з більшим, про мене, правом можна вважати памятником польської драматичної лїтератури, переписаним руськими буквами та в части перероблениим, нїж русским (recte українським)“ (стор. 260). Таке твердженнє виходить у автора тому, що він не познайомлений з розвоєм української лїтературної мови, а потім уйшла його уваги вістка Вішневского про польські вистави в київській академії. На карб методи автора треба покласти доказуваннє, що ся драма в супереч думцї Морозова має зівсїм відмінну

будову від єзуїтських драм, в той спосіб, що в перекладі або ориґіналі наводить з монахійської міської бібліотеки три програми єзуїтських вистав (стор. 261—268). А тут вистарчила би кінцева замітка: Будова нашої штуки про Олексія цілком відмінна від будови приведених (тут можна би їх назвати) єзуїтських пєс, де ні пекло ні небо не беруть участи в акції, штука ділить ся на означене теорією число актів (3, 5), має хори та консеквентно виступають актори, що беруть участь в сїй чи иншій сцені.

Як драма про Олексія є сумішкою містерії і єзуїтської драми, так успенська драма Ростовського написана під сильним впливом єзуїтського театру, а в своїй другій половині переходить в моралїте, якою є рівнож „Комидія притчи о блуднѣмъ сынѣ“ Симеона Полоцького о простій і бідній драматичній акції. Московська „Ужасная измѣна“ має позички з української різдвяної драми, а траґедокомедія Лащевського являєть ся моральним міркованнєм в діяльоґічній формі зі сатиричними натяками. Лащевський покористував ся такими методами, як єзуїти в більше зложених і розвинених деклямаціях. Драма Кониського се штучне, більше або менше удатне сполучіннє ряду сцен, обєднаних одною ідеєю. З драми Кониського взяв деякі місця буквально Базилевич до своєї „Declamatio“. Що тикаєть ся історичних драм, тут автор робить деякі поправки до висказів дослїдників „Владиміра“ Прокоповича. При аналїзї діяльоґу Горки „Іосифъ Патріарха“ знову дуже цікаве признаннє на стор. 296: по I, III і IV актї в траґедокомедії Л. Горки відмічені інтермедії — також згідно з вимогами шкільної теорії, хоч сам Л. Горка в своїй поетиці не згадує про інтермедії.

Великої терпеливости треба, щоби перечитати працю Рєзанова. В двох третїх переважає в праці сирий матеріял, який дуже часто мало що вияснює. Огляд поетик дає автор тим способом, що вибирає в хронольоґічнім порядку з рукописних поетик і з друкованого підручника Прокоповича всї вістки про погляди авторів сих поетик на драму, а тільки тут і там указує на їх відношеннє до праць Доната, Скалїґера та Масена. Так само при огляді західньо-европейських різдвяних і великоднїх діяльоґів автор нїби для вияснення українських драм подає незвичайно широкі витяги з латинських, французьких і німецьких штук, які по найбільшій части нічого не вияснюють в історії української драми. Та і в випадках, коли якась західньо-европейська драма навіть служить вияснением якоїсь подробиці в українській, чи буде розходити ся о ідею, будову драми чи що подібного, дуже добре зробив би ту саму прислугу короткий зміст такої драми з підчеркненнєм анальоґії до української драми. Тільки в разї, коли текст західньо-европейської драми в цїлости чи в поодиноких частях згоджував би ся з текстом української драми, оправдане й потрібне наводженнє тексту в чужій мові. Але на

текстову залежність майже ніде не вказав автор, що найбільше на залежність пізнійших драм від попередніх на українськім ґрунті.

В свою роботу вложив автор величезну силу праці і дійшов до неодного цілком певного висновку. Але метода автора нерідко заглушує, що так скажу, дійсні заслуги. Через методу автора дослідник, познайомлений з дослідами над західньо-европейською старою драматичною літературою, радше загляне до німецьких і французьких підручників, а покористуєть ся тільки деинде вказівками автора.

Хоч автор не поставив собі за задачу подавати історію старого українського та великоруського театру, а тільки виказати відношення шкільних українських і великоруських драм до єзуїтського театру, автор виконує намічену ціль, аналїзуючи поодинокі українські тексти, не задержуючи при тім ніякої пропорціяльности. Замісць того красше було би виказувати вплив єзуїтського театру на український і великоруський по якійсь системі, отже в однім роздїлї на будову, в другім на ідеї, в третїм на декоративний бік наших старих драм. А вже найцікавійше було би виказаннє текстових запозичень.

Инші уваги до працї Рєзанова зібрані в солїдній рецензії проф. Перетца, дуже богатій фактичним матеріялом, п. з. „Новый трудъ по исторіи украинскаго театра". Відповідь Рєзанова на рецензію проф. Перетца в липневій книжцї „Журнала Мин. Нар. Просв." за 1911 р. (стор. 132—146) п. з. „Замѣчанія на рецензію проф. В. Н. Перетца" справедлива о стільки, о скільки проф. Перетц дещо недочитав у своїй рецензії; прим. закиненнє некористання з деяких праць, з яких користав Рєзанов. Не можу закінчити своїх уваг про працю Рєзанова, все таки цїнну з огляду на се, що в поважній части автор вияснив відношеннє українських штук (головно що до будови й ідей) до єзуїтського театру, — уривком рецензії знаменитого знавця старого польського письменства проф. Бріκнера на всї три згадані висше томи Рєзанова: „Отже автор присвятив три великі томи найбільше невдячній, найбільше сухій темі [1]), яку можна собі представити: шкільним чи школярським виробам, що надуживали драматичної форми. Тяжко їх загалом зачисляти до властивої історії драми чи театру, бо нї перша, нї другий з них не повстали, не вязали ся з ними, на них не впливали: їх шкільна рутина, педаґоґічна метода, обмеженнє тем, уодностійненнє форми не мали нічого спільного зі штукою і житєм, з театром і двором, з акторами і публикою". Проф. Брікнер зазначує, що „мінімальні результати не відповідають хиба великому накладови часу та праці" [2]).

---

[1]) Пригадую, що Рєзанов не займаєть ся нї інтермедіями, нї вертепом.
[2]) Pamiętnik Literacki, Львів, 1911, стор. 401.

Рівночасно з Резановом працював над підручником історії старої української драми також заслужений історик української літератури М. Петров. В 1911 р. вийшла відбиткою з „Трудовъ К. Дух. Ак." за 1909—1911 рр. велика книга під заголовком: Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая". Від першого видання „Очерковъ" минуло 29 літ. За сей час накопичило ся богато нового матеріялу, досліди на тім полї пішли значно наперед. Книжка скоро стала бібліоґрафічною рідкістю. Але хоч автора просили зробити бодай друге виданне давньої праці, автор не міг сього зробити без перерібки та доповнень до попередньої праці. А на таку роботу не було вільного часу, який забрали инші намічені праці, головно припадаюча на автора велика пайка видання матеріялів до історії київської академії (пять томів, а шість книжок). По виповненю сеї праці „я рішаю ся переглянути та доповнити мої давнї праці по історії літератури в старій київській академії, пише автор, і притім з давньої же чисто місцевої точки погляду. Инші глядять на київську штучну літературу XVII і XVIII вв. як на один із епізодів в загальнім розвою великоруської літератури, а я і передтим розглядав і тепер задумав розглядати її осібно „какъ специіальную, самодовлѣющую область литературы, со своимъ опредѣленнымъ кругомъ экстерриторіальнаго распространенія, значенія и вліянія". Такий характер моеї праці визначили як первісна її задача та призначінне, так і надходячий тристалїтній ювилей київської академії. На сей ювилей було би пожаданим не тільки змалювати зверхне і побутове житє київської академії на основі більше або менше урядових актів і документів, але й схарактеризувати її більше інтімне, духове житє, що передусім і відбиваеть ся у літературних творах. Таким способом отся наша праця присвячена специяльно старій київській академії і її літературі" (стор. 3). „А що київська академія находила ся у центрі України або Малоросії, починае свій вступ автор, київську штучну літературу XVII і XVIII вв. треба віднести до історії української або малоруської літератури. Київську штучну літературу можна назвати українською або малоруською передусім в терітор'яльнім зглядї, бо повстала та розвинула ся на українськім або малоруськім ґрунті. Разом із тим та література мала й місцеві національні підстави, або заступаючи житеві інтереси місцевого населення без огляду на його мову, або й до того пристроюючи ся по змові також до місцевої народньої мови, і таким способом була національною і по однім змісті або й заразом по змісті і по мові. Ясно, що літературні твори останнього роду себто місцево-національні змістом і мовою і повинні творити центр української або малоруської літератури" (стор. 4).

Від теперішнього обширу українського народу переходить автор до початків його історії і тут стрічаєть ся з так званою теорією Соболєвского. Відкидає сю теорію автор, але й не годить ся з думкою тих учених, які видять в устній словесности теперішніх Українців сліди дружинного або княжого побуту дотатарської доби, бо й майже не заховали ся у ній і останки билїнного Володимирового епосу. Дальше поданий короткий історичний погляд на розвій української літературної мови, якої видатні риси проявляють ся уже в найдавнійшу добу письменства в найдавнійших місцевих памятниках XI – XII віків (стор. 5). Підчеркнені й історичні обставини, які помогли живій народній мові здобувати щораз ширші права коштом церковно-славянської, спеціяльно повстаннє, роля і значіннє церковних братств і братських шкіл.

В розділї „Кіевская Могилянская Коллегія (Академія) и важнѣйшіе моменты въ развитіи Кіевской искусственной литературы XVII и XVIII вв." (стор. 20—59) зазначує, що перетворена Могилою на взір єзуїтських колеґій в латиньску колеґію „Київо-Могиляньска академія стала паче новою перегородою межи західньо европейською наукою і українським простим народом, — і в тім дійсно містить ся немала вина давньої Київо-Могиляньскої колеґії, перехрещеної потім на академію" (стор. 21). Одначе та провина лежить поперед усього в тодїшнїх полїтичних і соціяльно-суспільних відносинах, що видвигали одні кляси населення коштом инших. Переміняли ся сї відносини, сходила й київська наука та лїтература на землю і служила по своїм силам полїтичним, суспільним і національним інтересам України. Автор підчеркує з залюбованнєм сї факти, які вяжуть в якийбудь спосіб київську академію з духовними потребами простого українського народу, в першій мірі лїтературні памятники. „Під сим оглядом нам видаєть ся можливим, пише автор, до XVII в. віднести розвій історично-епічних творів, а до XVIII процвитаннє лїрики та драми" (стор. 28). Сей висновок о стільки відповідає правдї що до лїрики, о скільки наукове розробленнє її взірців з XVII в. щойно зачіплене. В поглядї автора на драму заважило бажаннє зосередити давню українську драму коло київської академії.

По думах задержуєть ся автор над лїрикою. Говорячи про духовні канти та псальми, автор згадує за виданнє „Богогласника щойно з 1825 р., міжтим перші два видання появили ся в 1790 зглядно 1791 і 1805 р. в Почаєві. Та й перед „Богогласником" були друковані збірки духовних вірш[1]). Одним із родів шкільної лїрики вважає автор і різдвяні

---

[1]) Одна збірочка десь з 70 рр. XVIII в. (1773 р.?) оправлена разом із рукописю музею Петрушевича ч. 224 в бібліотецї „Народного Дому"

рые стихи, писав Лобисевич, описаніе Великодня, бѣгство сатаны и смерти, смерть Іуды: прекрасныя описанія". Одначе інтермедії, додані до діяльоґу Кониського, нині вже відомі і в них нема нічого подібного, ні опису Великодня, ні утечі чорта та його смерти, ні смерти Юди. А що всї ті подробицї находять ся у згаданій вірші, яку Лобисевич змішав з інтермедіями в драмі Кониського, „то змішаннє вірші з інтерлюдіями важне для нас в тім зглядї, що може свідчити про внутрішню може ґенетичну звязь вірші з інтерлюдіями загалом: вона є не що инше як приложеннє правил і метод комічних інтерлюдій до святочних поздо-

---

у Львові. Ось її опис:

(1а) **Пѣсни ѡ престѣй Бгородицѣ, въ Іконѣ Почаевской, чудотворной.**

Нынѣ прославися Почаевска скала,
Идѣже Божія Мати стопою знакъ дала.

(3б) **Пѣснь в. ѡ томже образѣ.**

Вселенная, вся страны, земляне,
Совокупляйтеся всй Хрїстїане.

(5а) **Пѣснь г. ѡ томже образѣ, престыя Бцы.**

Пречтая Дво Мти Рускагѡ краю,
По истиннѣ любящих Тя сладостній Раю.

(6а) **Пѣснь д. престыя Бцы въ образѣ Почаевскомъ.**

Ктебѣ божія мати прибѣгаемъ,
Ѡбремененни грѣхами взываемъ.

(8а) **Пѣснь стѣй великомученицѣ Варварѣ.**

Ѿ терніа їдолскагѡ Варвару дѣвицу,
Израстшу ѧки рожу Хрїстомученицу.

(12а) **Пѣснь, ѿ притчи Еѵгльской, ѡ Богатомъ, и Лазарѣ. Подобенъ: ѿ Горе мнѣ грѣшнику сущу.**

Хощу страшну притчу сказати,
Точію изволите слушати.

(13б) **Пѣснь, въ бѣдахъ сущему.**

Подобенъ: Бце Црице.

Туга. Возопихъ въ печали моей,
Къ щедротѣ Бже твоей.

Діяльоґ межи тугою і розвагою.

(15б) **Пѣснь, ѡ смерти, судѣ, пеклѣ, и црствіи нбсномъ.**

Помысли человѣче прегоркій часъ смерти,
Же не на вѣки жити, но треба оумерти.

На першій сторонї першої картки образок Почаївської Богородицї, на першій сторонї восьмої картки образок св. Варвари. Перші

та великодні вірші. Більше уваги присвячує вірші, „говоренной гетману Запорожцами на свѣтлый Воскресенія Христова праздникъ“. Про її походженнє маємо цінне свідоцтво вихованка київської академії Лобисевича, що в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому для видання інтерлюдії з його траґікомедії „о воскресеніи мертвыхъ“, писані або Кониським, або „славнымъ Танскимъ, природнымъ стихотворцемъ, во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ... Я помню нѣкоторовлень і можна її назвати драматизованою віршею“ (стор. 55). Колиж узяти під увагу, що в вірші є дещо не відповідне для духовного стану Кониського, зівсім правдоподібний здогад автора, що автором є „природний поет“ Танський.

Ціла дальша праця присвячена київській драмі, яку розбирає автор зі спеціяльною подрібністю. Згадуючи про українські інтермедії в польських діяльоґах, автор невірно відносить виставу Ґаватовичевої драми до Камінця Подільського замісць до Камінки Струмилової (стор. 65, також стор. 11). На думку автора „в київську колеґію перейшла шкільна драма безпосередньо з Польщі, що під її властю находила ся тоді Україна“ (стор. 65). Та з уваги на ранші вістки, зазначені вже при огляді праці Рєзанова, про вистави на теріторії нинішньої галицької України, можлива й деяка роля в тім напрямі і бувших львівських учителів і Українців загалом, родом відси. Промовляли би за тим і „Вѣршѣ“ Касіяна Саковича з 1622 р. на похорон гетьмана Сагайдачного.

В історії київської шкільної драми відрізнює Петров три періоди:

строфи текстів на стор. 1а, 3б, 6а і 8а підложені під ноти. На відворотній стороні 11 к. така нотка:

Рóкꙋ Гдⷭнѧ ҂аѱд҃і. є҆гда̀ тѧ́жекъ мóръ по Подóлю и҆ Волы́нꙋ напрáсною смéртїю людéй пожирáлъ: тогда̀ И҆́ноцы Монастирѧ̀ Пачáєвскаго на ꙋ҆толéнїє прáведнагѡ гнѣ́ва Бжїѧ ꙋ҆стáвиша повседнéвное пѣ́нїє къ прⷭ҇тѣ́й Бцѣ въ Ѻ҆́бразѣ чꙋдотвóрной и҆ къ ст҃ѣ́й Великомꙋ́ченицѣ Варвáрѣ Ходáтаницѣ дóброй смéрти за є҆ѧ́же предстáтелствоⷨ Ѻ҆би́теⷧ ѿ мóрѧ цѣ́лаѧ ѡ҆стáла: зачтò потщáшасѧ создáти Предѣ́ⷧ в҆ чéсть тоѧ̀, на є҆гѡ́же ѡ҆сщ҃éнїє просѝ честны́й ѻ҆́ц҃ъ Гедеѡнъ Левѣ́цкїй И҆гꙋ́менъ Почáєвскїй Преѡ҆сщ҃éннагѡ Ку́ръ І҆ѡ́сифа Вїгóвскагѡ Є҆пі́скопа Лꙋ́цкагѡ и҆ Ѻ҆стрóгскагѡ. Тóйже Преѡ҆сщ҃éннїй въ новосозданный Предѣ́лъ дадѐ ПЕ҆́РСТЪ ст҃ы́ѧ великомꙋ́ченицы Варвáри, глагóлющи: а҆́зъ и҆мамъ сéй многоцѣ́ннїй Би́серь, сé естъ мѡ́щы сїѧ̀, ѿ моегѡ̀ сродника Ї. В. Є. М. Пáна Вїгóвскагѡ Воевóди Кі́евскагѡ и҆ Гетмáна тогда̀ ꙋ҆крáинскагѡ, Котóрїй молéнїемъ полꙋчи́ ꙋ҆ И҆́нокѡвъ Ѻ҆би́тели Ст҃омї́хайловскїѧ Кі́евскїѧ.

перший до 1705 р., другий до 1762 р., а третій до Котляревського. „Перший період появи та розвою київської шкільної драми є період сліпого, невільничого її наслідування польської і передусім польсько-єзуїтської драми“ (стор. 67). Се твердженне покутує часто в працях істориків старої української драми, хоч вповні оперте на здогадах, бо досї нї при однім старім українськім драматичнім текстї не виказано текстової ідентичности з польською драмою, а що до технїки, вона не польська, а приймлена з західньої Европи. Впрочім дві картки далї говорить сам автор про те: „Зрештою не треба думати, щоби київські штуки першого періоду історії київської шкільної драми були тільки перекладами або блїдими копіями єзуїтських драматичних ориґіналів. При всій своїй явній згідности деяких київских штук з єзуїтськими що до змісту досї не вказано нї одної чисто перекладної київської штуки, навіть і не можна вказати, бо київські штуки могли бути тільки більше або менше вільним наслїдуваннем єзуїтських взірців“ (стор. 71). Лишаю питанне про неможливість текстових польських прототипів для київських штук будучности й переходжу до першого твору в шкільнім київськім репертуарі. Таким уважає автор на основі відомих слів Барановича драму про Йосифа. В її здогаданім змістї говорило ся не про продаж Йосифа братями в неволю в неприсутности Венямина, а про стрічу братів уже в Єгиптї. „В такім разї київська траґедія годила ся би що до свойого змісту з польською драмою „Йосиф“ Рея, що доводить історію Йосифа до його стрічи з батьком у Єгиптї. Одначе правдоподібнїйше, що київська траґедія про Йосифа не запозичена від Рея, а виявляє собою наслїдуванне якогось польсько-єзуїтського взірця. Її виставляли в київській академії в 1630 рр., коли тут учили ся Лазар Баранович і Теодозій Сафонович, і правдоподібно написав її один з сих професорів, що їх посилав Петро Могила для докінчення освіти в чужі колеґії або академії“ (стор. 73—74). Не знаю, відки взяв Вішневскі повисше цитовану вістку про вистави в київській академії саме в тім часї польських драм на основі друків, але коли ся вістка справдилаби ся, правдоподібнїйше в такім разї саме щось зівсім противного, як догадує ся Петров.

Аналїза кождого діяльоґу оперта на більше чи менше широкім змістї з виписками з тексту; скрізь підчеркує автор відгомін історичних подій сучасного житя України, виловлює з тексту вказівки про сценїчну обстанову та відмічує вплив одного тексту на инший. Так у „Царствѣ натуры людской“ є місцями буквальна згідність з другим актом рівночасної з нею „Успенської драми“ Дмитра Ростовського, але ту „згідність можна пояснювати і одними жерелами для обох штук“ (стор. 91). Від „Царства“ стоїть у деякій залежности також „Свобода“, а з ними обома годить ся у дечім „Мудрость предвѣчная“.

Виклад першого періоду розхрещуєть ся у трьох напрямах, які вказують уже самі дотичні заголовки: А. Школьная драма перваго періода въ самой Кіевской Академіи (стор. 69—105), Б. Отраженіе Кіевской школьной драмы XVII и XVIII вв. въ Галиціи и Слободской Украинѣ (стор. 105—150), В. Перенесеніе Кіевской школьной драмы XVII и начала XVIII вв. въ Московское государство (стор. 150—202): I. Драматическія сочиненія Симеона Полоцкаго (стор. 152—160), II. Драматическія произведенія съ именемъ св. Димитрія Ростовскаго (стор. 160—179), III. Школьная драма въ Московской Академіи въ началѣ XVIII вѣка (стор. 179 200). Відношеннє першого напряму до другого мотивує автор цікаво. Заховані досї діяльоґи київської шкільної драми першого періоду се відсвіт тільки аристократичного елементу шляхотської молодїжи, що вчила ся у київській академії. Одначе „з тою шкільною аристократичною драмою істнували твори й иншого роду, що вдоволяли низинні верстви молодїжи, яка вчила ся у київській академії“ (стор. 104). Сценїчними виставами заробляли собі часто бідаки-студенти на прожиток; отже давали якусь сцену, діяльоґ, декламацію чи інтерлюдію і притім прикладали свій твір по змозї до розуміння і смаку слухачів і тим робом популяризували шкільну драму. Кілька таких драматичних відривків і притім уложених деколи з претенсією на популярність заховало ся з XVII в. в границях нинїшньої Галичини та Слобідської України, що їх через те ми й можемо вважати відсвітом київської шкільної драми першого періоду її розвою“.

Як не може видержати критики розділ старих українських драматичних текстів XVII в. на аристократичні і демократичні, при чім перші чомусь можливі були тільки в Київі, а другі на теріторії нинїшньої галицької та Слобідської України, так історичним вісткам просто перечить дальше мотивованнє: „В Галичинї і в Слобідській Українї в XVII в. не було своїх осібних латинських православних шкіл, в яких складали би ся шкільні драми. А міжтим в сих околицях в останнї часи найдено до сім невеличких шкільних штук, відривків з них і перерібок в українській книжній мові, що носять деколи латинські назви, а в инших випадках просто зраджують православє своїх авторів. Природнїйше думати, що ті штуки та відривки з них завдячують своє занесеннє в ті сторони або перерібку їх тут вихованкам київської колеґії або академії, що притягала до себе православних слухачів з усїх, навіть найдальших кінців України“ (стор. 105). Поперед усього для тих латинських висловів, які стрічають ся по згаданих драматичних писаннях, не треба аж науки латинської мови по православних школах на теріторії нинїшньої Галичини. Знайомість латинської мови міг принести учитель з польської або заграничної школи. По друге в львівській православній Ставропигійській

школї вчили латинської мови, як вірно доказує Харлампович (стор. 306, 307 і т. д.). При огляді праці Резанова вказано на певність зародження української драми на нинїшнїм галицькім ґрунтї. Там наведене свідоцтво Вишенського та вістка про сценїчну виставу в Ставропигійській школї з хронїки Зубрицького[1]). Инша річ, що зносини київської академії з нинїшньою Галичиною і Слобідською Україною доказує автор, прекрасний знавець історії київської академії, документально.

Проти львівського походження згаданих штук мала би промовляти також їх мова, „макаронїчна, зложена з елементів польської і народньої української мови. Вона не була можлива в кругах львівського Ставропигійського братства, в якім заховували ся строгі традиції „славяноруської“ себто церковної мови та скорше властива латино-польськоруським школам типу Могилянських колеґій київської і гойської“ (стор. 110). Але ся думка не вірна. Досить указати на мову обох Зизаніїв, Кирила Транквіліона Ставровецького, Памви Беринди в „Вѣршахъ“, Волковича і т. д.

Намагання автора виказати київське походження безсумнївних галицьких драм доказує тільки безперервність зносин Українцїв нинїшньої австрійської частини наших земель з рештою. В рецензії на працю автора п. з. „Новая книга о старой украинской драмѣ“ в 3 зош. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“ за 1912 р. (стор. 245—254) не згодив ся Резанов раціонально з думкою автора про київське походження „Слова про збурення пекла“, бо тут виступає Христос особисто. З уваги, що ся частина міней, з якої користав автор „Розмовы вкратцѣ о душѣ грѣшной“ явила ся друком в сїчнї 1700 р., на думку автора не могла скорше повстати „Розмова“. Тут одначе не узглянена можлива спільність третього жерела. Що до „Банкету духовного“, вже сама катихитична часть у нїм у православнім дусї велить віднести місце його повстання там, де кипіла боротьба православних з католиками. Що більше. Навіть уже Морозову було відомо, що між українськими ученими, закликаними з України в Московщину, був і спеціяліст театральної справи. А був ним шляхотський син львівського повіту й учитель латинської мови Степан Чижинський.

Звязь обох комедій Симеона Полоцького з київськими шкільними драмами тільки поверховна — в формі і зверхній їх обробітцї. Нерав учені підносили, що що до змісту згадані комедії різко відрізняють ся

---

[1]) Виставами займали ся і братства. Реєстри Благовіщенського братства ві Львові за 1721 і 1723 рр. зазначують у видатках: Дидаскалови подчас диıалıоґȣ злот; Подчас диıалıоgȣ длѧ стȣдентов за пıать горціи пива грош 27 (Др. Іл. Свєнціцкий, „Архаггелови вѣщаниѧ Марии“ і благовіщенська містерія, стор. 57 відбитки).

від київських шкільних діяльоґів, бо в них нема ніодної алеґоричної особи, а всї особи стоять на історичнім і загалом реальнім ґрунтї. Сей реалїзм найшов Полоцький у галицьких штуках. Чи не промовляло би й се за хронольоґічним випередженнем нинїшньої теріторії галицької України під оглядом театру київських звичаїв? Пора вже й перестати признавати сцену пастухів в „Рождествѣнск-ій драмѣ“ Ростовського інтермедією.

Занесена в московську академію київська шкільна драма приймила там характер панеґірично-державних писань. Про подібні панеґірики можна говорити при огляді давньої української драми тільки о стільки, о скільки їх автори були Українцями або в них слїдні позички не зверхньої, тільки внутрішньої, змістової і текстової натури.

„Другий період київської шкільної драми характеризує увільненнє від давнїх єзуїтських взірців і метод і поворот до більше житєвого напряму західньо-европейської драми в дусї відродження клясицизму та гуманїзму“ (стор. 203). Сей погляд, проти котрого навів поважні арґументи Резанов, зродив ся з одного боку на основі слабого знання єзуїтського театру, а з другого тому, що Теофан Прокопович се талант того роду, що затьмив собою попереднїх авторів драм і витиснув свій вплив на дальших. При другім періодї вже нема подїлу на осібні ґрупи, як при першім, а виключно хронольоґічний порядок, розділений на доби, залежні від поодиноких російських папуючих чи то степени їх симпатій і антипатій до українського народу. По добі Петра I і Катерини I (стор. 217—256) йде доба Петра II (стор. 256—277), по добі Анни (стор. 277—321) доба Єлисавети (стор. 321—395). В останній добі узгляднені два напрями: А) Панегирическія пьесы въ честь Елизаветы Петровны (стор. 324—357) і Б) Нравоописательныя и обличительныя пьесы Елизаветинской эпохи (стор. 358—395).

Не можна зачисляти до властивої драматичної продукції обох діяльоґів Прокоповича. Що до форми новиною було в київській академії „Торжество Естества Человѣческаго“, що має характер так званої колективної штуки, яка обіймає собою цілий круг евангельських оповідань про терпіння і воскресінне Спасителя. Її характер чисто наслїдуючий, компілятивний. „Можливо, що в части дала вона матеріял для уложення популярної української вірші на Великдень „про збуреннє пекла“, записаної в уст народу в трьох варіянтах у нинїшній харківській ґубернії“ (стор. 240). Як се твердженнє не доказане, так не можна згодити ся з висновком автора на стор. 251 про те, нїби перші три драми другого періоду виявляють собою три характеристичні моменти в історичнім розвою української драми.

Коли драму Івана Хмарного та траґедію Ковачинського про смерть

сербського царя Уроша V можна бодай нитками походження авторів звязати з історією української драми, ще менше право до того має дослідник української драми з „Стефанотокосомъ“. Що правда, здогадують ся, що автором сеї драми Інокентій Мигалевич родом зі Львова, що одержав освіту в київській академії, але текст і інтермедії зложені великоруською мовою, не говорячи вже про її інтереси великоруські. Так само мається ся річ із „Гисторіею Кира“, написаною досить чистою великорущиною. Автор втягнув сю драму та „Дѣйствіе на Рождество Христово“ в обсяг своєї праці тому, бо припускає, що вони „написані Київлянином, але переписані і змінені що до мови дебудь на півночі Росії, можливо в московській академії, де вчителями під ту пору були по більшій части вихованки київської академії“ (стор. 346). Тому, що „Панегирикъ“ Козачинського не є драматичним писаннєм, а наводить ся тільки для вияснення його драми „Благоутробіе Марка Аврелія“, не потрібно його означати черговим числом.

Скоро київська шкільна драма уступила місце великоруському світському театрови, не щезла вона безслідно, а здобувала собі щораз більше горожанство межи низшими народніми верствами та приймала народній кольорит. Сї часи становлять третій період київської шкільної драми від 1762 до 1796 р. Літературні інтереси української інтеліґенції в третім періоді роздвоєні. Переднійша її частина тяготить до великоруської літератури, а друга частина держить ся місцевих літературних традицій, що ступнево приймали народню місцеву закраску. „Місцева традиційна українська штучна література, полишена самій собі, очивидно скоро хилила ся до упадку; одначе в самім, як здавало ся, своїм упадку вона носила зародок свойого будучого відродження. При кінці панования Катерини II обі вказані протилежні літературні течії себто потяг до великоруської артистичної літератури та продовженнє місцевих літературних традицій зединяють ся в один ланцюх і викликують нову фазу в історії рускої (recte української) літератури, в якій вироблені північно-руською артистичною літературою форми прикладають ся до змісту й мови місцевої української літератури. Гармонійне злученнє тих протилежних елементів і творить се, що звичайно називають новою українською артистичною літературою, якої батьком уважають І. П. Котляревського“ (стор. 395—396). Автор лишає на боці представників першого напряму: Рубана, Максимовича-Амбодика, Богдановича, Капниста, Наріжного, Гнідича й инших, а розбирає тільки пережитки традиційних шкільних метод і літературних форм, а саме: „Южно-русскіе разговоры и драмы политическаго характера“ (стор. 399—422), „Популяризацію школьной драмы: отдѣльные школьные діалоги и драматизированныя вирши въ простонародномъ духѣ; піитическую дѣятель-

ность священника I. Некрашевича и его послѣдователей въ томъ же направленіи“ (стор. 423—469) й говорить „О вертепныхъ представленіяхъ полу-школьнаго, полу-народнаго происхожденія и характера“ (стор. 469—525).

Політичні і сатиричні діяльоґи першої ґрупи, отже „Разговоръ Великороссіи съ Малороссіей“, розмова священика з еромонахом і „Плачъ лаврскихъ монаховъ“ з виїмкою „Комедії уніятів із православними“ не мають нічого спільного з властивою драматичною літературою. Під популяризацією шкільної драми розуміє автор невеличкі драматичні писання в роді деклямацій і діяльоґів і драматизовані привітні вірші на Різдво, Великдень і инші свята. По двох сценках, скорше звязаних з якою великоруською школою, ніж українською, третє місце займає волинська деклямація на Великдень з інтермедією з 1719 р., отже хронольоґічно сюди не належить; так само сцена про богача та Лазаря, віднесена до половини XVIII в., з тогож часу відривок великодньої інтермедії про хлопа та жінку, „Брань“ Горленка з 1737 р. Віршеві матеріяли з бібліотеки „Народного Дому“ у Львові не позволяють видіти в „Брани“ „початок сих драматизованих вірш на Великдень і Різдво Христа, які спеціяльно розвинули ся на Україні в другій половині XVIII в.“ (стор. 442). І вірша „славного Танського, природного поета“ з часу около 1746 р. й розмова пастухів на Різдво також випереджують хронольоґічно назначені рамки третього періоду.

„Але при кінці XVIII в. видимо й такі драматичні твори в українськім народнім дусі, що являють ся плодом довгого, систематичного вивчення простонароднього побуту та малюють його досить повно та вірно, хоч і зі станової точки погляду“ (стор. 452). На думці має автор писання Некрашевича, яких рівнож не можна зачисляти до драматичної літератури (хиба „Ярмарок“ нагадує інтермедію). З великою правдоподібністю уважає автор також Некрашевича автором „Суплїки або замислу на попа“.

Відмітивши чотири редакції української вертепної драми: волинську, властиво українську, смоленсько-білоруську з новгородським варіянтом і сибірську, автор висловлює здогад, що „підставою або принайменше вихідною точкою для кождої з тих редакцій після всякої правдоподібности послужила якась шкільна драма, що спускаючи ся з шкільної сфери в простонароднє житє, тратила богацько з того, що не відповідало даному етноґрафічному середовищу, одержувала нові примішки та переміновала ся у змислї приложення до даної місцевости та даного часу“ (стор. 524).

Вкінці в праці зібрані факти для будови висновку, що „в перелицьованій Енеїді Котляревського доконало ся спокійне зілляннє двох

літературних течій, місцевої української і артистичної загально-русскої, в пілданнем першої останній“ (стор. 530). Такаж справа і з драматичними творами Котляревського.

Праця писана в повним поминеннем дослідів західньо-европейських учених з поля давнього европейського театру й то не тільки народів ґерманського та романського племени, але й славянського. Міжтим історикови української давньої драми можуть віддати великі услуги праці Віндакевича „Teatr ludowy w dawnej Polsce“ (Краків, 1902), Гана „Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku“ (Львів, 1906), проф. Брікнера „Początki teatru i dramat średniowieczny“ (Biblioteka warszawska, 1894, II—III) та „Z dziejów dawnego teatru polskiego“ (статя написана в нагоди книжки Віндакевича, Pamiętnik Literacki, 1902, стор. 539—556) і инших. Кріи того дуже помічними є рецензії проф. Брікнера на праці Віндакевича (Przegląd polski, 1902, липень) і Гана (Pamiętnik Literacki, 1907, стор. 258—267) та Бр. Ґубриновича на працю Віндакевича (Pamiętnik Literacki, 1902, стор. 661—670). Про „Чешскія драматическія произведенія XVI—XVII ст.“ вийшла в варшавських „Унив. Извѣстіяхъ“ за 1903 р. праця В. Францева.

Сам заголовок праці не дав авторови свобідно порушати ся. З одного боку він за широкий, з другого за вузкий. За широкий, бо під київською шкільною драмою розуміє автор майже всю стару українську драматичну літературу та макулятуру, за вузкий — бо термін київський не може ніяк покрити ся з терміном український. Доказом того се, що праця не вичерпує усіх памятників культурного житя старої України; припадково тільки згадано про українські інтермедії, додані до драми Ґаватовича, а поминено вістки польських письменників і учених про такі інтермедії (Крашевскі). Будучий дослідник старої української драматичної продукції повинен узглянднити також діяльоґи, грані по василіянських школах [1]). Був би вже й час визначити можливо докладні границї, що з даних памятників зачисляти до українського, що до великоруського літературного доробку. Розуміеть ся, що все те desiderata для будучих дослідників.

[1]) Одним із авторів таких діяльоґів для василіянських шкіл був Тимотей Щуровський, що на нього шкільне василіянське виховання у Володимірі зробило так сильне вражінне, що перейшов з латинського обряду на грецький і вступив до Василіян. Між його письменською спадщиною находять ся і два діяльоґи, а саме: Głos pochwalny nieba i ziemi (віршом) в 1770 р. і Widok mądrości w obrazach od pogan wyśmiany, od Leona Izauryka zdeptany, od Jana Damascena wsławiony (траґедія віршом) з 1774 р. На виставах сих діяльоґів, граних молодїжю василіянських шкіл, збирала ся численно публика (Encyklopedja kościelna, т. XXVII, Варшава, 1904, стор. 487). Цікаві вони тільки для сучасних звичаїв, смаку й подібних обставин часу.

Праця автора найповажнійша з того всього, що присвячено сьому питанню. Література предмету на великоруській і українській мові використана з властивою авторови солідністю. При аналїзї памятників скрізь підчеркнена звязь дальших з попередніми чи що до будови діяльоґів, чи їх ідей, чи й вкінці текстових анальоґій. Рідко можна би піднести незначний сумнів в означенню авторства та часу вистави діяльоґу. Колиж додати з одного боку трактованнє предмету все в звязи з історичною долею Українців, з другого се незвичайне тепло, з яким відносить ся автор, вислужений професор київської духовної академії, Великорос до свойого предмету й української справи, а заслугам автора протиставить ся бездільність не тільки „також Малороссів" усякого роду, але й Українців, та й обставини, серед яких опинило ся розробленнє української літератури, покажеть ся, як великий і як дуже цінний дарунок зложив автор українській науці і українському народови.

Кождий дальший дослідник сього предмету буде з вдячністю згадувати заслужене імя автора. Ще найвдячнійша річ була би вишукати чужі текстові взірцї і виказати залежність від них наших діяльоґів. Дальші дослідники мусять піти дорогою Тіхонравова, Драгоманова й инших таких дослідників, наколи схочуть посунути наперед наукові досліди з сього поля. Можна би вже й збувати коротко маловартні річи, а підчеркнути більше завязки народньої комедії. Відповідно до того приложить ся і видавець текстів.

М. Возняк.

Біблїоґрафія

(Оцїнки, реферати, замітки).[1]

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

Hubert Schmidt — Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien) (Zeitschrift für Ethnologie, 1911, том 43-тий, ст. 582—601).

Подаю тут справоздане з незвичайно цїкавої розвідки д. Шміта, бо хоч розкопки його переведені були не на українських землях, то все таки кидають вони незвичайно інтересне світло і на наші передісторичні памятки. Дослїджена автором оселя в с. Кукутенї входить в круг т. зв. передмикенської культури, котра і на Українї інтензивно колись розвивалась. У нас розкопано вже кількадесять стаций з її остатками, на жаль майже всї не по науковому, людями нефаховими. З сеї причини мало що можемо довідатись про розвиток сеї культури з російських і майже всїх польських видавництв і тому справоздане д. Шміта, яке відповідає всїм вимогам нинїшної науки, заслугує на спецiяльну нашу увагу.

Кукутенська оселя, як переважно всї доси відкриті, положена була на невеликім горбку, який одначе домінував над околицею. Поодинокі хати будовані були в видї простокутів, з ріща тинкованого глиною. Об тім переконуємо ся з великих звалищ перепаленої глини, на якій видні виразні відтиски дерева. Відкопано дві верстви сих зва-

[1]) З сим томом перериваємо подаванне коротких заміток. З 1913 р. починає Наукове Товариство ім. Шевченка публїкованне біжучої української біблїоґрафії (від р. 1911 почавши), через те тратять рацію короткі звістки про статї на українській мові, а з тим залишаємо подаванне коротких заміток взагалї. *Ред.*

лищ; се вказує, що ми маємо тут діло з двома слідуючими одна за другою оселями, які належать двом фазам розвитку передмикенської культури. Що дві відкопані в Кукутені верстви відповідають справді двом степеням культури, переконують нас в тім головно остатки кераміки, в якій виразно зазначують ся дві стадії її розвитку. В горішній верстві подибуємо посудини чорно мальовані, на яких червона і біла краска відграють лишень другорядну ролю, в долішній верстві натрафлено знов на поліхромічні роди посудин, де червона, біла і чорна краска виступають рівнорядно одна побіч другої. Як побачимо низше, сим двом родам кераміки відповідають зовсім ріжні культурні властивости, так що ми на підставі них можемо від себе різко відділити дві згадані верстви і першу, котра репрезентує старшу стадію розвитку назвати культурою а, другу, молодшу, більше розвинену культурою б.

Кукутенська оселя, так старша як і молодша, були укріплені і окружені ровами, сліди котрих найдено по західній її стороні. Натрафлено там на два рови: внутрішний гострий і вузкий і зовнїшний плоский і широкий. Перший боронив оселї в часї розцвіту культури а; побіч нього мусїв колись розтягати ся вал збудований з камїня, як на се вказують найдені численні камяні плити, якими рів був засипаний. Побіч зовнїшного рова слідів подібного камінного вала не найдено; за те сам рів був богато ширший. Сим способом ствердив д. Шмідт, що Кукутенська оселя була рівночасно родом акрополїсу, першою подібною стацією відкритою в придунайсько-балканських околицях.

На розкопаній д. Шмідтом територіі найдено велику скількість ріжного рода знарядів приналежних передмикенській культурі. Найбільше між ними було кремінних і взагалї камяних предметів типових для високо розвиненої неолїтичної культури. Нерідкі були також кістяні вироби в видї голок, кинджалів, предметів до гладженя, сап і сокир, котрі то два послїдні знаряди вживались при оброблюваню рілї. Численні були також камяні перли і дармовиси, прикраски з кости, глини і оленячого рога, як також передїравлені кости звірят. Окрему ґрупу нахідок творять глиняні статуетки. Між ними було декілька фіґур звірят, що правдоподібно мали давнїйше значінє нинїшних вотів. Найчисленнїйші були одначе зображеня чоловіка, чи то мущин, чи женщин; ті останні були частїйші. Серед людських статуеток можна виразно виріжнити два типи: одні з них, приналежні старшій культурі а, мають горішну частину тїла віддану в видї дошки і є з засади прикриті ритим орнаментом, який найімовірнїйше має зображувати татуванє або одежу. Другі є богато лїпше і стараннїйше модельовані, і звичайно прикрашені не ритим а мальованим орнаментом. Репрезентують вони висшу стадію розвитку різьбарської штуки і приналежать молодшій культурі б. Всї

женські фіґури — влучно названі ідолами — визначені сильним зазначенем сїдженя, що декого напровадило на думку, мовби ми мали тут дїло зі стеатопіґійною расою. По думцї Шмідта ся ненормальність тїла є скорше признакою, що зображені ідоли се персоніфікациї сили природи. В кождім разї не улягає найменшому сумнївови, що сим фіґурам можемо признати релїґійне значінє; лишень сим способом можна пояснити їх численність; в кождій хатї могли вони в житю її мешканцїв відгривати певну ролю.

Відкрита в Кукутенї культура, як видно з висше поданого опису, приналежить безперечно неолїтичній добі. Ходить лишень про означене, до котрої фази її розвитку маємо сю культуру віднести. Д. Шмідт звертає увагу головно на горішну верству б, бо там найдено декілька предметів, на підставі котрих можемо точнїйше означити її хронольоґію. Сими предметами є металеві вироби; між ними можна виріжнити дві ґрупи: одна носить на собі признаки високо розвиненої зелїзної культури і не може нїяк гармонїзувати з иншими неолїтичними Кукутеньськими нахідками; в їх сусїдство дістала ся вона вже в богато пізнїйших часах і не може бути критерією в їх хронольоґічнім означеню. Друга ґрупа металевих предметів, дуже примітивних, походить з самого початку металевої епохи. Вона, як на се вказують давнїйше звісні вже анальоґії, належить тим самим часам, що й инші Кукутенські нахідки і сим способом доказує, що молодшу оселю б мусимо віднести не до початку, а до кінця неолїтичної епохи.

Ще одна річ тут дуже інтересна, і на неї хотів би звернути увагу. Побіч мідяних і бронзових найдено в Кукутенї ще кілька дуже примітивних зелїзних предметів. Д. Шмідт опираючись на анальоґічних нахідках на Балканськім півострові, де побіч остатків неолїтичної культури найдено нечисленні так бронзові як і зелїзні знаряди висказує — здаєть ся зовсїм влучну — думку, що в Румунії початки бронзової і зелїзної епохи зливають ся в однім і тім самім часї. Кукутеньська оселя походить отже з тої доби, коли до нас примандрували перші звістуни металевої культури, відразу так бронзової як і зелїзної.

Стільки говорить д. Шмідт про самі кукутенські нахідки. В дальшій части своєї розвідки, опираючись на них, стараєть ся він нарисувати образ зносин еґейської культури з середною Европою, та доказати, що подібна культура на Кретї є ґенетично звязана з цїлою еґейською культурою і передмикенською культурою України. Еґейська культура на Кретї не могла розвинути ся самостійно з тамошньої неолїтичної культури, бо ся не дала доси найменших доказів, мовби вона скривала в собі первнї пізнїйшої, прегарно розвиненої т. зв. еґейської культури. В тих околицях, серед бідної тамошної неолїтичної культури, еґей-

ська заявляєть ся як deus ex machina і ми тому її початків не можемо шукати на Креті, лишень в инших сторонах. Сими сторонами є Румунія, головно одначе австрийська і російська Україна. Відкриті тут сліди т. зв. передмикенської культури є першою стадією, з якої пізнїйше на Креті подібно як в цілій Греції розвинула ся егейська культура. Докази, які на се подає д. Шмідт, дуже переконуючі і ми тому з невзичайним зацікавленем ждемо заповідженої ним більшої публікації, в якій ціла ся теорія повинна бути основно представлена. В освітленю д. Шмідта українські нахідки набирають величезного значіня для всесвітної археольогії, і тому будби час, щоби оброблено їх вже раз докладнїйше.

В. Гребеняк.

Б. А. Тураевъ — Скарабеи съ о. Березани (Извѣстія императорской археологической коммиссіи, том 40-й, 1911, ст. 118—120).

Н. А. Енманъ — Навкратійскій кубокъ найденный на о. Березани (ibid., ст. 142—158).

Л. А. Моисеевъ — „Типосъ“ изъ Ольвіи (ibid., ст. 121—129).

Перші дві замітки присвячені нахідкам Г. Скадовского на Березани. Перша займаєть ся египетськими скарабеями, знайденими тут в числї семи. По відчитаню гієроглїфів доходить проф. Тураєв до висновку, що се не правдивий египетський витвір, а лишень його імітація. Велика фабрика скарабеїв находила ся, як се доказав Flinders Petrie, в грецьких руках в м. Навкратіс, і звідти найімовірнїйше ведуть початок і скарабеї найдені на о. Березани. Найлїпше показує се один скарабей, де гієроглїфи заступлені рисунками крилатої фігури давлячої руками змію, і зображенем двох коней, чи теж коня і льва. Незнати лишень, чи ті скарабеї дістали ся над береги Чорного моря впрост з Навкратіди, чи теж за посередництвом о. Родосу. Відповідь на се питане була б важним причинком до висвітленя торговельних зносин нашої землї з VII—IV в. до Р. Хр.

Друга статя присвячена цікавому кубкови звідтиж. Се гарно вироблений двоушний пугар. Прикрашений він був барвним малюнком, на який склали ся горизонтальні і кілька вертикальних лїній, а головно рисунок женської фігури з піднесеною до гори головою, в довгім, сягаючім по кістки убраню. Порівнуючі студії над ним перевела в обговорюваній розвідці д. Енман; в ній дійшла вона до висновку, що маємо тут діло з виробом навкратийської школи, котра зовсім оригінально розвинула засади милетської техніки. Кубок з о. Березани цікавий як витвір сеї навкратийської штуки, тим цікавійший, що в самій Навкратії

не найдено ще до тепер цілих подібних посудин, а лиш їх кусники. Час, в котрім міг він бути витворений, припадає на половину VI в. до Р. Хр.

Третя статя присвячена половині глиняної форми до відливаня лицевої сторони женської голови. Останніми часами зроблено з неї ґіпсовий і бронзовий відлив, дослїдам котрого присвячена висше цитована розвідка. Відтворене лице женщини своєю красою пригадує найгарнійші твори грецької штуки. Голова осаджена на високій шиї; лице поздовжне, ніс тонкий, ноздра стулені, очи звернені десь в далеку далечину; в пухких, гарно зазначених устах відданий образ чисто ідеального характеру. Сим способом зображене тут лице Персефони, богині то веселої чаруючої, то знов сумної і тужливої. Стиль різьби вказує, що маємо тут діло з твором другої половини V в. до Р. Хр. В тім часї в штуцї бороли ся між собою два напрями: один суворий, поважний і другий що любував ся в красотї лїній, ріжноманїтности і богацтві красок. Переходовий характер між тими двома стилями — по думцї д. Мойсеєва — зазначений і на нашій Персефонї. Головним репрезентантом різьбарської школи сеї переходової епохи був Калямїс. Здогадує ся отже автор, що форма голови найдена в Ольбії була відтиском з ориґіналу сього найславнїйшого в тих часах артиста, предтечі Фидія. Як би там не було, в кождім разї голова ольбійської Персефони носить на собі визначні слїди школи Калямїса. *В. Гребеняк.*

Г. К. Лукомскій — О прошломъ и современномъ состояніи провинціальной художественной архитектуры въ Россіи, съ 26 иллюстраціями, Спб., 1912.

Автор сеї роботи підкреслює неґативне відношенє до памятників старовини російських провінціяльних обивателїв, повне незаінтересованє їх красою містин, будов й т. и, Оглядаючи при сїм останки старовини по провінціях, він бачить на скільки естетичні ідеали минулого були висші від течій теперішнїх часів. Для своєї роботи автор дослїдив ряд російських ґубернїяльних і повітових міст, де зустрів низку невідомих зразків давнїх світських та церковних будинків. Починає з великоросийських міст: Твери, Калуги, Казани, Пензи, Саратова, Ярославля й всюди бачить сумне становище сучасного будівництва; опісля переходить до Польщі, Білорущини й України.

Польща з сього боку в найкращому, здаєть ся, станї; в Білорущинї-ж старі будови Могилева, Гомеля, Полоцька й ин. заставляють лиш з жахом оглядати ся на мізерність сучасної творчостк.

На Україні автор багато цікавого знаходить в Чернигові, на Волини, в Київі. В Чернигові зразками гідними для того, щоб їх розроб-

ляти, йому видають ся: будинок Мазепи, дім ґуберніяльного правліня, шляхетного пансіону, дім ґрафа Милорадовича, але не вважає за такий будинку реальної школи з додатками українського стилю. В Київі автор з нових будинків спиняєть ся тільки над авдіторією й педаґоґічним музеєм та над костьолом на В. Васильківській вул. Підкреслюючи відсутність гарних будов в Київі при всій красї положення сього міста, автор констатує занепад художнїх потреб, так важних для культури мешканцїв. Далї спиняєть ся на Кременчуцї й виділяє в нїм давний дім мійського маґістрату, в Катеринославі — будинок шляхетського зібрання; в Харкові поруч з давнїйшими будовами Ферадзінї путнього нового він теж не знаходить. З Заславлї уміщає автор вид манастиря Бернардинів, що має декораційну обробку може кращу за краківські Сукенніци або познаньский ратуш, та згадує поваленний замок, поруч з котрим умістив ся тепер новий аж на 7 поверхів паровий млин. В Житомирі з його костьолами та в Бердичові з його бароковим манастирем XVII в. (робота де Вітте) теж находить досить добрих зразків для відродження добрих заповітів старого будівництва. Далї йдуть рисунки веж Острозького замку, будова Маріуполя, Бердянська та Одеси. В останній добрі будинки зістали ся лиш з часів Барери та Томи де Томона. Торкаєть ся, врештї, автор сучасного церковного будівництва, і в нїм так само, як і в світському будівництві, не находить нїчого, щоб виходило по за межі буденної звичайности. Він обурюєть ся варварським обмальованнем в синє дзвіниці манастиря св. Тройцї в Чернигові, руйнованем козелецького собору, замку в Заславлї, палацу в Батуринї (буд. Рінальдї); оглядає заціліли ще чудом старопанські оселї в Диканьцї, Качанівцї, Яготинї, згадує щезлі або попсовані оселї як Антонїни на Поділю і підкреслює вандальство не лиш простих „обивателів", а й специялїстів інженерів та архитектів та просвічених епископів.

Свою книжку автор ілюструє 26-ма інтересними й часто новими образками, з яких так само як і з тексту видко, що його інтересували найбільше й головно стилї — барок, Людвик XVI та ампір. Сї стилї він хотїв би воскресити й длятого справляє до них любителїв старо-руських форм; Українцям теж хотїв би рекомендувати форми українського барока та ампіру. Зрештою, одначе, авторови милі не тільки сї форми; для нього взагалї дорогі усякі давні стильові будинки — українські сїльські церквочки, магометанські мечети, костьоли, жидівські школи, німецькі кірхи; він їх так само уважає „русскимъ достояніемъ", як і православні московські храми, котрі самі були під впливом українських й инших архитектурних форм.

Вкінцї своєї книжки автор говорить про потребу художнїх архитектурних конкурсів, розглядає деякі з них й в тім числї докладно спи-

няєть ся над конкурсом на фасад художньої школи в Харкові в українському стилю, піддаючи його різкій критиці за те, що самі умови конкурсу були несприяючі до виконаня сього проєкту: прямокутні й кубові маси — зовсім не українські в своїй основі — не можна було розробити в українському стилї, бо стиль мусїв би виплнвати з пляну чи сілюєту цїлої будови. При сїм разї автор торкаєть ся й українського архитектурного стилю взагалї, відначаючи мальовничість його мішаних часом фантастичних форм, які має хіба ґотик.

Таким чином загальне вражіннє від цїлої книжки ріжнородне, кидаєть ся в очі лиш безмірно вороже й скептичне відношенє до сучасних архитектур, серед котрих все таки історія згодом найде щось гідне, бо не настав же цїлковитий занепад естетики, а пробудженє творчости навіть запоручає її відродженє. *К. Широцький.*

Ziemia. Tygodnik krajoznawczy illustrowany, т. I і II, Варшава 1910 і 1911.

Сей орґан „Krajoznawcz'ого Товариства" в Варшаві вартий окремої згадки на сторінках нашого журнала, бо пильно займаєть ся і українською територією, особливо російською Україною, та подає значне число більших та менших розвідок і статей, дотикаючих української преісторії, етноґрафії, історії, будівництва, ґеоґрафії і т. д. Годї нам перечисдювати тут усе, що відносить ся до України, — більші замітки і статї обговорюють ся зрештою окремо, — все-ж таки слід згадати тут іще, що „Ziemia" богато ілюстрована знимками з укр. території і в великім числї подає види українських околиць, місточок, сїл, могил, хрестів, церков, домів, лїсів, озер і т. д.

Особливо треба піднести цїлі серії знимок руських церков з околиць Сянока, Львова і Чорткова (Антоневича, Януша, Майснера) і прегарний вибір образків українських краєвидів, надрукованих з фотоґрафій М. Вішнїцького (приміром в 1911 р.: стор. 273: Старий парк у Вахнівцї липовецького повіту; ст. 489: З винницького пов.; ст. 521: полїське багно; ст. 35: став на Поділю в винницькім повітї; ст. 649: полїський краєвид; ст. 656: подільська загорода і ст. 761: з повіту звягельського), В. Менчинського (прим. ст. 656: українська хата; ст. 745: Тетерів під Житоміром), Пшишиховського (ст. 569: пяний дуб коло Очакова), Краєвського (види перелому Стрипи), Фішера (з Карпат) і инших. З поодиноких статей принотую:

t — Mogiła Soroka, I, ст. 684 з видом могили). Між Кальником і селом Париївкою в липовецькім повітї на Українї лежить над рікою Собом могила Сорока, яку після переказів мали висипати Татари. Могила була колись великанських розмірів і при обводї 450 м.,

могла мати около 36 метрів висоти. Нинїшний вигляд могили стратив богато на величи, бо висота могили доходить лише до 18 м., і з обводу лишило ся мало, коли землї мабуть зужили до сипаня греблї. Під Сорокою побив Перебийніс Поляків, про що й співає народна пісня: Ой; за Дашовом, під Сорокою, множество Ляхів пропало".

I. Nitowski — Ruiny zamku w Ostrogu (I, ст. 646—647 з видом руїн). Коротка історія замку князїв Острожських, до якої Ґурнїцьким додано докладнїйше оповіданє про вдову по Ілї Острожськім, Беату і її дочку Гальшку. На кінци звістка про теперішний вигляд замку та про колеґію Єзуїтів і василіянську школу, з якої по пожарі в 1820 р. ледви останки фундаментів лишили ся.

J. Raczyński – Zamek w Starym Konstantynowie (II, ст. 233—234 з видом замку). Загальні звістки про початки Константинова, заложеного 1561 р. князем Константином Острожським, та про історію міста і замку.

Marek Gozdawa — Tereszki na Wołyniu (I, ст. 533 з 2 ілюстрац.). Історія села Терешок, староконстантинівського повіту волинської ґубернії, з видом двора і каплицї. Терешки, знані вже в XVI ст., були власністю кн. Острожських.

Marek Gozdawa — Pałac w Zazulińcach (I, ст. 700 з видом палати в Зазулинцях і самих Зазулинець). Коротенька історія села і маєтку Зазулинцї Великі в староконстантинівськім повітї на Волини. Зазулинцї були власністю ординациї Острожських і перейшли 1753 р. в руки Сапігів.

Dwór w Korostkach (I, ст. 804 з обр. двора). Уваги до образу двора в Коростках новоград-волинського повіту.

Konstanty Teleżyński — Dwór w Wielicku (II, ст. 83—84 з видом двора). Опис волинського двірка з XVIII ст. В його архіві переховуєть ся копія акту з 1526 р., в якім потверджують ся всілякі привілеї, надані князем Свидригайлом кн. Гр. Кожановичеви. Документ писаний по руськи.

Jadwiga Warnkówna — Na dawnej rubieży (I, стор. 136—140, 150—154, 167—170, 183—187). Богато ілюстрована статя про Каменець Подільський. Авторка подає наперед історію міста і твердинї, а потім описує теперішний вигляд старих будівель і малює житє в Каменци, особливо в ярмарковий день. Вкінци описує авторка дорогу до Хотина і присвячує кілька сторінок його історії, виглядови і житю. До статї додано 21 ілюстрацій. між ними кілька видів замку в Камінци, види руської і лядської брами, старої церкви в Карвасарах, подільської хати, замку в Хотинї і переправи через Днїстер зі Жванця до Хотина та типи дївчат з околиць Камінця Подільського.

G. Pruszyński — Bar (II, стор. 700—702 з обр. останків замкових мурів і давного ратуша). Історія і теперішний стан міста Бар.

A. W[isznicki] — Zamek w Janowie (II, ст. 244). Опис замку в містечку Янові на російськім Поділю. До опису додано три фотоґрафії цїлого замку, брами вїздової і зводженого моста.

S. A. W. — Kopiec pod Kołomyją (I, стор. 397 з ілюстр.). Звістка про памятник на могилї під Коломиєю, де 15/IX 1485 складав молдавський господар Стефан чолобитню польському королеви Казимирови Ягайловичеви.

W. T[iszcz] — Wysoki Zamek we Lwowie (II, ст. 213—214 з трьома знимками). Коротка історія Високого замку.

W. F[iszer] — Zamek w Starem Siole (II, ст. 40—41). Коротка історія Старого Села (коло Львова) і тамошного оборонного замку. Статя прикрашена видами замку, головної башти, муру від півночи і церкви в Сихові під Давидовом.

Kazimierz Rechowicz — Zamek w Krasiczynie (II, ст. 736—737). Історія і теперішний вигляд замку у Красичинї коло Перемишля (залож. 1592 р), з двома видами замку і видом замкової каплиці.

Leszczyński Wł. — Grobla w Boryszkowcach (II, ст. 19—20 з малюнком автора). Звістки про могилу Могорта і місцеві знахідки. В памяти людности переховуєть ся згадка, що тут була битва „але хто з ким бив ся, Ляхи і Москалї, чи який инший народ“ — не знати.

Henryk Galle — U źródeł Prutu (I, ст. 584—586). Опис подорожи від жерел Прута аж до Яремча, з видами жерел Прута під Говерлею, дзвіницї при церкві в Микуличинї, дороги з Ворохти до Татарова, костела і вілї в Ворохтї і з фотоґрафією Гуцула. Стрічають ся помилки в назвах гір і верхів, примірои Dacer (зам. Данцир), Breskut (зам. Буркут), Sennik (зам. Синяк), Doboczanka (зам. Добошанка), Liszniów (зам. Лїснів). *З. Кузеля.*

Prähistorische Forschung in Österreich 1906—1908. (Jahrhuch für Altertumskunde 1909, III, стор. 251a—258b). Се проба бібліоґрафії преісторичних знахідок на основі всїляких журналів і часописий. Галичина узгляднена дуже слабо, бо не використано анї українських анї польських видавництв і виписувано лїтературу тільки з нїмецьких часописий. Хибою треба також вважати і сю обставину, що нїде не виділено окремо археольоґії, ґеольоґії і палеонтольоґії. На кінци коротка характеристика нахідок.

Dr. G. Gähtgens — Bericht über die ethnologische Forschung 1906—1908) (Geogr. Jahrbuch 1911, стр. 219 - 228).

Дуже богатий огляд праць з обсягу етнольоґії усїх частин світа. У окремім розділї обговорюєть ся лїтература, що дотикає Індоґерманців і Славян, та російської і австро-угорської териториї. Між иншим згадують ся і книжки про Україну, які так рідко здобувають доступ до чужомовної, західно-европейської фахової лїтератури. На жаль видання Наук. Тов. ім. Шевченка, де поміщено чимало матеріялу з того обсягу, не згадують ся анї словом, хоть їх легко роздобути в унїверситетських бібліотеках.

Dr. E. Fischer — Die Herkunft der Rumänen (Die Karpathen 1909/10 III/I, стор. 19—23). Огляд праць Фішера і представленє його поглядів про походженє Волохів.

Antoni Mayłski — Ziemia i ludność Polski pierwotnej (Przegląd narodowy I, 1908, том 1, стор. 678—700). Праісторія і старинна історія (до X столїтя) Польщі, а до певної міри і инших славянських народів.

B. Pharmakovsky — Archäologische Funde im. J. 1908. Russland. (Jahrbuch des kais. deutschen archäolog. Instituts XXIV, 1909. Archäologischer Anzeiger pro 1908, стор. 139—176). Фармаковский, сталий референт археольоґічних находок, подає тут справозданє за 1908 рік з розкопок в стар. Танаїс, Херсонесї, Керчи, Ольбії, на Березани і Кубанщинї, в Київщинї і Воронїжчинї. Стаття ілюстрована 40 образками.

B. Pharmakovsky — Archäologische Funde im. J. 1909. Russland. (Ibidem XXV, 1911, Arch. Anzeiger, ст. 195—243). З 43 образками. Справозданє з археольоґічних розкопок на Кавказї, Березани, в Танаїсї, Керчи, Мелїтополи, Ольбії і Акерманї.

B. Pharmakovsky — Archäologische Funde im. J. 1910. Russland. (Ibidem XXVI, 1910, Archäolog. Anzeiger 1910, стор. 192—238). Стаття, прикрашена 42 ілюстраціями, містить справозданє з розкопок, пороблених у 1910 роцї на Кавказї і на Українї. *З. К.*

Е. Е. Ленцъ и Н. И. Веселовскій — По поводу статьи Е. Е. Тевяшова. (Извѣстія императорской археологической коммиссіи. т. 40, ст. 159—164). Як звісно з поданого вже давнїйше справоздання, д. Тевяшов поставив теорію, що дїрки поміщені деколи в тулїйках скитийських стріл мали служити до лекшого витягання з них зломаних частин дерева. Проти сього твердження виступають дд. Ленц і Веселовский, доказуючи його безпідставність. Над сею справою шкода ширше розводити ся а вистарчить зазначити, що вона дуже гарно характеризує роботу більшої части російських археольоґів, що замість звернути свої досліди на важнїйші питання історично-культурного значіння, до тепер майже

зовсїм не рушані, тратять час на вияснене подібних нїчим незамітних подробиць. *В. Гр.*

Ed. v. Zambaur — Die Münzen der Chasaren. Auszug aus dem Vortrage, gehalten in der ordentlichen Versammlung der Numismatichen Gesellschaft in Wien am 26. April 1911. (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien VIII, 1911, ч. 335/6, стор. 313—315). По короткім вступі про територію, історію, племінний і конфесийний склад Хазар, займаєть ся автор обговоренєм хазарської торговлї і признає за хазарські гроші численні окази із нахідок у Росії і на побережу Балтийського моря. Шкода, що найцікавійшу для нас частину викладу передано лише кількома реченями.

M. Goldstein — Lemberg. Münzfunde (Ibidem VIII, 1911, ч. 332, стор. 285).

Raimund Kaindl — Bukovina (Ibidem, VII, 1908, ч. 296, стор. 300). Дві короткі звістки про найновійші нахідки монет у Галичині і на Буковинї. Звістка Ґольдштайна говорить про нахідку в Стульську (жидачівського повіту), де видобуто около 200 ріжних монет, і до богатої нахідки в Стенятинї (сокальського повіта), де найдено в липни 1910 р. збірку золотих голяндських монет, що важили 70 кґ. Збірку мали продати до Відня за суму 20.000 корон. Проф. Кайндль інформує у невеличкій замітцї про нахідки монет на Буковинї, коло Черновець, Дорошівцїв, Кіцманя, Шипинцїв і т. д. Дуже жалко, що фахові журнали так мало подають відомостий про гроші, подибувані на українській територіі, хоч в самих часописий можна зібрати більше матеріялу. Годило ся б також давати більше подрібні відомости, як ті, що їх маємо в Місячнику нумізматичного товариства. *З. К.*

Къ біографіи композитора Д. Бортнянскаго. Сообщ. И. Ѳ. Павловскій. („Русская Старина", 1911 р., т. 148, кн. 12, ст. 690—691). На підставі ріжних документів Архиву Полтавського „Губернського Правленія" д. І. Павловський подає відомости про манускрипти та виритовані на мідяних та оловяних дошках піеси славнозвісного українця-композитора, що по його смерти віддані були наслїдницями у власність т. зв. придворного „пѣвческаго корпуса". Лишило ся всього 84 песи і 227 мідяних та 662 оловяних дошок. Де переховують ся вони тепер і в якім станї — невідомо. За цінний дар з царського наказу призначена була невеличка віднагорода, але дістати її, по довгих періпетіях удало ся наслїдницям лише за впливовою допомогою кн. Репніна, тодїшнього малоросийського ґенерал-ґубернатора. *О. Н.*

Konstanty Teleżyński — Muzeum na Wołyniu. (Ziemia 1910, I, ст. 535). Звістка про музей Рільничого Товариства в Рівнім на Волини. Крім рільничих предметів має музей збірку монет і медалів, зразки місцевих мармурів і ґранітів, кости передісторичних звірят (між иншим мамута) та передісторичні знахідки як молотки, сокирки, пилки і посуди. *З. К.*

Історія політична і культурна.

С. Сыромятниковъ — Древлянскій князь и варяжскій вопросъ (Журналъ Мин. Н. Просв. 1912, VII, с. 120—139).

Під таким голосним і досить дивним титулом в дійсности містять ся ріжні замітки, досить слабко звязані між собою — балачки на тему варязтва на Руси з приводу статї проф. Корфа обговореної в 108 т. Записок. Автор — сам правовірний норманїст, виступає против крайнїх норманїстичних виводів Шпінґа і Корфа. Він скептично приймає здогади про норманську саґу, яка оповідала про пімсту Ольги і думає, що „заставлять Древлянъ съ Ольгой на древне-шведскомъ языкѣ, предполагать существованіе древне-шведской лѣтописи въ IX вѣкѣ въ Кіевѣ и обвинять лѣтописца въ безграмотности — совершенно неосновательно".

Приймаючи лїтописну традицію про норманський початок київської династиї, автор підчеркує, що ся династия і взагалї Варяги мусїли скоро асимілювати ся на Руси, ставить знак запитання над норманським походженнєм Ольги (при тім виступає з великим довірєм до т. зв. Якимової лїтописи), признає неймовірним скандинавський вплив на місцеві форми шлюбу (с. 132), вважає неправдоподібною гадку, що Варяги були культурнїйші від Словян і як на доказ против того вказує на мале число запозичених від Скандинавців слів (с. 133), робить кілька заміток взагалї що до відносин словянської і шведської культури і виступає против надій Шпінґа і Корфа на виясненнє великих впливів скандинавського права на руське: „ничтожные по численности находники Варяги не могли измѣнить правосознанія русскаго народа, если не могли измѣнить его даже сборники византійскаго права, дѣйствовавшіе черезъ церковные суды". „Конечно, старинныя областныя правды скандинавскаго сѣвера должны быть изучаемы русскими историками права, но онѣ нужны только, какъ матеріалъ для сравненія". „Ждать оттуда откровеній для исторіи русскаго права было бы увлеченіемъ непростительнымъ" (с. 136).

Принотувавши недавно погляди проф. Корфа, як оден з показчиків сучасного неонорманїзму, я вважав користним принотувати і сї погляди уміркованого норманїста, хоч наукова вартість їх переважно невелика, бо висловляють ся вони загально і без близшої арґументації.

М. Грушевський.

Tadeusz Korzon — Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa. Краків, 1912. Том I, ст. VII+387+1 карта. Том II, ст. 532. Том III, ст. 459.

Ся історія воєн і військовости у Польщі мала входити як оден відділ у ширше видавництво Польської Енциклопедії, — се по части освітлює її характер, бо хоч книжка вийшла окремим виданем, лишилась вона в енциклопедичній формі. Автор відповідно до цїли публїкації мав намір тільки вичислити і описати всї польські війни, — в аналїзу жерел і подрібне арґументоване своїх тез рішив ся зовсїм не входити. Така праця не може очевидно заступити моноґрафій, опертих на жерельних студіях, — могла би мати значінє хиба своїми загальними замітками, як синтез дотеперішних дослїдів.

Справами України книжка займаєть ся доволї часто, але не всюди в рівнім обсягу.

Війни польських князїв з княжою Русею не знайшли у автора одноцїльної характеристики; також не входить він в близший опис поодиноких битв і стичок. Докладнїйші замітки посвячено битві Болеслава з Ярославом над Бугом 1018 р. (I с. 26, 28), війни Казимира II і Лешка в Галичинї (с. 60—65), походи Казимира В. на Галичину (I с. 83—92). Але все те переважно оперте на дослїдах з другої руки, а хоч автор входить і в критику жерел, то глибшої оцїнки сучасних подій не бачимо — анї зі становища полїтичного анї з мілїтарного.

З пізнїйших воєн, які зачіпали нашу територію, присвячені в I томі описи війнам литовським, як повстаню Свитригайла (с. 135—143), походам на Молдавщину (с. 184—203), боротьбі з Татарами і Турками до поч. XVI в. (с. 207—235) і з Москвою (с. 235—259). Богатший історичний матеріял з тих часів дозволив авторови входити в подробиці деяких компаній; але все таки деякі уступи не вистарчають, взяти хочби оборону полудневo-українських границь, якій присвячено дуже скупе місце (с. 358—363). Початки козаччини трактує автор дуже побіжно; перших козацьких походів навіть не перечислено, а про орґанізацію сказано аж надто загально (с. 367—377).

В другім томі присвячено невеликий уступ татарським походам за Баторія (II, с. 25—28) і описано московські війни, в яких брали участь козаки. Орґанізацію козаків тих часів подає автор за роботою Стороженка Стефанъ Баторій и днѣпровскіе козаки (с. 85—91). Дальше подано вже докладнїйшу історію козаччини від Косинського до Павлюка (с. 292—325); автор використав деякі рукописні жерела, але знов не маємо ніякої загальнїйшої характеристики козацьких воєн, анї козацької орґанізації. Перші часи Хмельниччини і погромів Поляків збуває автор коротко, більше місця дає аж берестецькій кампанії, дальші події знов

трактовані побіжно (с. 237—353). Пізнійша історія козаччини переплітаєть ся з війнами московськими і татарсько-турецькими; в тих частинах автор користував ся матеріялом з першої руки і сї уступи приносять найбільше нового, хоч по части покривають ся з давнїйшою студією автора Dola i niedola Jana Sobieskiego (II с. 353—379, 395 до кінця, Ш, с. 1—30).

В цїлости ся Історія може зацїкавити спеціялїста хиба в деяких місцях, де автор опанував жерела і перевів їх аналїз, але таких місць не богато... Поза тим лишаєть ся „вичисленє і опис всїх воєн" — річ повчаюча для ширшого загалу, але для науки може передчасна, коли не оброблено ще моноґрафічно поодиноких частин теми. Праця не дає також сього, що найбільше бажане було б для читача — ширшого освітленя подій. Цїла ся „Історія" се властиво хронїка воєн, — автор не пробував навіть трактувати їх з висшого міжнародного становища...

На кінець мусимо зазначити одну немилу сторону книжки — відношенє автора до нашої історіоґрафії. П. Корзон застеріг ся з гори, що не буде входити в полєміку з противними поглядами, і обітницї загально додержав, бо рідко де простує чужі досліди; одинокий виїмок позволив собі зробити — саме що до нас. Коли автор „відкидає" погляди проф. М. Грушевського що до воєн Володимира (І с. 24), в иншій справі зазначує його „гиперкритицизм" (І, с. 28), ще де инше каже, що його виводи не „лицюють" з дійсними відносинами (II, с. 91) — се можна приняти ще за критику, мимо характеристичного тону. Але що сказати про такі місця, де автора виводить з рівноваги сам заголовок одної глави в Історії України-Руси — „Галицько-волинська держава", не вміючи гаразд перекласти сих слів (держава = państwo, не mocarstwo), п. Корзон з насміхами говорить: zapowiedzianej na wstępie „mocarstwowej polityki", mocarstwowego „życia" autor, twórca nowej (ukraińskiej t. j. kozacko siczowej) teoryi nie udowodnił cytatami i źródeł nie przystosował do faktów і т. ин. (I, с. 66). Що спільного має галицько-волинська держава XIII в. з „козацько-січовою (??) теорією" тяжко збагнути... Подібної „критики" є в книзї п. Корзона і більше (II, с. 313, 334—5), — а яких арґументів уживає автор, вистарчить згадати хочби се, що проф. Грушевський дістає імя: twórca nieznanego przedtem „narodu Ukraińskiego" !! (II, с. 355). *І. Крипякевич.*

Leonhard Piotrowski — Bukowina (Neue freie Lehrer-Zeitung, Чернівцї 1910, чч. 79—89, 92—94, 96—98, 100, 101; 1911, 105—110).

Праця Пйотровского мала на цїли дати буковинським учителям підручник історії рідного краю, а саме річ, що підходила би під термін

„Landeskunde“. На жаль сили автора були слабші як його пляни і ми дістали обширну і ріжнородну, але цілковито безкритичну і непридатну працю, яка не то що не поможе вчителям пізнати Буковину, а скорше пошкодить, популяризуючи хибні погляди.

Автор зачинає від обговореня походженя і історії поодиноких місцевостий, послугуючи ся збіркою переказів Сіміґіновича (Volkssagen aus der Bukowina), переходить потім до історії краю і поодиноких народностий, що тепер замешкують Буковину, а вкінци займаєть ся ґеоґрафією, етноґрафією і статистикою. Автор зачеркнув собі великий плян, але уложив його доволї хаотично і перевів справдї по ділєтантськи, не знаючи ані трохи методи працї, за яку взяв ся опираючи ся лише на кількох жерелах, а то на книжцї Фішера: Bukovina, Кайндля: Landeskunde, Сіміґіновича: Volkssagen aus der Bukowina, А. Л. Германа: Weltgeschichte і х. Г. К.: Dzieje narodu polskiego. Одначе слабе використанє жерел не булоб великою провиною, коли праця мала відповідати більш практичним цілям, як би автор умів використати хоч сю невеличку збірку лїтератури. А то всюди бачимо самі помилки і непорозуміня. Автор переповідає за Сіміґіновичем всїлякі перекази, але робить се так незручно, що читач може легко приймити їх за правду. Тай і в такій легкій роботї не устеріг ся автор від деяких помилок, яких би не було, як би автор трохи уважнїйше відносив ся до своєї працї. Дуже прикре враженє відносить ся при читаню етимольоґічних мірковань автора. Автор стараєть ся по змозї всюди подавати поясненя топоґрафічних назв, але або бере їх некритично з уст народа або сам творить на взір людової етимольоґії. Для прикладу наведу дещо. Назва укр. села Чорнавка походить від чорноокої Маринки, що за турецьких нападів сподобала ся якомусь беєви, який її іменем назвав відбудоване по пожарі село (ч. 82). Кіцмань (Kotzmann) має свою назву від Кіци Апостолюк, а властиво від слів „kitza manie“, які кричав Турок, коли його Кіца топила у бочцї (ч. 82). Мамаївцї (Mamajestie) виводить автор від слів „mama jeste“ (що має означати „die Mutter ist es“) (ч. 83), Бабин (по нїмецьки з волоського Bobestie) з „Бог і буває“, Чернівцї від „Czerń owiec = Schafherde“, Добринівцї (Dobronoutz) від „dobra noc = gute Nacht“ (ч. 84), Кліводин від „хліб і вода“, Крищатик від „Krzyż“ (ч. 86), Ленківцї від „lęgi“ (ч. 87), Пядикївцї від „piedica = Hinderniss“ (ч. 89), Самушин від „sam = einsam und uszy = Ohren“ (ч. 89), Шубранець від „собраніе = Versammlung“, Ширівцї (Scheroutz) від „schir = Stadt“ і т. д. Як бачимо, автор виводить етимольоґії українських назв з волоського і польського або із форм, уживаних офіціяльно (по нїмецьки) на підставі волоської терминольоґії. Взагалї-ж радо послугуєть ся автор польськими терминами там,

де Поляків нема і польських назв ніхто не уживає. За те слабше виглядає його знане української мови і історії. Гуцулів уважає потомками Куманів, званих Уцами, і оповідає небилиці про їх мітольоґію. По Куманах лишили ся Гуцулам до нині шапки „з хвостом“ і червоні споднї. Сармати були споріднені з Українцями, що осїли на Буковинї за римських часів. До Українцїв в остатніх часах зачисляють і Гуцулів. До козаків відносить ся автор не дуже симпатично: війська Хмельницького називає дикою ордою (ч. 96).

Не без куріозів та помилок і инші відділи, одначе ми їх поминаємо, бо гадаємо, що висше наведені приклади вистарчать, щоб пізнати вартість працї Пйотровского. — *З. Кузеля.*

А. Ф. Риттихъ — Обиженный край (Русская Старина, 1911 р., кн. 7, ст. 61—87, кн. 8, ст. 303—325, з мапою).

В своїй статї д. Ріттіх подає короткий начерк зовнїшньої і внутрішньої історії від найдавнійших аж до найновійших часів т. зв. „Западно-русскаго края“, себто частини Західної України і Білої Руси (ґуб. Київська, Подільська, Волинська, Вітебська, Ковенська, Городненська, Віленська, Минська і Могилївська). Написаний досить займаючо, начерк сей відзначає ся одначе тою тенденційністю та поверховістю (в національно-російськім дусї), котрі взагалї властиві сьому досить відомому авторови. „Обиженный“ сей край, очевидно, не лише в огляду на свою давню минувшину та нинїшню польську експанзивну дїяльність, як гадає автор, а також не менше — й з огляду на російські централїзацийні та денаціоналїзацийні заходи. Справедливість вимагає тому, щоб, висвітлюючи польську заборчу дїяльність та взиваючи до боротьби з нею, звернути таку саму увагу й на анальоґічну російську. Автор, розуміеть ся, сього не робить: для його „Западно-русскій край“ — такий же російський, як для представників польського заборчого націоналїзму — польський; в своїй статї він говорить лише про „нашу“ (себто російську народність, знає лише „русских“ сього края, мішаючи до купи і Росіян, і Українців-русинів, і Білорусинів. Нема чого й казати, що такого роду спосіб є і цілком неслушним і зовсїм не науковим. Взагалї цїлий матеріял, поданий д. Ріттїхом, потребує совісного перевірення та ріжностороннього освітленя.

В кінцї своєї статї автор подає свій власний проєкт — „як забезпечити сю нашу рідну національність західно-російського краю“, доводячи цифрами (з конскрипції 1897 р.) та фактами, що — „її можливо і треба забезпечити“... Принагідно торкаєть ся він також „Юго-Западнаго края“, звертаючи уваги на його „украйнофильство, сильно теперь подогрѣтое австрійскими агентами“. „Это дѣло — каже про український

національний рух автор — съ обществомъ Шевченка во главѣ, какою-то оперою Наталки-Полтавки и ограниченнымъ числомъ фантазеровъ, полагающихъ, что Малороссія, Малороссы, составляютъ что-то особенное, со своимъ неразработаннымъ нарѣчіемъ и со своими чумаками, можетъ самостоятельно существовать, не нуждаясь въ общемъ отечествѣ — Россіи!...“ „Никогда они самостоятельно существовать не могутъ — рішае д. Ріттіх — и это доказано удѣльными князьями временъ Андрея Боголюбскаго и потомъ татарщиною, а далѣе Литвою и Польшею, которые всѣ ее громили, покоряли и уродовали вплоть до присоединенія Малороссіи в 1654 г., а затѣмъ и Украйны при Екатеринѣ II...“ „Не пора ли бы — кличе наш автор — войти въ соглашеніе съ Германіею и окончательно (?) присоединить къ себѣ русскую Галицію по Санъ; знай, ляше, что Санъ (sic!) наше и, занявъ Карпаты съ ихъ Бойками и Лемками, притягнуть къ себѣ угро-руссовъ, весь комитетъ Мармарашъ (sic!) до береговъ Тиссы“... і т. д.

Наведена недоладна балаканина д. Ріттіха, іґнорантські понятя про українські відносини і справи, фантастичні експанзивні пляни і проекти — вповні характеризують наукову вартість його статї.

О. Назаріїв.

Edward Maliszewski — Ordynacye polskie (Ziemia, 1910, I, стор. 277—278, 290—292).

Автор під сим титулом дае історію польських фідеікомісів і вичисляе їх по територіям. На українських землях істнуе майже половина „ординацій“, коло 20. Ось важнїйші: 1) Олика — кн. Ферд. Радивила, заложена 1587 р., мае 27·271 десятин волинської землї і ділить ся на дві частині: Олика і Цумань. 2) Теплик і Ситківцї ґр. Потоцких, затверджена 1875 р. складаеть ся з земель в Теплику на Поділю (20·661 дес.), і в Ситківцях у липовецькім повіті (5·646 дес.). 3) Славута кн. Санґушків у повіті заславськім на Волини, затверджена 1907 р., складаеть ся з 3 ключів і обіймае 62·386 дес. 4) Антоніни — ґр. Потоцких у повіті заславськім на Волини, затверджена 1910 р., мае около 26 000 десятин (теперішний властитель ґр. Роман Потоцкий). 5) Корець — ґр. Потоцких у пов. звягельськім на Волини, затв. 1910 р. для ґр. Осипа Потоцкого. Враз з добрами Новоселиця в староконстантинівськім повіті обіймати-ме около 26·0000 десятин. 6) Ланцут з 1838 р. ґр. Романа Потоцкого (34·647 морґів). 7) Скала — Аґенора ґр. Ґолуховского в борщівськім повіті (8·586 морґів). 8) Хоростків ґр. Стан. Семіньского-Левицкого у гусятинськім повіті (12·359 м.). 9) Бориничі ґр. Марії і Дембіньских Мицельской в Бобреччині (3·818 м.). 10) Нижборк-Чабарівка ґр. Руд. Баворовского в гусятин-

ськім повіті (4·147 моргів) 11) Висічка Тад. Чарковского-Ґолеєвского в Борщівщині (5·748 м.). 12) Міжинець Адама кн. Любомірского в Перемиськім (5·832 м.). 13) Потуриця (з 1893 р.) Тад. ґр. Дзєдушицкого в Сокальськім (около 20·000 м). 14) Сінява (1896 р.) Адама кн. Чарторийского в Ярославськім і Сяніцькім (19·161 м) і кілька менших та на мішаних територіях. *З. К.*

П. Юдинъ — Изъ жизни Н. И. Костомарова въ Саратовѣ (Новыя данныя къ его характеристикѣ) (Русская Старина, 1911 р., т. 148, кн. 12, ст. 509—514).

Матеріялів до біоґрафії славнозвістного історика і діяча поназбирало ся вже досить богато, але не можна сказати, щоб вони що-до якости своєї і докладности вистарчали для вірної і повної характеристики сеї видатної постати. Тому опублїковане кожного нового факту з його житя, підмічене кожної нової риси його вдачі і моральної істоти можна-б тілько повитати. Очевидно, що все те має вартість лише під умовою повної безсторонности в поясненю фактів та щирого бажаня представити особу історика в правдивім, нефальшованім світлї. На жаль, не можна всього того сказати про невеличку замітку д. П. Юдіна. Занадто вже помітно пробиваєть ся з неї якась неохота до особи ученого, незрозуміле бажане принизити в очах нащадків його особу. Головна ціль автора — спростувати деякі помилки, пороблені в записаній зі слів Костомарові Н. А. Білозерською його „Автобіоґрафії", доповнити її та подати кілька фактів з періоду саратовського засланя історика. Деякі дати та відомости справдї варті уваги, инші ж викликають поважні сумніви та стоять в різкій суперечности з тим, що ми досї знали про Костомарова. Так напр., Костомаров нїби зовсїм нездібний був до сумлїнного виконуваня своїх службових обовязків (хоч наведені автором факти треба пояснити швидше — неохотою його, а не нездібністю до службової діяльности), відзначав ся скаредністю, непривітним відношенем до своїх знайомих, небажанем навіть дїлити ся своїми знанями з тими, що звертали ся до його по наукові поради. Костомаров, по думцї автора, підчас свого саратовського засланя зовсїм не почував матеріяльної нужди, мав грошей завсїди далеко більше, анїж потребував, а навіть — „не брезговалъ извлекать барыши и отдачей денегъ подъ купчія и закладныя" на тяжких для своїх контраґентів умовах. Автор наводить навіть кілька фактів з документів скасованої „Саратовской Палаты Гражданскаго Суда", що вказують нїби — „на эту его коммерческую дѣятельность". Факти сї одначе, як і взагалї фактичний матеріял д. Юдіна, потребують без сумнїву основного сконтролюваня та безстороннього вияснення і освітлення. *О. Назарїв.*

Dr. Adolf Schulten — Bericht über die Fortschritte der historischen Geographie des römischen Westens. 1907—1909 (Ibidem, стор. 51—188). Для нас мають варті́сть розділи про землї славянської кольонїзації, особливо про Дакію.

Dr. Eugen Oberhummer — Bericht über die Länder- und Völkerkunde der östlichen antiken Welt IV. (Ibidem, стор. 329—448). Сей огляд дотикає переважно нашої території.

W. Ohnesorge — Ausbreitung und Ende der Slaven zwischen Nieder- Elbe und Oder. Lübeck 1911. (Відбитка з Zeitschrift für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde XII, XIII). Автор займаєть ся історією Західних Славян у 12 і 13-ім столїтю і виступає проти теорії, що Нїмцї, кольонїзуючи славянські землї в 12 і 13-ім столїтю, вбивали Славян і нищили їх оселї. Свої докази черпає автор з історії Ваґрії у східнім Гольштинї. *З. К.*

Ів. Франко — Повний нарис історії України-Руси (Дїло 1912, чч. 30—32, 42, 45 і 46). В сих критичних увагах, як др. Франко назвав отсї фелєтони, до історичних праць проф. М. Грушевського, спиняєть ся він головно на двох популярних курсах (в укр. і в російських мовах) проф. М. Грушевського, хоч подекуди робить екскурзії і в І-й том великої працї. Замітки критика обертають ся головно коло деяких питань старої нашої історії. На наш погляд закиди д-ра Франка неоправданї, бо коли-б і трактувати річ по його вказівкам, то не лиш, що популярна книжка стала сь би непопулярною, але й широка й ґрунтовна наукова праця була-б непотрібно перетяжена зайвим для неї матеріялом. Статї вийшли й окремою відбиткою. *В. Д.*

В. П. М—нъ — По Подляшью. Посадъ Ломазы и его окрестности (Русская Старина, 1911 р, т. 148, кн. 9, ст. 195—213). На підставі нечисленних лїтературних жерел (Батюшков, Лонґінов, „Матеріалы для этнографіи Сѣдлецкой губ.“ — Бессараба), деяких документів (Лѣтопись Ломазской церкви за 1876—1906 рр.), та власних спостережень і розвідувань автор стараєть ся намалювати історію одної з найбільше, по його думцї, цїкавих та найдавнїйше заселеної місцевости Підляшя — посада Ломази (Ломаки) і його околиць (Докудів, Студянка). Кілька слів присвячує він спеціяльно ломазській церкві і релїґійному житю ломазського населеня. В окремім роздїлї зупиняєть ся також на звичаях, обрядах і повірях місцевої людности. Замітка написана в тенденцийнім національно-російськім патріотичнім дусї. З огляду на те, що річ іде про справдї цїкаву та мало досліджену українську місцевість, замітка може мати деякий інтерес для українських істориків.

та етноґрафів, зложена вона одначе дуже поверхово, а нового і пожиточного матеріялу подає дуже небогато. *О. Н.*

Majer Balaban — Skizzen und Studien zur Geschichte der Juden in Polen. Берлїн, Ляй, 1911. Стор. 127, 8⁰, 3 м. Се збірка 10 розвідок, що відносять ся переважно до історії міста Львова (примірои: Auto da Fé у Львові 1728; Процес львівської жидівської громади з Єзуїтами 1603–1608; Безпеченство у львівскім Ґето; Офіціяльний протокол депутації Франкістів у Львові і т. д.).

Z podróży Węgrów w Polsce. Tł dr. Adr. Divéky (Ziemia, 1911, II, стор. 718–719, 737–739, 757–758, 788–789, 805–806, 846–847). Подають ся тут виїмки із дорожних споминів двох угорських еміґрантів і подорожників, Адама Кіралї і Мартина Чомбора. Князь А. Кіралї не хотів пристати на умови угоди, заключеної в Сатмар Немет по нещасливім укінченю повстання Франца II Раковці, і вивандрував до Польщі, а потім до Франції і Туреччини. Його спомини не мають великої вартости, всеж таки приносять чимало дрібних даних і обсервацний про переважно українські околиці, через які приходило ся йому переїздити. Дорога Кіралї вела наперед з Мункача через Козьову, Сколе і Синевідсько до Стрия. Сколе залюднене майже самими жидами, а місцевий замок не мав „надзвичайної моци". Стрий теж жидівський, має досить величавий замок, 4 церкви, 2 костели і біжницю. Далї був автор у Дідушицях, Городку, Яворові, Залужу, Висоцку, Ярославі і у Львові, де звернуло його увагу, що уніятське епископство на передмістю, коли латиньске і вірменське в середмістю. Потім був Каролї у Стрию, видів страшну повінь коло Ярослава, врештї переїздив через Сїняву, Олешичі, Куклзів і Жовкву. Всюди описує палати (Дїдушицких, Сїнявских, Собєских), але нїде не подає важнїйших заміток. В Яворові згадує кілька руських церков. Спомини з подорожі Чомбора в 1616 р. не дають для нас нїчого, бо дотикають польської території.

Dr. V. N. Alexandrenko — Beiträge zur Geschichte der diplomatischen Verhandlungen zwischen Russland und England im XVIII Jahrhundert (Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin VIII, 1910, стор. 409–425). Частина більшої працї, обіймає час від смерти Петра Великого до 1756 року.

Kazimierz Bartoszewicz — Przyczynki do „kwestyi ruskiej" (Przegląd narodowy, I. 1908, том II, стор. 12—45). В довшій статї стараєть ся автор доказати, що Поляки в часах чотиролїтного сойму і початків українського відродженя аж до шістьдесятих років ви-

тягали до Українців руку як до рівних і робили все, щоби жити в згоді і заспокоїти їх бажаня, а що Українці відплачували ся їм невдячністю і зрадою, попираючи австрийських централїстів. Для своєї цїли використовує автор подрібно Матеріяли і замітки до історії національного відродженя Галицької Руси в 1830 та 1840 р. Тершаківця. Статя появила ся рівночасно в краківській часописи Straż polska (1908, ч. III, стор. 3—4, ч. III, ст. 7-8, ч. IV, с. 3—4 і ч. V/VI, с. 3—7). *З. К.*

О цѣнѣ за ревизскую душу въ 1827 г. въ Малороссіи. Сообщ. И. Ф. Павловскій (Русская Старина", 1911 р., т. 148, кн. 10, ст. 270). З приватної переписки Г. Бажанова, чернигівського ґубернського прокурора в 30-х роках мин. століття, до кн. Н. Г. Репніна довідуємо ся, що в ті часи 200 р. ас. за ревізську „душу" з уплатою видатків купна, а 250 р. асиґнаціями без видатків та без права вибору „живого товару" продавцем уважано вже занадто дешевою цїною. Принайменї уважає її такою кн. Репнїн, згадуючи в своїм листї про продаж за таку цїну кількох кріпаків перед роком. Відомости сї зачерпнув д. Павловський з паперів, що переховують ся в Архиві „Чернигівського Губернського Правленія".

Изъ писемъ императора Николая Павловича къ князю И. Ѳ. Паскевичу (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 3—6). Листи імперат. Николая І-го передруковані тут з 3-томової біоґрафії кн. І. Паскевича, зладженої кн. А. П. Щербатовим. Передрук вже раз опублїкованих листів поясняє редакція трудною приступністю і дорогою цїною зазначеного видання, а також важністю та інтересом самих листів. Справдї, вони представляють цїнний історичний матеріял для характеристики не лише осіб имп. Николая І та кн. І. Паскевича, але й тодішньої внутрішньої і закордонної полїтики Росії. Між иншим знаходимо там багато уступів, присвячених польським національним рухам і польському питаню; притім видатне місце займає Галичина, галицькі справи і відносини, ріжні заходи і пляни що-до неї російського уряду, подїї, що відбувають ся на галицькій території і т. п. *О. Н.*

М. Н. Писаревъ — Памяти Н. И. Костомарова (Историческій Вѣстникъ т. 125, 1911 р. кн. 7, ст. 134—152). Автор, оповівши про воронїжську виставу в память знаменитого історика, подає далї свій реферат читаний під час її: „Костомаров як історик". *В. Д.*

Ed. Kołodziejczyk — Z przeszłości słowianofilstwa w Polsce (Swiat słowiański 1910-1912). Се виїмки і нотатки які автор готовив для більшої праці про польське славянофільство, що до тепер не появила ся. Вони мають більший інтерес і для Українців,

бо обговорюють деякі видавництва, що вабирали голос і в українській справі (приміром Sioło, Rzeczpospolita polska federacyjno-demokratyczno-socyalna w pośród stanów zjednoczonych słowiańskich i ludzkości, Słowianin 1868—71 і т. д.) та видобувають на сьвітло дневне богато публїкацвй, що були або недоступні або й цілком невідомі. *З. К.*

Н. А. Поповъ — Изъ замѣтокъ стараго ремонтера (Русская Старина, 1912 р., т. 149, кн. 1, ст. 175—188). Д. Попов, що в обовязку своєї служби мусів богато вандрувати по ріжним місцевостям України (особливо — в ґуберніях Харківській, Полтавській та Херсонській), подає в своїх замітках кілька не позбавлених деякого інтересу штрихів з побуту України 2-ї половини XIX в. В початку своїх споминів автор короткими словами малює побут військових осад, заведених по проекту відомого Аракчеєва головно в ґуберніях Херсонській та Харківській. *О. Н.*

Die Bauernbefreiung in Russland. 4. März (1861—1911). (Freistatt 1911, ч. X, стор. 152—3). Статя написана з нагоди 50-лїтного ювилею знесеня панщини в Росії. Подає історію знесеня панщини і розвій селянського стану аж до найновійших часів. *З. К.*

Д. Корсаковъ — Къ 50-тилѣтiю освобожденiя крестьянъ. „Карловское" имѣнiе Великой Княгини Елены Павловны (Русская Старина, 1912 р., т. 149, кн. 2, ст. 303—308, кн. 3, ст. 633—651). Під таким заголовком д. Корсаков друкує дві праці відомого К. Д. Кавеліна, що своїми писанями відіграв досить значну ролю в справі офіціяльного знесеня кріпацтва 1861 р., а саме — невидану ще записку його п. з. „Предварительныя мысли объ устройствѣ отношенiй между помѣщиками и крестьянами" (написана в осени 1856 р.) і витяги з надрукованої вже раз, але в невеликій кількости примірників, „на правахъ рукописи", дуже рідкої брошури — „Устройство Карловскаго имѣнiя Великой Княгини Елены Павловны" (СПб., 1859, ст. 72). З огляду на те, що „Карловський" маєток лежить в межах Полтавської ґубернії, брошура Кавеліна має безпосередній інтерес для історії українського селянства. Можна тілько пожалкувати, що видавець не передрукував її в цілости. В попереджуючій текст замітці д. Корсаков подає відомости про історію написаня „Устройства Карловскихъ крестьянъ" та свою оцінку сеї брошури.

Изъ эпохи освобожденiя крестьянъ (По неизданнымъ матерiаламъ). Сообщилъ С. Я. Штрайхъ (Русская Старина, 1911 р., т. 145, кн. 2, ст. 401—418). Автор містить під сим заголовком відривки з „Всеподданнѣйшаго отчета о состоянiи Новороссiйскаго края съ 1857 по 1861 года", що переховуєть ся в одеськім „Архивѣ бывшаго Ново-

російскаго генералъ-губернаторства“. В „Отчетѣ“ знаходимо досить цікаві відомости про обставини, котрі сполучені були з знесенем кріпацтва 1861 р. в полудневій Україні. Хоч, на жаль, цікавий документ поданий з значними пропусками, не можна відмовити йому наукового значіня: досї він не був ще надрукований, а крім того і вступ до архиву, де переховуєть ся він, дуже утруднений. В своїм вступі до тексту документа д. Штрайх подає також короткі відомости про автора „Отчета“ — ґрафа А. Г. Строґанова, бувш. новоросийського ґенерального ґубернатора.

Николай Полевой — Два года, — 1864 и 1865, изъ исторіи крестьянскаго дѣла въ Минской губ. (Русская Старина, 1910 р., т. 141, кн. 1, ст. 47—63, кн. 2, ст. 247—270, т. 142, кн. 4, ст. 3—25). Досить цікаві спомини „мирового посредника“ з офіцерів, що служив під началом відомого ґр. М. Н. Муравйова. Автор описує житє і настрої „Північно-Західного краю“ підчас ще не втихомиреного польського повстаня а також зараз же по здавленю його. *О. Н.*

А. Ѳ. Кони — На жизненномъ пути. Изъ записокъ судебнаго дѣятеля, т. I. Спб. 1912, ст. (2)+679+(2). Спомини видатного росийського суспільного діяча цікаві й для нас не тільки тому, що автор як криміналїст та ще й такий, що служив якийсь час і на Україні, розповідає в них пару кримінальних історій з своєї практики, інтересних для нас з побутового чи що боку, — сї спомини мають для нас і ширший інтерес характеру суспільного. Говорючи се я маю на думці два роздїли його Споминів: XXIII „Уніатскія дѣла“ (ст. 511—538) і XXIV „Штундисты“ (539—569), котрі малюють перед нами сумну картину урядових заходів і репресій над релїґійними віруванями й почуванями нашого народу. Для історика релїґійного житя України знайомість зі споминами д. Коні розуміеть ся обовязкова. Спершу сї спомини друкували ся в „Русской Старинѣ“. *В. Д.*

А. Е. К. — М. И. Драгомировъ и время войны 1877—78 гг. (Изъ воспоминаній). (Русская Старина, 1910 р, кн. 2).

А. Е. К. — М. И. Драгомировъ во время Австро-Прусской войны (ibid., 1910 р, кн. 4 - 12). Досить цікавий матеріял до біоґрафії і характеристики сього дуже відомого і ориґінального ґенерала-Українця, бувшого київського ґенерального ґубернатора.

А. И. Писанецкій — Изъ воспоминаній о М. И. Драгомировѣ (Историческій Вѣстникъ, 1910 р., т. 119, ст. 187—189). Автор оповідає про один епізод з адміністративно-військової діяльности ґенерала Драгомірова підчас заряджуваня ним київським військовим

округом в початку 90-х рр. минулого столїтя. Епізод, цікавий для характеристики особи Драгомірова, не має ширшого історичного значіня, додаючи хиба ще одну зайву рису до образу т. зв. „порядків“ в військових російських кругах тих часів.

М. С—ъ. Изъ прошлаго деревни (Воспоминаніе) (Русская Старина, 1910 р., т. 143, кн. 9, ст. 460—483). Кілька досить відривочних спогадів поміщика „одной изъ малороссійских губерній“, Росіянина з походженя, про житє української провінції 80-х років мин. ст.

Б. Глинскій — Цареубійство 1 марта 1881 года (Историческіе очерки) (Историческій Вѣстникъ, 1910 р, т. 119—121). В історичних нарисах д. Б. Глинського знаходимо також цікаві, хоч не нові здебільшого, матеріяли до історії революцийного руху на Українї та до біоґрафії видатних революціонерів-Українців. Між иншим автор докладно зупиняєть ся на т. зв. „Чигиринськім“ повстаню, наводячи деякі документи до чигиринського процесу (передрук в „Былого“, 1906 р., № 12) та подаючи портрет Я. Стефановича. На инших місцях зустрічаємо згадки та портрети Олександра Михайлова, Григорія Попка, Валеріяна Осинського, Віря Засулич і ин. *О. Н.*

Gregor Gerschuni — Aus jüngster Vergangenheit. Übersetzt von Anna Schapire-Neurath. Берлїн, Бонді, 1911, стор. 282, 8⁰, 4 м. Обширна книжка, в якій подано спомини Ґершуні з побуту по тюрмах і з утечі з Сибіру. В доповненю до того оповідає перекладчиця історію російської революції. *З. К.*

Л. П. Арбузовъ — Бунтъ въ Севастополѣ (Изъ близкаго прошлаго) (Историческій Вѣстникъ, 1910 р., т. 119, ст. 177—186). Автор, морський офіцер, оповідає про відомі революційні події 1905 р. в Севастополї, свідком котрих він сам був. На жаль, події сї змальовані і освітлені дуже не обєктивно, — з т. зв. „чорносотенного“ погляду та з дуже значними відступленями від дійсного їх ходу і розвитку. Причини революцийних виступів чорноморських матросів автор приписує виключно аґітацийній діяльности „інородцев“—Жидів. *О. Н.*

М. С. З історії польонїзацийного походу на українські територі ї (Письмо з Просьвіти, ч. 12, стор. 106—111). Подрібний реферат з ювилейної книжки: Towarzystwo Szkoły ludowej, jak powstało, co zrobiło i do czego dąży (1891—1911). W 20 tą rocznicę powstania towarzystwa napisał Dr. Maryan Stępowski (Краків, 1911), з особливим виріжненем дат, що відносять ся до українських територій.

J. K. Kochanowski — Dziejopisarstwo polskie w latach 1903—1907 (Przegląd narodowy II, 1909, tom I, стор. 267—

291, 421—441). Се розширений реферат, надрукований в Revue historique, в якім обговорюеть ся польські праці з обсягу всесвітної історії, а далї польську і чужомовну (російську, німецьку, українську і т. д.) історичну літературу, дотикаючу польської держави, в розділах: Історична ґеоґрафія і осадництво, виданя жерел, історія Польщі після епох, помічні науки історичні (археольоґія, історія штуки, геральдика і ґенеальоґія, нумізматика, софраґістика, палеоґрафія, дипльоматика, методольоґія, історична бібліоґрафія) і історія Польщі після відділів (історія костела, права, цивілїзації і шкіл, міст і сіл, економічних відносин, селянства, парляментаризму, адміністрації і військовости). *З. К.*

Лїтература.

А. Лонгиновъ — Слово о полку Игоревѣ. Источники и миеологія Слова. — Его научное и воспитательное значеніе (Записки Имп. Одес. Общ. Исторіи и Древностей, т. XXIX, Одеса, 1911, стор. 45—116).

Г. М. Барацъ — О библейскомъ элементѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ, Київ, 1912, 8⁰, ст. 40.

Обі праці не тільки відносять ся до того самого твору старої української літератури, але й споріднює їх така сама думка вказати на жерела „Слова" й при помочи тих жерел пояснити його темні місця. Але коли перший автор доказує, що автор „Слова" був познайомлений основно зі славяно-руським і греко-римським письменством, світською і духовною літературою, леґендарно-апокрифічними жерелами, найдавнїйшими історичними повістями та леґендами, богослужебними книгами, церковними та народніми піснями" (стор. 86), другий обмежуєть ся до біблїйних елементів у „Слові". Першу працю Лонґінова з 1892 р. п. з. „Историческое изслѣдованіе сказанія о походѣ сѣверскаго князя Игоря Святославича на половцевъ въ 1185 г." оцінила вже критика; згадаю хочби дуже совісну рецензію проф. Владімірова в десятім „Отчетѣ о присужденіи Пушкинскихъ премій". На скільки автор пішов за голосом річевої критики й поправив похибки попередньої роботи, на стільки можна говорити про поступ у праці і доданім перекладі „Слова" на великоруську мову. В праці Лонґінова інтересні анальоґії з давніх лїтописних оповідань і з памятками старої літератури руських племен.

Є у Лонґінова й анальоґії з псалтири та евангелій, але вони, видно, не вистарчали Барацови, що взяв ся вишукувати ще ширших слідів впливу біблїйних книг на „Слово". Та краще піду за автором і зачну свою замітку цитатою з капітальної праці Барсова про Слово о полку Ігореві: „До вивчення Слова прикладано всї історично-літературні ме-

тоди, до його виясненя притягано найрізнороднійші спеціяльности знання і притім у протилежних напрямах. І яких тільки метод вишуканости не стрічаєть ся у тих працях! В Слові відшукували й небувалі азіятизми й турчизми, й виділи в нім перевагу польської мови й шукали для нього пояснень у фінській мові, й відкривали в нім сліди жидівських висловів й добачували вплив на нього мов віндійської, корнієльської, сорабської і т. п. Вкінці предложили для нього невиданий і вигаданий болгарський прототип". Літературу сього роду про Слово о полку Ігореві збогачує нова праця, якої заголовок висше наведений, а яка присвячена вишуканню біблійних елементів у Слові. Такі елементи знайшов автор поперед усього в уступі, де оповідаєть ся про сон великого князя Святослава та виясненнє сну боярами. Щоби дати взірець методи автора, наведу сам сон у рівнобіжних текстах видання 1800 р. та з поправками автора:

Виданнє 1800 р.	Текст із поправками автора.
А Святъславь мутенъ сонъ видѣ: въ Кіевѣ на горахъ си ночь съ вечера одѣвахъте мя, рече, чръною паполомою, на кроваты тисовѣ. Чръпахуть ми синее вино съ трудомь смѣшено; сыпахутьми тъщими тулы поганыхъ тльковинъ великый женчюгь на лоно, и нѣгуютъ мя; уже дьскы безъ кнѣса вмоемъ теремѣ златовръсѣмъ. Всю нощь съ вечера босуви врани възграяху, у Плѣсньска на болони бѣша дебрь Кисаню, и не сошлю къ синему морю.	А великый Святъславь си ночь на кровати тисовѣ мутенъ сонъ видѣ, (заутра) туга умь полонила. Съ вечера, рече, врани възграяху; уже дьскы безъ кнѣса въ моемь теремѣ златовръсѣмь; уже въ Кіевѣ на Горахъ бѣша дебри, а Болонье въвнесеся[1]). Два солнца помѣркоста, оба багряная стлъпа погасоста, и съ ними молодая мѣсяця... тъмою ся поволокоста и въ морѣ (ся) погрузиста. А уже дружина, жадни веселія, одѣвахуть ми[2]) (темя) чрънною паполомою, а[3]) лоно тъщими тулы, и несоша мя[4]) къ синему морю; чръпахуть ми вино с слезами смѣшено, сыпахуть ми женчюгь съ трутомь смѣшенъ[5]).

Все, що не підчеркнене, переставлене. На так значні переставки позволив собі автор, бо й в Поґодінськім кодексї українського літопис-

[1]) Так велить читати автор слова: на болони снесеся. [2]) одѣвахъте мя. [3]) на. [4]) несошлю. [5]) съ трудомъ смѣшено.

ного зводу оповіданне перериваєть ся в одних місцях по середині сторони й навіть стрічки, а деколи й по середині слова, а продовженне находить ся кілька карток уперід або назад. Ріжні можуть бути причини подібних переставок, найскорше хибне переплетінне карток рукописи, з якої робив ся відповідний список. Щоби одначе в розмірно короткім тексті було аж тільки переставок, скільки найшов їх автор, тяжко навіть припустити. До того такі переставки робить часто автор в означеній цїли, щоби в Слові допукати ся такого а такого впливу. По що дієприкметниковий придаток „великый" брати зі сполучення „великый жемчюгь" і приставляти його до імени „Святъславь", коли вислів „великый Святъславь" без „князь" не раціональнїйший від самого „Святъславь". Проти думки автора, „что для выразительности рѣчи не требовалось непремѣнно подчеркнуть, что Святослава осыпали великимъ, крупнымъ, а не просто жемчугомъ, — тогда какъ названія князя въ самомъ началѣ отдѣла только по имени, безъ прибавки сопровождающаго его въ послѣдующемъ изложеніи пѣсни прилагательнаго „великій", нельзя ничѣмъ объяснить" (стор. 16), промовляє і недостача іменника князь і така лекція у київській літописи, як „жемчюгъ великый безцѣнный" (П. С. II, 111, 32). Зіставленне „А великий Святослав сеї ночи на тисовім ліжку видів сумний сон" є трохи нельоґічне. В народнїм віруванню тисове дерево надаєть ся на домовину. В „Народныхъ южнорусскихъ пѣсняхъ" Метлинського стоїть на стор. 270:

Ой, умру я, мій миленький, умру,
Зроби минї тисовую труну.

Текст „вкривали мене чорною паполомою на тисовім ліжку" дуже гарно згоджуєть ся і з українськими народнїми віруваннями і з українською слівнею, бо паполома звісна в Гуцулів як накривало домовини. Міжтим переставка автора велить Святославови лежати на тисовому ліжку й на нїм мати звісний сонний привид. Не видержує критики й перенесенне речення „туга умь полонила" з приставкою „заутра" перед виявленне сну, бо природнїйшою виходить будова тексту, коли по ствердженню сумного сонного привиду в Святослава приходить поет зараз до змісту сього привиду, а не перебиває його випереджуванием подїї. Така переставка потрібна авторови з уваги на книгу старозавітного пророка Данила, в якій читаємо: Соніє видѣ Навуходоносоръ и ужасеся духъ его (II, 1) та Даніилъ сонъ видѣ, и видѣнія главы его на ложи его, и сонъ свой списа (VII, 1), та книгу Битія, де стоїть: Фараонъ видѣ сонъ... Бысть же заутра, и возмутися душа его (XLI, 1, 8).

Я далекий від того, щоби відкидати загалом усякі жидівські впливи на нашу найстаршу літературу. Слїдні вони прим. у писаннях Кирила

Турiвського, як доказав др. Франко в статї „Притча про слїпця i хромця“ (Спб. 1905. Одначе сї впливи не могли доходити до таких розмiрiв, якi визначив їм автор. Бо яких анальоґiй iз бiблїйних книг старого завiта не найшов автор у самiм снї i його виясненню. Є тут на думку автора й наслїдування iз книги пророка Данила й Екклезiяста й книги пророка Iсаї й Єзекiїла й книги Битiя i Захарiї й Амоса й Псалтири й книг Царств i Єремiї i Iсходу й Судiїв i Левiта й Естири й Чисел. Ще коби автор указав був одноцiльний жидiвський текст анальоґiчного сну та його вияснення. А то пiдсувати ґенiяльному поетови (а таким був творець Слова), спiвцеви з божої ласки, збиранне потрiбних висловiв i поетичних образiв по так численних старозавiтних бiблїйних книгах — значить робити його не меншим знавцем тих книг, як є автор, коли не бiльшим. Таким знавцем мiг бути або якийсь духовник або Жид. Авторству духовної особи перечить цїлий настрiй Слова, отже хиба готова конклюзiя, що автором бодай уступу зi сном i його виясненнєм був — Жид.

Нї Жиди нї Хазари, знайомi з пятикнижiєм Мойсея, не заважили дуже на нашiй старiй культурi, специяльно лїтературi. Поминувши се, що поступаючи безприкладно довiльною методою автора, можна ще не в один спосiб реставрувати уступ Слова зi сном i його виясненнєм, поминувши се, що безсумнївним або наглядно переконуючим уважає автор се, що зовсїм не переконує або й не можливе, автор допускаєть ся тверджень, якi являють ся просто смiшними. Прим. на стор. 20: „Такъ, сочетанiе: „одѣвахуть мы (чит. ми) темя (вставка автора) чрънoю паполомою“ составлено въ противоположность библейскому стиху: „и повелѣлъ возложить на главу его чистый кидаръ“ (Зах., III, 5)“.

Своєю методою вияснює автор слова: болони, Бусови, Бусово, время, Гориславличи, Готскiя, друзiи, жадни, жиръ, забралы, Кисаню, кнѣсъ, лоно, месть, несошлю, орьтъмами, пардуже, пашуть, Плѣсеньска, растяшеть, ратаевѣ, рози нося, синее, спесеся, старыми, словесы, сташа, сѣяшется, тльковинъ, Тмуторокань, тресну, трудомь, у Римъ, хинови, хоботы. Й так на думку автора слово жиръ можна пояснити тiльки на основi бiблїйної мови, де chelew (жир, сало, товщ) означає в переноснiм змислї: богатство, добро, все добре (стор. 28), а тимчасом з того самого пня мають Гуцули жиравицю (принаду для пстругiв) i жированнє. Синее и тльковинъ автор зводить разом i перемiнює на: сонiя тльковинъ (значiннє сну). Рози нося се носороги, а хоботы се хрьбти, отже вiдповiдне мiсце: нъ посорози (бiблїя знає тiльки одноpоги) имъ хрьбти пашуть. Ось до чого доводить гiпокритицизм i забаганка сензацiй у науцї. *М. Возняк.*

А. С. Грузинскій — Изъ исторіи перевода Евангелія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ. — Лѣтковское Евангеліе. Краткій библіографическій очеркъ (Чтенія въ ист. общ. Нестора лѣт. кн. 22, вып. I—II, стор. 42—79, вып. III, стор. 80—124).

Коли так званих учительних евангелій маємо з XVI стол. велике число, з перекладів канонїчного тексту евангелія на українську мову досї звісні: Пересопницьке евангеліє, до річи кажучи, що задержало ся на думку проф. Каманїна не в первіснім текстї, а в копії, зробленій для гетьмана Мазепи, а далї Волинське евангеліє з 1571 р., якого неповний опис дав літ одинайцять тому проф. Мик. Трипольський, і вкінцї уривок, відкритий автором у евангелію, що пероховувало ся в родинї Александрівських в Літках, чернигівської ґубернії. Автор описує зверхнїй вигляд евангелія і внутрішнїй, займаєть ся почерком і палеоґрафічними прикметами рукописи, подає водяні знаки, означує дату рукописи на 1595—1600 р. й гіпотетично вяже його з луцьким хрестовоздвиженським братським монастирем, що тим цїкавійше, що саме в луцькім повітї лежать села: Дворцї, де зачато перекладати евангеліє на українську мову, й Пересопниця, де його переклад скінчено. По означенню складу Літківської рукописи, її редакції і ґрафіки, характеризує автор славянський евангельський текст і знаходить близьку його звязь з рукописним евангелієм у Музею київської Духовної Академії (ч. 452) і зі звичайним зводом київського друку. Українська вставка в Літківськім евангелію обіймає 4—46 зачала евангелія Луки (кк. 122 об. — 146). Складаєть ся вона з двох розділів, двох уривків властиво українських частий і відривка славянського тексту, що попав сюди через похибку з евангелія Марка. Перша часть вставки сходить ся з текстом Пересопницького евангелія і дає матеріял для історії мови в ту пору та для вивчення історії тексту перекладу, другу часть характеризує річуша перевага церковно-славянського елементу не тільки в видах, але й у словарнім матеріялї і фразеольоґії. Як з одного боку текст першої і другої части вставки підляг впливови ославянених форм середовища, так з другого виявив і відворотний вплив на дальший церковно-славянський текст. Третій відривок узятий з якоїсь сербської редакції. В додатку до статї видав автор повний текст української вставки, з якої в 22 кн. „Чтеній" надрукований тільки початок. Праця автора, як і попереднї, се дуже пожаданий вклад в наукове розроблення української літератури й загалом культури 16—17 вв. *М. Возняк.*

В. И. Срезневскій и Ѳ. И. Покровскій — Описаніе рукописнаго Отдѣла Библіотеки Импер. Академіи Наукъ.

I. Рукописи. Т. 1. I. Книги священнаго писанія и II. Книги богослужебныя. С-Пб. 1910, XVI+525 ст. вел. 8-ки.

В сей том війшов інвентарно-постатейний опис, без бібліоґрафічно-літературних заміток — 554-х рукописів (68 перг. + 486 папер.) з XI—XIX вв., звісних вже почасти з попередних описів Соколова і головно самого Срезневського. В склад сих рукописів війшли збірки Акад. Наук, Θ. А. Толстого, маг. Пауса, нових набутків і із північних ґуберній, Сирку, Яцимирского, Єзбери і и... Особлившої ваги старі пергаміни, всї звісні — а в предложенім описї зовсїм не схарактеризовані. Поза тим більш інтересні мінеї служебні і зборники із службами руським святим (півн. і полуд.) ст. 169 сл. і збірники молитов тижневих (седмичних) Кирила Турівського (ст. 192 сл.). В тім відділї богослужебних книг особливо важні великоруські Синодики (= Поминики) XVII в., богаті ріжними статями про вмерлих — загально-літературного значіня. Їх всїх 28. В однім з них (напр. 33, 9, 4) XVII в. л. 82 находить ся стих: Зрю тя гробе... а в старообрядчеськім синодику XVIII в. (45, 9, 2) лл. 53—61 єсть їх аж три: „Зависть идѣже аще вселится...“ „Рѣка божія наполнися уготованныхъ водъ“... і „Паки о зависти“: Богу дающу ничтоже зависть дѣетъ... В лицевих Синодиках (себто з малюнками, мінїтюрами) на жаль нема навіть хочби короткого (по змістови) опису сих інтересних малюнків.

Ст. 392—406 виповнені доповненями, а 407—525 показчиками.

I. Свєнцїцкий.

А. Снитко — Описаніе рукописнаго отдѣла и старопечатныхъ книгъ библіотеки Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета. Вып. I. Минскъ 1909, 74 стор. мал. 8-ки.

Зовнїшнїй вигляд книжечки дуже замітний: лихими черенками і крайне лихим друкарсько-редакторським складом, що звичайне в провінціяльних виданнях. Зміст книжечки таки не багатий: в ню війшло 14 н-рів, з чого 3 старопечатні. Про вік і редакцію рукописей в описї не говорить ся, а судячи з деяких фотоґрафічних знимків, записів і паперових знаків вони з XVI—XVIII в. I так: н-р 2 Апост. XVI, н-р 3 Єв. апр. поч. XVII в., н-р 7 Єванг. тетр. XVI в., № 8 idem, н-р 9 Єв. тетр. поч. XVII в., н-р 10 Єв. апр. кін. XVI в.

З решти належить звернути звагу на н-р 5 ст. 21 „Описаніе имѣнія Скрыгалова въ Мозырскомъ уѣздѣ“, написане по польськи 1721 р. з інтересними даними про назви селян: Ковальонок, Сенкевич, Мороз, Кошка, Сушка, Власьонок, Вергун, Самальонок, Орешко, Соловей, Турбан..., їх данями і роботизнами, та їх бортними знаками (ст. 23). Далї не меньше інтереснa „Историческая записка о Дерманскомъ мо-

настырѣ“ складена 1869 р. з описом 22-х книг бібліотеки монастирської (із 400), серед яких згадано про рукописні — Євангеліє учительне патр. Калліста справлене князем Конст. Іван. Острожським 1499 р. і Євангеліє тогож надання 1507 р.

В записях на книгах находимо хиба інтересні елементи народної білоруської мови: н-р 394 (Єв. апр. К. XVI в. дане 1654 в церков місточка Нобля): „Ку чти и єали... на чест' и на єалу а грехом' их на ѿпущен'е...“. На старопечат. євангелію (чи не виленськім) н-р 500 (ст. 66) вкладні 7115 р. (1607) і 7146 (1638) р.: 1) „положилъ есми... тетродь до храма ...вступатца в сию книгу... розсудитца ... свеча местная, а на пречистой и на спасе пять гривенъ серебреныхъ плоския злоцоныя“. 2) Павло Федорович Турчинович інок печерський київ. до ц-ви Порохонської дав: „сее еванг. сребромъ оправленое и келихъ волотистый сребраный з мисочкою звездою з ложечкою сребреною крестъ сребр. поставный з каменіемъ дорогимъ лихтари мосазовые два. Ктому разу и потрахиль бурожовы воздухъ гафтованыи адамашковыи... і хто отометъ нехай ему отометъ Гд҃ Бг҃ъ животъ вѣчний“... *І. Свєнціцкий.*

Вл. Щепотьевъ — Демократическія симпатіи И. П. Котляревскаго (Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссіи. Полтава 1912. Випускъ VIII, ст. 37—45). Коротенька характеристика суспільних поглядів Котляревського.

В. Каллашъ — Гоголь въ воспоминаніяхъ современниковъ и перепискѣ. Москва, 1909, ст. XXV+263. Спочатку іде коротка біографія, хронольоґічна канва і характеристика переписки, далї вибір зі споминів сучасників і виїмки з листів, які мають значіннє для характеристики особи письменника, світогляду його і історії його творчости. Вкінци маємо показчик найголовнїйшої лїтератури про Гоголя з короткою оцїнкою кождої книжки. Виданнє популярне, але опрацьоване старанно.

Вол. Дорошенко — Евген Гребінка (З нагоди 100-лїтнїх роковин народження) (Лїт. Наук. Вістник, 1912, кн. 7—8, ст. 63—78). Характеристика лїтературної дїяльности письменника з погляду суспільного. *В. Д.*

Przemysław Mączewski — Wernyhora (Pamiętnik literacki imienia Ad. Mickiewicza 1909, VIII, стор. 202 і д.). Автор обговорює появу Вернигори і її значінє у Словацкого (Беньовский, Сон срібний Сальомеї) і Виспяньского (Весїлє).

Słowacki w piśmiennictwach słowiańskich (Ibidem 1909, VIII, 215—225). В отсїй бібліоґрафічно-критичнїй працї має бути по змозї вичерпана лїтература всїх славянських народів. У третім відділї прийде черга на українське письменство, а поки що обробив Т. С.

Ґрабовский чеську літературу. Між перекладами вичислений не друкований переклад Мазепи, зладжений Фр. Л. Говоркою, для Narodn'ого Dívadl'а і відіграний тамже по раз перший 22/X 1879 р.

Н. В. Стороженко — Н. И. Костомаровъ въ кіевской 1-ой гимназіи (Чтенія въ ИОНЛ. кн. 22, в. I—II, ст. 8). В замітці зібрані звістки про службу Костомарова на становищі вчителя історичних наук в першій київській ґімназії, які заховали ся в архиві ґімназії. Ті вістки доповнюють деякими точними даними й усувають деякі неточности в біоґрафії Костомарова, надрукованій в 1903 р. в першій книжці збірного видання його творів. Є і вістки, які показують, чим цікавив ся Костомарів, коли був учителем історії в першій київській ґімназії.
М. В.

Serhij Jefremov — Ševčenko. K padesátímu výročí jeho smrti (Sl. Př. 1911, XIII, стор. 312—321, з портретом Шевченка). Статя про Шевченка, ілюстрована виїмками з його творів у перекладі Р. Єсенської (з Výbor básní T. Ševčenka. Sborník světové poesie). *З. К.*

Alexander Popowicz — Schewtschenko, der politische Dichter und Künstler (Ukrainische Rundschau 1912, № 6—7, ст. 101—110). В своїй гарній статї д. Попович (псевд.) говорить про Шевченка як про політичного співця й артиста-маляра.

С. Петлюра — Къ драмѣ жизни Шевченка (Украинская Жизнь 1912, кн. 2, ст. 7—15). Ціле житє Шевченка аж до смерти було суцільною драмою, та найбільш драматичною стороною в життю й творчости кобзаря вважає д. Петлюра його самотність не стільки яко людини, як художника-творця.

Николай Быковъ — Народная душа въ твореніяхъ Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи, Выпускъ 8-й 1912, ст. 82—101). Шевченко, на думку автора „найчистїйший народний поет". Його поезія цілком вилила ся з народної души, каже він, повторяючи старий вислов Костомарова. І скрізь в своїй статї-промові (з ювилею 1911 р.) автор шукає „народного" в поезіях Шевченка і ним пояснює все що краще в Кобзарі.

Василь Сімович — Шевченко і Гетьманщина (Наша Школа 1912, кн. 1, ст. 9—19). Совісна робота, котра докладно виясняє відношеннє поета до Гетьманщини.

Д. Эварницкій — Запорожцы въ поэзіи Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи, в. VIII, 1912, ст. 102—159 і окремо). Се одна з праць з нагоди торішнього

ювилею. Се пояснює й її „високий стиль“. Инакше як в superlativ-ах автор не висловлюєть ся, чи говорить про Шевченка і його поезії, чи про Запорожців і їх подвиги та чесноти. Цілий парис, чи краще промова, коротка історія Запорожської Січи, переплетена цитатами з Кобзаря.

Ф. М[атушевський] — Шевченко, славянофильство й западничество (Рада 1912, №№ 61 і 62). Шевченко йшов „своїм шляхом“, таке резюме автора.

Л. Жигмайло — Діти в поезії Шевченка (Дніпрові Хвилі 1912, № 5, ст. 70—73). Автор розглядає відношеннє Шевченка в його поезії до дітей.

Микола Новицький — Велике серце (Дніпрові Хвилі 1912, № 6, ст. 98—91). Загальна характеристика поезії великого кобзаря.

С. Єфремов — Поезія всепрощення (Рада 1912, № 47). Статя на „роковини“. Автор підносить „яскраву етичність Шевченкового світогляду“.

Др. Василь Щурат — Перші польські голоси про Шевченка (1842—1844) (Діло 1912, чч. 286 і 288—290). Се свого роду літературна археольоґія. Автор переглянув Tygodnik Petersburski в рр. 1840—1845 і винотував собі все, що в нім писало ся про нашого кобзаря. В результаті маємо інтересну статю.

Др. Ярослав Гординський — Польонофільство Миколи Устияновича (Руслан 1912, ч. 59). Є се відповідь на статю д. Т. Реваковича, поміщену свого часу в „Ділї“ і принотовану у нас.

Осип Маковей — З робітнї поета (Руслан 1912, №№ 63—68). Є се замітки про Федьковичеві поеми: „Киртчалї“ і „Празник у Такові“. Автор порівнує обробленнє теми у Федьковича й М. Чайковського, у котрого Федькович її позичив.

Сергій Єфремов — Незужитий капитал (Рада 1912, № 193). Автор говорить про О. Федьковича з нагоди появи житєписи поета і матеріялів до неї, зладжених др. О. Маковеєм.

Осип Маковей — Віктор Матюк про Ізидора Воробкевича (Руслан 1912, ч. 104). Автор наводить уривок з листа до нього покійного композитора, в котрім той подає свій погляд на композиції І. Воробкевича.

Вл. Щепотьевъ — Книжный варіантъ одного изъ народныхъ разсказовъ А. П. Стороженка (Труды Полтавск. Уч.

Архивной Ком. В. VIII, ст. 46—48). Автор подає текст „Искушеніє діавольское“ в Укр. рукописи початку XVIII в., що своїм змістом нагадує оповідання Стороженка „Се така баба, що її чорт на махових вилах чоботи оддавав“.

Ан. Василько — Російська критика і українське письменство (В 50-ті роковини смерти Добролюбова). (Світло рік II, кн. 4 (декабрь 1911), ст. 3—15). Згадавши за відношенне Белїнского й Чернишевского до укр. лїтератури автор переходить до Добролюбова, повторяючи вже відомі річи.

Сергій Єфремов — Іван Франко (Рада 1912, чч. 160, 164, 166, 168—171). В своїй просторій статї автор докладно знайомить нас з 40 лїтньою працею славного письменника.

Др. Іван Франко — Істория моєї габілїтациї (Дїло 1912, чч. 251—252). Нотуємо сю сторінку зі споминів як причинок до біоґрафії.

Т. Р[оманчен]ко — Іван Манджура (Днїпрові Хвилї 1912, № 9, ст. 135—138). Коротка житєписна згадка з нагоди наступаючого двайцятилїтя смерти.

Проф. М. Сумцов — Лїтературно-наукова діяльність Б. Грінченка (Сніп 1912 ч. 17, ст. 6—8). Добрий, хоча й коротенький, огляд лїтературної й наукової роботи покійного діяча.

М. Євшан — Григорій Цеглинський („Літ. Наук. Вістник“ 1912, кн. 11, ст. 338—343). Коротка посмертна характеристика Цеглинського як українського драматичного письменника. *В. Д.*

Dr. St[anisław] Zdziarski — Młoda Ukraina na schyłku rewolucyi (Świat słowiański 1911, II, стор. 31—51, 144—156). Претенсіональна і в загальних висновках неправдива характеристика деяких творів Олеся, Н. Кибальчич, Плюща, Винниченка, Черкасенка і Хоткевича. *З. К.*

С. Русова — Современная украинская лирика (Украинская Жизнь 1912, кн. 4, ст. 44—52). Авторка говорить про цїлий ряд молодих поетів — більших і менших: Будяка, Капельгородського, Черкасенка, Вороного, Філянського і Чупринку, крім Олеся, котрому обіцяє присвятити осібну статю.

С. Єфремов — З нашого життя (Рада 1912, чч. 80 і 85). Є се відповідь на мою критику у ЛНВістнику авторової „Історії укр. письменства“. Цїла ся „антикритика“ держана в тонї незвичайно ображенім. Антикритик чіпляєть ся дрібниць, недоглядів, читає проповіди з приводу друкарської помилки, але мушу сказати твердо — сути моєї критики не збиває. *В. Д.*

Homo [М. Вороний] — Театральне мистецтво і український театр. (Думки та уваги). („Літ. Наук. Вістник“ 1912, кн. 6, 10 і 11). Цікава, хоч надто вже розтягла, статя д. Homo торкаєть ся цілого ряду болячок нашого театру і з його увагами годї не згодити ся. В усякім разї любителї нашої театральної штуки не обминуть сих „Думок і уваг“. Статї д. Вороного вийшли й окремою книжкою.

В. Дорошенко — Украинская Академія Наукъ (Украинская Жизнь 1912, кн. 10, ст. 23—38). Статя інформацийного характеру, котра знайомить широку публику з науковою й громадською діяльністю нашого Товариства. Автор торкаєть ся й історії Товариства.

Н. Могилянскій — Украинская литература въ 1911 г. (Русская Мысль 1912, кн. 3, ст. 20—24). Коротенькій огляд найважнїйших здобутків нашого письменства.

М. Євшан — Здобутки української лїтератури за 1911 рік (Літ. Наук. Вістник 1912, кн. 1, стор. 103—109). Коротенька характеристика видатнїйших творів нашої лїтератури, які появили ся в минулім роцї.

В. Дорошенко — Український науковий рух в 1911 роцї (Літ. Наук. Вістник 1912, кн. 2, ст. 338—353). Бібліоґрафічний огляд здобутків української науки за минулий рік. *В. Д.*

Етноґрафія.

Národopisný Věstník českoslovanský. Vydává Společnost Národopisného Musea českoslovanského V Praze 1911. Ročník VI.

Шестий річник Етноґрафічного Вістника чеськословенського під умілою редакцією проф. Полївки приносить знов ряд студій, збірок і рецензій, які своїм змістом виходять далеко поза границї чеськословацької етноґрафічної територїї. Особливо ж важні статї й замітки самого редактора, що й найдрібнїйшу місцеву появу потрафить пояснити богатим порівняним матеріялом. Замітки Полївки до збірки казок Й. Кубіна (Povídky kladské, Sebral a zapsal J. K. Komentářem kritícko-bibliografickým provazi J. Polívka. Část II. Стор. 73—152 в додатку), се справдїшні порівняні студії, в яких кожда казка піддана основній аналїзї і пояснена докладно матеріялом, зачерпненим із лїтератури всіляких народів. Не потребуємо додавати, що всюди пильно використана українська етноґрафічна лїтература. Сюди належать також статя: Povídky o věrnorti ženské (стор. 1—15) і замітки до статї Буфкової-Ванкльової: Neplač po nebožticích (стор. 207—215). Зі статей инших авторів більший інтерес представляє праця Фр. Поспішіля: Mečový (zbrojný) tanec

na slovanské půdě (стор. 25—56), до якої годї підібрати добрих паралель із української лїтератури, коли не числити деяких анальоґій в гуцульських танцях так, як вони описані у давнїйших дослїдників Гуцульщини (прим. Вітвицького).

Дуже богатий відділ рецензій. Особливо радо обговорюють ся тут неславянські видання (французькі, анґлїйські і італїйські), які — незвичайно важні що до змісту — менше для нас доступні. Нас обходять більше рецензії Полївки на працю В. Буґля, Studya i szkice literackie (Познань 1911), особливо на його на ново перероблену розвідку: Tło ludowe Balladyny (стор. 194—500), і на збірку Матеріалы по этнографіи Россіи I. (Спб. 1910), рецензія Горака на частину праці Франка: Студії над українськими народнїми піснями (ЗНТ. і Ш. томи 95, 98 і 101) стор. 173—178) і справоздане Матейки із статї Ю. Талька-Гринцевича: Опытъ физической характеристики древнихъ восточныхъ славянъ (Спб. 1909) (стор. 216—217). Рецензії Полївки і Горака доповнюють праці обох авторів і можуть уважати ся цінним доповненем.

Инші відділи дають мало матеріялу для України. Згадати хиба справоздане з реферату Францева про етноґрафічну карту Батки.

З. Кузеля.

Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklunggeschichte der geschlechtlichen Moral, herausgegeben von Dr. F. S. Krauss. VIII. Band. Липськ, 1911, стор. 528, 8⁰.

Під такою назвою видає віденський етнольоґ і фолькльорист др. Ф. Кравс уже вісїм лїт свої „Річники“, присвячені розслїдам сексуального житя у ріжних народів. За ввесь той час появила ся в видавництві маса причинків до сього питаня з усїх частий світа, зпоміж ріжних народів, а зложило ся на них велике число дослїдників і учених. З огляду на зміст, видавництво не може бути загально доступне, публікуєть ся з ріжними застереженями і видаєть ся тільки ученим. Із книгарського обігу воно виключене. Переглядати його і запізнайомлювати ся з його змістом може не тілько фолькльорист, етнольоґ, фільольоґ, але й психольоґ і юрист і лїкар: кождий знайде в видавництві неодно інтересне для себе, хоч нераз — дивлячись із нашої точки погляду — не зовсїм нормальне та неморальне. Важно особливо тут потягнути паралелю між сексуальним житєм висококультурних, малокультурних і зовсїм некультурних народів. Чим висшою культурою визначаєть ся народ, тим огиднїйші, тим більше звироднїлі і далекі від природности вискоки полового житя подибуємо в нього; чим малокультурнїйший чоловік, тим простїйше його сексуальне житє і більше зближене до природи.

„Річники“ д-ра Ф. Кравса уділяють місця також українському фолькльорови й етнольоґії та вже принесли кілька причинків із сього поля. В VIII томі маємо також невеличку статю п. н. „Von der Niederkunft bei den bosnischen Ruthenen in Prnjavor“, von Mila Kasparek (ст. 268—272), цікаву тим, що приносить матеріял із наших кольоній, звідки нічого ще не записувано і не друковано. Зібрані тут віруваня, що відносять ся до дитини перед, підчас і по народженю. Віруваня зовсім такі самі, як у нас у Галичині, і свідчать, що наші кольоністи не піддали ся ще в сім напрямі чужим впливам. В бібліоґрафічнім відділї книжки поміщена коротенька рецензійка видавця (ст. 498) на працю підписаного: „Леґенда про три жіночі вдачі“, друковану в 97 т. „Записок“.

В. Гнатюк.

Л. М. Смирновъ — Систематическій указатель темъ и варіантовъ русскихъ народныхъ сказокъ (Извѣстія отдѣленія рус. языка и словесности импер. Академіи Наукъ. 1911, т. XVI, кн. 4, ст. 95 – 124).

Супроти величезного розросту сирих фолькльорних матеріялів, неоднаковости їх публїкації, трудностий при роздобуваню видань, особливо провінціяльних, відчувала ся здавна потреба завести на сім поли науки якусь реформу, що улекшувала би досліди учених та ощаджувала велику затрату часу на шукане та перелистоване цілих фоліялів, щоби прийти нарештї до переконаня — що в них нема нічого до пошукуваних тем. До сього мали послужити паралелї, додавані в остатних десятках лїт до друкованих матеріялів. Значне число видань виходить одначе й дальше без усяких паралель. Супроти того фінські й скандинавські фолькльористи піддали думку видавати систематичні показчики фолькльорних матеріялів, означувати їх однаковими назвами й цифрами, а тодї кождий зможе в них легко віднаходити те, що йому потрібне. Відгуком отсих змагань є й зазначений показчик д. А. Смирнова. Він поставив собі за задачу подати на разї показчик лише до байок (оповідань про звірів, в яких вони виступають головними діячами), які називає по давній термінольоґії „сказками“, а між якими у ріжних видавців фіґурують і правдиві казки і леґенди і новелї і анекдоти і т. д. На жаль автор не пішов за показчиком Ан. Арне (пор. FF. Communications. N. 3: Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen ausgearbeitet von Antti Aarne, 1910), що уложений дуже раціонально, чим не улекшив зовсім справи. До „русскихъ сказокъ“ зачислив автор натурально і українські і білоруські. Се очевидно не шкодилоб, бо лїпше мати під рукою більше матеріялу для порівнаня, але тодї треба використовувати докладно всю лїтературу і не пропускати з неї нічого та відповідно трактувати. До своєї праці

втягнув автор 22 великоруські виданя, 10 українських і 6 білоруських. Коли одначе з великоруського відділу відтягнеть ся В. Ястребова, Матеріалы по этнографіи Новор. края, як українську збірку і В. Добровольського, Смоленскій сборникъ, як білоруську збірку, лишить ся в великоруськім відділї 20 видань, в українськім 11 і в білоруськім 7. Крім того треба доповнити український відділ отсими виданями: 12) І. Головацький, Вінок Русинам на обжинки, II (тут є 5 байок, між тим про пчолу, джміля і пчолу, дві миши); 13) Os. Kolberg, Pokucie, IV (тут є 3 байки); 14) Грінченко, Із уст народа (1 байка); 15) В. Шухевич, Гуцульщина, V (6 байок, між тим про орла і мурашка); 16) Ks. S. Barącz, Bajki i fraszki i т. д. (1 байка); 17) P. Tarasevśkyj, Das Geschlechtsleben des ukr. Bauernvolkes, I; 18) Етноґр. матеріяли з Угор. Руси, VI — підписаного, де надруковано 8 байок, між ними про пса і вовка, про малпу й її діти, про хорого льва і лиса і ин. 19) Ю. С. Грибинюк, Татові казочки. Колиб так переглянути ще деякі періодичні виданя, описи повітів, подавані свого часу на конкурс музея Дідушицьких, там певно знайшли би ся також якісь байки і число видань зросло би.

У всіх використаних виданях знайшов автор 53 окремі байки; українські варіянти підходять під 39 нумерів, значить, лише 14 нумерів більше є ще у Великоросів і Білорусів разом, хоч за те у них нема деяких таких байок, які є в Українців. Коли-ж би додати ще байки з видань, наведених мною, то тоді цифра українських байок сталаб найвасшою. При сїй нагоді не завадить згадати, що варта було би видати корпус байок, яких нема разом зібраних ні в нас, ні в инших Славян.

Належить у кінці зазначити, що праця автора в кождім разї корисна і добре було би, якби вона стала початком до дальших анальоґічних праць у славянськім фолькльорі. *В. Гнатюк.*

Edmund Kołodziejczyk — Ludność polska na Górnych Węgrzech (Świat słowiański 1910, II, стор. 217—250).

G. Smólski — Lud polski na Górnych Węgrzech. (Ziemia 1910, I, стор. 57—58, 85—86, 106—108, 134—135, 170—171, 181—183, 198—199).

На основі дотеперішних праць, головно чеських і словацьких, та власних розслїдів, збирає д. Колодзейчик дані про польську людність в Тренчинськім, Оравськім, Ліптавськім, Шпішськім, Шаришськім і Земплинськім комітатах і віставляючи цифри урядової і приватних статистик та звістки письменників, начислює 125.000 Поляків. Автор веде розслїди дуже обережно і в неоднім випадку полишає рішенє близшим розслїдам на місци. Що до Спішських українських громад Остурнї, Линника, Фільварку, Камінки, Ярембіни, Литманової, Кремнаху і по части

Ґранастової заявляє автор, що їх людність „руснацька", але говорить мовою, що більше вближена до польської як до української. Місцевість Мнишик яку Шембера вважав польською, є польсько-українською. У Ґранастові ділить гостинець польські хати від українських. В церкві править ся на переміну раз римо-католицька, а другий раз грецько-католицька служба. Людність Остурні говорить по українськи тільки коло церкви, по обох кінцях села тільки по польськи. В шаришськім комітаті людність польська має сильно мішати ся з українською й словацькою: римокатолицьких Поляків уважає ся за Словаків, грекокатолицьких за Українців. Через таке зрівнане обряду народністю богато сіл українських зачислено в статистиці до словацьких (приміром у Вільшанах долішних знайшов спис 207 римокатоликів і тільки 175 грекокатоликів і тому узнав чисто українське село за громаду з словацькою більшістю). Автор признає, що мова шаришських Поляків сильно зіпсована та що взагалі у всіх угорських Словаків нема ані сліду національної свідомости так, що питані про народність заперечують, немовби були Поляками. Подібна поява як у наших галицьких Українців римокатолицького обряду, які теж нераз самі признають ся за Поляків йдучи за віроісповіданем, хотяй говорять лише по українськи.

Земплинський комітат так мішаний що до говорів, що не раз трудно означити народність поодиноких сіл. Приміром село Сандал, де має бути кількасот Поляків, уважав Шембера (в 1876 р.) за польське, а Чамбель за українське. Таксамо село Градиско (в шаришськім ком.) у Шембери польське, а в Чамбеля українське. До розвідки долучені три мапи.

Статя Смульского менше богата змістом і опираєть ся більше на друкованих жерелах, на які не завсїгди можна покладатись. Як у Колодзейчика, так і тут чимало місця присвячено словацько-польсько-українській мішаній території, одначе висліди Смульского тратять богато через некритичне окуповане мішаної полоси для польської мови. Автор присвячує навіть окрему частину питаню про „руськість" Словаків в Унґськім комітаті і Лемків у Галичині, щоби доказати їх польське походжене. Не дивно, що субєктивно начислює що найменше 300.000 Поляків; дивно тільки, що ніде не подає нам характеристики тих польських діялектів, хоть се повинна б була бути головна основа студій, коли сам нарід не признаєть ся до Поляків, а зачислює себе до Словаків, Словаків й Руснаків. *З. Кузеля.*

Ю. А. Яворскій — Великорусскія пѣсни въ старинныхъ карпато-русскихъ записяхъ. Спб. 1912, 8°, стор. (2)+84. (Відбитка з „Извѣстій Отд. рус. яз. и слов." 1912, кн. 1).

В статї вражає один тон, що робить зі сторінок „Извѣстій Отдѣленія русскаго языка и словесности" Петербурської Академії Наук

шпальти політичного українофобного орґану в роді „Кіевлянина" то що. Висловивши жаль, що „темный и сложный вопросъ о старыхъ великорусскихъ воздѣйствіяхъ на малорусскую пѣсню, какъ ни интересенъ и важенъ онъ, не только въ общей исторіи взаимныхъ литературныхъ отношеній русскихъ нарѣчій, но и самъ по себѣ, по чему-то ускользалъ до сихъ поръ отъ вниманія изслѣдователей и совершенно не былъ затронутъ въ наукѣ", виступив далї автор з отсим обвиненнєм: „Напротивъ даже, когда нелицепріятный сырой матеріалъ, въ видѣ подлинной „московской пѣсни" въ старинномъ малорусскомъ пѣсенникѣ, какъ-бы самъ, въ силу логики вещей, подвертывалъ и выдвигалъ его на видъ, то застигнутые этимъ въ расплохъ изслѣдователи — съ тенденціозными ли умысломъ, или по случайному недомыслію — только пренебрежительно отмахивались отъ него какой-нибудь легкомысленной отговоркой, въ родѣ, напримѣръ, той, что это, молъ, только случайная, не заслуживающая вниманія, „шутливая пародія", не болѣе..." (стор. 4). Сих терпких слів мало було авторови; зазначивши, що великоруські пісні вписувано по найбільшій части в співаники зі слуху і звідси походить, що такі тексти крайно попсовані, автор вдруге накинув ся: „Вѣдь въ самомъ дѣлѣ, читаєть ся на стор. 10, только въ такомъ именно жалкомъ и исковерканномъ видѣ и могли эти далекіе великорусскіе звуки, въ данныхъ историческихъ и бытовыхъ условіяхъ, отражаться въ отчужденныхъ и отсталыхъ ушахъ старинныхъ карпато-русскихъ слушателей, и только недочетами и недоразумѣніями подобныхъ неумѣлыхъ и зыбкихъ записей съ голоса, а не какимъ-нибудь сознательнымъ и умышленнымъ передразниваніемъ и извращеніемъ ихъ въ пародіи или карикатурѣ, какъ мудрствуютъ лукаво нѣкоторые недогадливые или не въ мѣру усердные „украинскіе" ученые[1]), и объясняется въ данномъ случаѣ вся эта невольная и безпомощная, скорѣе трогательная и достойная сочувствія, чѣмъ заслуживающая порицанія или насмѣшки[1]), уродливость и спутанность ихъ текста".

Гнївні натяки автора на пародію викликало одно спокійне реченнє проф. Грушевського в вступній статї до публїкації зарваницького співаника початку XVIII в. в XV і XVII тт. „Записок". На стор. 5 (т. XV) є про пісню з поч. „Моя милейкая ‖ Чорнобривейкая" така замітка: Як сміхотворна пародія заблукала сюди „пісня московская". Сам др. Яворський думає, що сю пісню треба віднести далеко в XVII ст. та що „въ то же время уже само существованіе подобнаго малорусскаго варіанта, въ связи съ явной несообразностью всего содержанія, характера и склада пѣсни съ великорусской народной обстановкой вообще,

---

[1]) Підчеркненнє моє.

указываетъ достаточно ясно на то, что мы имѣемъ здѣсь вообще дѣло не съ оригинальной великорусской пѣсней и ея малорусскимъ отраженіемъ, а наоборотъ, что сама пѣсня, въ основѣ своей, по своему происхожденію и характеру, принадлежитъ именно къ числу пѣсень чисто малорусскихъ, великорусскіе же ея варіанти являются уже только производными ея отраженіями или передѣлками и натурализованными на великорусской почвѣ, вѣроятно, черезъ посредство смѣшанной козацкой вольницы на Дону, довольно рано и прочно“ (стор. 67—68). В такім новім великоруськім виді сю пісню, а спеціяльно її небиличну частину занесли може тіж донські козаки в Підкарпатє, де знов підпала значному місцевому українському впливови. Колиж сам автор уважає великоруський варіянт перерібкою українського й коли в тексті пісні стрічаємо такі образи й вислови, як: на Дону ростуть горячі пироги з масолцем, як: три сини, яких привела на світ, підрісши, будуть водити батька за лоб від кута до кута, як: змерз на печи, || стару бабу гнетучи, — то чи не тратить всяку підставу гнів і обуреннє автора і чи не виходить воно взагалї поза границї наукової статї і наукового трактовання матеріялу?

Застерігаючи ся рішучо проги таких інсинуацій, як ся, що українські учені не хочуть видіти того, що нїби для них має бути немиле, а також проти виловлювання поодиноких речень, з другого боку з натиском треба піднести корисність працї автора. Побіч сильної течії з українських земель на північ впливу українських пісень на Великорусь була в непорівнанню менша відворотна течія. Але коли українську течію на північ характеризує її морально-естетичний і ідейний бік, відворотна течія була більше формальна, відбувала ся, так сказати би, адміністративною дорогою, заносили на українські землї великоруські пісні головно солдати, які нераз відбували походи у галицьку територію від кінця XVII в. по 1849 д. Дуже мало могли поширити великоруську пісню на українській териториї великоруські купцї, значно більше повнили таку службу самі великоруські співаники, головно друковані, хоч можливо, що й рукописні. Можлива й ще одна причина появи великоруських елементів в текстї пісні, а саме читаннє Поляком або вихованком великоруської школи написаного тексту в українській етимольоґії з великоруська. На се наводить мене транскрипція наших кириличних текстів латинкою, як се роблять польські учені.

Годжу ся з автором, що тема працї автора є того рода, що виключує відразу повноту. Тому авторови не могли бути звісні нї тексти, про які довідав ся автор з пізнїйших описий рукописий дра Свєнціцкого й Маркова, нї текст „Постоянно, честно || Жить в любви нелестно“, надрукований мною зі співаника Ів. Пашковського в статї „З культур-

ного житя України XVII—XVIII вв.“ (стор. 67—68). Позволю собі вказати на два-три друковані варіянти, які маю під руками. Пісню „Ахъ, подъ яблонъной, подъ той“ надрукував др. Осип Маковей в 117 ч. „Буковини“ за 1901 р. в фейлетоні „Збірник пісень Івана Велегорського в 1806 р.“. Текст сього співаника такий же повний, як і текст рукописи музею Петрушевича № 404. З тоюж рукописю сходить ся і инший текст співаника Велегорського, а саме „Какъ веселъ я, веселъ по нинѣшній день“. Текст пісні „Съ первыхъ весны дней здесь я вселился“ надрукований у почаївській збірці з 1806 р. п. з. „Пѣсни благовѣйныя“ (кк. 114а — 116б).

Думаю, що згодом вкажу більше варіянтів і що автор буде продовжати свою корисну працю без несмачних нападів на немилих собі людий. *М. Возняк.*

Karl Rhamm — Die altgermanische Wirkgrube auf slawischem Boden (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde. Берлїн 1911. XXI, стор. 44—52). Констатує істноване „землянок“ у Славян балканського півострова, особливо у Болгарів. Не стрічав їх за те ані у Східних Славян ані у угрофінських племен.

Albrecht Dieterich — Kleine Schriften. Mit einem Bildniss und 2 Tafeln. Липськ-Берлїн, Б. Тайбнер, 1911. Ст. XLII+546. Збірка дрібнїйших розвідок Дітеріха, з короткою передмовою і біоґрафією. Між оголошеними статями дві ще не друковані: Ritus der verhüllten Hände і Untergang der antiken Welt, і дві: Über Wesen und Ziele der Volkskunde і Volksglaube und Volksbrauch in Altertum und Gegenwart, що мають велику вартість для нас. *З. К.*

А. Баловъ — О характерѣ и значеніи древнихъ купальскихъ обрядовъ и игрищъ. („Русскій Архивъ“, 1911 р., кн. 9, стор. 5—52). Історично-етноґрафічна розвідка про купальські і звязані з ними людові свята і обряди східного славянства (Росіян, Українців, Білорусинів). Автор старається виясняти походжене, ціль і значіне відповідних звичаїв та обрядових чинностей, подаючи часом свої власні ориґінальні висновки і поясненя. *О. Н.*

Frant. Řehoř — Maríanské dny Rusínů v Haliči. (Z literární pozůstalosti). (Slovanský Přehled XII, 1910, стор. 84—98, 192—199). По недавно (1910) помершім чеськім письменнику, Фр. Ржегоржу, що положив знані заслуги на полї нашої етноґрафії, полишило ся богато невиданих праць і розвідок, які переховують ся в Музею Чеського Королївства. Звідти добула редакція „Slovanského Přehledu“ статю про Maríanské dny Rusínů і надрукувала її без ніяких змін. Ржегорж вібрав у ній віруваня і обряди, привязані до усїх наших Бо-

городичних свят, використовуючи побіч друкованих жерел також власні записи в ріжних сторін Галичини. Статя, написана правдоподібно в перших роках 90-их років, варта того, щоб її видати і по українськи у збірнім виданю усіх праць автора з обсягу української етноґрафії. Під Богородичними святами розуміє автор Стрітенє, Благовіщенє (Благовісник), Положенє ризи (або Свята Риза), Першу Богородицю (Пречисту або Матку), Святу Покрову, Воведеніє (Вход у Храм) і Зачатє. Описуючи обряди Покрови, подає віршовані примівки і молитви з Озерянки, Струтинця, Медині, Крехова, Переволоки, Сорок, Якимова і з околиць Бучача. *З. К.*

В. Даниловъ — Среди кобзарей й лирниковъ (Историческій Вѣстникъ" 1911, кн. 10, стор. 301—312) Се не наукова статя, а нарис лїрично-белєтристичного характеру. Знаходимо в нїм згадки за сучасних кобзарів і три ілюстрації. — *В. Д.*

W. F(iszer) — Jasełka w Brzuchowicach (Ziemia 1911, II, стор. 94). Про „яселка" тільки згадки, що се один із старих звичаїв. За те більше довідуємо ся про людність Брухович і її одіж.

Mieczysław Piotrowski — Szopka ukraińska (Ziemia 1911, II, стор. 630—631 з образом шопки в Блощинцях коло Білої Церкви). Короткий опис Рідзвяних представлень з Іродом і Козою.

Józef Smoliński — Kaptur i namitka na Białorusi litewskiej (Ziemia 1911, II, стор. 136 - 138). Статя присвячена більше історії намітки і дотикає до певної міри і Українців. Як доповненє до неї треба згадати дуже вдатні фотоґрафії: Українки в намітці, селянки з Ушицького повіту в рантуху і селянки з тогож повіту в звичайній завязці.

M. W[isznicki] — Święcenie wody na Rusi (Ziemia 1910, I. стор. 45). Короткий опис Йорданського свята з двома фотоґрафіями, знятими Вішнїцьким в Уладівці, Винницького повіту на російськім Поділю, що представляють образ свяченя води і браму з леду.

S. Matusiak — Soboty i sobótki (Ziemia 1911, II, стор. 490—491, 506—508, 522—523, 537—540, 553—556, 570—571, 586 - 588). Для нас можуть мати інтерес всїлякі етимольоґії і поясненя, що стоять вправдї в далекій звязи з поставленою темою але за те вяжуть ся з українським матеріялом (приміром назви собєнь, кутя, коливо). Инша річ, що не всї поясненя автора видержують критику.

R. F. Kaindl — Deutsche Volksbräuche in Galizien. (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI, 1911, стор. 251—255). Чотири малі замітки: 1) причинки до житя Швабів з Райхенбаху коло

Львова, 2) вищок із книжки С. Бредецького: Hist. statist. Beitrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa (Берно 1812), 3) одно замовлюване від огню з Візенберґу коло Львова і 4) лист із неба, достарчений авторови парохом Дорнфельда, Ґ. Ґавстом.

E. Lemke — Zum Fangsteinchenspiele (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI. Берлін 1911, стор. 274—276). Подані дальші паралелї до статї, яка була обговорена і в „Записках". Нових українських нема.

August v. Löwis of Menar — Ein russischer Schutzbrief wider den Kometen Halley (Ibid. стор. 292—293). Переклад великоруського листа про комету Галея, що був передрукований в Этнпр. обозрѣніи (1910 т. II, стор. 230) з „Голоса Самари", і деякі річеві замітки та паралелї.

H. Wiercieński — Ruś Chełmska i jej granice etnograficzne (Ziemia 1911, II, стор. 409—46 з мапою люблинської ґубернії після родинної мови християнської людности в р. 1909—10). Статя написана з нагоди працї Францева: Карты русскаго и православнаго населенія в Холмской Руси (Варшава 1909). На мапі зазначені громади 1) чисто польські і переважно польські, 3) по половинї польські і українські, 3) чисто або переважно українські і 4) німецькі. *З. К.*

Edmund Kołodziejczyk — Ruś węgierska (Świat słowiański 1910, II, стор. 106—115). Інформацийна статя про територію, число, історію, лїтературу і сучасне положене угорської України. Річ представлена цїлком вірно, для статистики використано працю Томашівського.

Е. Перфецький — З житя Холмщини (Дїло 1912, чч. 69—74). Автор подає короткий нарис розвитку і сучасного положення української справи на Холмщинї. *В. Д.*

A. Sujkowski — Kultura a ludność (Ziemia 1911, II, стор. 2—3, 17—19, 34—36, 50—52). Се критичний огляд трьох праць: Ганслїка — Kulturgrenze und Kulturzyklus in den polnischen Westbeskiden (Petermanns Mitteilungen, 1907, Ergänzungsheft ч. 158), Савицкого — Rozmieszczenie ludności w Karpatach zachodnich (Краків 1910) і Воєйкова — Le groupement de la population rurale en Russie (Annales de Géographie 1909), що була обговорена нами в Записках. Працю Ганслїка вважає автор невдатною, а працю Воєйкова передчасною.

Tuckermann W. — Bedingt die deutsch-slavische Sprachgrenze eine Kulturgeographische Scheidung?

(Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte X, ст. 70—95). Тукерман виступає проти обговореної[1]) у нас статї Гансліка: Kulturgeographie der deutsch-slavischen Sprachgrenze (Ibidem 1910, VIII, 102—127, 445—475) і доказує, що його поділ неоправданий і неможливий.

Johannes Bolte — Neuere Märchenliteratur (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI, 1911, стор. 180—198). Огляд найновійших порівняних студий і збірок з обсягу казок, переказів, анекдот, леґенд і поодиноких тем. Між иншим згадка про докладну рецензію проф. Полївки на Етноґрафічні матеріяли з Угорщини Гнатюка (Archiv f. slav.-Philologie XXXI, стор. 594—603).

Aleks. Brückner — Neuere Arbeiten zur slawischen Volkskunde (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XXI, 1911, стор. 198—208). Реферат про найновійші чеські і польські працї та збірки етноґрафічного змісту. Обговорено також писаня Дзвоновского, а з окрема його твір „Kozak Płachta", в якім надруковано в 1625 р. українську пісню, обговорену Франком у статї Козак Плахта. Брікнер признає її штучною композицією на підставі українських взірцїв. *З. К.*

Д. И. Эварницкій — Къ біографіи малороссійскаго этнографа Н. В. Закревскаго („Историческій Вѣстникъ", 1911 р. кн. 4, стор. 211—217). Д. Яворницькому пощастило дістати дїже цікавий примірник „Старосвѣтскаго Бандуриста" Закревського з вклеєними аркушами, на котрих покійний етноґраф, готуючи видно свою збірку до 2-го виданя, подав численні додатки до надрукованого матеріялу, а саме 9 нових дум, 630 приповідок, 11 загадок і 1205 слів. Крім сього маємо тут цїлу розправу на три аркуши дрібно-списаного паперу як додаток до статї „О бывшемъ нѣкогда отношеніи Малой Россіи къ Польшѣ", а також — що особливо важно — портрет автора і власноручну його автобіоґрафію під заг. „Очеркъ жизни сочинителя". Сю автобіоґрафію й портрет і публікує д. Яворницький в своїй статї по вступних замітках про нахідку, котру сказавши до річи передав він до катеринославського музею ім. Поля. До річи: статя д. Яворницького передрукована і в 8 вип. „Лѣтописи Екатериносл. Уч. Арх. К.". *В. Д.*

[1]) ЗНТіШ. 1912, т. CVII, 190—191.

Видання й статї ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хроніка.

В. Рѣзановъ — Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ, 1910.

Н. Петровъ — Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ, 1911.

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

H. Schmidt — Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy, 1911.

Б. Тураевъ — Скаравеи съ о. Березани, 1911.

Н. Енманъ — Навкратійскій кубокъ найденный на о. Березани, 1911.

Л. Моисеевъ — „Типосъ" изъ Ольвіи, 1911.

Г. Лукомскій — О прошломъ и современномъ состояніи провинціальной художественной архитектуры въ Россіи, 1912.

Ziemia, I—II, 1910—1911.

Історія полїтична і культурна.

С. Сыромятниковъ — Древлянскій князь и варяжскій вопросъ, 1912.

T. Korzon — Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, I—III, 1912.

L. Piotrowski — Bukowina, 1910.

А. Риттихъ — Обиженный край, 1911.

E. Maliszewski — Ordynacye polskie, 1910.

П. Юдинъ — Изъ жизни Н. И. Костомарова въ Саратовѣ, 1911.

Лїтература.

А. Лонгиновъ — Слово о полку Игоревѣ, 1911.

Г. Баращъ — О библейскомъ элементѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ, 1912.

А. Грузинскій — Изъ исторіи перевода Евангелія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ. Лѣтковское Евангеліе, 1912.

В. Срезневскій и Ѳ. Покровскій — Описаніе рукописнаго отдѣла Библіотеки Импер. Академіи Наукъ, I, 1910.

А. Снитко — Описаніе рукописнаго отдѣла и старопечатныхъ книгъ библіотеки Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета, 1909.

Етноґрафія.

Národopisný Věstník českoslovanský, VI, 1911.

Anthropophyteia, VIII, 1911.

Л. Смирновъ — Систематическій указатель темъ и варіантовъ русскихъ народныхъ сказокъ, 1911.

E. Kołodziejczyk — Ludność polska na Górnych Węgrzech, 1910.

G. Smólski — Lud polski na Górnych Węgrzech, 1910.

Ю. Яворскій — Великорусскія пѣсни въ старинныхъ карпато-русскихъ записяхъ, 1912.

20р